

BlauMachen #2#

3 Editorial

9 Από την εργατική διεύθυνση της παραγωγής στην υπεράσπιση της δημοκρατίας:
Βασικές γραμμές για μια κριτική στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη

41 Η κρυφή γοητεία του εισαγόμενου αντιγερμανισμού

65 Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ

66 Προλογικό σημείωμα για την ελληνική έκδοση

78 Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ:
Κόμμα, Τάξη και Κομμουνισμός (Antagonism Press)

96 Κόμμα και Τάξη (Μπορντίγκα)

102 Κόμμα και Τάξη (Πάνεκουκ)

106 Η δημοκρατία ως η κοινότητα του κεφαλαίου:
Μια ανολοκλήρωτη κριτική της δημοκρατίας (riff-raff)

Ο τρόπος που τα άτομα εκδηλώνουν τη ζωή τους αντανακλά αυτό ακριβώς που είναι. Αυτό που αυτά είναι συμπίπτει επομένως με την παραγωγή τους και με το τί παράγουν και με το πώς το παράγουν. Αυτό που είναι τα άτομα εξαρτιέται έτσι από τους υλικούς όρους που καθορίζουν την παραγωγή τους.

Καρλ Μαρξ, Η Γερμανική ιδεολογία

Στην κινηματογραφική ταινία «Καλά Χριστούγεννα» περιγράφεται το περιστατικό της συναδέλφωσης Γάλλων, Γερμανών και Σκοτσέζων στρατιωτών που βρίσκονται στα χαρακώματα σε κάποια περιοχή της Γαλλίας, κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Με αφορμή τα Χριστούγεννα, οι αντίπαλες πλευρές κηρύσσουν ανακωχή για μερικές μέρες. Η ιστορία βασίζεται σε πραγματικό γεγονός και αποτελεί ένα από τα ελάχιστα δείγματα (γνωστής) διεθνιστικής προλεταριακής αλληλεγγύης σε περίοδο πολέμου, κατά το οποίο οι αντίπαλοι στρατιώτες, μετά από μερικές μέρες συναναστροφής, αρνούνται να συνεχίσουν την αλληλοεξόντωσή τους. Σήμερα, σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, η διαίρεση του προλεταριάτου σε έθνη συνεχίζει να διατηρεί την ισχύ της και όπου «χρειάζεται» λαμβάνει την πιο ωμή της μορφή: την αλληλοσφαγή. Οι διαιρέσεις και οι ιδεολογίες που στοιχειώνουν το προλεταριάτο φαίνεται πως έχουν πολλαπλασιαστεί σε τέτοιο βαθμό ώστε η μαζική δυσφορία την οποία γεννά το κεφάλαιο να βρίσκει συνήθως καταφύγιο στις διάφορες μορφές «ταυτοτήτων»: εθνικών, πολιτικών, επαγγελματικών, πολιτισμικών ή life style. Ωστόσο, αυτές οι ταυτότητες δεν καταφέρνουν να καλύψουν πλήρως την ανάγκη των προλεταρίων για ανθρώπινη κοινότητα, γι' αυτό και στις περιπτώσεις στις οποίες αυτοί βάζουν σε πράξη την κριτική αυτού του γερασμένου κόσμου, οι διάφορες ταυτότητες διαλύονται μέσα στην ανάδυση μιας νέας ανθρώπινης κοινωνικότητας όπου η γνήσια ανησυχία της ζωής βρίσκει έδαφος για να βλαστήσει. Αυτή η κοινωνικότητα συνδέεται άρρηκτα με τη δυναμική της ταξικής πάλης και οπισθοχωρεί όσο οι αγωνιζόμενοι προλεταριοί εξακολουθούν να τρέφουν την αυταπάτη πως ο εκδημοκρατισμός των κοινωνικών θεσμών - μια «πραγματική δημοκρατία» - θα επιλύσει τα προβλήματά τους. Οι δημοκρατικές διεκδικήσεις, καθώς επιβεβαιώνουν την ύπαρξή μας ως εργατική δύναμη, ως μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου, μπορούν μόνο να οδηγήσουν -στην καλύτερη περίπτωση και μόνο για μερικά κομμάτια της τάξης μας- σε μια καλύτερη θέση στην αγκαλιά του κεφαλαίου.

Ωστόσο, οι διάφορες ταυτότητες δεν είναι δημιουργήματα της φαντασίας και γι' αυτό δεν μπορούν να εξαλειφθούν με διανοητική κριτική. Εκφράζουν την υλικότητα των κοινωνικών σχέσεων και αντανακλώνται πρακτικά πάνω τους. Η συνεχής διαδικασία καταστροφής των κοινωνικών δεσμών από τις εμπορευματικές σχέσεις, οι οποίες διαμεσολαβούν και τις πιο απλές ανθρώπινες πράξεις, εμφανίζεται και με την κατοπτρική της μορφή: ως διαδικασία ενοποίησης της διαχωρισμένης κοινωνικής συναναστροφής μέσα σε αφηρημένες εθνικές, πολιτικές ή επαγγελματικές κοινότητες, στις οποίες προβάλλονται στοιχεία που εμφανίζονται ανώτερα από το χρήμα. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτές οι κοινότητες βρίσκονται στην υπηρεσία του κεφαλαίου. Οι θανάσιμες συγκρούσεις οπαδών αντίπαλων ομάδων δεν εμποδίζουν σε τίποτα τους ιδιοκτήτες τους να κάνουν business. Ή η ύπαρξη της εθνικής κοινότητας, για παράδειγμα, εντός της οποίας μυστικοποιούνται οι ταξικές διαιρέσεις υπό την αιγίδα των «κοινών» εθνικών χαρακτηριστικών και συμφερόντων, προϋποθέτει την κοινότητα του κράτους, δηλαδή την αφηρημένη κοινότητα που ενοποιεί το διασπασμένο σε άτομα-ιδιώτες κοινωνικό ιστό, διασφαλίζοντας το γενικό συμφέρον ως γενικότητα των ιδιοτελών συμφερόντων. Αλλιώς, οι διαφορές φυλής ή χρώματος δε θα συγκροτούσαν πόλους εχθρότητας αλλά περάσματα για κοινωνική αλληλοεξερεύνηση.

***

Ο δημοκρατισμός και η «πολιτική της ταυτότητας» χαρακτήριζαν τη σκέψη και τη δράση μας μέχρι πριν λίγα χρόνια, όντας μέλη της συλλογικότητας TRiSTERO. Οι απόψεις που φέραμε τότε, όπως και οι πρακτικές μας, θεωρούμε πλέον πως αποτελούν εμπόδιο για την εξέλιξη των ταξικών αγώνων. Έτσι, στους στόχους του παρόντος τεύχους περιλαμβάνεται η (αυτο)κριτική στο δημοκρατικό, διαχωρισμένο χαρακτήρα της προηγούμενης δράσης μας. Διαχωρισμένο τόσο με την έννοια ότι αντιλαμβανόμασταν τις διάφορες εκφράσεις αυτού που ονομάζαμε κυριαρχία ως αυτόνομες ή σχετικά αυτόνομες (οικονομία, κράτος, ρατσισμός, σεξισμός κλπ) όσο και με την έννοια του διαχωρισμού αυτών των εκφράσεων από τους αγώνες. Ταυτόχρονα, θέλουμε να δείξουμε πώς οι δημοκρατικές αυταπάτες και η ανάγνωση της κοινωνικής δυναμικής μέσα από το παραμορφωτικό πρίσμα της «ταυτότητας» δεν είναι απλά προβληματικές αλλά καταλήγουν στο να ενισχύουν τον έναν πόλο του κοινωνικού πολέμου: το κεφάλαιο.

Στις σελίδες που ακολουθούν, η αυτοκριτική σε σχέση με τη δράση μας ως TRiSTERO πραγματοποιείται μέσα από την κριτική στις βασικές πτυχές της σκέψης του Κορνήλιου Καστοριάδη: *Από την εργατική διεύθυνση της παραγωγής στην υπεράσπιση της δημοκρατίας: Βασικές γραμμές για μια κριτική στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη*. Θα αναπτύξουμε μ' αυτόν τον τρόπο την (αυτο)κριτική μας, διότι οι απόψεις του (ύστερου κυρίως) Καστοριάδη, ο δημοκρατισμός του και η προσέγγιση που ανέπτυξε για τη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία (χρησιμοποιώντας ως αναλυτικά εργαλεία το θεσμό, τη θέσμιση και τις φαντασιακές σημασίες, περιγράφοντας την κοινωνική δυναμική ως σύγκρουση ανάμεσα στην ετερονομία και την αυτονομία και προτάσσοντας τη ρητή αυτοθέσμιση, δηλαδή την «κοινωνική και ατομική αυτονομία» - φράση που είχαμε μετατρέψει σε μότο της συλλογικότητας TRiSTERO) ήταν η ουσία των όσων έλεγε και έκανε το TRiSTERO. Αυτό το «καστοριαδικό» έδαφος ήταν που ενοποιούσε όλες τις υπόλοιπες απόψεις που συγκυριακά ενσωμάτωνε η συλλογικότητα -από την ιδέα της διεθνοποίησης της κυριαρχίας μέχρι την ανάλυση περί κράτους ασφάλειας- και που αποτυπώνονταν στη δράση της. Από την άλλη, η κριτική αντιπαράθεση με τη σκέψη του Καστοριάδη υπερβαίνει το TRiSTERO, καθώς η επιρροή που αυτή είχε και συνεχίζει να έχει σε διάφορους πολιτικούς χώρους στην Ελλάδα είναι σημαντική.

Το κείμενο *Η κρυφή γοητεία του εισαγόμενου αντι-γερμανισμού* αποτελεί κριτική στις θέσεις που οι ομάδες Terminal119 και Café Morgenland προπαγάνδισαν κατά τη διάρκεια του πολέμου στον Λίβανο το καλοκαίρι του 2006. Οι θέσεις αυτές εισήχθησαν στην Ελλάδα από τους Terminal119 ως αντίβαρο στον κυρίαρχο αντι-ιμπεριαλισμό της αριστεράς. Ωστόσο, καταλήγουν, μέσα από την αντι-ιστορική ανάλυση του αντισημιτισμού και του ολοκαυτώματος, στην ταύτιση με την εθνική προπαγάνδα του κράτους του Ισραήλ, στην αναπαραγωγή της φιλελεύθερης ιδεολογίας σχετικά με την αντιπαράθεση Ισλάμ-Δύσης και τελικά στην υπεράσπιση της επίθεσης της στρατιωτικής μηχανής του ισραηλινού κράτους εναντίον τόσο του προλεταριάτου του Λιβάνου όσο και του «δικού του» εσωτερικού εχθρού. Στόχος της κριτικής μας είναι μια όψη της «πολιτικής της ταυτότητας»: ο εθνικισμός¹. Ο αντιγερμανισμός/ανθελληνισμός

---

1. «Ο εθνικισμός αντανάκλα την επιφανειακή ταύτιση των συμφερόντων που υπάρχει ανάμεσα στην εθνική αστική τάξη μιας χώρας και το προλεταριάτο της, όσο διατηρούνται οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Ταύτιση συμφερόντων διότι η αξιοποίηση και η πραγματοποίηση του κεφαλαίου παρέχει τόσο στους καπιταλιστές όσο και στους εργάτες μια πηγή εισοδήματος με την οποία, ως ανεξάρτητα υποκείμενα σε μια αγορά νομικά διαχωρισμένη από τα μέσα παραγωγής, μπορούν να αγοράζουν εμπορεύματα για να ικανοποιούν τις ανάγκες τους (αν και με έναν αλλοτριωμένο τρόπο). Επιφανειακή επειδή, αν και δεν εμφανίζεται άμεσα ως τέτοια, είναι μια διαδικασία ταξικής εκμετάλλευσης και συνεπώς ανταγωνισμού. Στο βαθμό που η αστική τάξη οργανώνεται σε εθνικό επίπεδο και εξακολουθεί να έχει νόημα να μιλάμε για εθνικές οικονομίες, το προλεταριάτο είναι μια παγκόσμια τάξη διαιρεμένη σε εθνική βάση. Όσο παραμένουμε ηττημένοι, δηλ. όσο υπάρχει η μορφή-αξία, τόσο ο εθνικισμός θα τρέφεται από αυτή τη διαίρεση. Το κεφάλαιο μπορεί να είναι ενιαίο αλλά είναι μια διαφοροποιημένη ενότητα, η συνοχή της οποίας συγκροτείται μέσω του ανταγωνισμού σε διεθνές επίπεδο. Ο ανταγωνισμός που υπάρχει στην παγκόσμια αγορά βασίζεται στη μείωση του κόστους των εμπορευμάτων. Ως εκ τούτου, η αποδοχή του "εθνικού συμφέροντος" και η πραγματοποίηση θυσιών προς όφελος της εθνικής αστικής τάξης μπορεί να σημαίνει μεν την αύξηση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης, την υποταγή σε έναν καθημερινό θάνατο ή σε έναν πραγματικό θάνατο ως κρέας για τα κανόνια, αλλά αυξάνει επίσης την ανταγωνιστικότητα του εθνικού κεφαλαίου στην παγκόσμια αγορά κάνοντας

και ο φαινομενικά αντίθετος πόλος του, ο αντι-ιμπεριαλισμός της αριστεράς, μοιράζονται το ίδιο περιεχόμενο. Πρόκειται για ιδεολογίες που καταλήγουν στο να υπερασπίζονται ένα φιλελεύθερο ή αριστερό εθνικισμό και συνεπώς να στηρίζουν τη μια ή την άλλη κρατική μορφή η οποία είναι σε κάθε περίπτωση η υλική έκφραση της μιας ή της άλλης εθνικής ταυτότητας. Ο εθνικισμός είτε εμφανίζεται με το αριστερό/πατριωτικό είτε με το ανθελληνικό/φιλελεύθερο πρόσωπό του διαιρεί το προλεταριάτο προς όφελος του κεφαλαίου συμβάλλοντας στην ήττα του προλεταριακού κινήματος, οδηγώντας ακόμα και στην αλληλοσφαγή των προλετάρων. Η ανάπτυξη τέτοιων απόψεων μέσα στο προλεταριάτο αποπλίζει την τάξη μας, εμποδίζοντάς την να θέσει ξεκάθαρα το κοινωνικό ζήτημα.

Τέλος, σ' αυτό το τεύχος επιδιώκουμε να αναδείξουμε μια «συζήτηση» που παραμένει ανοιχτή (εδώ και δύο αιώνες) εντός του επαναστατικού κινήματος: τη σχέση της πολιτικής, των πολιτικών οργανώσεων, των ιδεών και της συνείδησης που φέρουν οι προλετάριοι με την ανάπτυξη της επαναστατικής δραστηριότητας. Με την ενότητα *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ* παρουσιάζουμε αυτή τη συζήτηση μέσα από την αντιπαράθεση των δύο βασικότερων εκπροσώπων της ιταλικής και γερμανο-ολλανδικής κομμουνιστικής αριστεράς, επιχειρώντας την ίδια στιγμή την ιστορική παρουσίαση των δύο αυτών επαναστατικών τάσεων.

***

Για να δώσουμε μια εικόνα της ασυνέχειας που ανοίχτηκε ανάμεσα στο τώρα και στο πολιτικό μας παρελθόν, θα αναφερθούμε συνοπτικά στην εξέλιξη του TRiSTERO και σε ορισμένους παράγοντες που καθόρισαν την αλλαγή μας. Και αυτό γιατί η συλλογικότητα TRiSTERO διασπάστηκε επειδή αυτοί που αποτελούμε σήμερα το Blaumachen ήρθαμε σε ρήξη με αυτό που ήμασταν. Τα άλλα μέλη της συλλογικότητας δεν άσκησαν καμία κριτική στα όσα λέγαμε και κάναμε ως τότε. Αντίθετα, όπως σωστά ισχυρίζονται και οι ίδιοι, συνεχίζουν την πολιτική πορεία του TRiSTERO ως Terminal119.

Παρότι το TRiSTERO εμφανίστηκε δημόσια στις αρχές του 2004, πολλά από τα μέλη του είχαν μακροχρόνιες πολιτικές και φιλικές σχέσεις, ενώ οι βασικές κατευθύνσεις της δράσης του είχαν ήδη αρχίσει να τίθενται μέσα από τη συνεργασία των ομάδων «προβοκάτορες του ήσυχου ύπνου», «διαρρήκτες του κοινωνικού ιστού» και του περιοδικού «Ανάρες». Οι περισσότεροι από τους ανθρώπους που βρεθήκαμε σ' αυτή τη συνεργασία (και στη συνέχεια στο TRiSTERO) είχαμε πολιτικοποιηθεί μέσα στον αναρχικό/αντιεξουσιαστικό χώρο. Η συνεργασία των δύο ομάδων και του περιοδικού, που ξεκίνησε μέσα στο 2002, βασίστηκε στη δυσφορία μας απέναντι σε αυτά που τότε κατανοούσαμε ως προβληματικά χαρακτηριστικά του χώρου, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα κομμάτια του οργανώνονταν και στο γεγονός ότι οι περισσότεροι αναρχικοί/αντιεξουσιαστές δεν εμβάθυναν σε μια θεωρητική επεξεργασία που (εμείς πιστεύαμε ότι) θα ενίσχυε την κοινωνική τους απεύθυνση. Επιδιώξαμε, λοιπόν, την αναβάθμιση των οργανωτικών του δομών, τον εμπλουτισμό του αναρχικού λόγου και τη χάραξη συγκεκριμένων στρατηγικών. Με λίγα λόγια, στόχος μας ήταν να συμβάλλουμε στην πολιτικοποίηση των αναρχικών, αφού θεωρούσαμε σημαντικό πρόβλημα το γεγονός ότι η συσπείρωση ανθρώπων στο χώρο γινόταν περισσότερο στη βάση μιας lifestyle ταυτότητας παρά ενός «ριζοσπαστικού προτάγματος». Αυτό το πολιτικό σχέδιο «βελτίωσης του χώρου», το οποίο επιχειρήσαμε μέσα από διάφορες συνεργασίες να υλοποιήσουμε το 2002-2003, απέτυχε και έτσι επαναπροσδιορίσαμε τον τρόπο με τον οποίο θα διαχειριζόμασταν τα κριτικά μας σημεία σε σχέση με τις οργανωτικές δομές και τις αντιλήψεις των αντιεξουσιαστών στην Ελλάδα.

την πραγματοποίησή του πιο πιθανή, πράγμα που συμβάλλει στην εξασφάλιση του μελλοντικού εισοδήματος και των δύο τάξεων». *Yugoslavia Unravalled: Class Decomposition in the 'New World Order'*, Aufheben, τεύχος 2, 1993.

Το TRiSTERO γεννιέται και επίσημα στις αρχές του 2004, στη βάση της υποτιθέμενης «εξόδου» μας από τον αναρχικό χώρο. Ήδη η ιδέα αυτή ήταν προβληματική, με την έννοια ότι μπορεί να έχει ισχύ μόνο υπό την προοπτική της δημιουργίας μιας διακριτής πολιτικής οργάνωσης. Ο χώρος δεν είναι μια πολιτική οργάνωση στην οποία μπαίνεις ή από την οποία φεύγεις. Ούτε μπορεί να προσεγγιστεί ως μια κοινωνιολογική κατηγορία. Αποτελεί προϊόν της ιδιαίτερης ιστορικής πορείας εξέλιξης των κοινωνικών αγώνων κυρίως της νεολαίας στην Ελλάδα. Αν παγώσουμε αυτή την πορεία με τη μορφή μιας φωτογραφίας του χώρου σήμερα, θα δούμε ένα αρκετά θολό σύνολο ανθρώπων και πολιτικών ομάδων, με διάφορες ριζοσπαστικές ή μη πολιτικές αντιλήψεις, που καλύπτουν ένα ευρύτατο πολιτικό φάσμα από το δημοκρατικό ατομικισμό-φιλελευθερισμό μέχρι τον αριστερό αντι-ιμπεριαλισμό και τον (αναρχο)κομμουνισμό. Ταυτόχρονα, ο χώρος συνιστά ένα πεδίο κοινωνικότητας: με τα στέκια, τις γιορτές, τις προβολές και τα πάρτυ, καθώς και με τη δημιουργία φιλικών και ερωτικών σχέσεων. Για το TRiSTERO, αυτή η κοινωνική πλευρά του χώρου ήταν προβληματική, καθώς θεωρούσε ότι επισκίαζε την πολιτική του πλευρά. Γι' αυτό κιόλας τονίζαμε τη lifestyle πτυχή της κοινωνικότητας του χώρου, αποκρύπτοντας έτσι την ουσιαστική της πλευρά, δηλαδή την ανάγκη των ανθρώπων να δημιουργήσουν κοινωνικές σχέσεις έξω από τη διαμεσολάβηση του εμπορεύματος. Τελικά, με τα κοινωνικά υποκείμενα που συνθέτουν το χώρο βρίσκεσαι ή δε βρίσκεσαι στους αγώνες της τάξης, συμφωνείς ή συγκρούεσαι, αντιπαράθεσαι ή αδιαφορείς. Οι αναρχικοί αποτελούν ένα κοινωνικό κομμάτι με ριζοσπαστικές τάσεις και βρίσκονται μέσα στη διαδικασία της εξέλιξης των υποκειμενικών δυνάμεων του προλεταριάτου.

Έτσι, μπήκαμε στη διαδικασία της συγκρότησης μιας διακριτής πολιτικής οργάνωσης και του αντίστοιχου πολιτικού προτάγματος και από το Σεπτέμβριο του 2004 ξεκινήσαμε μια εσωτερική συζήτηση που έθετε ως στόχο μια γενική επαναστατική θεωρία. Μια σειρά ζητημάτων που πιστεύαμε πως μπορούσαμε να χειριστούμε με διακριτό τρόπο (και μάλιστα μόνο θεωρητικά, χωρίς καμία σύνδεση με τους κοινωνικούς αγώνες) τέθηκαν υπό μελέτη. Κοινωνία, ιστορία, εργασία, τάξη, κράτος, φύλο, φυλή...και ο κατάλογος μπορεί να επιμηκυνθεί σχεδόν απεριόριστα.

Η εσωτερική διαδικασία της συλλογικότητας εξελίχθηκε προς τα τέλη του 2004 σε συζήτηση σχετικά με τα μεθοδολογικά μας εργαλεία, πράγμα που υπήρξε η απαρχή των διαφωνιών και των συγκρούσεων. Ενώ κάποιοι άνθρωποι αρχίσαμε να βρίσκουμε στο έργο του Μαρξ² τη μέθοδο που έλειπε και παράλληλα να θέτουμε σε κριτική τον Καστοριάδη και τις αντιλήψεις που είχαμε αναπτύξει μέχρι τότε, άλλοι ταμπουρώθηκαν στα δεδομένα, στις θέσεις και τις κατηγορίες που χρησιμοποιούσε το TRiSTERO και παράλληλα ανέπτυσσαν αυτές τις θέσεις, με υπόβαθρο την αυτονομία των διαφόρων μορφών κυριαρχίας (όπως ονομάζαμε και ονομάζουν τις διάφορες μορφές ύπαρξης του κεφαλαίου) -σεξισμός, ρατσισμός, οικονομία, πολιτική αντιπροσώπευση, κράτος. Όσο λοιπόν οι απόψεις μας αλλάζανε τόσο η σύγκρουση εντός της συλλογικότητας λάμβανε οξύτερη μορφή. Η αλλαγή αυτή έφτασε μέχρι το σημείο της απόρριψης των προηγούμενων θέσεών μας.

Η αντιπαράθεση δεν περιορίστηκε μόνο ανάμεσα σε εμάς και στα υπόλοιπα μέλη της συλλογικότητας. Το κείμενο *Το «πολιτικό» και το «κοινωνικό» ή απόπειρα για τη διάλυση μιας κυρίαρχης σημασιοδότησης*, το οποίο είχαμε δημοσιεύσει το 2003 στο τεύχος 7 του περιοδικού *Ανάρες*, υπήρξε η αφορμή της πρώτης ουσιαστικής αντιπαράθεσης των απόψεών μας με τις κομμουνιστικές απόψεις των ανθρώπων γύρω από το περιοδικό *Τα Παιδιά της Γαλαρίας* και το *Κόκκινο Νήμα*. Αυτή η αντιπαράθεση ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2004, οπότε οι σύντροφοι κατέθεσαν την κριτική τους στο κείμενο του *Ανάρες* και τις θέσεις τους γύρω από το κράτος ως πολιτική μορφή του κεφαλαίου, τη δημοκρατία ως συμμετοχική δημοκρατία και τις μορφές εμφάνισης της καπιταλιστικής σχέσης. Η αντιπαράθεση συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας του περιοδικού *Ανάρες* με το *Κόκκινο Νήμα* για την έκδοση στα ελληνικά του

---

2. Και όχι μόνο στον Μαρξ αλλά και στο Socialisme ou Barbarie και τους Καταστασιακούς, την εργατική αυτονομία, Τα Παιδιά της Γαλαρίας, τους Aufheben, τους Wildcat, τον Χόλογουεϊ, τον Κλήβερ κ.α.

κειμένου του βρετανικού περιοδικού Aufheben, *Πίσω από την Ιντιφάντα του 21^{ου} αιώνα*. Η επιρροή που είχαν πάνω μας οι απόψεις των συντρόφων από τα Παιδιά της Γαλαρίας, καθώς και του Aufheben στη συγκεκριμένη προσέγγισή του πάνω στο ζήτημα της αραβο-ισραηλινής διαμάχης, ήταν καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξή μας.

Πέραν των υποκειμενικών αλλαγών που συνέβαλαν για τον καθένα μας στο να έρθει σε ρήξη με τη δραστηριότητα του TRiSTERO, ήταν επίσης σημαντική η αυξανόμενη συσχέτιση κάποιων από εμάς με τη μισθωτή εργασία. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στην πολιτική δραστηριότητά μας, ως κάτι κεντρικό για τη ζωή και την κοινωνικότητά μας, και τη δουλειά, ως κάτι εξαναγκαστικό και ανούσιο, δεν μπορούσε να αντέξει στο βάρος της υλικότητας: τον εκβιασμό του κλεμμένου χρόνου και της κλεμμένης δημιουργικότητας και την απουσία επικοινωνίας ανάμεσα σε ανθρώπους που βιώνουν τις ίδιες συνθήκες. Δεν είναι τυχαίο το ότι η «εργασία», αν και εμφανιζόταν στα κείμενα μας ως τότε, αποτελούσε ένα χαμένο πεδίο μάχης, όλη η μάχη δινόταν έξω από αυτή, στο πολιτικό πεδίο. Γι' αυτό και το επαναστατικό υποκείμενο που βλέπαμε ήταν οι πολιτικά συνειδητοποιημένοι και όχι αυτοί με τους οποίους καθημερινά συναναστρεφόμασταν (συνάδελφοι και συμφοιτητές).

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες έπαιξαν το ρόλο τους κατά την αντιπαράθεση με τα άλλα μέλη της συλλογικότητας. Έτσι, τον Μάιο του 2005 διασπάσαμε το TRiSTERO, καθώς είχε γίνει ξεκάθαρο πως δεν υπήρχε καμιά δυνατότητα σύνδεσης με την προηγούμενη δραστηριότητά μας και με την υπόλοιπη συλλογικότητα που επεδίωκε τη διατήρηση και προέκταση αυτής της δραστηριότητας.

blaumachen

Θεσσαλονίκη-Αθήνα, Καλοκαίρι του 2007

Ευχαριστούμε τον Γιάννη για τις παρατηρήσεις του στην κριτική του έργου του Καστοριάδη, τον Αχιλλέα για τη συνεισφορά στην έρευνα για τη συγγραφή της «Κρυφής γοητείας» και στην επιμέλεια της μετάφρασης του κειμένου του Αμαντέο Μπορντίγκα «Κόμμα και Τάξη», την Κατερίνα για τη συνεισφορά της στην «Κρυφή γοητεία» με τις μεταφράσεις από κείμενα των Café Morgenland και τον Werner Bonefeld για την αποστολή υλικού, χρήσιμου για την συγγραφή του εν λόγω κειμένου, το Γιώργο και τον Αντρέα για τις γενικότερες κριτικές παρατηρήσεις τους. Ευχαριστούμε όσους και όσες βοήθησαν με τον τρόπο τους να εκδοθεί αυτό το τεύχος. Όλα τα κείμενα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα και χωρίς την ένδειξη της προέλευσής τους. Δεν υπάρχει copyright. Οποιαδήποτε κερδοσκοπική χρήση ή παραποίηση τους θα μας βρει ενάντιους.

Letter

BREATHE
WORDS

WIELD WORDS

CALM
DOWN
JURGE

BELLS
SILENCE

FLING
WORDS

SHIT
WORDS

SHIT WORDS

EYES
HANDS

COULD I FEEL THOSE SENSES
CREAM I'VE ALL HAVE
CUREL IN THE BACK
OF THE AP
& FRIENDS
AS TRAD PART

WUL ONCE SO
HAIR'S TENSE
TWISTED A
MIND & PIECE
THE MIND
SHOST
G LENTILE
P
BLEED
AND
DAWN
PUSH
WATCHED

HEAD WITH A NOSE
POO'S PIER

Από την
εργατική διεύθυνση
της παραγωγής
στην
υπεράσπιση της
δημοκρατίας

Βασικές γραμμές για μια κριτική
στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη

Vorwärts

«Όσο πιο ισχυρό είναι ένα κράτος και άρα όσο πιο πολιτικό είναι ένα έθνος, τόσο λιγότερο ικανό είναι να εξηγήσει τη γενική αρχή που διέπει τις κοινωνικές αρρώστιες και να αναζητήσει τις αιτίες τους στην αρχή του κράτους - δηλαδή, στην πραγματική οργάνωση της κοινωνίας της οποίας το κράτος είναι η ενεργός, με συνείδηση του εαυτού της και επίσημη έκφραση. Η πολιτική αντίληψη είναι απλά πολιτική αντίληψη διότι ο συλλογισμός της δεν ξεπερνά τα όρια της πολιτικής. Όσο πιο οξεία και ζωντανή είναι τόσο περισσότερο ανίκανη είναι να κατανοήσει τα κοινωνικά προβλήματα. Η κλασική περίοδος της πολιτικής αντίληψης είναι η Γαλλική Επανάσταση. Μακράν του να αναγνωρίσουν την αρχή του κράτους ως την πηγή των κοινωνικών ασθενειών, οι ήρωες της Γαλλικής Επανάστασης θεώρησαν τις κοινωνικές ασθένειες ως την πηγή των πολιτικών προβλημάτων. Έτσι, ο Ροβεσπιέρος αντιμετώπιζε το μεγάλο πλούτο και τη μεγάλη φτώχεια ως εμπόδια για την τέλεια δημοκρατία. Γι' αυτό το λόγο επιθυμούσε να εγκαθιδρύσει ένα οικουμενικό σύστημα σπαρτιατικής λιτότητας. Η αρχή της πολιτικής είναι η βούληση. Όσο πιο μονόπλευρη -δηλαδή όσο πιο τέλεια- είναι η πολιτική αντίληψη, όσο πιο ολοκληρωτικά πιστεύει στην παντοδυναμία της βούλησης τόσο πιο τυφλή γίνεται απέναντι στους φυσικούς και πνευματικούς περιορισμούς της βούλησης, τόσο περισσότερο ανίκανη γίνεται να ανακαλύψει την πραγματική πηγή των δεινών της κοινωνίας.

Η κοινότητα από την οποία είναι απομονωμένος ο εργάτης είναι μια κοινότητα εντελώς διαφορετικής πραγματικότητας και εμβέλειας από την πολιτική κοινότητα. Η κοινότητα από την οποία η ίδια η εργασία του τον διαχωρίζει είναι η ίδια η ζωή, η φυσική και πνευματική ζωή, η ανθρώπινη ηθική, η ανθρώπινη δραστηριότητα, η ανθρώπινη απόλαυση, η ανθρώπινη φύση. Η ανθρώπινη φύση είναι η αληθινή κοινότητα των ανθρώπων. Όπως ακριβώς η καταστροφική απομόνωση από αυτή τη φύση είναι δυσανάλογα πιο σημαντική, αφόρητη, τρομερή και αντιφατική απ' ότι η απομόνωση από την πολιτική κοινότητα, έτσι και το ξεπέραςμα αυτής της απομόνωσης και ακόμα και μια μερική αντίδραση, μια ανταρσία εναντίον της, είναι πολύ ευρύτερη, ακριβώς όπως ο άνθρωπος είναι ευρύτερος από τον πολίτη και η ανθρώπινη ζωή από την πολιτική ζωή. Άρα, όσο περιορισμένη κι αν είναι μια βιομηχανική εξέγερση, περιέχει εντός της μια οικουμενική ψυχή και όσο οικουμενική κι αν είναι μια πολιτική εξέγερση, η κολοσσιαία μορφή της κρύβει μια περιορισμένη ρήξη».

Καρλ Μαρξ, Κριτικά Σχόλια στο Άρθρο «Ο Βασιλιάς της Πρωσίας και η κοινωνική μεταρρύθμιση. Από έναν Πρώσο», Vorwärts! No. 63, Αύγουστος 1844.

Το έργο του ύστερου (κυρίως) Καστοριάδη ήταν αυτό που μας είχε επηρεάσει περισσότερο ως TRiSTERO για τη διαμόρφωση

των βασικών θεωρητικών μας εργαλείων. Λέμε «ύστερου» γιατί το κομμάτι του έργου του από το οποίο κυρίως αντλούσαμε ήταν αυτό από τη *Φαντασιακή Θεσμιση της Κοινωνίας* και έπειτα, δηλαδή η θεωρητική του παραγωγή αφού είχε εγκαταλείψει την ταξική ανάλυση.

Ωστόσο, οποιαδήποτε προσπάθεια κριτικής προσέγγισης της σκέψης του Καστοριάδη αυτής της περιόδου δεν μπορεί να αγνοήσει την προηγούμενη θεωρητική δραστηριότητά του εντός του περιοδικού *Socialisme ou Barbarie* (Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα). Θεωρούμε ότι οι ρίζες πολλών προβληματικών πτυχών της σκέψης του ύστερου Καστοριάδη εντοπίζονται ήδη στις απόψεις που εκθέτει μέσα από τις σελίδες του *Socialisme ou Barbarie*, γι' αυτό και η κριτική μας θα συμπεριλάβει και αυτές.

Λίγα λόγια για το *Socialisme ou Barbarie*

Η ομάδα *Socialisme ou Barbarie* είχε αρχίσει ήδη από το 1946 να συγκροτείται ως τάση μέσα στο τροτσκιστικό Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Έτσι, παρά την επίδραση που είχε πάνω στον Καστοριάδη η παράδοση της γερμανο-ολλανδικής αριστεράς όσον αφορά την αντίληψη του σοσιαλισμού ως εργατικής αυτοδιεύθυνσης, οι περισσότεροι άνθρωποι που συναντήθηκαν στο περιοδικό (συμπεριλαμβανομένων των δύο βασικών από τους ιδρυτές του, του Καστοριάδη και του Λεφόρ) κατάγονταν πολιτικά από τον τροτσκισμό. Όταν το 1949 εκδόθηκε το πρώτο τεύχος του *Socialisme ou Barbarie*, ο σκοπός του καθοριζόταν ως «*η οικοδόμηση μιας επαναστατικής οργάνωσης σε διεθνή κλίμακα, της οποίας το πρόγραμμα θα είναι η άμεση εξουσία των εργαζομένων, με άλλα λόγια η διεύθυνση από τους ίδιους τους εργαζομένους της παραγωγής, της οικονομίας και γενικά της κοινωνικής ζωής*»¹. Ήδη πριν από την κυκλοφορία του *Socialisme ou Barbarie* αναδεικνύεται ως πρώτη προτεραιότητα για την ομάδα η διερεύνηση του καθεστώτος της Σοβιετικής Ένωσης, κάτι που αντανάκλαται και στα κείμενα που φιλοξενούνται στα πρώτα τεύχη του. Η τοποθέτηση αυτής της προτεραιότητας εκκινούσε από τη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία της εποχής: «*ξεκινήσαμε με τη διαπίστωση ότι οι παραδοσιακές μεγάλες οργανώσεις “της εργατικής τάξης” δεν έχουν πλέον μια επαναστατική μαρξιστική πολιτική ούτε αντιπροσωπεύουν πλέον τα συμφέροντα του προλεταριάτου*»². Σε μια περίοδο που η ΕΣΣΔ θεωρούνταν από πολλούς αγωνιστές η πατρίδα του σοσιαλισμού (ή έστω ένα εργατικό κράτος που λοξοδρόμησε εξαιτίας των λανθασμένων επιλογών των ηγετών που υποτίθεται ότι αντιπροσώπευαν την εξουσία της εργατικής τάξης) και που τα κομμουνιστικά κόμματα αποτελούσαν στην ουσία τα όργανα της εξωτερικής πολιτικής του σοβιετικού κράτους, το *Socialisme ou Barbarie* θεώρησε πρωταρχική την ανάγκη να επαναδιαπραγματευτεί τη φύση του σοβιετικού καθεστώτος και να αποδείξει ότι αυτό είχε οικοδομηθεί πάνω σε εκμεταλλευτικές σχέσεις. Με τα λόγια του Καστοριάδη: «*Η μεγάλη φενάκη που επικρατεί γύρω*

1. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η γραφειοκρατική κοινωνία 2*, εκδόσεις ύψιλον, 1985.

2. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού* (δημοσιευμένο στο *Socialisme ou Barbarie* σε τρία μέρη από το 1955 μέχρι το 1958), εκδόσεις ύψιλον, 1986.

από το δήθεν “σοσιαλιστικό” χαρακτήρα της ρωσικής οικονομίας, είναι ένα από τα κυριότερα εμπόδια στην ιδεολογική χειραφέτηση του προλεταριάτου, που είναι η βασική προϋπόθεση του αγώνα για την κοινωνική του χειραφέτηση»³.

Μέχρι το 1963, το έργο του Καστοριάδη (από την κριτική σ’ αυτό που ονόμαζε γραφειοκρατικό καπιταλισμό μέχρι τη μελέτη των απεργιών του 1955 στη Γαλλία, την Αγγλία και τις ΗΠΑ και των γεγονότων του 1956 σε Ρωσία, Πολωνία και Ουγγαρία⁴) δεν μπορεί να αναγνωστεί ξεχωριστά από τη δουλειά και τους στόχους του Socialisme ou Barbarie, παρόλες τις συγκρούσεις που υπήρχαν στο εσωτερικό του⁵. Μία από τις βασικότερες συνεισφορές του περιοδικού ήταν ότι αναζήτησε στο προλεταριάτο «την απάντηση» σχετικά με το ζήτημα της επαναστατικής αλλαγής και του σοσιαλισμού και έδωσε προτεραιότητα στις ανάγκες και

τις συμπεριφορές των ίδιων των εργατών, στην εργατική έρευνα και στην αναγκαιότητα της αυτονομίας των προλεταριακών αγώνων. Έδειξε ότι η δράση των εργατών αποτελεί κάτι παραπάνω από την απλή αντίσταση στην εκμετάλλευση, ότι κουβαλάει εντός της τους σπόρους νέων κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο, περιόρισε αυτή τη δυνατότητα για μια νέα ανθρώπινη κοινωνικότητα σε δυνατότητα για αυτοδιεύθυνση της παραγωγής. Εδώ οφείλουμε να σημειώσουμε το εξής: επειδή σ’ αυτό το κείμενο στοχεύουμε στην κριτική βασικών απόψεων του Καστοριάδη, μπορεί να δημιουργείται στον αναγνώστη η εντύπωση ότι παραγνωρίζουμε την αξία της δραστηριότητας του Socialisme ou Barbarie. Να ξεκαθαρίσουμε ότι καταρχήν η κριτική μας περιορίζεται κατά το δυνατό στις ιδέες που ανέπτυξε ο Καστοριάδης (ή Pierre Chaulieu ή Paul Cardan, που ήταν τα ψευδώνυμα με τα οποία υπέγραφε τα κείμενά του μέχρι το 1970) και όχι συνολικά το περιοδικό. Επιπλέον, σε καμία περίπτωση δεν υποτιμούμε τη μεγάλη σημασία που είχε η αυθεντική προσπάθεια επαναδιαπραγμάτευσης της επαναστατικής θεωρίας από τους ανθρώπους γύρω από το Socialisme ou Barbarie και η συνεισφορά τους στην εξέλιξη του ταξικού κινήματος μέσα από την εμπλοκή τους στους προλεταριακούς αγώνες της εποχής.

3. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία* (δημοσιευμένο στο 2^ο τεύχος του Socialisme ou Barbarie το 1949). Περιλαμβάνεται στο *Η γραφειοκρατική κοινωνία 1*, εκδόσεις ύψιλον, 1985.

4. Η ουγγρική επανάσταση του 1956 αποτέλεσε σημαντικότερο γεγονός για το Socialisme ou Barbarie (όπως και για τους καταστασιακούς), καθώς αντιμετωπίστηκε ως η πρώτη προλεταριακή επανάσταση μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και ταυτόχρονα η πρώτη και μέχρι τότε πιο ολοκληρωμένη επανάσταση εναντίον του «ολοκληρωμένου γραφειοκρατικού καπιταλισμού». Έγραψε ο Καστοριάδης στο 20^ο τεύχος του περιοδικού: «Στα χρόνια που θα ‘ρθουν, όλα τα προβλήματα που έχουν βαρύνουσα σημασία συνοψίζονται σε τούτο: Είστε υπέρ ή κατά της δράσης και του προγράμματος των Ούγγρων εργατών;»

5. Από τη γέννηση της ομάδας γύρω από το Socialisme ou Barbarie μέχρι και την πρώτη διάσπαση το 1958 (οπότε αποχώρησε η τάση γύρω από τον Λεφόρ) μια ολόκληρη διαμάχη λάμβανε χώρα στο εσωτερικό του περιοδικού για το πώς οι αγωνιστές μπορούσαν να οργανωθούν χωρίς να παγώσουν ένα νέο γραφειοκρατικό μηχανισμό. Η στάση του Καστοριάδη προσπαθούσε να συμβιβάσει την αυτο-οργάνωση της εργατικής τάξης με το ρόλο του κόμματος-πρωτοπορία. Το 1949 θεωρούσε σαν στόχο του κόμματος την ηγεσία και το συντονισμό των ανεξάρτητων εργατικών αγώνων, προς την κατεύθυνση της κατάκτησης της κρατικής εξουσίας (Βλέπε, για παράδειγμα, το κείμενο *Απάντηση στο σύντροφο Πάνεκουκ* που δημοσιεύτηκε το 1954 στο 14^ο τεύχος του Socialisme ou Barbarie και περιέχεται στο βιβλίο *Η πείρα του εργατικού κινήματος 1*, εκδόσεις ύψιλον, 1984). Εννιά χρόνια αργότερα, και μετά την κριτική που αναπτύσσεται στη σειρά κειμένων *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, η αντίληψη του Καστοριάδη για την οργάνωση των αγωνιστών ήταν αυτή της «διάχυτης πρωτοπορίας», που θα προέκυπτε από τη διασπορά των επαναστατών αγωνιστών της ομάδας σε όλη τη χώρα, αντίληψη η οποία οδήγησε στη διάσπαση του 1958 με την «αριστερή» τάση που ήταν κριτική σε κάθε λογική πρωτοπορίας.

Η κριτική στη γραφειοκρατία και η εργατική διεύθυνση της παραγωγής.

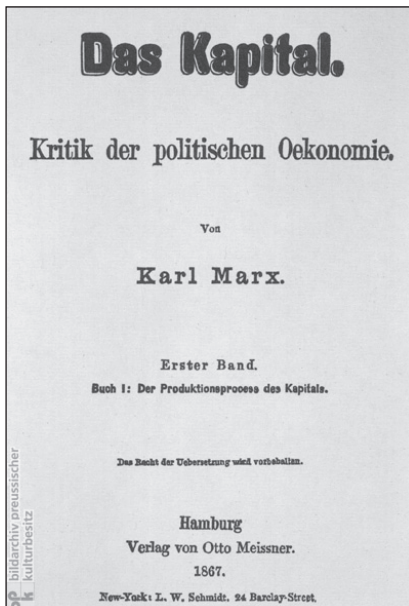
Η ανάλυση του σοβιετικού καθεστώτος από τον Καστοριάδη, μέσα από το Socialisme ou Barbarie, ξεκίνησε από την απόρριψη των τροτσκιστικών θέσεων για την ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με τον Τρότσκι και τους τροτσκιστές της εποχής, αυτό που δεν ήταν σοσιαλιστικό στη ρώσικη οικονομία ήταν η κατανομή του εισοδήματος, σε αντίθεση με την παραγωγή που ήταν σοσιαλιστική. Ο σοσιαλιστικός χαρακτήρας της παραγωγής εκφραζόταν με την κρατικοποίηση των παραγωγικών μέσων και το σχεδιασμό της οικονομίας. Στο κείμενο *Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία* (1949), ο Καστοριάδης αντικρούει τα επιχειρήματα των τροτσκιστών, ανασύροντας την ανάλυση του Μαρξ σχετικά με την ενότητα των διαφόρων στιγμών της συσσώρευσης του κεφαλαίου, δείχνοντας δηλαδή ότι η κατανομή δεν είναι παρά η άλλη όψη της παραγωγικής διαδικασίας (και άρα ότι δεν είναι δυνατό η παραγωγή να είναι σοσιαλιστική και η κατανομή όχι), για να καταλήξει: «*Πώς άλλωστε μια ομάδα θα μπορούσε να παίξει έναν κυρίαρχο ρόλο στην κατανομή του κοινωνικού προϊόντος, να αποφασίζει σαν απόλυτος κύριος για την κατανομή του καθαρού προϊόντος σε τμήμα που προορίζεται για τη συσσώρευση και σε τμήμα που προορίζεται για την κατανάλωση, να ρυθμίζει τη διαίρεση αυτού σε εργατικό μισθό και γραφειοκρατικό εισόδημα, εάν δεν κυριαρχεί στην ίδια την παραγωγή σε όλη της την έκταση; [...] Και πώς θα μπορούσε κανείς να κυριαρχεί την παραγωγή εάν δεν κυριαρχούσε τους όρους παραγωγής, τόσο τους υλικούς όσο και τους ανθρώπινους, εάν δεν διέθετε κεφάλαιο και εργασία, παραγωγικά αγαθά και κοινωνικό κεφάλαιο που προορίζεται για κατανάλωση;*»⁶ Έτσι, για τον Καστοριάδη, η ΕΣΣΔ όχι μόνο δεν ήταν ένα «εκφυλισμένο εργατικό κράτος» (η άποψη του Τρότσκι), αλλά αποτελούσε μια ταξική κοινωνία στην οποία μια νέα τάξη διαφορετική από τους καπιταλιστές, η γραφειοκρατία, εκμεταλλευόταν την εργασία του ρώσικου προλεταριάτου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η γραφειοκρατία αποτελούσε το οργανικό παράγωγο της ανάπτυξης του καπιταλισμού και της συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων.

Η κριτική στην ΕΣΣΔ που πραγματοποιείται από τον Καστοριάδη στα πρώτα τεύχη του Socialisme ou Barbarie, παρά τη σημαντική συνεισφορά της στο ξεπέραςμα των ψευδαισθήσεων σχετικά με τη φύση του σοβιετικού καθεστώτος εντός του επαναστατικού κινήματος, διαμορφώνει κάποιες από τις σημαντικότερες αδυναμίες της πρώιμης καστοριαδικής σκέψης. Αντιμέτωπος με την απουσία της ατομικής ιδιοκτησίας στη σοβιετική Ρωσία (η οποία έδινε τη δυνατότητα τόσο στους σταλινικούς όσο και στους τροτσκιστές να χαρακτηρίζουν τις παραγωγικές σχέσεις στη χώρα σοσιαλιστικές), διαπραγματεύεται τις παραγωγικές σχέσεις με όρους διεύθυνσης της παραγωγής και κατανομής του προϊόντος⁷: «*Οργάνωση (διεύθυνση) της ίδιας της παραγωγής, κατανομή του προϊόντος, και οι δύο στηριγμένες στη δυνατότητα διάθεσης των όρων παραγωγής, να τα στοιχεία που συνιστούν το γενικό περιεχόμενο των παραγωγικών σχέσεων*»⁸. Όσον αφορά την κυριαρχία της γραφειοκρατίας πάνω στα μέσα παραγωγής, τη θεωρεί ως αποτέλεσμα της δύναμης να διευθύνει την παραγωγή που της έδινε η διευθυντική της θέση στον κρατικό μηχανισμό: «*Υπάρχει μια διαίρεση της ρώσικης κοινωνίας καταρχήν σε δύο κατηγορίες: σε αυτούς που είναι γραφειοκράτες και σε αυτούς που δεν είναι και δεν θα γίνουν ποτέ. Αυτή η διαίρεση αν συνδυασθεί με την ολοκληρωτική δομή του κράτους, αφαιρεί από τη μάζα των εργαζομένων κάθε δυνατότητα να ασκήσουν την ελάχιστη επίδραση στη διεύθυνση της οικονομίας και της κοινωνίας γενικά. Το αποτέλεσμα είναι ότι η γραφειοκρατία στο*

6. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία*.

7. «*Αν η κλασική ατομική ιδιοκτησία εξαφανίζεται και παρόλα αυτά οι εργάτες συνεχίζουν να είναι εκμεταλλεζόμενοι, απαλλοτριωμένοι και διαχωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, η διαίρεση εντός της κοινωνίας γίνεται διαίρεση ανάμεσα σε διευθύνοντες και εκτελεστές*». - Cornelius Castoriadis, *From the analysis of bureaucracy to workers' management*. Μπορεί να βρεθεί στο <http://libcom.org/library/analysis-bureaucracy-workers-management-socialisme-ou-barbarie>.

8. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία*.

σύνολό της κατέχει απολύτως τα μέσα παραγωγής»⁹. Φυσικά, κάθε προσπάθεια να προσεγγιστεί το καθεστώς της ΕΣΣΔ ως καπιταλιστικό οφείλει να αρνηθεί την ορθόδοξη άποψη ότι ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα βασισμένο στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής από ατομικούς καπιταλιστές και στην αναρχία της αγοράς. Ωστόσο, για να γίνει κατανοητό το λάθος του Καστοριάδη οφείλουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα: τί είναι το κεφάλαιο;

Σύμφωνα με τον Μαρξ το κεφάλαιο είναι ουσιαστικά η αυτο-επέκταση της αλλοτριωμένης εργασίας¹⁰: η δημιουργική δύναμη της ανθρώπινης δραστηριότητας η οποία μετατρέπεται σε μια ξένη δύναμη που υπάγει τις ανθρώπινες επιθυμίες και ανάγκες στη δική της αυτόνομη επέκταση. Η αλλοτρίωση της ανθρώπινης δραστηριότητας (που είναι η μισθωτή εργασία) προϋποθέτει το διαχωρισμό των παραγωγών τόσο από τα μέσα παραγωγής όσο και από τα μέσα της συντήρησής τους. Έτσι, η

εργατική τάξη αναγκάζεται να πουλάει την εργατική της δύναμη¹¹ στους καπιταλιστές για να παράγει τα μελλοντικά μέσα συντήρησής της και τα μελλοντικά μέσα παραγωγής ως ιδιοκτησία των καπιταλιστών. Μ' αυτό τον τρόπο αναπαράγει ταυτόχρονα την καπιταλιστική σχέση και τη μισθωτή εργασία: «Το κεφαλαιοκρατικό προτσές παραγωγής [...] παράγει όχι μονάχα εμπόρευμα, όχι μονάχα υπεραξία, παράγει και αναπαράγει την ίδια τη σχέση του κεφαλαίου, από τη μια μεριά τον κεφαλαιοκράτη και από την άλλη το μισθωτό εργάτη». Η συσσώρευση του κεφαλαίου «αναπαράγει σε διευρυμένη κλίμακα τη σχέση του κεφαλαίου: στον ένα πόλο περισσότερους κεφαλαιοκράτες ή μεγαλύτερους κεφαλαιοκράτες, και στον άλλο περισσότερους μισθωτούς εργάτες. Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, που υποχρεωτικά προσαρτείται αδιάκοπα σαν μέσο αξιοποίησης στο κεφάλαιο, [...] αποτελεί στην πραγματικότητα στοιχείο της αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαίου. Έτσι, συσσώρευση του κεφαλαίου θα πει αύξηση του προλεταριάτου»¹². Αυτή η θεμελιώδης σχέση δεν αλλάζει αν στη θέση του ατομικού καπιταλιστή τοποθετηθεί το κράτος ως ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής και συντήρησης. Η κρατική ιδιοκτησία, είτε στη Ρωσία είτε αλλού, ήταν απλά μια συγκεκριμένη θεσμική μορφή μέσω της οποίας η εργατική τάξη ήταν αποκλεισμένη τόσο από τα μέσα παραγωγής όσο και από τα μέσα συντήρησης και γι' αυτό υποχρεωμένη να πουλάει την εργατική της δύναμη. Έτσι, η κυριαρχία της γραφειοκρατίας πάνω στα μέσα παραγωγής στην ΕΣΣΔ ήταν η προϋπόθεση και όχι το αποτέλεσμα της διευθυντικής της δύναμης. Ο Καστοριάδης, περιγράφοντας την ταξική διαίρεση στη Ρωσία ως διαίρεση ανάμεσα σε διευθύνοντες και εκτελεστές, παράβλεψε το ότι στον καπιταλισμό οι διευθύνοντες έχουν αυτή τη θέση μόνο εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο συσχετίζονται με το κεφάλαιο, το οποίο στις διάφορες μορφές του - χρήμα, εμπόρευμα, μέσα παραγωγής, είναι η αυτο-επέκταση της αξίας, δηλαδή της αλλοτριωμένης εργασίας. Ή αλλι-

9. Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π. Η έμφαση δική μας.

10. «Σαν αξιοδημιουργός, ενταγμένη μέσα στο προτσές της αντικειμενοποίησής της, η εργασία του εργάτη, μόλις περάσει αυτός στο προτσές παραγωγής είναι η ίδια ένας τρόπος ύπαρξης του κεφαλαίου, είναι ενσωματωμένη σ' αυτό. Αυτή η δύναμη που διατηρεί την αξία και δημιουργεί νέα αξία είναι γι' αυτό η δύναμη του κεφαλαίου και, κάθε προτσές εμφανίζεται σαν το προτσές της δικής του αυτο-αξιοποίησης και πολύ περισσότερο της απογύμνωσης του εργάτη, για τον οποίο η αξία που ο ίδιος δημιούργησε είναι ταυτόχρονα μια ξένη γι' αυτόν αξία». - Καρλ Μαρξ, Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, εκδόσεις Α/συνέχεια, 1983.

11. Η κατανόηση της σχέσης κεφάλαιο από τον Καστοριάδη με όρους διεύθυνσης της παραγωγής, τον έκανε να υποτιμήσει τη σημασία που έχει η στιγμή της αγοραπωλησίας της εργατικής δύναμης για την οικοδόμηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, πράγμα που (όπως θα δούμε παρακάτω) τον οδήγησε στο να εγκαταλείψει αργότερα την ιδέα ότι η εργατική δύναμη είναι εμπόρευμα.

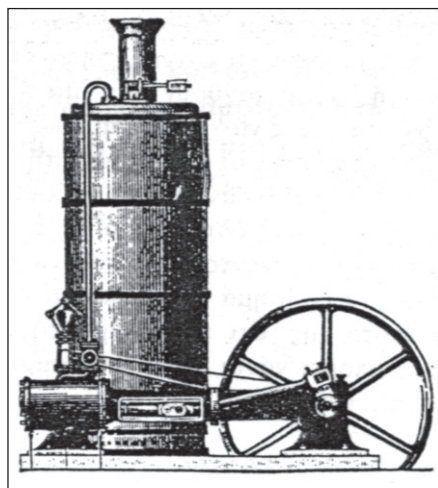
12. Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος Ι, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2005.

ώς: «Οι λειτουργίες που ασκεί ο καπιταλιστής (ή η γραφειοκρατία, θα προσθέταμε εμείς) είναι μόνο οι με συνείδηση και θέληση ασκούμενες λειτουργίες του ίδιου του κεφαλαίου»¹³.

Η περιορισμένη αυτή κατανόηση από τον Καστοριάδη της εκμετάλλευσης φανερώνεται ακόμα πιο ξεκάθαρα στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το σοσιαλισμό (ο οποίος εξάλλου, όπως γράφει ο ίδιος στο *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, διαμορφώθηκε μέσα από την κριτική στη γραφειοκρατία). Έτσι, για τον Καστοριάδη, η επανάσταση σημαίνει ύπαρξη αυτόνομων οργάνων των μαζών και ο σοσιαλισμός εργατική (αυτο-)διεύθυνση της παραγωγής και της κοινωνίας συνολικά. Επίσης, αποδέχεται την αντίληψη του σοσιαλισμού ως μεταβατικού σταδίου προς το «από τον καθένα σύμφωνα με τις δυνατότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του». Ωστόσο, μέχρι τότε, σημαίνει η εργατική αυτοδιεύθυνση (ή μπορεί αυτή να εγγυηθεί την) καταστροφή του κεφαλαίου και της εκμετάλλευσης; Σύμφωνα με όσα αναπτύξαμε παραπάνω, η απάντηση είναι αρνητική, καθώς η ύπαρξη του κεφαλαίου δεν είναι πρωταρχικά ζήτημα διεύθυνσης της παραγωγής. Το πρόβλημα είναι η ίδια η ύπαρξη της παραγωγής ως διαχωρισμένης από την υπόλοιπη κοινωνική ζωή, του προϊόντος ως μιας διαχωρισμένης στιγμής -με τη μορφή του εμπορεύματος- μέσα στη ροή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο Καστοριάδης ισχυρίζεται ότι «η ύπαρξη της **υπεραξίας** ή η ύπαρξη του υπερπροϊόντος δεν καθορίζει ούτε τον χαρακτήρα της κυρίαρχης τάξης μέσα στην οικονομία, ούτε ακόμα το γεγονός ότι η οικονομία είναι βασισμένη πάνω στην εκμετάλλευση». Έτσι, παρόλο που στη σοσιαλιστική κοινωνία «η κατανομή του καταναλώσιμου κοινωνικού προϊόντος εξακολουθεί να έχει τη μορφή της ανταλλαγής μεταξύ της εργατικής δύναμης και ενός μέρους του προϊόντος της εργασίας», παρόλο που ένα τμήμα της ποσότητας εργασίας που προσφέρει ο εργάτης στην κοινωνία «προορίζεται για τη συσσώρευση», παρόλο που «ο εργαζόμενος συνεχίζει να είναι υποχρεωμένος να δουλεύει για να ζει», από τη στιγμή που «συμμετέχει στον καθορισμό των όρων της εργασίας, στον προσανατολισμό της παραγωγής και στην αμοιβή της εργασίας», για τον Καστοριάδη, ο νόμος της αξίας και η εκμετάλλευση έχουν τελείως καταργηθεί¹⁴.

Ωστόσο, από τη στιγμή που υπάρχει η συνθήκη της ανταλλαγής της εργατικής δύναμης με τα προϊόντα της εργασίας σημαίνει ότι εξακολουθεί να υπάρχει η βασική προϋπόθεση της ύπαρξης του κεφαλαίου (και άρα το ίδιο το κεφάλαιο), δηλαδή ο διαχωρισμός των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής και τα μέσα συντήρησής τους. Όσο αναπαράγεται ο διαχωρισμός ανάμεσα σε εργασία και ανάγκη σημαίνει ότι οφείλει να υπάρχει κάτι που θα μεσολαβεί τη συνάντησή τους, δηλαδή η μορφή-εμπόρευμα. Άρα, υπάρχει εμπορευματική παραγωγή. Ως παραγωγοί εμπορευμάτων, οι άνθρωποι δεν παράγουν για την άμεση ικανοποίηση των αναγκών τους αλλά για ανάγκες άλλων διαχωρισμένων από αυτούς ατόμων. Το αποτέλεσμα της εργασιακής τους δραστηριότητάς είναι, έτσι, διαχωρισμένο από την ίδια τη δραστηριότητά τους, στέκεται απέναντί τους ως εμπόρευμα που πρέπει να πουληθεί. Από την άλλη, ως καταναλωτές εμπορευμάτων, οι άνθρωποι δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους μέσα από τη δική τους δραστηριότητα, αλλά μόνο μέσα από την απόκτηση εμπορευμάτων που αποτελούν ιδιοκτησία κάποιου άλλου. Συνέπεια αυτού είναι ότι οι άνθρωποι βρίσκονται διαχωρισμένοι από τις ίδιες τις κοινωνικές τους ανάγκες. Με σημείο αναφοράς κάθε ξεχωριστό εμπόρευμα, οι παραγωγοί είναι διαχωρισμένοι από τους καταναλωτές και μπορούν να συναντηθούν μόνο μέσα από την αγοραπωλησία του εμπορεύματος. Ως αποτέλεσμα, η σχέση ανάμεσα σε παραγωγό και καταναλωτή διαμεσολαβείται από την ανταλλαγή πραγμάτων, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων γίνονται σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα. Και τέλος, αφού υπάρχει εμπορευματική παραγω-

13. Καρλ Μαρξ, *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*.

14. Όλα τα παραπάνω αποσπάσματα από το Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π. Η έμφαση δική μας.

γή και γενικευμένη ανταλλαγή εμπορευμάτων για την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών, αναγκαστικά υπάρχει και το καθολικό εμπόρευμα που περιέχει όλα τα υπόλοιπα, δηλαδή το χρήμα, και τελικά η αφηρημένη ύπαρξη του προϊόντος της αλλοτριωμένης εργασίας ως εξωτερικού προς τον παραγωγό, δηλαδή η αξία.

Αλλά ο Καστοριάδης δε μένει εκεί. Αφού θεωρεί ότι η εργατική διεύθυνση θα έχει καταργήσει την εκμετάλλευση και το νόμο της αξίας, γράφει: «*Η αμοιβή της εργασίας σε μια σοσιαλιστική κοινωνία δεν μπορεί παρά να είναι ίση με την ποσότητα εργασίας που προσφέρει ο εργάτης στην κοινωνία, μείον ένα τμήμα που προορίζεται για την κάλυψη των “γενικών εξόδων” της κοινωνίας και ένα άλλο τμήμα που προορίζεται για τη συσσώρευση. Αλλά αυτό μας κάνει ήδη να μη μπορούμε να μιλάμε πια σ’ αυτή την περίπτωση για “νόμο της αξίας” που να εφαρμόζεται στην εργατική δύναμη, διότι αυτός ο νόμος απαιτεί να δίνεται εις αντάλλαγμα της εργατικής δύναμης το κόστος αυτής της εργατικής δύναμης και όχι η αξία που προστίθεται στο προϊόν από τη ζωντανή εργασία*». Ή με πιο απλά λόγια: «*Η ανταλλαγή [της εργατικής δύναμης] δεν ρυθμίζεται πια με βάση το κόστος της, αλλά με βάση τη χρησιμότητά της, που εκφράζεται με την παραγωγικότητά της*»¹⁵. Αυτή η μορφή ανταμοιβής για την προσφερόμενη εργασία έχει ήδη ένα όνομα: καλείται «μισθός με το κομμάτι» ή «μισθός προσδεμένος στην απόδοση»· και μάλιστα έχει προκαλέσει πολλές ταξικές συγκρούσεις στο παρελθόν. Δεν είναι αναγκαίο να συνεχίσουμε άλλο σ’ αυτό το σημείο. Αυτό που περιγράφει ο Καστοριάδης ως σοσιαλισμό αποτελεί μια άλλη (θεωρητική) μορφή ύπαρξης του κεφαλαίου, βασισμένη στην (αυτο-)διεύθυνση της παραγωγής από τους εργάτες. Αυτό ενισχύεται και από την αντίληψή του ότι η σοσιαλιστική παραγωγή θα πρέπει να αναπτύξει ακόμα περισσότερο τις παραγωγικές δυνάμεις¹⁶. Εκείνο που θέλουμε να τονίσουμε εδώ (μιας και έχει ιδιαίτερη αξία για να κατανοήσουμε τις ρίζες της κριτικής που άσκησε στη συνέχεια συνολικά στο μαρξισμό) είναι ότι ο Καστοριάδης μόνο εν μέρει κατάφερε να ξεπεράσει τον κυρίαρχο μαρξισμό της Δεύτερης Διεθνούς (το μαρξισμό των σοσιαλδημοκρατών Καρλ Κάουτσκι και Β.Ι. Λένιν). Ενώ αμφισβήτησε την κρατικιστική αντίληψη του σοσιαλισμού ως κοινωνικοποίησης της παραγωγής κάτω από εργατικό έλεγχο και τάχθηκε υπέρ της κοινωνικοποίησης της παραγωγής κάτω από εργατική διεύθυνση, τονίζοντας μάλιστα ότι «*μια σοσιαλιστική επανάσταση δεν μπορεί να μείνει απλά στην εκδίωξη των αφεντικών και την κατάργηση της “ατομικής” ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής· οφείλει επίσης να ξεφορτωθεί τη γραφειοκρατία και την κυριαρχία της τελευταίας πάνω στα μέσα και στη διαδικασία της παραγωγής*»¹⁷, δεν κατάφερε ποτέ να έρθει σε ρήξη με τον παραγωγισμό του κυρίαρχου μαρξισμού της Δεύτερης Διεθνούς και με την ουσία του τρόπου με τον οποίο γίνονταν αντιληπτός ο σοσιαλισμός από αυτόν. Παρόλο που πίστευε ότι ξεπερνούσε τον Κάουτσκι, τον Λένιν και τους επιγόνους του, κληρονόμησε και αναπαρήγαγε την ιδέα ότι ο σοσιαλισμός σημαίνει σχεδιασμένη οικονομία και ότι πρόκειται για ζήτημα διεύθυνσης της παραγωγής και της κοινωνικής ζωής.

---

15. Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π.

16. Σ’ αυτή την αντίληψη του Καστοριάδη (όπως και στο «*ένα άλλο τμήμα που προορίζεται για τη συσσώρευση*») μπορούμε να βρούμε την εξήγηση για το γεγονός ότι ενώ ισχυρίζεται στο *Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία* ότι η γραφειοκρατία στην ΕΣΣΔ αντλούσε υπεραξία από το ρώσικο προλεταριάτο, στη συνέχεια αφιερώνει 20 σελίδες για το κομμάτι της υπεραξίας που χρησιμοποιούνταν ως εισόδημα της γραφειοκρατίας (δείχνοντας ότι αυτό ήταν πολύ μεγαλύτερο από το εισόδημα των πολιτικών και των ανώτερων στελεχών στη Δύση), ενώ δεν γράφει ούτε μία γραμμή για το κομμάτι της υπεραξίας που αναπαρήγαγε τα μέσα παραγωγής ως κεφάλαιο, παρόλο που αυτό είναι το κομμάτι -και μάλιστα το μεγαλύτερο από τα δύο- που πραγματικά χρησιμοποιείται για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Έτσι, μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι ο Καστοριάδης κατανοούσε την εκμετάλλευση περισσότερο με όρους υπέρμετρης ανισοκατανομής του εισοδήματος προς όφελος της «*παρασιτικής*» γραφειοκρατίας. Εξάλλου, αν υπάρχει συσσώρευση και ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και στο σοσιαλισμό, τότε ποιο είναι το πρόβλημα με την ύπαρξη υπεραξίας; Κανένα, απαντάει ο Καστοριάδης, όπως είδαμε.

17. Cornelius Castoriadis, *From the analysis of bureaucracy to workers' management*.

Η σύγκρουση ανάμεσα σε διευθύνοντες και εκτελεστές και η βασική αντίφαση του καπιταλισμού: Οι απαρχές της κριτικής στο μαρξισμό.

Με τα εργαλεία που έχει αναπτύξει ο Καστοριάδης μέσα από την κριτική στο σοβιετικό καθεστώς, επιχειρεί στη συνέχεια να προσεγγίσει και το δυτικό καπιταλισμό, ενώ ταυτόχρονα, από τα μέσα της δεκαετίας του '50, αρχίζει να αναπτύσσει την κριτική του στον τρόπο που (σύμφωνα με τον ίδιο) ο Μαρξ επιχειρήσει να ερμηνεύσει την καπιταλιστική οικονομία. Μπροστά στον κεινσιανισμό, την όλο και μεγαλύτερη κοινωνικοποίηση του κεφαλαίου και την ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στο κράτος, θεωρεί ότι η ανάδυση ενός γραφειοκρατικού στρώματος στην παραγωγή και στις υπόλοιπες σφαίρες της κοινωνικής ζωής αποτελεί το καθοριστικό στοιχείο του σύγχρονου του καπιταλισμού, στοιχείο το οποίο είναι κοινό τόσο για την ΕΣΣΔ όσο και για τη Δύση. Έτσι, αναπτύσσει την έννοια του **γραφειοκρατικού καπιταλισμού**, ο οποίος βασίζεται στη γραφειοκρατικοποιημένη επιχείρηση, στο σχεδιασμό, στη γραφειοκρατικοποίηση και αφομοίωση των εργατικών οργανώσεων και στην πανταχού παρουσία του κράτους. «Λέω “γραφειοκρατικός καπιταλισμός” και όχι “κρατικός καπιταλισμός”, μιας και η τελευταία έκφραση δεν έχει σχεδόν κανένα νόημα, τόσο διότι είναι ακατάλληλη για να χαρακτηρίσει τις παραδοσιακές καπιταλιστικές χώρες (όπου τα μέσα παραγωγής δεν είναι κρατικά) όσο και επειδή αδυνατεί να συμπεριλάβει την εμφάνιση αυτού του νέου εκμεταλλευτικού στρώματος [της γραφειοκρατίας] [η χρήση της δεύτερης έκφρασης] αποκρύπτει ένα πρόβλημα κεντρικό για τη σοσιαλιστική επανάσταση και δημιουργεί μια καταστροφική σύγχυση, γιατί μας κάνει να πιστεύουμε ότι οι οικονομικοί νόμοι του καπιταλισμού συνεχίζουν να έχουν ισχύ μετά την εξαφάνιση της ατομικής ιδιοκτησίας, της αγοράς και του ανταγωνισμού, πράγμα που είναι γελοίο»¹⁸.

Τον όλο και μεγαλύτερο ρόλο που αναλαμβάνει το κράτος μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, ο Καστοριάδης τον συλλαμβάνει περιορισμένα μέσω της έννοιας της γραφειοκρατικοποίησης της κοινωνικής ζωής. Θεωρεί, μάλιστα, τη διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης ως την ιδεατή τάση του καπιταλισμού, που τείνει να μετατρέψει τους ανθρώπους σε παθητικούς εκτελεστές εντολών και να αποστερήσει τις πράξεις τους από κάθε νόημα και συμμετοχή. Επεκτείνοντας το σχήμα διευθύνοντες-εκτελεστές στην ερμηνεία της ταξικής πάλης και στο δυτικό καπιταλισμό, θεωρεί ότι η **βασική αντίφαση του καπιταλισμού** είναι αυτή ανάμεσα στην ανάγκη των διευθυνόντων να αφαιρούν κάθε πρωτοβουλία από τους εκτελεστές και στο γεγονός ότι η λειτουργία του συστήματος βασίζεται ακριβώς πάνω στη συμμετοχή και την πρωτοβουλία των εκτελεστών. Έτσι, **υποβιβάζει την ταξική πάλη σε ζήτημα του ποιος έχει την εξουσία να παίρνει τις αποφάσεις**: «Στην εποχή μας το πρόβλημα της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις εμφανίζεται όλο και περισσότερο στην πιο άμεση και γυμνή μορφή του, απαλλαγμένο από κάθε νομικό περίβλημα, ως το πρόβλημα της διαίρεσης της κοινωνίας σε διευθύνοντες και εκτελεστές. Η προλεταριακή επανάσταση εκπληρώνει το ιστορικό της πρόγραμμα μόνο εφόσον τείνει από την αρχή να καταργήσει αυτή τη διαίρεση [...], κοινωνικοποιώντας απόλυτα τις λειτουργίες της διεύθυνσης. Το πρόβλημα της ιστορικής δυνατότητας του προλεταριάτου να φτάσει σε μια αταξική κοινωνία [...] είναι το πρόβλημα να οργανωθεί θετικά μια συλλογική, κοινωνικοποιημένη διαχείριση της παραγωγής και της εξουσίας»¹⁹.

Έτσι, ο Καστοριάδης, καθώς θεωρούσε ότι ο Μαρξ εντόπιζε την κεντρική αντίφαση του καπιταλισμού στο επίπεδο της αγοράς και του συστήματος ιδιοποίησης²⁰, πίστευε ότι τον

18. Cornelius Castoriadis, ό.π.

19. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*.

20. «Και ποια είναι [για τον Μαρξ] η προέλευση των αντιφάσεων του καπιταλισμού, των κρίσεων του και της ιστορικής του κρίσης; Είναι η “ατομική ιδιοποίηση”, μ’ άλλα λόγια η ατομική ιδιοκτησία και η αγορά. Αυτή είναι που εμποδίζει την “ανά-

ξεπερνούσε εστιάζοντας στην κοινωνική σύγκρουση ανάμεσα σε διευθύνοντες και εκτελεστές πρώτα και κύρια στο επίπεδο της παραγωγής. Στο *Επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό* (1960-1961), ξεκινάει από την παραδοχή ότι ακρογωνιαίος λίθος της μαρξικής θεωρίας της κοινωνικής αλλαγής είναι ο «νόμος της αύξησης του ποσοστού εκμετάλλευσης» και επιχειρεί να δείξει ότι στη ρίζα αυτής της λανθασμένης (για τον ίδιο) αντικειμενοποίησης της καπιταλιστικής εξέλιξης βρίσκεται η προβληματική μεθοδολογία του *Κεφαλαίου*, το γεγονός δηλαδή ότι ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ολοκληρωτικά ως αντικείμενα και την εργατική δύναμη σαν ένα απλό εμπόρευμα, ενώ για τον ίδιο (σε αντίθεση με τα παραπάνω) είναι η δράση των εργατών-εκτελεστών (στη σύγκρουσή τους με τους διευθύνοντες μέσα στην επιχείρηση) που καθορίζει την τιμή πώλησης της εργατικής δύναμης. Ο Καστοριάδης θεωρεί ότι κυρίως στο *Κεφάλαιο* είναι που επικρατεί αυτό που ονομάζει «το στοιχείο του οικονομικού ντετερμινισμού της σκέψης του Μαρξ», καθώς είναι εκεί που ο τελευταίος υποτίθεται ότι επιχειρεί να καθορίσει με αντικειμενικό τρόπο (με οικονομικούς νόμους) την τιμή πώλησης της εργατικής δύναμης και άρα το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης: «*Πρέπει να πούμε πως όλη η ανάλυση του κειμένου [Το επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό] αναφέρεται στο Κεφάλαιο. Στο Μισθοί, τιμές και κέρδη (διάλεξη που δόθηκε μπροστά σε Άγγλους εργάτες πολύ πριν από Το Κεφάλαιο), ο Μαρξ υπερασπίζεται ξεκάθαρα τη σωστή άποψη πως η εργατική πάλη μπορεί να βελτιώσει το επίπεδο των μισθών*». Ωστόσο, θεωρούμε ότι ο Μαρξ στους τρεις τόμους του (ανολοκλήρωτου) έργου *Το Κεφάλαιο* προσπαθεί να δείξει πώς είναι δυνατός ο καπιταλισμός, γι' αυτό παρουσιάζει τον κόσμο από την πλευρά του κεφαλαίου. «*Η σημασία του Κεφαλαίου δεν έγκειται στο γεγονός ότι πρόκειται για μια μελέτη της οικονομικής βάσης ή των "αντικειμενικών νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης"*, αλλά στο γεγονός ότι είναι μια ανάλυση της (ταξικής) πάλης. Το παραπάνω δε σημαίνει ότι ο κύριος στόχος του Κεφαλαίου ήταν να επιβεβαιώσει την κεντρικότητα της ταξικής πάλης. Αυτό είχε ήδη γίνει στα προηγούμενα έργα και ήταν εν πάση περιπτώσει προφανές για αυτούς για τους οποίους έγραφε ο Μαρξ. Το ενδιαφέρον του Μαρξ ήταν να κατανοήσει τι είναι ειδικά διαφορετικό σχετικά με τον ταξικό ανταγωνισμό στην καπιταλιστική κοινωνία. Το Κεφάλαιο είναι μια μεθοδική ανάλυση της (ταξικής) πάλης στην καπιταλιστική κοινωνία, μια ανάλυση των μορφών που λαμβάνουν οι ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις. Αυτός είναι αφενός ο λόγος που η "σφιγμένη γροθιά" δεν είναι πάντα φανερή στον αναγνώστη, αλλά αφετέρου είναι και ο λόγος που οι κατηγορίες του Κεφαλαίου είναι κατηγορίες ταξικής πάλης»²¹.

Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι η αντίφαση που περιγράφει ο Καστοριάδης, μακράν του να βελτιώνει ή να ξεπερνά την αντίληψη του Μαρξ, αποτελεί μονό μία πτυχή των συνεπειών της αλλοτρίωσης, δηλαδή της θεμελιώδους αντιστροφής που παρουσιάζει ο Μαρξ ότι βρίσκεται στην καρδιά του καπιταλισμού - της διαδικασίας μέσα από την οποία οι άνθρωποι γίνονται αντικείμενα, ενώ τα αντικείμενα που παράγονται από αυτούς (το εμπόρευμα, το χρήμα, το κεφάλαιο) γίνονται υποκείμενα με δική τους ζωή. Το γεγονός ότι το κεφάλαιο τείνει να μας μετατρέψει σε απλούς εκτελεστές είναι μόνο η επιφάνεια και (ακόμα πιο ουσιαστικά) το αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ο αντικειμενικός κόσμος γύρω μας και η αυτονόμηση του κεφαλαίου ως υποκειμένου είναι το προϊόν της αλλοτρίωσης της δικής μας υποκειμενικότητας. Η διαχείριση της ζωής μας από γραφειοκράτες και στελέχη αποτελεί μέρος μόνο της συνολικής απαλλοτρίωσής μας και όχι την ουσία της. Ωστόσο, αυτός ο φετιχισμός που σκεπάζει τις εκμεταλλευτικές σχέσεις στην καπιταλιστική κοινωνία δεν είναι ολοκληρωτικός. Το κεφάλαιο μας μετατρέπει σε πράγματα-εμπορεύματα, αλλά χρειάζεται τη δική μας ζωντανή εργασία για να παράγεται αξία. Μας διασπά σε ατομικές υπάρξεις-πολίτες της δημοκρατίας, αλλά η παραγωγή του βασίζεται στη δική μας παραγωγική συνεργασία. Ενώ η καπιταλιστική ιδεο-

---

πτυξη των παραγωγικών δυνάμεων" η οποία θα ήταν εξάλλου το μόνο πραγματικό και αιώνιο αντικείμενο των ανθρώπινων κοινωνιών» - Κορνήλιος Καστοριάδης, *Το επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό*, περιλαμβάνεται στο *Σύγχρονος καπιταλισμός και επανάσταση*, εκδόσεις ύψιλον, 1987.

21. Τζον Χόλογουεϊ, *Κρίση, φετιχισμός, ταξική σύνθεση*, δημοσιευμένο στα ελληνικά στο 1^ο τεύχος του Blaumachen. Η έμφαση δική μας.

λογία μας κάνει να πιστεύουμε ότι το χρειαζόμαστε -χρειαζόμαστε χρήματα, χρειαζόμαστε μια δουλειά- στην ουσία το κεφάλαιο είναι απόλυτα εξαρτημένο από εμάς και την εργασία μας. Υποβιβάζει την κάλυψη των αναγκών μας σε κατανάλωση εμπορευμάτων, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί νέες ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν από τα δεδομένα επίπεδα των μισθών ή (ακόμα περισσότερο) από την ίδια την εμπορευματική παραγωγή και το χρήμα. Διαλύει μορφές κοινωνικής συναναστροφής για να τις αντικαταστήσει με τις κοινότητες του χρήματος και του κράτους, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την πραγματική ανθρώπινη κοινότητα. Το κεφάλαιο είναι μια εξελισσόμενη αντίφαση, καθώς στον πυρήνα του βρίσκεται η αντίφαση της συγκεκριμένης μορφής ταξικής εκμετάλλευσης. Κάθε προσπάθεια να επιλύσει επιμέρους αντιφάσεις που δημιουργεί η συσσώρευσή του, γεννά καινούριες που απλά μεταθέτουν την ταξική πάλη σε ένα νέο έδαφος. Έτσι, η διαδικασία φετιχοποίησης είναι ταυτόχρονα και διαδικασία απο-φετιχοποίησης, καθώς η καπιταλιστική κοινωνία κουβαλά μέσα της την ίδια της την άρνηση, δηλαδή τις προλεταριακές αρνήσεις που χτίζουν τη δυνατότητα της κομμουνιστικοποίησης της ζωής.

Στο *Επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό*, λοιπόν, ο Καστοριάδης παρουσιάζει μια εκτενή ανάλυση, η οποία συνδυάζει τη βασική του προσέγγιση για τη σύγχρονή του καπιταλιστική κοινωνία με την πρώτη συγκροτημένη κριτική του στον οικονομικό νετερμινισμό. Η στροφή αυτή του Καστοριάδη δεν ήταν άσχετη από τις πραγματικές ιστορικές συνθήκες. Δηλαδή, μια εποχή που η γραφειοκρατία της ΕΣΣΔ νομιμοποιούσε την πειθάρχηση του προλεταριάτου στο εσωτερικό και την εξωτερική της πολιτική με βάση την προπαγάνδα των «αντικειμενικών νόμων της ιστορικής ανάπτυξης», ενώ ταυτόχρονα στη Δύση (μέσω της σοσιαλδημοκρατίας) η εργατική τάξη ενσωματώνεται στο κράτος, θεσμικά αναγνωρισμένη ως τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής, και οι αντιπρόσωποί της είναι πλέον αναγνωρισμένοι ως οι επίσημοι συνομιλητές στη διαπραγμάτευση της τιμής πώλησης της εργατικής δύναμης. Ο Καστοριάδης, μέσω της κριτικής που παρουσιάζει σε αυτό το κομβικό κείμενο, θέτει τις αρχές για την απομάκρυνσή του από το μαρξισμό και την ταξική ανάλυση.

Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται στο εν λόγω κείμενο, με σκοπό να καταδείξει τη λανθασμένη προσέγγιση τόσο του Μαρξ όσο και των μαρξιστών, στηρίζεται στην περιορισμένη ανάγνωση της σοσιαλδημοκρατικής πραγματικότητας. Για τον Καστοριάδη, η «αύξηση του βιοτικού επιπέδου» και των μισθών των εργατών καταρρίπτει το «νόμο της αύξησης του ποσοστού εκμετάλλευσης», εφόσον οι μισθοί αντί να μειώνονται αυξάνονται, ενώ (όπως και στην ΕΣΣΔ) ο σχεδιασμός της οικονομίας εξαλείφει τον κίνδυνο των οικονομικών κρίσεων. Εκκινώντας από αυτά τα δεδομένα, επιχειρεί να δείξει ότι εκμετάλλευση δε σημαίνει συνεχής-εντεινόμενη εξαθλίωση (επικεντρώνοντας το ζήτημα της εκμετάλλευσης στο ζήτημα της διεύθυνσης, όπως δείξαμε) και ότι οι κρίσεις του καπιταλισμού (οι οποίες αποτελούν τη μορφή με την οποία εκδηλώνονται οι εγγενείς αντιφάσεις του) δεν είναι αναπόφευκτες, όπως πίστευαν ο Μαρξ και οι μαρξιστές: «*Η συσσώρευση δίχως κρίσεις θα είναι δυνατή αν, από μια κατάσταση ισορροπίας, όλα τα οικονομικά μεγέθη αναπτύσσονται αναλογικά - ή αν οι διαφορετικοί ρυθμοί στην αύξηση αντισταθμίζονται αμοιβαία [...] Μια κρίση σαν αυτή του 1929 είναι του λοιπού ακατανόητη, έξω από μια συλλογική κρίση τρέλας των καπιταλιστών*»²². Ωστόσο, η συνθήκη την οποία ο Καστοριάδης περιγράφει, αποτελούσε ένα συγκεκριμένο ταξικό συμβιβασμό στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική (τουλάχιστον), ο οποίος ήταν αναγκαίος (όπως και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος) ώστε το κεφάλαιο να ξεπεράσει την τεράστια κρίση που προκάλεσαν οι ταξικοί αγώνες που τερμάτισαν και ακολούθησαν τον πρώτο παγκόσμιο. Η σοσιαλδημοκρατία επέτρεψε την αύξηση των μισθών με την προϋπόθεση ότι αυτή θα συνοδευόταν από την αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτή η συνθήκη, όμως, συνοδεύτηκε και από μια έκρηξη του κοινωνικού πλούτου και των κοινωνικών αναγκών. Η αύξηση των μισθών δε σημαίνει και μείωση της εκμετάλλευσης, καθώς η τελευταία είναι η πλήρης εξάρτηση της ζωής του προλεταριάτου από την εργασία και όχι μόνο μια μετρική, ένα ποσοτικό μέγεθος.

22. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Το επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό*.

Όσο, λοιπόν, και να καλυτέρευε το βιοτικό επίπεδο η κοινωνική ικανοποίηση έπεφτε και αυτό όχι μόνο γιατί η αύξηση των απολαύσεων «δεν αποκλείει ότι η “κοινωνική ικανοποίηση” που λαμβάνουμε δεν μπορεί να μειώνεται αναλόγως, αλλά γιατί υπολογίζουμε τις ανάγκες μας και τις απολαύσεις όχι μόνο με “τα υλικά μέσα της ικανοποίησής τους” αλλά σύμφωνα με μια κοινωνική κλίμακα ή κοινωνική “σχέση” [...] Είναι η εξάρτηση που δένει τους εργάτες στην καπιταλιστική

τάξη και όχι η απόλυτη φτώχεια τους. Αυτή είναι η “ειδοποιός διαφορά” της καπιταλιστικής παραγωγής. Με άλλα λόγια, η καπιταλιστική οικειοποίηση δεν είναι αποκλειστικά και κυρίως οικειοποίηση πραγμάτων, αλλά οικειοποίηση της υποκειμενικότητας, της ζωντανής εργασίας, των φυσικών και διανοητικών δυνάμεων του ανθρώπου»²³. Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε τη θύελλα αγώνων που έλαβε χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στη δεκαετία του 1970 και να καταλάβουμε γιατί η προσωρινή πρόσδεση μισθού-παραγωγικότητας, που ο Καστοριάδης τη θεωρεί ως αξίωμα, στη συνέχεια σπάει. Η επανεμφάνιση της κρίσης απέδειξε ότι αυτό που ο Καστοριάδης ονόμαζε γραφειοκρατικό καπιταλισμό δεν ήταν μια μόνιμη μεταμόρφωση του καπιταλισμού η οποία εξαφάνισε τις κρίσεις, αλλά μια συγκεκριμένη μορφή του καπιταλισμού στην οποία οι τάσεις για κρίση προσωρινά ελέγχθηκαν. Με την όξυνση της ταξικής πάλης, η κρίση επέστρεψε: Πέρα από τον καθαυτό χώρο του εργοστασίου, καθώς το κεφάλαιο είχε πλέον μετατρέψει όλη την κοινωνία σε εργοστάσιο, γεννήθηκαν κινήματα ενάντια στον έλεγχο του κράτους, την αναπαραγωγική λειτουργία της εκπαίδευσης και τη γυναικεία εργασία στο σπίτι, γύρω από τη στέγαση, τις μεταφορές και τη σεξουαλικότητα. Αυτά τα κινήματα, αν και όταν γράφεται το εν λόγω κείμενο βρίσκονται στις απαρχές τους, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 εμφανίζονται ξεκάθαρα και δυναμικά. Όμως, τότε, ο Καστοριάδης, αφού έχει πια εγκαταλείψει την ταξική προσέγγιση, δε βλέπει σε αυτά τα κινήματα τις νέες υποκειμενικότητες του προλεταριάτου, αλλά κοινωνικές ομάδες (ταυτότητες) που λόγω της αποσύνθεσης των αξιών της καπιταλιστικής κοινωνίας ωθούνται σε μια ριζοσπαστική κριτική του συστήματος.

Η κριτική στον οικονομικό νετεερμινισμό της μαρξιστικής θεωρίας της ιστορίας.

Η οριστική ρήξη με τον Μαρξ έρχεται το 1963-1965 με την εμφάνιση του κειμένου *Μαρξισμός και επαναστατική θεωρία* (αποτελεί το πρώτο μέρος της *Φαντασιακής Θέσμησης της Κοινωνίας*), η έκδοση του οποίου συνέπεσε με τη διάλυση του Socialisme ou Barbarie το 1965. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60, ο Καστοριάδης, ενώ διατηρεί τη διάκριση διευθυνόντων-εκτελεστών, υιοθετεί την κριτική του Κώστα Παπαϊωάννου στην οικονομική ερμηνεία της γραφειοκρατίας. Σταδιακά αναγνωρίζει ότι η προέλευση της γραφειοκρατίας είναι πολιτική (στρεφόμενος στον Βέμπερ) και θεωρεί τις σχέσεις παραγωγής μέρος των σχέσεων κυριαρχίας. Στο *Μαρξισμός και επαναστατική θεωρία* προσεγγίζει τη γραφειοκρατία ως ένα εκ του μηδενός κοινωνικο-ιστορικό δημιούργημα (που αποτελεί έκφραση της «ψευδο-ορθολογικότητας» η οποία μαζί με την «απεριόριστη ανάπτυξη της τεχνικής» συνιστούν για τον Καστοριάδη τις κεντρικές φαντασιακές σημασίες του σύγχρονου καπιταλισμού), η εμφάνιση του οποίου

23. Lucio Colletti, *Bernstein and the Marxism of the Second International*, στη συλλογή *From Rousseau to Lenin*, Monthly Review Press.

επιβάλλει μια ριζικά διαφορετική σύλληψη της επανάστασης. Με το ίδιο κείμενο, ο Καστοριάδης επεκτείνει την κριτική του στον «οικονομικό ντετερμινισμό της μαρξιστικής θεωρίας της ιστορίας», απορρίπτοντας, όπως λέει, συνολικά τις φιλοσοφικές βάσεις του ιστορικού υλισμού²⁴.

Ο Καστοριάδης διακρίνει στη σκέψη του Μαρξ δύο αντινομικά στοιχεία, την πάλη των τάξεων από τη μια και τον οικονομικό ντετερμινισμό από την άλλη, και θεωρεί ότι αυτό που τελικά κυριαρχεί είναι ο οικονομικός (τεχνολογικός) ντετερμινισμός: «Στο μέτρο που διατηρούμε τις ουσιαστικές θέσεις της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας, η πάλη των τάξεων δεν είναι στην πραγματικότητα ένας ξεχωριστός παράγοντας. Δεν αποτελεί παρά έναν κρίκο στις αιτιακές συνδέσεις που καθορίζονται κάθε φορά χωρίς αμφισημία από την κατάσταση της τεχνικο-οικονομικής υποδομής. [...] Στην πραγματικότητα, οι τάξεις δεν είναι παρά το όργανο, στο οποίο ενσαρκώνεται η δράση των παραγωγικών δυνάμεων»²⁵. Παρόλο που η κριτική που αναπτύσσει ο Καστοριάδης στον οικονομικό ντετερμινισμό είναι κατεξοχήν φιλοσοφική, αντλεί τη δύναμή της από το γεγονός ότι **συνδέει αιτιακά τον οικονομικό ντετερμινισμό της θεωρίας** (τον οποίο, σύμφωνα με τον ίδιο, κληροδότησε ο Μαρξ σε όλη τη μετέπειτα μαρξιστική παράδοση) **με την ολοκληρωτική μορφή διακυβέρνησης στα καθεστώτα του «υπαρκτού σοσιαλισμού»**. Βέβαια, προσπαθεί να είναι αρκετά προσεκτικός στον τρόπο με τον οποίο επιχειρεί αυτή τη σύνδεση, ώστε να αποφύγει την ιστορική παραποίηση: «*Η σχέση του Μαρξ με τη γέννηση του ολοκληρωτισμού είναι ένα πολύ περίπλοκο ζήτημα. Δεν ονομάζω ολοκληρωτική μια θεωρία. Ο ολοκληρωτισμός είναι ένα πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς. [...] Για να γεννηθεί ο ολοκληρωτισμός χρειάστηκε ένα πλήθος από άλλα ιστορικά συστατικά. [...] Με αυτή την έννοια, ο αληθινός “πατέρας” του ολοκληρωτισμού είναι ο Λένιν*»²⁶. Ωστόσο, δεν αρνείται (αμέσως παρακάτω στο ίδιο κείμενο) ότι «*οπωσδήποτε, ορισμένα απ’ αυτά τα συστατικά έρχονται από τον ίδιο τον Μαρξ - από τη θεωρία του Μαρξ*». Πώς δικαιολογεί, όμως, ο Καστοριάδης αυτή τη σύνδεση του οικονομικού ντετερμινισμού με το σταλινισμό; Καταρχήν με τον ισχυρισμό ότι η θεωρητική κληρονομιά του Μαρξ χρησιμοποιήθηκε ιδεολογικά για να νομιμοποιήσει τη γραφειοκρατία των πολιτικών καθεστώτων που επικαλούνταν το μαρξισμό. Ωστόσο, το ότι ο μαρξισμός έγινε η ιδεολογική προπαγάνδα του σοβιετικού κράτους δεν αρκεί για να στηρίξει την κριτική του Καστοριάδη. Γι’ αυτό κιόλας, το ουσιαστικό του επιχείρημα είναι διαφορετικό (και λίγες φορές το βρίσκει κανείς στο έργο του τόσο σαφώς διατυπωμένο): «*Εάν υπάρχει μια αληθινή θεωρία της ιστορίας, εάν υπάρχει μια ορθολογικότητα εν δράσει στα πράγματα, είναι σαφές ότι η διεύθυνση της ανάπτυξης πρέπει να ανατεθεί στους ειδήμονες αυτής της θεωρίας, στους τεχνικούς αυτής της ορθολογικότητας. Η απόλυτη εξουσία του Κόμματος έχει μια φιλοσοφική καταστατική θέση: θεμελιώνεται, πολύ περισσότερο στην “υλιστική αντίληψη της ιστορίας” απ’ ότι στις ιδέες του Κάουτσκι, που πήρε ο Λένιν, σχετικά με την “εισαγωγή της σοσιαλιστικής συνείδησης στο προλεταριάτο από τους μικροαστούς διανοούμενους”*». Αν αυτή η αντίληψη είναι αληθινή, αυτή η εξουσία πρέπει να είναι απόλυτη, κάθε δημοκρατία δεν είναι άλλο από παραχώρηση στην ανθρώπινη φύση των διευθυνόντων, που μπορούν να κάνουν λάθη, ή παιδαγωγική μέθοδος, της οποίας αυτοί μόνο μπορούν να παρέχουν τις σωστές δόσεις. [...] *’Η αυτή η αντίληψη είναι αληθής, συνεπώς ορίζει τι πρέπει να γίνει, κι αυτό που κάνουν οι εργαζόμενοι δεν ισχύει παρά μόνο στο μέτρο που συμμορφώνονται σ’ αυτό [...] ’Η η δραστηριότητα των μαζών είναι ένας αυτόνομος και δημιουργικός ιστορικός παράγοντας [...] και τότε, αρνούμαστε κάθε ιστορικό προνόμιο, κάθε “δικαίωμα πρωτοτοκίας”, μιας οργάνωσης που βασίζεται στη θεωρία*» (οι υπογραμμίσεις δικές μας).

24. Σήμερα, αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα κάθε προσπάθειας απόρριψης κομμουνιστικών και ταξικών απόψεων ο χαρακτηρισμός τους ως «ντετερμινιστικών», «οικονομίστικων» ή «αντικειμενιστικών». Σε πολλά από τα κείμενα του TRISTERO επαναλαμβανόταν αυτή η φόρμουλα με την οποία ξεμπερδεύει κανείς εύκολα, απορρίπτοντας απόψεις χωρίς να ασκεί καμία ουσιαστική κριτική. Η επιρροή του Καστοριάδη ως προς αυτό δεν είναι αμελητέα όπως θα δούμε παρακάτω.

25. Όλα τα αποσπάσματα του Καστοριάδη που παραθέτονται σ’ αυτό το υποκεφάλαιο είναι από το βιβλίο *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, εκδόσεις Ράππα, 1985, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά.

26. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Ο Μαρξ σήμερα*. Συζήτηση με αντιεξουσιαστές που ηχογραφήθηκε το 1983. Περιέχεται στο βιβλίο *Καιρός*, εκδόσεις ύψιλον, 2000.

Αν γυρίσουμε πίσω στην αντιπαράθεση εντός της Δεύτερης (Σοσιαλδημοκρατικής) Διεθνούς που έλαβε χώρα στα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα και τα πρώτα του 20^{ου}, θα δούμε τον Έντουαρντ Μπερνστάιν να κάνει την πρώτη συγκροτημένη κριτική στην υλιστική αντίληψη της ιστορίας του Μαρξ (και στο μαρξισμό της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας της εποχής του) για ντετερμινισμό και να απορρίπτει (εισάγοντας μάλιστα για πρώτη φορά την έννοια «θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού» για να περιγράψει) την εκτίμηση που κάνει ο Μαρξ για την «ιστορική τάση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης» στις τελευταίες σελίδες του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*²⁷. Στη θέση αυτής της «θεωρίας της κατάρρευσης», ο Μπερνστάιν ισχυρίζεται (βλέπε το έργο του *Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρα-*

τίας) ότι η εργατική νομοθεσία, ο εκδημοκρατισμός της δημόσιας διοίκησης και το καθολικό δικαίωμα ψήφου διέβρωναν την ίδια τη βάση της ταξικής εκμετάλλευσης. Αυτό σήμαινε (για τον ίδιο) ότι όπου η κοινοβουλευτική δημοκρατία ήταν κυρίαρχη, το κράτος δεν μπορούσε να αντιμετωπίζεται ως όργανο ταξικής κυριαρχίας. Η εργατική τάξη δε θα έπρεπε να αγωνίζεται για να κατακτήσει την εξουσία μέσω της επανάστασης, αλλά για να μεταρρυθμίσει το κράτος εκδημοκρατίζοντάς το όλο και περισσότερο.

Η κριτική που ανέπτυξε ο Μπερνστάιν στόχευε στο μαρξισμό που είχε κυριαρχήσει εντός της Δεύτερης Διεθνούς. Με το πρόγραμμα της Erfurt, το οποίο συντάχθηκε κατά κύριο λόγο από τον Κάουτσκι το 1891 και υποστηρίχτηκε από τον Ένγκελς, υιοθετήθηκε από το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD - *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*- το μεγαλύτερο και σημαντικότερο κόμμα της Διεθνούς) και στη συνέχεια από τα υπόλοιπα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, η παραδοχή ότι «*ακαταμάχητες οικονομικές δυνάμεις οδηγούν με μοιραία βεβαιότητα στην καταστροφή της καπιταλιστικής παραγωγής. Η ανέγερση μιας νέας κοινωνικής τάξης αντί για την υπάρχουσα δεν είναι πλέον κάτι απλά επιθυμητό· έχει γίνει κάτι αναπόφευκτο [...] Όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, ο καπιταλιστικός πολιτισμός δεν μπορεί να συνεχίσει· είτε θα προχωρήσουμε προς το σοσιαλισμό είτε θα υποχωρήσουμε στη βαρβαρότητα [...] Η ιστορία της ανθρωπότητας καθορίζεται όχι από ιδέες αλλά από μια οικονομική ανάπτυξη που προχωρά ακάθεκτα, υπακούοντας σε συγκεκριμένους θεμελιώδεις νόμους και όχι στις επιθυμίες ή τις ιδιοτροπίες του καθένα*». Εντός αυτής της θεώρησης, η κοινωνική αλλαγή δε γινόταν κατανοητή ως η ελεύθερη δημιουργία του προλεταριάτου, αλλά ως το φυσικό αποτέλεσμα της ανάπτυξης της οικονομίας και της τεχνολογίας. Το αντικειμενικό έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε αυτή η «θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού», η οποία τελικά κυριάρχησε εντός του μαρξισμού όλης αυτής της περιόδου, ήταν η «Μεγάλη Ύφεση» που διήρκεσε από το 1873 μέχρι το 1895. Κατά τη διάρκεια της, οι θεωρητικοί της σοσιαλδημοκρατίας (όπως και ο Ένγκελς) είδαν πολλές από τις ιστορικές τάσεις της καπιταλιστικής παραγωγής που περιέγραψε ο Μαρξ να επιβεβαιώνονται: την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους που οφείλεται στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, την οικονομική στασιμότητα και τον κορεσμό των διεξόδων για επενδύσεις, την ανάπτυξη του αχαλίνωτου ανταγωνισμού. Ταυτόχρονα, η αντίληψη της αναπόφευκτης κατάρρευσης του καπιταλισμού ήταν το ιδανικό συμπλήρωμα της ρεφορμιστικής πρακτικής που κυριαρχούσε στο SPD: «*Για να κρατήσει η συνολική τους δραστηριότητα κατιτί το επαναστατικό, θα έπρεπε ο καπιταλισμός να βρεθεί προς στιγμήν ανήμπορος να αντέξει οικονομικά το ρεφορμισμό αυτόν, που τον ανεχόταν πολιτικά στη νόμιμη αγκιτάτσια τους. Το ασυμβίβαστο αυτό, το εγγυόταν η επιστήμη τους*»²⁸. Η επιλογή του κοινοβουλευτικού

27. «*Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο, όπου δε συμβιβάζονται με το κεφαλαιοκρατικό τους περίβλημα. Το περίβλημα αυτό σπάει. Σημαίνει το τέλος της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας. Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται*».

28. Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*, εκδοτική Θεσσαλονίκης, 1986. Ο Ντεμπόρ συνεχίζει: «*και το διέψευδε η ιστορία, σε κάθε στιγμή*»!

δρόμου έβρισκε τη δικαιολόγησή της στην πεποίθηση ότι η οικονομική ανάπτυξη θα οδηγούσε με έναν αυθόρμητο και αναπόφευκτο τρόπο στην άνοδο του Κόμματος στην εξουσία²⁹.

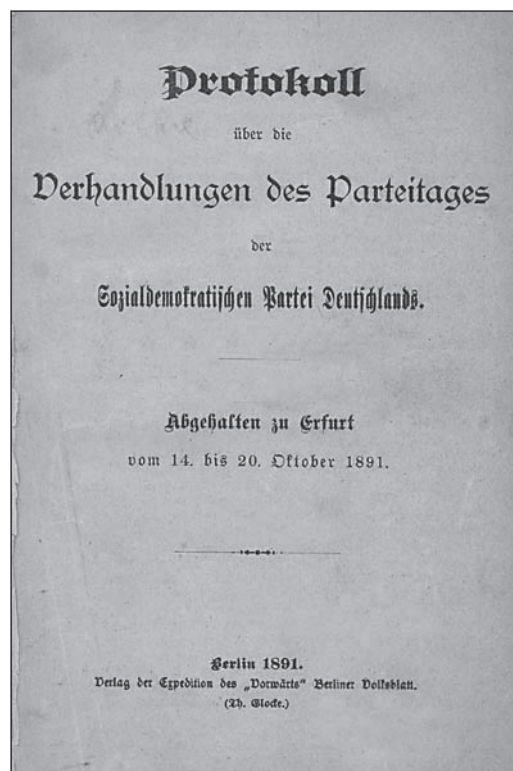
Επομένως, η κριτική του Καστοριάδη στον οικονομικό ντετερμινισμό, όπως και του Μπερνστάιν, έχει την ουσιαστική της βάση στο χαρακτήρα του μαρξισμού που κυριαρχούσε εντός του εργατικού κινήματος κατά την αλλαγή του αιώνα και στην ιστορική του κληρονομιά. Το ότι ο Καστοριάδης επεκτείνει αυτή την κριτική τόσο στον Μαρξ όσο και στο μαρξισμό γενικά, οφείλεται στο γεγονός ότι και ο ίδιος, όπως είδαμε, δεν μπόρεσε να ξεπεράσει (παρά μόνο εν μέρει) αυτόν το μαρξισμό. Ωστόσο, αυτό που αμφισβητούμε είναι η ταύτιση της κριτικής του Μαρξ με την ερμηνεία της από τον κυρίαρχο μαρξισμό της Δεύτερης Διεθνούς. Και αυτό γιατί αυτός ο μαρξισμός δεν υιοθέτησε αυτό που από την κριτική του Μαρξ είναι χρήσιμο για την υπόθεση της αυτο-χειραφέτησης του προλεταριάτου - και κυρίως τη μαρξική κριτική μέθοδο. Αντίθετα, ιδεολογικοποίησε τη θεωρητική κληρονομιά που άφησε ο τελευταίος στο προλεταριακό κίνημα, ερμηνεύοντας το έργο του (όπως άλλωστε και ο Καστοριάδης, τουλάχιστον στο κείμενο το οποίο βασικά εξετάζουμε εδώ και στις μεταγενέστερες κριτικές του στο μαρξισμό) ως οικονομική θεωρία και όχι ως κριτική των κοινωνικών μορφών της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ο σοσιαλδημοκρατικός μαρξισμός θεώρησε (όπως και η αστική πολιτική οικονομία) τον άνθρωπο ως ένα ζώο-που-δουλεύει. Η παραγωγή υποβιβάστηκε σε «οικονομική σφαίρα», σε παραγωγή πραγμάτων. Οι ανάγκες υποβιβάστηκαν σε φυσικές ανάγκες. Οι παραγωγικές δυνάμεις υποβιβάστηκαν σε τεχνολογία και ο υλισμός στην καταγραφή της ανάπτυξης αυτής της τεχνολογίας. Ο Καστοριάδης, θεωρώντας ότι η ιδέα της ουδετερότητας και της αυθόρμητης ανάπτυξης της τεχνολογίας βρίσκεται στον πυρήνα της μαρξιστικής αντίληψης της ιστορίας, αντιτείνει ότι η «απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» ανήκει στην καπιταλιστική εποχή. Δεν μπόρεσε, όμως, να απαντήσει γιατί, πέρα από το επιφανειακό «η τεχνική είναι χωρισμένη από τη δημιουργία και είναι επίσης χωρισμένη από ζητήματα που αφορούν σε αυτό που παράγεται με τον τρόπο αυτό, και στο γιατί παράγεται»³⁰ ή το ταυτολογικό ότι η αυτή η απεριόριστη ανάπτυξη αποτελεί μια από τις κεντρικές φαντασιακές σημασίες του καπιταλισμού. Αυτή η απάντηση που δίνει ο Καστοριάδης δεν μπορεί να μας ικανοποιήσει από τη στιγμή που δε συνδέεται με τη δική μας καθημερινή εμπειρία της εκμετάλλευσης. Η προσέγγιση του Μαρξ μας φαίνεται πιο χρήσιμη στο να εξηγήσουμε που διάβολο πάει η δημιουργικότητα που το κεφάλαιο μας κλέβει κάθε μέρα και τι σχέση έχει αυτή η απαλλοτρίωση με τις μηχανές.

Υπό την κυριαρχία της σχέσης κεφάλαιο, η δημιουργική δύναμη της ανθρώπινης δραστηριότητας μετατρέπεται σε ξένη δύναμη, σε δύναμη του κεφαλαίου που το αναπαράγει σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα. Η καθημερινή διάσταση αυτής της συνθήκης είναι ότι «κάθε κεφαλαιοκρατική παραγωγή, εφόσον δεν είναι μόνο προτσές εργασίας, μα ταυτόχρονα είναι και προτσές αξιοποίησης του κεφαλαίου, έχει κοινό χαρακτηριστικό της ότι δε χρησιμοποιεί ο

29. Να σημειώσουμε εδώ ότι αυτή την ιστορική περίοδο είναι που εμφανίζεται η ταύτιση της σκέψης του Μαρξ με αυτή του Ένγκελς (και η οποία έγινε απόλυτη στη συνέχεια από το σοβιετικό μαρξισμό). Ο Ένγκελς, ως η ζωντανή αυθεντία που επηρέασε άμεσα τη διαμόρφωση της σκέψης των βασικών θεωρητικών της Δεύτερης Διεθνούς, συνέβαλε στη διαμόρφωση της θεώρησης από τον κυρίαρχο μαρξισμό της περιόδου ως φυσικού νόμου αυτού που ο Μαρξ περιέγραψε ως ιστορική τάση της καπιταλιστικής παραγωγής. Για παράδειγμα, ήταν ο Ένγκελς που επικείμεσε να αναπτύξει μια «φιλοσοφία της φύσης» ή που μετέτρεψε τον «ιστορικό υλισμό» σε «διαλεκτικό υλισμό».

30. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου*, εκδόσεις ύψιλον, 1991. Οι υπογραμμίσεις του Καστοριάδη.

εργάτης τον όρο εργασίας, αλλά αντίστροφα ο όρος εργασίας χρησιμοποιεί τον εργάτη». Η μηχανή ως σταθερό κεφάλαιο αποτελεί τη χειροπιαστή πραγματικότητα αυτής της αντιστροφής. Στην ύπαρξη της μηχανής γίνεται πλέον και αισθητηριακά αντιληπτό ότι οι παραγωγικές δυνάμεις της ζωντανής εργασίας, του ανθρώπου-που-παράγει-τη-ζωή-του, μετατρέπονται σε παραγωγικές δυνάμεις του κεφαλαίου που επιβάλλουν την εργασιακή διαδικασία και το ρυθμό της στο συλλογικό εργάτη από τον οποίο απαλλοτριώθηκαν. Έτσι, «ακόμα και το ξαλά-

φρωμα της δουλειάς γίνεται μέσο βασανισμού, γιατί η μηχανή δεν απελευθερώνει τον εργάτη από την εργασία, αλλά την εργασία από το περιεχόμενό της [...] Το μέσο εργασίας, με τη μετατροπή του σε αυτόματο, ορθώνεται απέναντι στον εργάτη σαν κεφάλαιο, σαν νεκρή εργασία, που εξουσιάζει και απομυζά τη ζωντανή εργατική δύναμη». Ταυτόχρονα, «η μηχανή γίνεται το πιο ισχυρό πολεμικό μέσο για την κατάπιξη των περιοδικών εργατικών εξεγέρσεων, απεργιών κλπ, που στρέφονται ενάντια στην αυτοκρατορία του κεφαλαίου»³¹. Από εκεί και πέρα, η προσπάθεια του κεφαλαίου να ξεπεράσει τα όρια στη συσσώρευσή του που θέτουν οι προλεταριακές αντιστάσεις και τα χρονικά όρια που αντικειμενικά υπάρχουν στην εργάσιμη ημέρα, μέσω της παραγωγής σχετικής υπεραξίας, οδηγούν στην ασταμάτητη κούρσα της «απεριόριστης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων». Το κεφάλαιο, ωστόσο, προσπαθώντας να απελευθερωθεί από την απειθαρχία της ζωντανής εργασίας έρχεται σε αντίφαση με την ίδια του την ύπαρξη, καθώς μόνο αυτή η ζωντανή εργασία το αναπαράγει ως κεφάλαιο.

Από εκεί και πέρα, για τον Μαρξ παραγωγή δε σημαίνει μόνο παραγωγή πραγμάτων, αλλά και παραγωγή ιδεών, παραγωγή μορφών επικοινωνίας, παραγωγή κοινωνικών σχέσεων. Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα των ιστορικών συνθηκών, αλλά ταυτόχρονα ο πρωταγωνιστής, αυτός που τις μεταβάλλει με τη δράση του για να ικανοποιήσει τις ανάγκες³² του μέσα στις κάθε φορά συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες: «Η υλιστική διδασκαλία για τη μεταβλητότητα των καταστάσεων και της εκπαίδευσης ξεχνά πως οι άνθρωποι μεταβάλλουν τις καταστάσεις, πως ο ίδιος ο εκπαιδευτής πρέπει πρώτα να εκπαιδευθεί, και ως εκ τούτου χωρίζει την κοινωνία σε δύο μέρη, εκ των οποίων το ένα υψώνεται πάνω από την ίδια. Η σύμπτωση της μεταβολής των καταστάσεων με τη δραστηριότητα του ανθρώπου ή την αυτομεταβολή του, μπορεί να συλληφθεί και να κατανοηθεί λογικά, μόνο σαν επαναστατική πράξη»³³. Επίσης, στη Γερμανική Ιδεολογία υπάρχει μια σημείωση που γράφει: «Η λεγόμενη αντικειμενική ιστοριογραφία είναι αυτή ακριβώς που εξετάζει τις ιστορικές συνθήκες ανεξάρτητα από τη δραστηριότητα. Αντιδραστικός χαρακτήρας». Αν λοιπόν, διατηρώντας αυτό το πλαίσιο σκέψης που στις παραπάνω γραμμές εκτίθεται σε αφηρημένο επίπεδο, μετακινηθούμε στη συγκεκριμένη μορφή ταξικής εκμετάλλευσης που είναι η καπιταλιστική παραγωγική σχέση, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι κάθε στιγμή της καπιταλιστικής παραγωγής είναι στιγμή της ταξικής πάλης. Οι «εσωτερικές και αντικειμενικές αντιφάσεις» του καπιταλιστικού συστήματος εντοπίζονται ακριβώς στη συγκεκριμένη μορφή με την οποία αντλείται υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς και τη σύγκρουση που αυτή γεννά. Η πρόταση «οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε σύγκρουση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής» (την οποία ο παραδοσιακός μαρξισμός θεώρησε ως την κλασική έκθεση της μαρξικής θεωρίας της κρίσης και της καταστροφής του καπιταλισμού, ενώ ο Καστοριάδης ως την πιο ξεκάθαρη έκφραση του τεχνολογικού ντετερμινισμού του Μαρξ) λαμβάνει ένα ολότελα διαφορετικό νόημα αν σκεφτούμε ότι

31. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι. Η έμφαση δική μας.

32. «Η φύση αυτών των αναγκών, αν λόγου χάρη προέρχονται από το στομάχι ή από τη φαντασία, δεν αλλάζει σε τίποτα την υπόθεση» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι). Δεν περιορίζονται στο να φάω, να κοιμηθώ και να χέσω, αλλά στο να κατασκευάσω, στο να πραγματώσω μια ιδέα στο αποτέλεσμα της δραστηριότητάς μου, στο να επικοινωνήσω και να χτίσω σχέσεις με άλλους ανθρώπους.

33. Καρλ Μαρξ, *Θέσεις για τον Φόιερπαχ*, εκδόσεις Ερατώ, 2004.

για τον Μαρξ η θεμελιώδης παραγωγική δύναμη είναι η ίδια η ζωντανή εργασία· αν μάλιστα σκεφτούμε την παραγωγή ως παραγωγή κοινωνικών σχέσεων και ανθρώπινης επικοινωνίας, τότε γίνεται ξεκάθαρο ότι η **μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη είναι το επαναστατημένο προλεταριάτο**. Τέλος, αυτό που καλείται «οι νόμοι κίνησης της οικονομίας» ή «η αντικειμενική ιστορική κίνηση της ανάπτυξης του κεφαλαίου», δεν είναι παρά η αποκρυστάλλωση της πορείας της σύγκρουσης ανάμεσα στις τάξεις. Έτσι, λοιπόν, ο μαρξισμός που κυριάρχησε εντός της Δεύτερης Διεθνούς εγκλωβίστηκε στη γλώσσα του κεφαλαίου, στο φετιχισμό του, στη διάσπαση που το κεφάλαιο επιβάλλει ανάμεσα στις αντικειμενικές συνθήκες και τον υποκειμενικό παράγοντα, καθώς διασπά το υποκείμενο της παραγωγικής δραστηριότητας (δηλαδή τον άνθρωπο) από το αντικείμενο της δραστηριότητάς του (το προϊόν που γίνεται εμπόρευμα).

***

Η ιστορική κατάσταση η οποία προκάλεσε κρίση εντός του μαρξισμού της Δεύτερης Διεθνούς, οδήγησε στην ανάπτυξη της ρεβιζιονιστικής θέσης του Μπερνστάιν και πυροδότησε την αντιπαράθεση γύρω από αυτή τη θέση, ήταν η ανάκαμψη του καπιταλισμού μετά το 1895. Η παρατεταμένη κρίση πέρασε και ο καπιταλισμός επιβίωσε, μεταμορφώνοντας τον εαυτό του. Ο Μπερνστάιν είδε σ' αυτή τη μεταμόρφωση -στη μονοπωλιακή ανάπτυξη, με τα τραστ και τα καρτέλ, στον περιορισμό του ελεύθερου εμπορίου από πολιτικές προστατευτισμού και στο πιστωτικό σύστημα- να εμφανίζονται «μέσα προσαρμογής» του καπιταλισμού, τα οποία έδειχναν ότι μπορούσε να επιλύσει την τάση εμφάνισης των κρίσεων. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις, όμως, «*εκείνο που θέτει εν αμφιβόλω ο Μπερνστάιν δεν είναι ο ρυθμός της εξέλιξης, αλλ' αυτή η πορεία της εξέλιξης της καπιταλιστικής κοινωνίας και σε συσχέτιση μ' αυτήν, το πέρασμα στο σοσιαλιστικό καθεστώς*», όπως έγραφε η Ρόζα Λούξεμπουργκ στην κριτική που του άσκησε με το κείμενο *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση*; Στόχος του Μπερνστάιν δεν ήταν να αμφισβητήσει τη ρεφορμιστική τακτική του SPD. Αντίθετα, στόχος του ήταν η αναθεώρηση (revision) της στρατηγικής, δηλαδή του ίδιου του μαρξισμού, ώστε να ξεπεραστεί αυτό που φαινόταν ως αντίφαση ανάμεσα σε μια ρεφορμιστική τακτική και έναν «επαναστατικό» τελικό στόχο. Έτσι, μέσα από την κριτική του, δεν απέρριψε μόνο την ιδέα της «αυτόματης κατάρρευσης», αλλά τον ίδιο το βασικό πυρήνα της μαρξικής μεθόδου, δηλαδή την ιδέα ότι το καπιταλιστικό σύστημα αποτελεί ένα ιστορικό, δηλαδή μεταβατικό, και όχι φυσικό σύστημα, το οποίο μέσω των εγγενών στη συγκεκριμένη μορφή εκμετάλλευσης αντιφάσεων αναπόφευκτα τρέφει εντός του τις δυνάμεις που ωθούν προς μια διαφορετική κοινωνία. Έτσι, στη θέση της αντίληψης του Μαρξ ότι ο σοσιαλισμός βρίσκει τις προϋποθέσεις του και τις αντικειμενικές του ρίζες μέσα στις ίδιες τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, ο Μπερνστάιν ανέπτυξε μια αντίληψη του σοσιαλισμού στη βάση ενός ηθικού ιδανικού, θεωρούσε δηλαδή ότι ο σοσιαλισμός ήταν η ελεύθερη επιλογή μιας πολιτισμένης ανθρωπότητας στη βάση της ηθικής και της δικαιοσύνης.

Το περιεχόμενο και οι συνέπειές της κριτικής του Μπερνστάιν στον ντετερμινισμό θυμίζουν υπερβολικά την κριτική που ασκεί ο Καστοριάδης. Ο τελευταίος, θεωρώντας ότι η ντετερμινιστική οπτική που αντιλαμβάνεται την ιστορία ως μια αλυσίδα προκαθορισμένων και αναπόφευκτων γεγονότων δεν αφήνει κανένα περιθώριο στο δημιουργικό ανθρώπινο παράγοντα, πρότεινε ότι η αλλαγή της κοινωνίας είναι ζήτημα ενός ολικού επαναστατικού προτάγματος: «*[Για τον Καστοριάδη,] η ενοποίηση των εργατών και το ζήτημα της επαναστατικής τους δράσης δεν είναι εγγυημένα από μια αυτόματη διαδικασία ενσωματωμένη στην τεχνική εξέλιξη, αλλά αποτελούν πολιτικά προβλήματα των οποίων η λύση εξαρτάται από τη θεώρηση του συνόλου των προβλημάτων της κοινωνίας από το σύνολο των ανθρώπων*»³⁴. Ταυτόχρονα, κατηγορώντας τον Μαρξ ότι αναπαράγει έναν ανεστραμμένο χεγγελιανισμό, δηλαδή «*απλά*

34. Θεοφάνης Τάσης, *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης την περίοδο 1947-67*. Στο περιοδικό *Θέσεις*, τεύχος 98, 2007. Η έμφαση δική μας.

το *χεγγελιανισμό*», απορρίπτει τη διαλεκτική της μαρξικής μεθόδου ως μια ρασιοναλιστική και κλειστή θεώρηση της ιστορίας. Προτείνει μια θεώρηση της ιστορίας ως *οντολογικής γένεσης*. Καθώς ταυτίζει την υλιστική αντίληψη της ιστορίας με τον οικονομικό ντετερμινισμό, απορρίπτοντας τον τελευταίο καταλήγει στον «κόσμο του φαντασιακού», στην απόρριψη της ιστορικότητας της δράσης των ανθρώπων. Έτσι, για τον Καστοριάδη, το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής, παρόλο που έχει τις κοινωνικές του ρίζες στο ότι «η κοινωνική οργάνωση δεν μπορεί να πραγματοποιήσει τους σκοπούς που ορίζει η ίδια, παρά κινητοποιώντας μέσα που αντιβαίνουν προς αυτούς τους σκοπούς, δημιουργώντας απαιτήσεις που δεν μπορεί να ικανοποιήσει, θέτοντας κριτήρια που είναι ανίκανη να εφαρμόσει, νόρμες που είναι υποχρεωμένη να παραβεί», παραμένει σε τελική ανάλυση ζήτημα βούλησης, ατομικής συνείδησης, αυθαίρετης επιλογής των ατόμων. Η κριτική του Καστοριάδη (και του Μπερνστάιν) στον ντετερμινισμό αποτελεί την άλλη όψη του νομίσματος του ντετερμινισμού. Το η «ιστορία θα...» βρίσκει το κατοπτρικό του συμπλήρωμα στο «επιλέγω να...», ο μονόδρομος των ανεξάρτητων από τη δράση των ανθρώπων αντικειμενικών συνθηκών συναντά το μονόδρομο της ανεξάρτητης από τις αντικειμενικές συνθήκες δράσης των ανθρώπων³⁵. «Η σιδηρά αναγκαιότητα γεννά την αφηρημένη αντίθεσή της, την ελευθερία, ο ντετερμινισμός την απόλυτη ακαθοριστία· η κλειστή αλυσίδα του “είναι” την ανοιχτή και ακαθόριστη προοπτική αυτού που “θα έπρεπε να είναι”. Από τη στιγμή που αυτές οι αντίθετες αρχές έχουν τη δύναμη να καταστρέψουν η μία την άλλη, ενώ βασίζονται η μία στην άλλη για να υπάρξουν, και οι δύο θέσεις αναπαράγουν συνεχώς η μία την άλλη»³⁶.

Απέναντι στο ρεβιζιονισμό του Μπερνστάιν και την ιδεαλιστική θεμελίωση του σοσιαλισμού, οι ριζοσπάστες σοσιαλδημοκράτες τόνισαν την αντικειμενική αναγκαιότητα του σοσιαλισμού. Με τα λόγια της Λούξεμπουργκ (στο ίδιο κείμενο που αναφέραμε παραπάνω): «Ποιο είναι το μαγικό κλειδί του Μαρξ που του άνοιξε τα πιο βαθιά μυστικά όλων των καπιταλιστικών φαινομένων; [...] Το μαγικό αυτό κλειδί δεν είναι παρά η σύλληψη της όλης καπιταλιστικής οικονομίας σαν ενός ιστορικού φαινομένου και μάλιστα όχι απλώς και μόνο προς τα πίσω, πράγμα που στην καλύτερη περίπτωση το καταλάβαινε και η αστική κλασική οικονομία, αλλά και προς τα εμπρός». Στην προσπάθειά τους να τονίσουν αυτή την ιστορικότητα του καπιταλισμού χάριν του επαναστατικού τελικού σκοπού αναπαρήγαγαν τη «θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού» (έστω και με διαφορετικό περιεχόμενο από το πρόγραμμα της Erfurt, το οποίο για τον Λένιν εκτίθεται κυρίως στο *Ο ιμπεριαλισμός: Ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, ενώ για τη Λούξεμπουργκ στο *Η συσσώρευση του κεφαλαίου*). Έτσι, μέσα στη Δεύτερη Διεθνή η αντιπαράθεση πάνω στο δίλημμα «μεταρρύθμιση ή επανάσταση» εγκλωβίστηκε στο ζήτημα της παρακμής και της αναπόφευκτης κατάρρευσης της καπιταλιστικής κοινωνίας: «Επειδή η Δεύτερη Διεθνής είχε αυτή τη νατουραλιστική ιδέα σχετικά με τη σημασία της οικονομικής ανάπτυξης του καπιταλισμού, μπορούσαν [τα μέλη της] να διατηρούν την πίστη στην κατάρρευση του καπιταλισμού χωρίς να αφιερώνονται στην επαναστατική πρακτική. Επειδή η αριστερά αναγνώριζε τη θεωρία της κατάρρευσης ως επαναστατική, ο Λένιν έμεινε έκπληκτος με το πώς ο Κάουτσκι, που έγραψε την εκδοχή αυτής της θεωρίας που περιεχόταν στο πρόγραμμα της Erfurt, μπόρεσε να προδώσει τον επαναστατικό σκοπό. Όταν η αριστερά αγωνίστηκε ενάντια

35. Αυτό φαίνεται, για παράδειγμα, στον αντι-ιστορικό τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το πρόταγμά του περί αυτονομίας: «Οι λόγοι για τους οποίους σκοπεύουμε την αυτονομία ανήκουν και δεν ανήκουν στην εποχή μας. Δεν ανήκουν, διότι θα διαβεβαιώναμε την αξία της αυτονομίας, όποιες κι αν ήταν οι περιστάσεις, αλλά και για πιο βαθείς λόγους, διότι σκεπτόμαστε πως η επιδίωξη της αυτονομίας τείνει αναπόφευκτα να αναδυθεί εκεί όπου υπάρχει άνθρωπος και ιστορία, ότι όπως ακριβώς και η συνείδηση, η βλέψη της αυτονομίας είναι η μοίρα του ανθρώπου, ότι παρούσα, από καταβολής, διαμορφώνει την ιστορία παρά διαμορφώνεται από αυτήν». Εδώ διαβάζουμε τον «αντι-δογματικό» Καστοριάδη να γράφει για κάποια «μοίρα του ανθρώπου». Διαβάζουμε επίσης ότι αυτή η μοίρα είναι μια βλέψη. Εμείς, αντίθετα, που αποκαλούμαστε «ντετερμινιστές», επειδή είμαστε κομμουνιστές, θεωρούμε, προσεγγίζοντας την ιστορία, ότι ο κομμουνισμός δεν είναι ποτέ δυνατός στο παρελθόν, αλλά μόνο από το παρόν προς το μέλλον, καθώς ο κομμουνισμός είναι το ξεπέραςμα του κεφαλαίου. Αυτό που μπορούμε να κάνουμε από τη θέση στην οποία βρισκόμαστε σήμερα είναι να αναζητήσουμε τους λόγους για τους οποίους οι προηγούμενες προλεταριακές επαναστάσεις ηττήθηκαν ώστε να ενισχύσουμε την προσπάθειά μας (ως τάξη) να καταργήσουμε την καπιταλιστική κοινωνία.

36. Lucio Colletti, ό.π.

στη σύμπτωση της κυρίαρχης τάσης με το κεφάλαιο, πήρε μαζί της τη θεωρία της κατάρρευσης. Έτσι, οι ριζοσπάστες σοσιαλδημοκράτες όπως ο Λένιν και η Λούξεμπουργκ συνδύασαν την επαναστατική πρακτική με μια τελεολογική θεωρητική θέση που καταγόταν από το ρεφορμισμό»³⁷.

Δείξαμε, λοιπόν, μέχρι εδώ ότι ο οικονομικός ντετερμινισμός στον οποίο ασκεί κριτική ο Καστοριάδης χαρακτηρίζει συγκεκριμένα το μαρξισμό που κυριάρχησε εντός της Δεύτερης Διεθνούς και την ιστορική του κληρονομιά στο μαρξισμό των κομμουνιστικών κομμάτων. Αυτός ο ορθόδοξος μαρξισμός άρχισε από νωρίς να αμφισβητείται από άλλους μαρξιστές, όπως ο Γκεόργκι Λούκατς και ο Καρλ Κορς, για παράδειγμα, ενώ από τη δεκαετία του '50 η κριτική της ορθοδοξίας προχώρησε αρκετά μέσα από τη δράση και τη θεωρητική επεξεργασία επαναστατών που συναντήθηκαν στην Correspondence Publishing Committee στις ΗΠΑ, στο Socialisme ou Barbarie και αργότερα στην Καταστασιακή Διεθνή στη Γαλλία, στο ρεύμα του εργατισμού στην Ιταλία. Σήμερα, πλέον, η καταγγελία κάθε μαρξισμού για ντετερμινισμό είναι απλά ιδεολογική. Δείξαμε, επίσης, τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες γεννήθηκε αυτός ο οικονομικός ντετερμινισμός, καθώς και ότι η καταγωγή του εντοπίζεται στους ρεφορμιστές σοσιαλδημοκράτες (με τη συμβολή του Ένγκελς) και όχι στον Μαρξ, ούτε στους μπολσεβίκους. Η «θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού» χρησιμοποιήθηκε τόσο ως συμπλήρωμα στη ρεφορμιστική και κοινοβουλευτική πρακτική όσο και ως θεμελίωση της επαναστατικής δέσμευσης των ριζοσπαστών σοσιαλδημοκρατών. Η ιστορία του εργατικού κινήματος αυτής της περιόδου είναι πολύ πλούσια και πολύπλοκη για να μπορέσει να καλουπωθεί στην αυτοματική αλληλουχία οικονομικού ντετερμινισμού, λενινιστικού τύπου οργάνωσης και ολοκληρωτικής πολιτικής μορφής. Από εκεί και πέρα, πράγματι ο επιστημονικός σοσιαλισμός αποτέλεσε ιδανική βάση για τη λενινιστική θεωρία της συνείδησης (και άρα του κόμματος). Ποια είναι όμως η καταγωγή αυτής της θεωρίας; Γράφει ο Λένιν στο *Τι να κάνουμε;*: «Για να συμπληρώσουμε αυτό που είπαμε παραπάνω, θα παραθέσουμε τα παρακάτω βαθιά αληθινά και σημαντικά λόγια του Καρλ Κάουτσκι». Και παραθέτει μεταξύ άλλων και τις εξής γραμμές: «Η σύγχρονη σοσιαλιστική συνείδηση μπορεί να εμφανιστεί μόνο πάνω στη βάση βαθιάς επιστημονικής γνώσης... Όμως, ο φορέας της επιστήμης δεν είναι το προλεταριάτο, αλλά η αστική διανόηση... Έτσι, η σοσιαλιστική συνείδηση είναι κάτι που έχει μπει απ' έξω στην ταξική πάλη του προλεταριάτου και όχι κάτι που γεννιέται αυθόρμητα από αυτήν». Η θεωρία περί συνείδησης του Λένιν είναι ίδια με αυτή του Κάουτσκι, του βασικού θεωρητικού του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Η θεωρία πάνω στην οποία οικοδομήθηκε το κατά Καστοριάδη ολοκληρωτικό λενινιστικό κόμμα είναι ίδια με αυτή πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, «για την οποία μπορεί να πει κανείς ό,τι θέλει, όχι όμως πως είναι ολοκληρωτικό ρεύμα»³⁸. Για όσους γνώρισαν τον Κάουτσκι μόνο μέσα από το ανάθεμα του Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση* και στο *Η χρεοκοπία της Δεύτερης Διεθνούς και ο αποστάτης Κάουτσκι*, ίσως προκαλεί εντύπωση το απόσπασμα που παραθέσαμε παραπάνω. Ωστόσο, η κριτική του Λένιν στον Κάουτσκι εμφανίστηκε μόνο όταν το SPD επέλεξε να στηρίξει τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Κατά τ' άλλα, «ο Λένιν, σαν μαρξιστής στοχαστής, δεν ήταν τίποτ' άλλο από έναν πιστό και συνεπή καουτσκιστή, που έθετε σε εφαρμογή την επαναστατική ιδεολογία εκείνου του "ορθόδοξου μαρξισμού" στις ρώσικες συνθήκες, συνθήκες που δεν επέτρεπαν την υιοθέτηση της ρεφορμιστικής πρακτικής την οποία, αντίθετα, ακολουθούσε η Δεύτερη Διεθνή»³⁹. Ο δρόμος του κοινοβουλίου και των σταδιακών μεταρρυθμίσεων ήταν

37. *Decadence: The theory of decline or the decline of theory? Part 1*, στο *Aufheben*, τεύχος 2, 1993.

38. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Ο Μαρξ σήμερα*.

39. Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*. Οι υπογραμμίσεις του Ντεμπόρ.

αδύνατο να ακολουθηθεί στο τσαρικό καθεστώς. Έτσι, ο Λένιν αναγκάστηκε να κρατήσει μια πιο ριζοσπαστική στάση. Όσον αφορά την εσωτερική οργάνωση του κόμματος, η διαφορά ανάμεσα στο Γερμανικό και το Ρώσικο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα είναι ότι στο δεύτερο ο Λένιν προωθούσε έναν υπερ-συγκεντρωτισμό ως τρόπο να καταπολεμηθεί ο οπορτουνισμός μέσα στις γραμμές του κόμματος. Σ' αυτή την τάση η Λούξεμπουργκ ασκεί κριτική ήδη από το 1904 (με το άρθρο *Λενινισμός ή Μαρξισμός;*), καθώς θεωρεί ότι αυτός ο τρόπος άμυνας απέναντι στον οπορτουνισμό ήταν λανθασμένος. Η Λούξεμπουργκ άσκησε αυτή την κριτική στο λενινισμό, όπως επίσης πίστεψε στην αυτενέργεια του ίδιου του προλεταριάτου (ακόμα κι αν το έκανε με έναν αντιφατικό τρόπο), παρόλο που και η ίδια ποτέ δεν εγκατέλειψε τη «θεωρία της κατάρρευσης» (ωστόσο, ισχυριζόταν ότι το προλεταριάτο μπορούσε και όφειλε να πραγματοποιήσει την επανάσταση πριν ο καπιταλισμός καταρρεύσει εξαιτίας των οικονομικών του αντιφάσεων). Αργότερα, άλλοι ντετερμινιστές μαρξιστές, όπως ο Μάτικ για παράδειγμα, ήταν φανατικά αντισταλινικοί και «πέρασαν τη ζωή τους αρνούμενοι να “καθοδηγήσουν” το προλεταριάτο αφού θεωρούσαν, λόγω ακριβώς του ντετερμινισμού τους, ότι κάτι τέτοιο είναι άσκοπο»⁴⁰.

***

Παραβλέποντας την ποικιλία απόψεων και πρακτικών που είχαν αναπτυχθεί εντός του εργατικού κινήματος κατά την αλλαγή του αιώνα και μέχρι τη Ρώσικη επανάσταση και την πλούσια αντιπαράθεση γύρω από αυτές, ο Καστοριάδης εστιάζει την κριτική του στο να δείξει πώς ο οικονομικός ντετερμινισμός αποτέλεσε το έδαφος πάνω στο οποίο χτίστηκε ο λενινιστικός και σταλινικός ολοκληρωτισμός. Έτσι, ενώ αναδεικνύει τη συντριβή του ρώσικου προλεταριάτου από τους μπολσεβίκους με στόχο να απορρίψει συνολικά το μαρξισμό, αποκρύπτει τη συντριβή του γερμανικού προλεταριάτου από τη ρεφορμιστική σοσιαλδημοκρατία. Και αυτό γιατί τελικά αντικείμενο της κριτικής του Καστοριάδη είναι ο ολοκληρωτισμός (ή δικτατορία) ως πολιτική μορφή διακυβέρνησης και όχι το κεφάλαιο ως η δικτατορία της αξίας (και άρα και της δημοκρατίας) σε όλες τις πτυχές της ζωής. Γράφει ότι ο οικονομικός ντετερμινισμός «επιβεβαιώνει και προεκτείνει την καπιταλιστική κουλτούρα και κοινωνία στις πιο βαθιές τους τάσεις». Ποιες είναι αυτές οι πιο βαθιές τάσεις, για τον Καστοριάδη; Διευκρινίζει: «η κοινωνική λογική του καπιταλισμού», «ο θετικισμός των επιστημών του 19^{ου} αιώνα», «η σύγκριση της κοινωνικής εξέλιξης με μια φυσική διαδικασία», «ο ορθολογισμός» και βέβαια «η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων». Εκείνο που λείπει είναι η κριτική στη μισθωτή εργασία, δηλαδή στη συγκεκριμένη μορφή της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και την προϋπόθεση της ύπαρξης του κεφαλαίου.

Για εμάς που θεωρούμε ότι το κεφάλαιο είναι η δική μας απαλλοτρίωση, είτε η μορφή διακυβέρνησης είναι δικτατορική είτε δημοκρατική, αυτό που είναι σημαντικό στην κριτική προσέγγιση της πρακτικής των μπολσεβίκων είναι ότι η αντίληψη που είχαν για το σοσιαλισμό δεν περιλάμβανε την κατάργηση της μισθωτής εργασίας. Πίσω από τη «θεωρία της κατάρρευσης του καπιταλισμού» βρίσκεται αυτή η συγκεκριμένη αντίληψη του σοσιαλισμού. Τόσο οι ρεφορμιστές σοσιαλδημοκράτες όσο και οι μπολσεβίκοι κατανοούσαν το σοσιαλισμό ως μια πλήρως σχεδιασμένη οικονομία, ως το πέρασμα στα χέρια των εργατών (ή καλύτερα των υποτιθέμενων αντιπροσώπων των συμφερόντων των τελευταίων) της ήδη -μέσα από τον καπιταλισμό- κοινωνικοποιημένης παραγωγής και των ήδη αναπτυγμένων παραγωγικών δυνάμεων ως διαχωρισμένων από τη ζωντανή εργασία. Με άλλα λόγια, ο σοσιαλισμός ήταν η λύση απέναντι στην «καπιταλιστική αναρχία της αγοράς». Αυτή η αντίληψη του σοσιαλισμού παρείχε το έδαφος για να χτιστεί η «θεωρία της κατάρρευσης», η οποία χρησιμοποιήθηκε για να

---

40. Επίμετρο στο κείμενο των Ντωβέ-Νεζίκ, *Προλεταριάτο και Εργασία: Μια ιστορία αγάπης*, Τα Παιδιά της Γαλαρίας, τεύχος 11, 2005.

αποδείξει ότι η ιστορική εξέλιξη ήταν υπέρ τους. Πατώντας στην ιδέα που αναπτύσσει ο Μαρξ στον 3^ο τόμο του *Κεφαλαίου* ότι η «μετοχική εταιρεία» είναι η κατάργηση του κεφαλαίου ως ατομικής ιδιοκτησίας μέσα στο πλαίσιο της ίδιας της καπιταλιστικής παραγωγής, θεώρησαν ότι η περαιτέρω κοινωνικοποίηση της παραγωγής που αποτυπωνόταν στην επέκταση του πιστωτικού συστήματος και των ανώνυμων εταιρειών με τη δημιουργία τραστ και μονοπωλίων ήταν η βάση για το σοσιαλισμό. Ή, όπως έλεγε ο Λένιν «χωρίς

Εργάτες του εργοστασίου Putilov στη Ρωσία

τις μεγάλες τράπεζες ο σοσιαλισμός θα ήταν αδύνατος». Ο σοσιαλισμός, λοιπόν, θεωρήθηκε η λύση για τα προβλήματα του καπιταλισμού (και τελικά όντως αποτέλεσε λύση). Αλλά, «αυτό που έπρεπε να ισχυριστεί κανείς απέναντι στον Μπερνστάιν δεν ήταν ότι ο καπιταλισμός δεν μπορεί να λύσει τα προβλήματά του με τις δικές του μορφές σχεδιασμού (αν και ποτέ δεν μπορεί να λύσει μόνιμα τα προβλήματά του γιατί αυτά ριζώνουν στην ταξική πάλη) και γι' αυτό απαιτείται μια σοσιαλιστική σχεδιασμένη οικονομία. Αυτό που έπρεπε να ισχυριστεί κανείς ήταν ότι η αντιπαράθεση σχετικά με το αν τα προβλήματα του καπιταλισμού μπορούν να λυθούν μέσα στον καπιταλισμό ή μόνο από μια σοσιαλιστική σχεδιασμένη οικονομία έχανε την ουσία. Αυτά τα προβλήματα δεν είναι δικά μας προβλήματα. Το δικό μας πρόβλημα είναι η αλλοτρίωση το να μην ελέγχουμε τις ζωές και τη δραστηριότητά μας. Ακόμα κι αν ο καπιταλισμός μπορούσε να λύσει την τάση του προς την κρίση, που δεν μπορεί γιατί αυτή η τάση είναι μια έκφραση του ταξικού ανταγωνισμού, δεν θα απαντούσε έτσι στο δικό μας πρόβλημα»⁴¹.

Ταυτόχρονα, ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της σοσιαλδημοκρατίας ήταν ότι το κράτος και ο κοινοβουλευτισμός δεν αντιμετωπιζόνταν ως οργανικά προϊόντα της ιστορικά συγκεκριμένης κυριαρχίας της καπιταλιστικής σχέσης. Αυτός ο διαχωρισμός της μορφής-κράτος, της πολιτικής μορφής του κεφαλαίου, από το περιεχόμενο της, κατέληξε στην άποψη ότι το κράτος είναι ουδέτερο και αποτελεί απλά όργανο της εκάστοτε άρχουσας τάξης. Παρόλες τις διαφοροποιήσεις του, ο Λένιν διατήρησε αυτή την αντίληψη. Παρόλο που στο έργο στο οποίο αναπτύσσει τις πιο ριζοσπαστικές του θέσεις, στο *Κράτος και Επανάσταση*, υποστήριζε -αντλώντας από την κριτική του Μαρξ στην Παρισινή Κομμούνια του 1871- ότι δεν αρκεί η κατάκτηση της εξουσίας, δηλαδή το να περάσει ο παλιός μηχανισμός σε καινούρια χέρια, αλλά ότι θα πρέπει ο παλιός μηχανισμός να καταστραφεί και να αντικατασταθεί από έναν καινούριο, ισχυρίζεται ότι στη σοσιαλιστική μεταβατική κοινωνία το «αστικό δίκαιο» δεν εξαφανίζεται αυτόματα, αλλά «μένει σαν ρυθμιστής της διανομής των προϊόντων και της κατανομής της εργασίας ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. [...] Στο βαθμό λοιπόν αυτό εξακολουθεί να είναι αναγκαίο και το κράτος, που, περιφρουρώντας την κοινή ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, θα πρέπει να περιφρουρήσει και την ισότητα της εργασίας και την ισότητα στη διανομή των προϊόντων. [...] Για την ολοκληρωμένη απονέκρωση του κράτους χρειάζεται ο ολοκληρωμένος κομμουνισμός»⁴². Έτσι, η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής σήμαινε κρατικοποίησή τους, ώστε η εργατική τάξη έχοντας στα χέρια της την κρατική εξουσία να αναπτύξει σοσιαλιστικές παραγωγικές δυνάμεις.

41. Aufheben, ό.π.

42. Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1975.

Επομένως, η σοσιαλιστική οικονομία που περιγράφηκε από τη Δεύτερη Διεθνή ήταν ουσιαστικά μια καπιταλιστική οικονομία που θα επέκτεινε το σχεδιασμό και στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας και τα υπόλοιπα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς δεν εκπροσωπούσαν τις προσδοκίες εκατομμυρίων εργατών. Η συντριπτική πλειοψηφία των μελών τους ήταν εργάτες, οι στόχοι τους, όμως, και η ιδεολογία τους παρέμεναν μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού.

Ιστορικά, λοιπόν, παρόλο που ο Λένιν μέχρι το 1917 θεωρούσε ότι ο σοσιαλισμός ήταν αδύνατος στη Ρωσία εξαιτίας της οπισθοδρομικότητάς της, μπροστά στην επανάσταση, το κόμμα του κατέλαβε την εξουσία «προς όφελος της εργατικής τάξης». Καθώς όμως η επανάσταση δεν κατάφερε να καταργήσει το σύστημα της μισθωτής εργασίας, οι μπολσεβίκοι που είχαν γίνει το καινούριο κράτος παρέμειναν στο τιμόνι του και επέστρεψαν στην ιδέα της οπισθοδρομικότητας της Ρωσίας και της αναγκαιότητας να αναπτυχθούν οι παραγωγικές της δυνάμεις. Στο στάδιο του ιμπεριαλισμού η ντόπια αστική τάξη ήταν, σύμφωνα με τη θεωρία του Λένιν, ανίκανη να καταφέρει κάτι τέτοιο. Έτσι, ως κράτος, ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής και πολιτική εξουσία, επέλεξαν να αναπτύξουν οι ίδιοι τις παραγωγικές δυνάμεις. «*Η μεγάλη μάζα των εργατών, η οποία αρχικά δεν μπόρεσε ή δεν ήθελε να λειτουργήσει τα εργοστάσια προς δικό της όφελος, βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα καινούριο αφεντικό που της είπε ότι τώρα πια δούλευε για τον εαυτό της και τον παγκόσμιο σοσιαλισμό*»⁴³. Αργότερα, με το σταλινισμό η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων προς όφελος του σοσιαλισμού εξυμνήθηκε όσο ποτέ άλλοτε. Αλλά, τελικά, ο σταλινικός ολοκληρωτισμός δεν ήταν το αποτέλεσμα του οικονομικού ντετερμινισμού του κυρίαρχου μαρξισμού της Δεύτερης Διεθνούς, όπως πιστεύει ο Καστοριάδης. Ήταν η έκφραση της σχέσης κεφάλαιο που επιβαλλόταν στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες της Ρωσίας.

Η εγκατάλειψη της ταξικής μεθόδου: Η ιστορία ως αυθόρμητη και δίχως κίνητρα δημιουργία της ανθρωπότητας.

Από τα παραπάνω έχει γίνει, πιστεύουμε, ξεκάθαρο πώς ο Καστοριάδης από την κριτική στο σοβιετικό καθεστώς οδηγήθηκε στην κριτική του μαρξισμού των κομμουνιστικών κομμάτων και από εκεί κατέληξε να εγκαταλείψει συνολικά τη μαρξική (διαλεκτική) μέθοδο και την υλιστική προσέγγιση της ιστορίας. Στη συνέχεια, μια από τις βασικότερες πτυχές της επίθεσής του στον Μαρξ και το μαρξισμό είναι η κριτική στην κατανόηση της εργατικής δύναμης ως εμπόρευμα (την οποία θεωρεί πλέον ως τον «ακρογωνιαίο λίθο» της μαρξικής θεωρίας - και έχουμε δείξει ότι πράγματι είναι). Η κριτική αυτή, που όπως είδαμε είχε ξεκινήσει ήδη από το *Επαναστατικό κίνημα στο σύγχρονο καπιταλισμό*, το 1973 στην Εισαγωγή για τον 1^ο τόμο της συλλογής κειμένων *Η πείρα του εργατικού κινήματος* έχει το εξής περιεχόμενο⁴⁴: Οι «σχέσεις παραγωγής μέσα στις οποίες βρίσκεται η εργατική τάξη σ' ένα τυπικό καπιταλιστικό καθεστώς [...] συγκεκριμενοποιούνται, σύμφωνα με την μαρξιστική αντίληψη και από την οπτική γωνία που μας ενδιαφέρει εδώ, στην αγορά και στην πώληση της εργατικής δύναμης. Αλλά τί είναι στην πραγματικότητα αυτό που πωλείται, και με τί αντάλλαγμα; Μια ποσότητα του «εμπορεύματος» εργατική δύναμη, με αντάλλαγμα μια ποσότητα χρημάτων, που είναι ο μισθός. Ορίζονται όμως αυτές οι ποσότητες; Επιφανειακά, ναι, τόσες ώρες εργασίας, τόσος μισθός. Στην πραγματικότητα, απολύτως όχι, η εργατική δύναμη δεν είναι ένα εμπόρευμα σαν τα άλλα, κι όχι μόνο γιατί «παράγει περισσότερα απ' όσο κοστίζει στον αγοραστή της», αλλά γιατί στο συγκεκριμένο περιεχόμενό της είναι απροσδιόριστη εκ των προτέρων, πράγμα που

43. Ζιλ Ντωβέ - Καρλ Νεζίκ, *Προλεταριάτο και εργασία. Μια ιστορία αγάπης*;

44. Επίσης, ο Καστοριάδης αναπτύσσει την ίδια ιδέα στη συνέντευξη που περιλαμβάνεται στην έκδοση *Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα* (ύψιλον, 2000) καθώς και στο κείμενο *Αξία, ισότητα, δικαιοσύνη: Από τον Μαρξ στον Αριστοτέλη και από τον Αριστοτέλη σε μας στο Τα σταυροδρόμια του λαβυρίνθου*.

την κάνει να είναι εμπόρευμα μόνο με μια τυπική και κενή έννοια, και τελικά να μην είναι καθόλου εμπόρευμα» (η έμφαση δική μας).

Δεν μπορούμε παρά να απορρίψουμε οποιαδήποτε θεωρητική προσπάθεια να αποδειχτεί ότι η εργατική δύναμη δεν είναι εμπόρευμα. Πώς θα μπορούσαμε να το αμφισβητήσουμε αυτό από τη στιγμή που κάθε μέρα είμαστε αναγκασμένοι να πουλάμε τον εαυτό μας και τη δημιουργικότητά μας, να αφιερώνουμε το χρόνο μας στην παραγωγή προϊόντων (υλικών ή άυλων) που τελικά βρίσκονται στην ιδιοκτησία κάποιου άλλου (ιδιώτη ή του κράτους), για να μπορούμε στη συνέχεια να καλύψουμε τις ανάγκες μας μέσα από την αγορά; Αυτή είναι η θέση από την οποία μιλάμε. Η αγοραπωλησία που λαμβάνει χώρα ανάμεσα σ' εμάς και τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής της ζωής μας είναι που κάνει εμπόρευμα την εργατική δύναμη και κάνει δυνατή την ύπαρξη της σχέσης κεφάλαιο. «Αυτό λοιπόν που χαρακτηρίζει την κεφαλαιοκρατική εποχή είναι ότι η εργατική δύναμη αποκτάει για τον ίδιο τον εργάτη τη μορφή εμπορεύματος που του ανήκει, και η εργασία του αποκτάει επομένως τη μορφή της μισθωτής εργασίας. Από την άλλη μεριά μόνο απ' αυτή τη στιγμή γενικεύεται η εμπορευματική μορφή των προϊόντων εργασίας»⁴⁵.

Γράψαμε παραπάνω ότι το κεφάλαιο είναι η αυτο-επέκταση της αλλοτριωμένης εργασίας. Στη φιγούρα του μισθωτού εργάτη, λοιπόν, η εργασία λαμβάνει μια αφηρημένη ύπαρξη ανεξάρτητη από το πραγματικό δρων υποκείμενο. Η πραγματικότητα αντιστρέφεται: η εργασία δεν αποτελεί πια εκδήλωση του ανθρώπου αλλά ο άνθρωπος εκδήλωση της εργασίας. Η εργάτρια είναι ιδιοκτήτρια της ικανότητάς της για εργασία, της εργατικής της δύναμης, δηλαδή των σωματικών και διανοητικών της δυνάμεων. Αυτές οι δυνάμεις, οι οποίες στην πραγματικότητα είναι αναπόσπαστες από το ζωντανό άνθρωπο, διαχωρίζονται από αυτόν σε τέτοιο βαθμό που γίνονται εμπόρευμα. Η εργάτρια μετατρέπεται απλά στο όχημα του εμπορεύματος εργατική δύναμη. Έτσι, γίνεται η ίδια ένας τρόπος ύπαρξης της ατομικής ιδιοκτησίας. Με την αγοραπωλησία ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργάτρια, η εργατική δύναμη παραχωρείται στο κεφάλαιο προς αξιοποίηση.

Ο Καστοριάδης έχει δίκιο όταν για χρόνια επαναλαμβάνει ότι η τιμή πώλησης της εργατικής δύναμης (δηλαδή ο μισθός) δεν είναι κάτι «αντικειμενικά» καθορισμένο, αλλά διαμορφώνεται από την ταξική πάλη. Ωστόσο, η ταξική πάλη έχει τις υλικές της ρίζες στη συγκεκριμένη μορφή της εκμετάλλευσής μας, δηλαδή στην αντιφατική προλεταριακή μας ύπαρξη ως ζωντανών ανθρώπων και παράλληλα ως εμπορευμάτων. Ακριβώς αυτή η αντίφαση είναι που βρίσκεται στα θεμέλια αυτού του κόσμου και κάνει τη δυνατότητα της κατάργησής του εφικτή.

Από εκεί και πέρα, ο Καστοριάδης, αφού ταυτόχρονα έχει απορρίψει την πρωτοκαθεδρία της οικονομίας, θεωρώντας την ένα σχήμα που ο μαρξισμός αναπαράγει από την κληρονομημένη δυτική σκέψη, θεωρεί την εργατική τάξη (την οποία ταυτίζει με το εργοστασιακό προλεταριάτο) ως μια απλή κοινωνική ομάδα δίπλα σε άλλες και την κοινωνία ένα σύνολο ατόμων και όχι το πεδίο εξέλιξης της ταξικής πάλης. Το σημαντικό, πλέον, γι' αυτόν είναι η ιδεολογία, το γεγονός ότι η δραστηριότητα της εργατικής τάξης είχε γεννήσει ένα «επαναστατικό κοινωνικό-ιστορικό πρόταγμα», «μια ρητή προοπτική ενός ριζικού μετασχηματισμού της θέσμησης της κοινωνίας και της ιστορικής πορείας», ως ιδέες ή αλλιώς (φαντασιακές) σημασίες, «οι οποίες ενοποιούνται από την ιδέα της αυτονομίας του ανθρώπου και της κοινωνίας». Πλέον, «δεν υπάρχει προλεταριάτο σαν μόνη αληθινά επαναστατική τάξη· υπάρχει ένα προλεταριάτο που μειοψηφεί στην κοινωνία, που δεν θέτει τον εαυτό του σαν επαναστατική τάξη (κι ούτε καν σαν «τάξη») και του οποίου ο αγώνας κατά του κατεστημένου συστήματος δεν είναι, από ποσοτική ή ποιοτική άποψη, ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο σημαντικός από τον αγώνα άλλων κοινωνικών στρωμάτων [...] Σε μια παγκόσμια κοινωνία όπου όλοι οι αρμοί τρίζουν, όπου το πολιτικό πρόβλημα τίθεται με μια πρωτοφανέρωτη οξύτητα σαν πρόβλημα

---

45. Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος Ι.

συνολικό, διακατεχόμαστε πάντα από το επαναστατικό πρόταγμα που δημιουργήσε η εργατική τάξη, πρόταγμα του οποίου ο δημιουργός υποχωρεί κι εξαφανίζεται μέσα στο πλήθος των δρώντων κοινωνικών ατόμων»⁴⁶.

Έχοντας, λοιπόν, εγκαταλείψει την ταξική οπτική, ο Καστοριάδης μετέτρεψε τη θεώρηση της ιστορίας από το «η ιστορία όλων των κοινωνιών ως τώρα είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων» σε «αυθόρμητη και δίχως κίνητρα δημιουργία της ανθρωπότητας»⁴⁷, δηλαδή σε μια αδιάκοπη ροή της φαντασιακής δημιουργία των ανθρώπων, η οποία έχει σαν προϊόν τους κοινωνικούς θεσμούς. Η παραγωγή φαντασιακών σημασιών (η παραγωγή ιδεών και νοημάτων, με άλλα λόγια) γίνεται η ουσία της ιστορικής κίνησης, η πρωταρχική ανθρωπινή δραστηριότητα: «Η κοινωνική ιστορική θέσμιση είναι αυτό που μέσα και χάρη στο οποίο εκδηλώνεται το κοινωνικό φαντασιακό. Η θέσμιση αυτή είναι θέσμιση ενός μάγματος σημασιών, των κοινωνικών φαντασιακών σημασιών. Το κοινωνικό φαντασιακό είναι πρωταρχικά δημιουργία σημασιών και δημιουργία εικόνων μορφών που το στηρίζουν» ή αλλιώς «το ιστορικό πρόβλημα κατεξοχήν: τη γένεση του νοήματος, την παραγωγή καινούριων συστημάτων σημασιών και σημασιών»⁴⁸. Έτσι, παράτησε την ιστορική-υλική ανάλυση χάρη μιας ψυχαναλυτικής προσέγγισης του κοινωνικού-ιστορικού, στη βάση της οποίας τοποθετείται ένα είδος «κοινωνικού ασυνείδητου», μια ενόρμηση δημιουργίας, μια λιμπιντική παραγωγή κοινωνικών σημασιών. Ο Καστοριάδης έχει δανειστεί την έννοια του φαντασιακού από την ψυχαναλυτική θεωρία του ασυνείδητου, όχι όμως για να αναζητήσει τις κοινωνικές απαρχές των ψυχικών φαινομένων αλλά για να τονίσει τη μη-ορθολογική, μη-εξηγήσιμη πλευρά των φαντασιακών σημασιών έναντι της λειτουργικής-ορθολογικής πλευράς τους. Τονίζοντας το μη-εξηγήσιμο της ανθρωπίνης δημιουργίας, τελικά η θεωρία καταλήγει να μην εξηγεί τίποτα, να παρουσιάζει την ιστορία ως μια σειρά, ή καλύτερα ένα χάος ή μάγμα, τυχαίων γεγονότων, η προέλευση και οι αλληλοσυνδέσεις των οποίων δεν μπορούν να προσεγγιστούν παρά μόνο επιφανειακά (σύμφωνα με τον Καστοριάδη). Έτσι, η θεωρία παύει να είναι χρήσιμη πρακτικά. Για παράδειγμα, εντός της αένας και ακαθόριστης παραγωγής φαντασιακών σημασιών, «η θέσμιση της δουλειάς είναι ανάδυση μιας νέας φαντασιακής σημασίας, ενός καινούριου τρόπου για να ζει η κοινωνία, να βλέπει, να δρα τον εαυτό της»⁴⁹ και όχι μια συγκεκριμένη εκμεταλλευτική σχέση μέσω της οποίας αντλούνταν υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς (και έτσι φτιάχτηκαν παλάτια, πυραμίδες ή ο Παρθενώνας). Για τον Καστοριάδη, το Άουσβιτς και τα Σοβιέτ, μια φούγκα του Μπαχ και η κβαντομηχανική, ο χριστιανισμός και η εκκλησία του δήμου είναι ανθρωπίνες δημιουργίες (αρνητικές ή θετικές). Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε την ανταλλαγή, το χρήμα και την πορνεία αλλά μόνο στο βαθμό που είναι προϊόντα της «εκ του μηδενός» δημιουργίας του «κοινωνικού φαντασιακού». Το πού οδηγεί αυτό θα το περιγράψου-

46. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η πείρα του εργατικού κινήματος 1*, Εισαγωγή του 1973. Για το πώς αντιλαμβανόμαστε εμείς σήμερα το προλεταριάτο και την τάξη δεξ το κείμενο *Μα καλά, υπάρχουν ακόμα κομμουνιστές στις μέρες μας*; στο 1^ο τεύχος του Blaumachen, καθώς και το κείμενο *Μπορντίγκα εναντίον Πάνκεουκ* του Antagonism Press, παρακάτω στο παρόν τεύχος. Στο παρελθόν γράψαμε στον πρόλογο για την ελληνική μετάφραση του κειμένου του Aufheben (τεύχος 11, 2003), *Picket and Pot-banger together: Class re-composition in Argentina?*, το οποίο εκδώσαμε ως μπροσούρα μαζί με το 8^ο τεύχος του Ανάρες: «Θεωρούμε πως οι οριζόντιοι ταξικοί διαχωρισμοί της προηγούμενης εποχής του καπιταλισμού έχουν καμπυλωθεί αρκετά και οι καμπύλες σε κάποια σημεία στρέφουν τα κοίλα άνω και σε κάποια κάτω. Η ολοένα επιταχυνόμενη αναδιάρθρωση ευνοεί επίσης τις μετακινήσεις μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού ανάμεσα σε εισοδηματικά επίπεδα». Δεν αντιλαμβανόμαστε ότι η τάξη μπορεί να αναζητηθεί μόνο ιστορικά μέσα στην εξέλιξη της ταξικής πάλης, αλλά ορίζαμε ως εργατική τάξη μια κοινωνιολογική κατηγορία, τα όρια της οποίας καθορίζονται από το εισόδημα. Επίσης, το ότι αναπαράγαμε την ιδεολογική ματιά του Καστοριάδη φαίνεται στις παρακάτω γραμμές: «Ολόκληρη η ιστορία της αστικής κοινωνίας κινείται από τη σύγκρουση, σύγκρουση που η μαρξική παράδοση θα ονόμαζε ταξική. Εμείς βλέπουμε σ' αυτή, πέρα από την υλική της διάσταση, τη σύγκρουση ανάμεσα σε νοήματα και θεσμούς που δημιουργούνται από συλλογικά υποκείμενα και εγκυμονούν μίαν άλλη κοινωνία». (TRiSTERO, Η νέα τοπολογία, χάρτης 4, 2004)

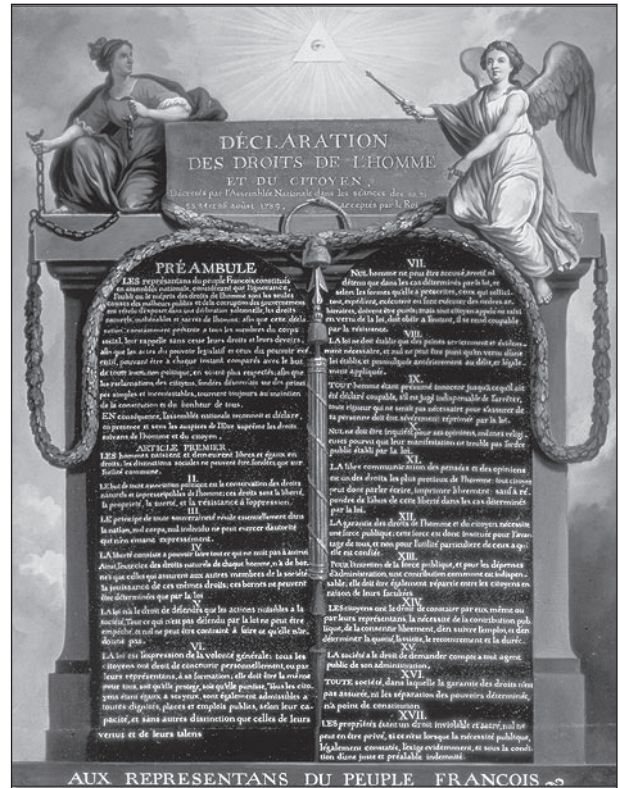
47. Όλα τα αποσπάσματα του Καστοριάδη που χρησιμοποιούνται παρακάτω σ' αυτό και το επόμενο υποκεφάλαιο είναι από τα κείμενα *Η δημοκρατία ως διαδικασία και ως καθεστώς (Η άνοδος της ασημαντότητας, εκδόσεις ύψιλον, 2000)* και *Τρίτος κόσμος, τριτοκοσμισμός και δημοκρατία (Καιρός)*, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά.

48. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*.

49. Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π.

με εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο ο Καστοριάδης προσέγγισε την αστική δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Είναι γνωστό ότι οι αξίες της ελευθερίας, της ισότητας, της δικαιοσύνης και των δικαιωμάτων του πολίτη γεννήθηκαν με τις επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα, την αμερικάνικη και τη γαλλική, κατά την περίοδο που η καπιταλιστική παραγωγική σχέση εδραιωνόταν στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Τι λέει ο Καστοριάδης γι' αυτό; Ότι η ιστορική «συγχρο-νία» του καπιταλισμού και των φιλελεύθερων πολιτικών καθεστώτων ήταν «σε μεγάλο βαθμό συντυχιακή». Ισχυρίζεται, επίσης, ότι ο καπιταλισμός είναι το «αυθαίρετο δημιούργημα μιας συγκεκριμένης ανθρωπότητας», παράλληλα με το οποίο (αλλά σε μεγάλο βαθμό τυχαία) γεννιέται και η θετικότητα των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων. Έτσι είναι όταν η θεωρία εγκαταλείπει την υλικότητα της ιστορίας, βλέπει ένα χάος, μια τυχαία συνύπαρξη σημασιών, ιδεών και γεγονότων. Με αυτή την αφετηρία ο Καστοριάδης οδηγείται να θεωρεί ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι «τυπικά» (όπως κάνει υποτίθεται ο μαρξισμός) είναι απλώς με-ρικικά, αφού «ο πληθυσμός δεν έχει την εξουσία· δεν κυβερνά ούτε και ελέγχει την κυβέρνηση· δεν κάνει ούτε το νόμο ούτε τους νόμους· δε δικάζει». Έτσι, σε μια «πραγματική δημοκρατία» (αντί για τη σημερινή «φιλελεύθερη ολιγαρχία», όπως χαρακτηρίζει ο Καστοριάδης το σημερινό πολιτικό καθεστώς), στην οποία τα δικαιώματα θα είναι καθολικά (και όχι μερικά), όλοι θα είμαστε καλά⁵⁰. Ο Καστοριάδης έχει δίκιο ότι τα δικαιώματα του πολίτη δεν είναι τυπικά. Είναι η πολύ πραγματική ύπαρξη της μιας όψης του κεφαλαίου, αυτής της ισότητας, της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και του Μπένθαμ: «Το γενικό συμφέρον είναι ακριβώς η γενικότητα των ιδιοτελών συμφερόντων. Αν λοιπόν η οικονομική μορφή, η ανταλλαγή, τοποθετεί ολόπλευρα την ισότητα των υποκειμένων, τότε το περιεχόμενο, το υλικό που ωθεί προς την ανταλλαγή τοποθετεί την ελευθερία. Όχι μόνο λοιπόν η ισότητα και η ελευθερία γίνονται σεβαστές στην ανταλλαγή που βασίζεται στις ανταλλακτικές αξίες, αλλά η ανταλλαγή ανταλλακτικών αξιών αποτελεί και την παραγωγική, πραγματική βάση κάθε ισότητας και ελευθερίας. Σαν καθαρές ιδέες, η ισότητα και η ελευθερία δεν είναι παρά εξιδανικευμένες εκφράσεις της ανταλλαγής αναπτυγμένες σε νομικές, πολιτικές, κοινωνικές σχέσεις, δεν είναι παρά η ίδια αυτή βάση υψωμένη σε ανώτερη δύναμη»⁵¹. Ή για να το πούμε με πιο απλά λόγια, Βασιζόμενοι στη Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου: Η ελευθερία συνίσταται στο να μπορεί κανείς να κάνει καθετί που δεν βλάπτει τον άλλο. Προϋποθέτει, δηλαδή, στον ορισμό της την απομόνωση του ανθρώπου ως μιας αφορισμένης ατομικής μονάδας. «Η πρακτική χρήση του δικαιώματος στην ελευθερία είναι το δικαίωμα του ανθρώπου στην ατομική ιδιοκτησία. [...] Αυτή [η ατομική ελευθερία] κάνει τον κάθε άνθρωπο να βρίσκει στον άλλο άνθρωπο όχι την πραγμάτωση, αλλά

Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη μετά τη Γαλλική Επανάσταση

50. Μία από τις «βελτιώσεις» που έκαναν οι Terminal119 στις απόψεις του TRiSTERO είναι η εισαγωγή της έννοιας «ετερότητα», την οποία δανείστηκαν ξανά από τον ύστερο Καστοριάδη και τη χρησιμοποιούν κατά κόρον για να περιγράψουν πώς μια δημοκρατική συμπεριφορά θα πρέπει να αντιμετωπίζει τον «άλλο», είτε μιλάμε για γυναίκες, Εβραίους, ομοφυλοφίλους, Αφρικάνους κ.ο.κ. Ο Καστοριάδης χρησιμοποίησε την έννοια «ετερότητα» για να αποφύγει να πει «τα δικαιώματά μου ως ατόμου τελειώνουν εκεί που αρχίζουν τα δικαιώματα του άλλου ατόμου», που περιέχεται στο Σύνταγμα κάθε αστικού κράτους.

51. Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, τόμος Β', εκδόσεις Στοχαστής, 1984.

αντίθετα τον φραγμό της ελευθερίας του»⁵². Μ' αυτή την έννοια προϋπόθεση της μισθωτής σχέσης είναι η ελευθερία του εργάτη. Αυτός πρέπει να είναι ελεύθερος ιδιοκτήτης της εργατικής του δύναμης. Η ισότητα, από την άλλη, σημαίνει ότι οι ελεύθεροι ατομικοί ιδιοκτήτες πρέπει να είναι ίσοι απέναντι στον νόμο ώστε η συνάντησή τους στην αγορά, η ανταλλαγή (και προπάντων η βασικότερη ανταλλαγή, δηλαδή η αγοραπωλησία της εργατικής δύναμης), να έχει κάποιο νόημα. Επομένως, η ιστορική «συγχρονία» του καπιταλισμού και των φιλελεύθερων πολιτικών καθεστώτων δεν ήταν και τόσο «συντυχιακή»!

Η δημοκρατία ως το καθολικό γιατρικό των κοινωνικών ασθενειών.

Παράλληλα με την αντίληψη της ιστορίας που περιγράφηκε παραπάνω, ο Καστοριάδης αναπτύσσει μια θεωρία του κοινωνικού μετασχηματισμού με βάση το δίπολο ετερονομία/αυτονομία. Αφού εγκατέλειψε την ιδέα ότι η επιχείρηση είναι το κεντρικό πεδίο της σύγκρουσης στον καπιταλισμό, επεκτείνει αυτό που επί Socialisme ou Barbarie θεωρούσε κεντρική αντίφαση του καπιταλισμού στο σύνολο του κοινωνικού. Έτσι, εκεί που θεωρούσε ότι η κοινωνική σύγκρουση βασίζεται στο ότι οι εργάτες γίνονται παθητικοί εκτελεστές εντολών και δεν έχουν τον έλεγχο της παραγωγικής δραστηριότητάς τους, πλέον εντοπίζει το βασικό πρόβλημα στη σύγχρονη κοινωνία, το οποίο προκαλεί κρίση σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, στο γεγονός ότι οι άνθρωποι δε συμμετέχουν στις κοινές υποθέσεις και άρα δε φτιάχνουν συνειδητά τους θεσμούς. Δηλαδή, οι άνθρωποι δεν αντιλαμβάνονται πως αυτοί δημιουργούν τον κόσμο αλλά ξενώνονται (που είναι η καστοριαδική λέξη για το «αλλοτριώνονται») από αυτή τους την πράξη και αποδίδουν σε μια εξω-κοινωνική ύπαρξη τη δημιουργικότητα τους (φύση, θεός). Διατηρεί, λοιπόν, την ιδέα ότι η καθοριστική στιγμή είναι αυτή της λήψης αποφάσεων, απλά από τη διεύθυνση της παραγωγής από τους ίδιους τους εργάτες περνάει στη διεύθυνση της κοινωνικής ζωής από το σύνολο των πολιτών. Υποβιβάζει έτσι την έννοια της αλλοτρίωσης σε πολιτική αλλοτρίωση (αυτό σημαίνει ετερονομία)⁵³. Το πρωταρχικό πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνίας είναι για τον ύστερο Καστοριάδη η άνοδος της ασημαντότητας, δηλαδή η κρίση νοήματος και η απάθεια προς την πολιτική. Το αντίδοτο σ' αυτή τη συνθήκη (η αυτονομία) είναι η ρητή αυτοθέσμιση⁵⁴, που σημαίνει τη δημιουργία αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων, την καθολικοποίηση των δικαιωμάτων του πολίτη και τη δημοκρατική παιδεία, δηλαδή τη δημιουργία ενός δημοκρατικού ανθρωπολογικού τύπου. Η τάση προς την αυτονομία, ή με άλλα λόγια «το δημοκρατικό ή χειραφετιστικό ή επαναστατικό κίνημα είναι ένα

52. Καρλ Μαρξ, *Το εβραϊκό ζήτημα*, εκδόσεις Οδυσσέας, 1999.

53. Την ίδια αντίληψη είχαμε κι εμείς ως TRiSTERO: «Η κοινωνική απώθηση απέναντι στην πολιτική καλλιέργει την κουλτούρα της μη-συμμετοχής, της διαγραφής από την καθημερινότητα της συλλογικής προσπάθειας αυτοθέσμισης». Στο κείμενο *Το "πολιτικό" και το "κοινωνικό" ή απόπειρα για τη διάλυση μιας κυρίαρχης σημασιοδότησης* (απ' όπου είναι το παραπάνω απόσπασμα), που περιέχεται στο 7^ο τεύχος του *Ανάρες* (2003), ασκώντας μια λανθασμένη κριτική στους συντρόφους από τα περιοδικά *Τα Παιδιά της Γαλαρίας* και *Link*, τονίζαμε ότι η «απουσία πολιτικών χώρων, δηλαδή χώρων δημόσιας διαμάχης και λήψης αποφάσεων, έχει οδηγήσει σε ταυτοποίηση της πολιτικής με την τεχνική της διακυβέρνησης από "τα πάνω"» και βάζαμε στο κέντρο της κοινωνικής δυναμικής την πολιτική συνείδηση γράφοντας ότι «μέσα σε ένα κοινωνικό κίνημα ενυπάρχουν τόσο κομμάτια που κινούνται εντελώς συντεχνιακά και μερικές φορές ακίνδυνα για την εξουσία, όσο και κομμάτια με σαφή ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά και προτάγματα» (ωστόσο, μέσα στους κοινωνικούς αγώνες είναι που διαμορφώνεται η συνείδηση· δεν υπάρχει κάποιο ιστορικό παράδειγμα που να δείχνει πως οι άνθρωποι αγωνίζονται για να πραγματώσουν κάποιο από τα πριν διαμορφωμένο ιδεολογικό πρόταγμα/πρόγραμμα). Δεν εκκινούσαμε από το ότι είμαστε κοινωνικά υποκείμενα με τις δικές τους αντιφάσεις και τις δικές τους ανικανοποίητες ανάγκες, αλλά βάζαμε μπροστά την πολιτική μας ταυτότητα, αντιλαμβανόμεσταν τους εαυτούς μας πρώτα και κύρια ως πολιτικά υποκείμενα που προτάσσουν τη συνολική καταστροφή του υπάρχοντος και τη «ρητή αυτο-θέσμιση».

54. Η έννοια της κοινωνικής αυτοθέσμισης προέρχεται ουσιαστικά από τη σύνθεση της προηγούμενης αντίληψης του Καστοριάδη σχετικά με την εργατική διεύθυνση της παραγωγής με τη μελέτη του μέσα στη δεκαετία του '70 πάνω στα χαρακτηριστικά της αθηναϊκής δημοκρατίας. Δεν έχουμε καμία διάθεση να ασχοληθούμε εδώ με την αρχαία Αθήνα. Απλά να θυμίσουμε ότι η όμορφη αυτή κατάσταση στην Πνύκα θα ήταν αδύνατη χωρίς την εργασία των δούλων και την αναπαραγωγική εργασία των γυναικών.

ιστορικό δημιούργημα που αναδύεται για πρώτη φορά στην αρχαία Ελλάδα, εξαφανίζεται για πολύν καιρό, αναδύεται και πάλι με διαφορετικές μορφές και περιεχόμενα στη δυτική Ευρώπη από το τέλος του Μεσαίωνα».

Θεωρώντας, έτσι, τη Δύση ως τον κοινωνικό τόπο όπου έγινε η πρώτη προσπάθεια να φύγει η ανθρώπινη κοινωνία και το άτομο από την κατάσταση ετερονομίας που χαρακτήριζε κάποτε όλες τις κοινωνίες - και ακόμα σήμερα χαρακτηρίζει τις περισσότερες, σύμφωνα με τα λόγια του- ο Καστοριάδης κατέληξε σε έναν अपαραδέκτο δυτικοκεντρισμό. Γιορτάζοντας την απομυθοποιητική ύπαρξη της καθολικής εμπορευματικής παραγωγής, η οποία εμπεριέχει την τάση της κατάργησης όλων των ανορθολογισμών, όλων των θρησκευτικών φετιχισμών, μόνο για να τους αντικαταστήσει με έναν και μόνο φετιχισμό, αυτόν του εμπορεύματος, φτάνει να ισχυριστεί ότι έξω από τη Δύση δεν υπάρχει ουσιαστικά καπιταλισμός (ή τουλάχιστον δεν υπάρχει η «καλή δημοκρατική πλευρά του καπιταλισμού»), μιας και εκείνοι οι «βάρβαροι» δεν αναρωτήθηκαν ποτέ «*Was ist Aufklarung?*» [Τί είναι ο Διαφωτισμός;]. Πέρα από τη χονδροειδή παραποίηση σε σχέση με την ύπαρξη της καπιταλιστικής σχέσης στις χώρες της «περιφέρειας», την οποία δε θα μπούμε καθόλου στον κόπο να σχολιάσουμε, έχει ενδιαφέρον να δούμε που καταλήγει ο συλλογισμός του Καστοριάδη. Καταρχήν, αγνοούνται οι αγώνες του προλεταριάτου των πετρελαιοπαραγωγών κρατών της Μέσης Ανατολής κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '70 και του '80, οι εξεγέρσεις στην Αλγερία το 1988, τα shogas στο Ιράν και το Ιράκ, οι αγώνες στην Αφρική ενάντια στα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (τα οποία επέβαλε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στις χρεωμένες χώρες και τα οποία σήμαιναν την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών ώστε να αποπληρωθούν τα χρέη: περικοπές στις δαπάνες για την πρόνοια, ιδιωτικοποιήσεις, φιλελευθεροποίηση της οικονομίας) κοκ. Το σημαντικότερο, όμως είναι, ότι ο Δυτικός πολίτης αναλαμβάνει σ' αυτή τη συλλογιστική του Καστοριάδη ένα ρόλο «πρωτοπορίας»: Η Δύση πρέπει να εξάγει Διαφωτισμό (δηλαδή το δημοκρατικό πρόταγμα της αυτονομίας) στον «Τρίτο Κόσμο». Ορίστε η άποψη του Καστοριάδη όταν αυτός σχολίαζε τον πρώτο πόλεμο του Κόλπου: «*Η σύγκρουση ήδη προχωράει για τα καλά πέρα από την περίπτωση του Σαντάμ Χουσεΐν και του Ιράκ. Υπάρχει μέσα σε μια διαδικασία αυτο-μετασχηματισμού της σε μια αντιπαράθεση ανάμεσα, από τη μια μεριά, σε κοινωνίες που κρατήθηκαν στις δαγκάνες ενός ανυποχώρητου θρησκευτικού φαντασιακού, που πλέον επανα-δραστηριοποιείται και επαν-ενισχύεται, και, από την άλλη, στις Δυτικές κοινωνίες τις οποίες, με τον έναν τρόπο ή τον άλλον, έχουν ξεπεράσει αυτό το φαντασιακό αλλά έχουν αποδειχθεί ανίκανες να μεταδώσουν στο υπόλοιπο του κόσμου οτιδήποτε άλλο από τις τεχνικές του πολέμου και τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Τα πολυβόλα και οι τηλεοράσεις μάλλον, παρά το habeas corpus, αποδείχθηκαν ότι είναι εξαγωγή. Σε αυτή την κατάσταση και οι δύο πλευρές βρίσκονται σε κρίση. Αυτό που έχει σημασία για μας στη Δύση είναι ότι η παρούσα κατάσταση των κοινωνιών μας τις καθιστά ανίκανες να ασκήσουν οποιαδήποτε άλλη πέρα από την υλική επιρροή. Μια κοινωνία αφιερωμένη στο πνεύμα του καταναλωτή, που ξοδεύει χρήματα και κάνει ζάπινγκ στην τηλεόραση, δεν μπορεί να διαβρώσει την ανθρωπολογική πυγμή του Κορανίου ή, για να πάρουμε ένα άλλο παράδειγμα, του Ινδουισμού. Απαθείς πολίτες, θρονιασμένοι στους μικρούς τους ιδιωτικούς κόσμους, δεν προσφέρουν παραδείγματα προς μίμηση ή εξώθηση για στοχασμό σε ανθρώπους που, χαμένοι στο μοντέρνο κόσμο τους, πλέον πισωγυρίζουν στην εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα»⁵⁵. Από αυτές τις γραμμές*

55. Το TRiSTERO, παρόλο που είχε τις προϋποθέσεις, εξαιτίας της επιρροής του από τον ύστερο Καστοριάδη, δεν είχε ποτέ διατυπώσει μια τέτοια άποψη μέχρι τη διάσπασή του. Αντίθετα, οι κληρονόμοι του στο Terminal119, θεωρούν τους πολίτες στη Δύση ως τους προνομιακούς εκφραστές των αξιών της δημοκρατικής παράδοσης: «*Πιστεύουμε πως αυτή η κατάσταση μπορεί να αναχαιτιστεί μόνο με μια κίνηση ex nihilo δημιουργίας στη Δύση, μια νέα κίνηση -αποτελούμενη από αυτόνομους ανθρώπους- που θα είναι ικανή να θέσει νέες σημασίες στον εαυτό της και να προκαλέσει τη ρήξη με το θεσμισμένο φαντασιακό. Η δημιουργία ενός τέτοιου νέου κινήματος αυτονομίας στη Δύση, το οποίο θα δείξει ένα απελευθερωτικό παράδειγμα*

γίνεται ξεκάθαρο ότι, όπως γράψαμε και παραπάνω, το ανάχωμα στην (κατά Καστοριάδη) επαναστατική αλλαγή είναι η απάθεια του δυτικού πληθυσμού που την πέφτει βλέποντας τηλεόραση αντί να εξάγει αυτονομία στους «καθυστερημένους» πληθυσμούς του αραβικού κόσμου (και όχι μόνο). Μπορούμε να βρούμε κάτι ουσιαστικό σ' αυτή τη θεώρηση που αναδεικνύει τον άξονα σκέψης του ύστερου Καστοριάδη: η νέα αυτόνομη κοινωνία που φαντάζεται είναι ζήτημα παραδειγματισμού, επιρροής και μίμησης.

Έτσι, από τα εργατικά συμβούλια φτάσαμε στην αστική (άμεση) δημοκρατία. Αυτό που άλλαξε είναι ότι πλέον ο Καστοριάδης δε βλέπει ταξική πάλη αλλά ένα άθροισμα πολιτών (τον «ανθρωπολογικό τύπο του ευρωπαίου πολίτη», όπως σπεύδει να μας πληροφορήσει), που ο καθένας έχει τα δικά του συμφέροντα. Αυτό που είναι κοινό σε όλη την πορεία του, από το τροτσικιστικό του παρελθόν ακόμα, είναι ότι βλέπει το σύγχρονο κόσμο σαν ένα άθροισμα ξεχωριστών σφαιρών εξουσίας (οικονομική, πολιτική, έμφυλη). Όταν στο μυαλό του η σφαίρα της οικονομίας ήταν ακόμα κεντρική, η εργατική (αυτο-)διεύθυνση της παραγωγής θα έκανε δυνατό τον επαναστατικό μετασχηματισμό. Όταν «ανακαλύπτει» ότι πίσω από τις ξεχωριστές σφαίρες εξουσίας βρίσκονται οι ξεχωριστές κοινωνικές φαντασιακές σημασίες, αποφασίζει ότι η ενοποίηση των ξεχωριστών κοινωνικών σφαιρών και των πολιτών θα γίνει μέσα από τους πολιτικούς θεσμούς της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων («ομάδες παραγωγών, τοπικές ομάδες κτλ»). Όταν πίσω από τον πραγματικό κόσμο υπάρχει ένας κόσμος ιδεών και σημασιών που τον διαμορφώνει, η πολιτική είναι ο μοναδικός χώρος όπου τα διάφορα έσχατα ιδανικά μπορούν να αντιπαρατεθούν και να φτιάξουν τους κοινωνικούς θεσμούς. Αφού ο Καστοριάδης δε βλέπει πλέον συλλογικά υποκείμενα και συλλογικά συμφέροντα, το ζήτημα γι' αυτόν είναι να βρεθεί ο καλύτερος τρόπος για να συμβιβαστούν τα ατομικά συμφέροντα. Έτσι, η «ιδανική πολιτεία» του είναι μια κοινωνία όπου όλοι θα είναι ίσοι ατομικοί ιδιοκτήτες. Όπως ο Μπερνστάιν έτσι και ο Καστοριάδης δεν απορρίπτει μονάχα την ιδέα ότι αντικειμενικοί οικονομικοί παράγοντες οδηγούν αναπόφευκτα στην κατάρρευση του καπιταλισμού, αλλά και την ίδια τη δυνατότητα της καταστροφής του. Έτσι, ο στόχος του είναι να τον εκδημοκρατίσει.

Όπως δείχνει το κείμενο του *Le Brise-Glace (Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας)* που δημοσιεύσαμε στο 1^ο τεύχος του *Blaumachen*, δεν μπορούμε να ονειρευόμαστε μια κοινωνία περισσότερο δημοκρατική ή μια άλλη μορφή δημοκρατίας. Η σημερινή δημοκρατία είναι η μόνη δυνατή. Η «πραγματική δημοκρατία» μπορεί μόνο να σημαίνει την επέκταση της δημοκρατίας από την πολιτική σφαίρα και στην οικονομική. Αλλά όπως δείξαμε και παραπάνω, η σημερινή δημοκρατία δεν είναι απλά τυπική, αλλά κομμάτι της κοινωνικής σχέσης κεφάλαιο. Είτε η πολιτική μορφή διακυβέρνησης είναι δημοκρατική είτε δικτατορική, το κεφάλαιο σαν σχέση είναι πάντα δημοκρατικό-συμμετοχικό.

Γκραβούρα για τη Γαλλική Επανάσταση

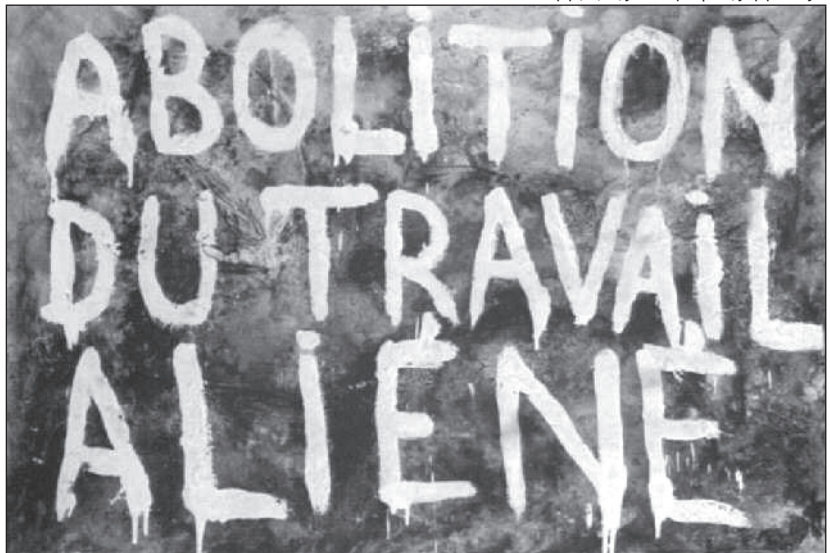
Αυτή την «πραγματική δημοκρατία» επιδιώκαμε ως TRiSTERO, όταν γράφαμε «Κοινωνική αυτονομία σημαίνει θεσμοί που αντιστοιχούν σε ένα τέτοιο κοινωνικό καθεστώς. Σημαίνει ισότητα στη λήψη αποφάσεων, δηλαδή άμεση δημοκρατία. Σημαίνει παιδεία που προσανατολίζεται στην κατασκευή αυτόνομων υποκειμένων. Σημαίνει επίσης κοινοκτημοσύνη των παραγωγικών μέσων»⁵⁶. Αυτό υποστηρίζουν και οι απόγονοι του TRiSTERO, Terminal119, όταν γράφουν «Αυτονομία [...] σημαίνει [...] κοινότητα βασισμένη στα καθή-

και στην Ανατολή, αντί του σημερινού κενού, θεωρούμε ότι πλέον αποτελεί αναγκαιότητα.» - Terminal119, τεύχος 1, 2007.

56. Η νέα τοπολογία, χάρτης 4.

κοντα και τα δικαιώματα του καθενός και της καθεμιάς [...] ίσα πολιτικά (ίση συμμετοχή), κοινωνικά (ίσες απολαύσεις) και οικονομικά (ίσες απολαβές) δικαιώματα»⁵⁷. Ο Καστοριάδης δεν μας λέει ότι το δημοκρατικό κίνημα μετά το μεσαίωνα ήταν ιστορικά το χειραφετιστικό κίνημα της αστικής τάξης (παρόλο που μεγάλο μέρος των εκμεταλλεόμενων συμμετείχε στις επαναστάσεις αυτής της εποχής), αυτό που εγκαθίδρυε την ισότητα, την

ελευθερία και τα ατομικά δικαιώματα ως κομμάτι του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: «Ποια είναι η βάση μιας μερικής, απλώς πολιτικής επανάστασης; Τούτη: ένα τμήμα της κοινωνίας-των-ιδιωτών χειραφετείται και κατορθώνει να εξουσιάζει το σύνολο της κοινωνίας, μια ορισμένη τάξη επιχειρεί, ξεκινώντας από την ιδιαίτερη κατάστασή της, τη γενική απελευθέρωση της κοινωνίας. Η τάξη αυτή απελευθερώνει την κοινωνία ολόκληρη, αλλά μόνο με τον όρο ότι η κοινωνία ολόκληρη βρίσκεται στην κατάσταση της τάξης αυτής, κατέχει π.χ. χρήμα και μόρφωση ή μπορεί να τα αποκτήσει αν θέλει»⁵⁸. Πράγματι, «ο Καστοριάδης καθόλου δεν παρατάει το πεδίο της αξίας». Προτείνει μια κοινωνία όπου θα υπάρχει αξία, με μόνη διαφορά ότι η υπεραξία θα κατανέμεται ισότιμα σε όλους: «Επίσης σε ότι αφορά τον “οικονομικό υπολογισμό” σε μια αυτόνομη κοινωνία: αν υποστηρίζω ότι αυτός ο υπολογισμός -του οποίου τα εξαγόμενα θα πρέπει οπωσδήποτε να υποτάσσονται σε άλλες πολύ σοβαρότερες εκτιμήσεις- θα πρέπει να γίνεται με αφετηρία τους χρόνους εργασίας και θέτοντας την ισοδυναμία/ισαξία όλων των εργασιών, αυτό δεν το κάνω μόνον επειδή καμιά άλλη βάση υπολογισμού δεν επιβάλλεται ασυζητητί -αλλά μάλλον όσες έχουν προταθεί ως τώρα είναι σφαλερές και ασυνάρτητες- αλλά επειδή το ζητούμενο είναι να στερεώσουμε την καταστροφή της ιεραρχίας, και να κάνουμε όσο πιο σαφή και εύληπτη την σχέση της εργασίας τους με την κατανάλωσή τους. “Ισότητα” και “συμμετρία” των “οικονομικών” εργασιών θα πρέπει να θεσμιστούν από μια αυτόνομη κοινωνία ως όργανα της θέσμισης της, προκειμένου να εκθρονίσουν το οικονομικό και την ιεραρχία, να καταστήσουν την λειτουργία της πιο εύληπτη για όλους, να διευκολύνουν μια άλλη παιδεία των ατόμων»⁵⁹. Όταν κάτι τίθεται ως ίσο με κάτι άλλο σημαίνει ότι μιλάμε για πράγματα μετρήσιμα, δηλαδή μιλάμε για μια κοινωνία στην οποία κυριαρχεί η αξία. Έτσι, τί νόημα έχουν οι ίσες απολαύσεις αν δεν ισχύει ότι μια απόλαυση κοστίζει τόσα ευρώ και η άλλη τόσα ή (κάτι που είναι το ίδιο πράγμα) τόσες απολαύσεις εσύ τόσες απολαύσεις εγώ; Τί νόημα έχουν τα καθήκοντα, τα δικαιώματα και η ίση πολιτική συμμετοχή, αν δε μιλάμε για διαχωρισμένα άτομα-πολίτες, μονάδες που μετρούνται ως εργατική δύναμη; Τί νόημα έχουν οι ίσες οικονομικές απολαβές (προσοχή: η λέξη «μισθός» με άλλα λόγια!) αν δε μιλάμε για μια κοινωνία στην οποία το προϊόν της παραγωγικής δραστηριότητας είναι διαχωρισμένο από τον παραγωγό ώστε να αναγκάζεται να το βρει στην αγορά;

Ο Καστοριάδης ισχυρίζεται, επίσης, ότι «μια κοινωνία δίχως ρητούς θεσμούς εξουσίας είναι σκέτος παραλογισμός, στον οποίο υπέπεσαν τόσο ο Μαρξ όσο και ο αναρχισμός». Θεωρεί ότι ο «ολικός άνθρωπος» είναι ένα μεταφυσικό κατάλοιπο του Χέγκελ που συνέχισε να επιβιώνει στον Μαρξ, το μαρξισμό και τον αναρχισμό. Το μέλημά του Καστοριάδη, λοιπόν, είναι να

57. Σχετικά με τη (φερέλπιδα) συλλογικότητα TRiSTERO και την (απελπισμένη) διάλυσή της, Νοέμβριος 2005.

58. Καρλ Μαρξ, Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου, εκδόσεις Παπαζήση, 1978.

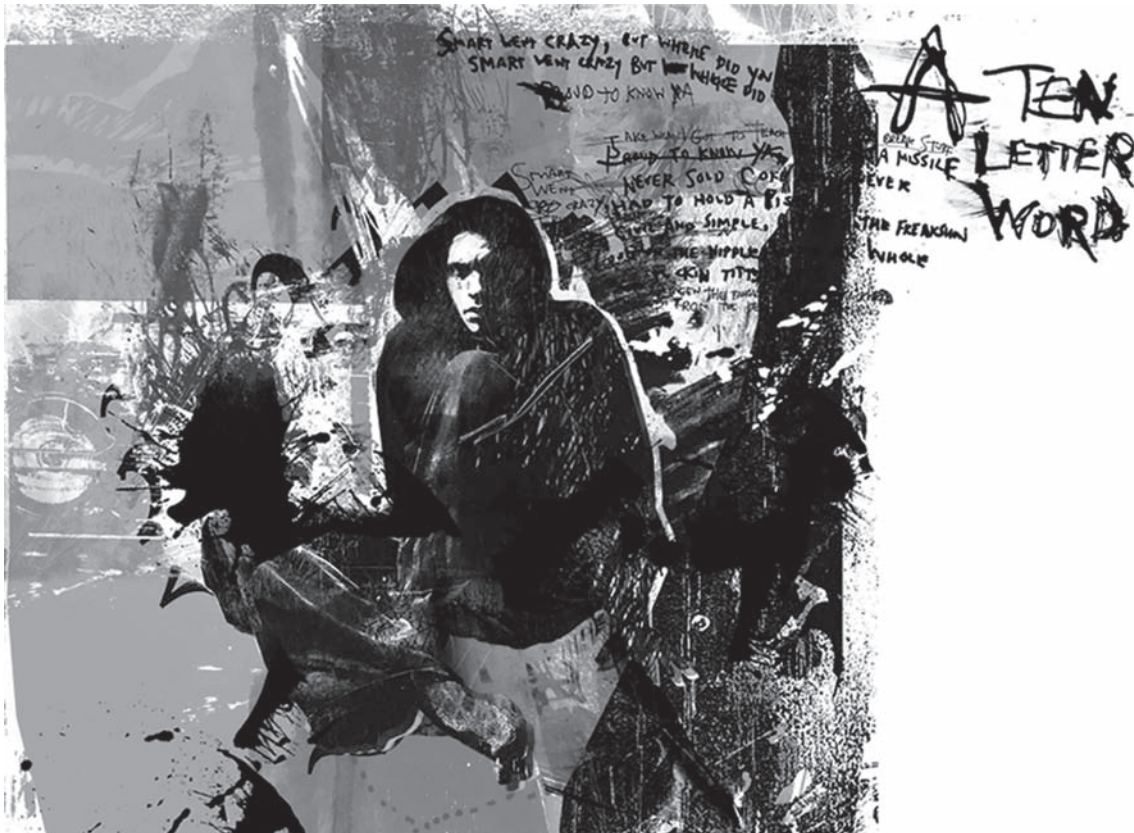
59. Κορνήλιος Καστοριάδης, Αξία, ισότητα, δικαιοσύνη: Από τον Μαρξ στον Αριστοτέλη και από τον Αριστοτέλη σε μας.

προεικονίσει πως είναι δυνατό να οργανωθεί πολιτικά, με τον πιο δημοκρατικό τρόπο, η κοινωνία-των-ιδιωτών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ισχυρίζεται ότι δε θέλει «*μία κοινωνία όπου θα κόβουμε τα χέρια των κλεφτών, και τούτο βάσει μιας έσχατης και ριζικής πολιτικής επιλογής που δεν μπαίνει ζήτημα να τη “θεμελιώσουμε”*». Ο Καστοριάδης θέλει να βελτιώσει την κοινωνία επειδή έχει πολιτικά ιδανικά. Και μάλιστα πολιτικά ιδανικά που είναι *έσχατες επιλογές και δεν μπορεί να τα θεμελιώσει κάπου*.

Εμείς, αντίθετα, έχουμε ανάγκη να καταργήσουμε αυτή την κοινωνία γιατί δε θέλουμε να ζούμε ούτε μια μέρα ακόμα σαν προλετάριοι. Έχουμε κίνητρα για να μη θέλουμε να κόβουμε τα χέρια των κλεφτών ή για να μη βάζουμε τους κλέφτες φυλακή ή για να μην τους εξοστρακίζουν! Τα κίνητρά μας πηγάζουν από την ανάγκη μιας νέας κοινωνικότητας, την ανάγκη της ανθρώπινης κοινότητας. Δε θεωρούμε ότι ο καπιταλισμός είναι το «*αυθαίρετο δημιουργήμα μιας συγκεκριμένης ανθρωπότητας*», αλλά το αποτέλεσμα της χρεοκοπίας ενός προηγούμενου τρόπου παραγωγής της κοινωνικής ζωής, ο οποίος κατέρρευσε εξαιτίας της ταξικής πάλης. Δε θεωρούμε ότι ο κομμουνισμός είναι ένα έσχατο πολιτικό ιδανικό αλλά το πραγματικό κοινωνικό κίνημα που αρνείται τις υπάρχουσες συνθήκες εκμετάλλευσης τα τελευταία 200 χρόνια.

Τελειώνουμε, λοιπόν, με λίγες γραμμές που έγραψε κάποτε ο Βάνεγκεμ: «*Ενώ ο διανοούμενος μηχανεύεται πώς να περάσει από την τρύπα της κλειδαριάς, αυτός που προαισθάνεται τον κόσμο των επιθυμιών σπρώχνει την πόρτα - χοντροκοπιά δίχως προηγούμενο για όποιον επιζητεί την ολοκλήρωση της σκέψης εκεί που μόνο η ζωή επιζητεί να ολοκληρωθεί*».

Ροκαμαδούρ

Αντί επιλόγου

Δύο σημειώσεις για το προλεταριάτο και τη δυνατότητά του

Δεκαπέντε χρόνια πριν. Σημείωση γύρω στα μεσάνυχτα μιας ημέρας όπως όλες οι άλλες.

Το κεφάλαιο απαντά στους αγώνες μας με μια ολόκληρη σειρά επιστημών και τεχνολογιών εξουσίας, από την ψυχολογία μέχρι τη βιοτεχνολογία μέχρι την εξέταση ούρων. Όταν οι οργανωτικές μορφές της εργατικής τάξης αποκτούν αρκετή δύναμη ώστε να απειλήσουν τους υπάρχοντες κοινωνικούς διακανονισμούς που εγγυώνται την παραγωγή υπεραξίας, το κεφάλαιο πρέπει να επιχειρήσει να επαναδιευθετήσει τις κοινωνικές σχέσεις με τέτοιο τρόπο ώστε να διαλύσει τα κέντρα προλεταριακής δύναμης και να κάνει δυνατή την εκμετάλλευση με μια νέα κοινωνική και τεχνική μορφή. Παρά τις μηχανές υψηλής τεχνολογίας, τα διαστημικά λεωφορεία, το όπλα λέιζερ και τη γενετική μηχανική, το κεφάλαιο ακόμα βασίζεται στην ανθρώπινη εργασία. Αυτό είναι το κεφάλαιο: νεκρή εργασία. Οι μηχανές δεν μπορούν να παράγουν αξία, και όσο κι αν προσπαθεί το κεφάλαιο να εξαφανίσει τους ανθρώπους από την παραγωγή -με τον αυτοματισμό, την τεχνητή νοημοσύνη και τους διαστημικούς σταθμούς- είναι εξαρτημένο από τους εργάτες για την παραγωγή κέρδους. Ολόκληρος ο καπιταλιστικός πολιτισμός περιστρέφεται γύρω από την απόδοση αυτών των εργατών, είτε αυτοί εργάζονται στα αποστειρωμένα εργαστήρια της Silicon Valley είτε στα γεμάτα λάσπες χωράφια του Μπαγκλαντές.

Midnight Notes, *Midnight Oil: Work, Energy, War, 1973-1992*, Autonomedia, 1992.

Θέση II4. Παρίσι. Ένα χρόνο πριν εκείνο το Μάη που το προλεταριάτο άρχισε να φλυαρεί, κάνοντας τον κόσμο να τρέμει συθέμελα.

Υποκειμενικά, το προλεταριάτο δεν έχει φτάσει ακόμα ν' αποκτήσει την πρακτική ταξική του συνείδηση, όχι μόνο στους υπαλλήλους μα και στους εργάτες που έχουν ίσαμε τώρα ανακαλύψει μόνο την αδυναμία και το φενακισμό της παλιωμένης πολιτικής. Όταν, ωστόσο, το προλεταριάτο ανακαλύπτει ότι η εξωτερικευμένη του δύναμη συμβάλλει στη διαρκή ενίσχυση της καπιταλιστικής κοινωνίας, όχι πια μόνο με τη μορφή της εργασίας του, μα και με τη μορφή των συνδικάτων, των κομμάτων ή της κρατικής ισχύος που είχε κείνο το ίδιο συγκροτήσει για να χειραφετηθεί, ανακαλύπτει, επίσης, με τη συγκεκριμένη ιστορική πείρα, ότι είναι η τάξη η τελείως εχθρική προς κάθε λογής παγιωμένη εξωτερίκευση και προς κάθε λογής εξειδίκευση της εξουσίας. Είναι ο φορέας της επανάστασης που δεν μπορεί ν' αφήσει απ' έξω της τίποτα, της απαίτησης για τη διαρκή κυριαρχία του παρόντος πάνω στο παρελθόν, και της συνολικής κριτικής του διαχωρισμού· κι αυτών την πρόσφορη μορφή οφείλει να τη βρει μέσα στη δράση. Καμιά ποσοτική βελτίωση της αθλιότητάς του, καμιά πλάνη ιεραρχικής ολοκλήρωσης, δεν μπορούν να γιατρέψουν για πολύ καιρό τη μη ικανοποίηση του προλεταριάτου· γιατί το προλεταριάτο, δεν μπορεί ν' αναγνωρίσει τον εαυτό του αληθινά σε μian επιμέρους αδικία που θα είχε υποστεί, ούτε κατά συνέπεια και στην επανόρθωση μιας επιμέρους αδικίας ή πολλών τέτοιας λογής αδικιών, αλλά μόνο στην απόλυτη αδικία, στο ότι το έχουν πετάξει στο περιθώριο της ζωής.

Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*, εκδοτική Θεσσαλονίκης, 1986.

Η
κρυφή γοητεία
του
εισαγόμενου
αντιγερμανισμού

Το κείμενο αυτό γράφτηκε ως κριτική στις αντιγερμανικές απόψεις που εμφανίστηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του πρόσφατου πολέμου στον Λίβανο. Οι απόψεις αυτές εκφράστηκαν στα δύο κείμενα-«καταγγελίες» που συνυπέγραψαν οι ομάδες **Terminal119** και **Cafe Morgenland** με τίτλους: *Όταν πέφτουν οι μάσκες και Μην προκαλείτε τον ελληνικό λαό* (Αύγουστος 2006). Η θεωρητική βάση των απόψεων που εκφράζονται στα δύο αυτά κείμενα παρουσιάζεται συγκροτημένα στο κείμενο των Cafe Morgenland με τίτλο: *Η κρυφή γοητεία του αριστερού αντισημιτισμού* (Δεκέμβρης 2005). Το τελευταίο φιλοξενείται στην ιστοσελίδα των Terminal119 ως «μια καινοφανής και χρήσιμη ανάλυση για τον αντισημιτισμό της σύγχρονης αριστεράς στον ελλαδικό χώρο» και χρησιμοποιείται εδώ ως βάση για να αναπτυχθεί η κριτική μας.

Θα δείξουμε παρακάτω ότι η στήριξη των απόψεων που εκφράζονται στα παραπάνω κείμενα γίνεται με μια ευρείας έκτασης παραποίηση της ιστορίας. Ότι η διαστρέβλωση αυτή, όπως και η αποδοχή της επιχειρηματολογίας των Cafe Morgenland από τους Terminal119 σχετικά με τον αντισημιτισμό, δεν αποτελεί παρέκκλιση αλλά πιστή προέκταση των δημοκρατικών απόψεων που εκφράστηκαν στην πρώτη μπροσούρα των τελευταίων¹ και τελικά ότι **οι απόψεις αυτές, μακράν από το να είναι ριζοσπαστικές, καταλήγουν ως ιδεολογία να ενδυναμώνουν το κεφάλαιο αναπαράγοντας τη σύγχυση και τον εθνικισμό.**

Η παραποίηση της ιστορίας

Μπορεί κάποιος διαβάζοντας τα παραπάνω κείμενα να αναρωτηθεί: τι έπαθαν ξαφνικά οι Terminal119² και ασχολήθηκαν με την υπεράσπιση από βεβήλωση ενός μνημείου που στήθηκε από το ελληνικό κράτος σε πολιτική συνεργασία με το ισραηλινό και γερμανικό κράτος³; Ενός μνημείου η κατασκευή του οποίου ουσιαστικό σκοπό είχε να μετατρέψει σε θέαμα το πγκρόμ που δέχτηκε ο εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης κατά τα χρόνια της κατοχής από τους Ναζί. Επίσης, μπορεί κανείς να αναρωτηθεί: Πώς είναι δυνατόν κάποιοι που δηλώνουν

1. Σχετικά με τη (φερέλπια) συλλογικότητα TRiSTERO και την (απελπισμένη) διάλυσή της, Νοέμβρης 2005. Το κείμενο αυτό, όπως και οι δύο καταγγελίες, υπάρχουν επίσης στην ιστοσελίδα τους. Λίγο καιρό πριν να κλείσει η ύλη του παρόντος τεύχους, εκδόθηκε και το πρώτο τεύχος του περιοδικού Terminal119 (η 2^η έντυπη παρουσία τους) το οποίο ασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με την πολιτική υπεράσπιση του κράτους του Ισραήλ και την προσπάθεια αναγωγής του αντισημιτισμού στην κυριότερη ιδεολογική αρρώστια της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας. Εξαιτίας των χρονικών περιορισμών, αρκεστήκαμε στο να συμπεριλάβουμε λίγα μόνο από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο περιοδικό τους. Οφείλουμε, επίσης, να προσθέσουμε ότι, παρόλο που το TRiSTERO δεν είχε ποτέ διατυπώσει εθνικιστικές απόψεις, ο ιδεαλισμός και ο δημοκρατισμός του παρείχε το κατάλληλο έδαφος στους κληρονόμους του για να χτίσουν πάνω του τη φιλο-ισραηλινή φιλολογία τους.

2. Όσον αφορά το Cafe Morgenland, δεν ισχύει αυτό το «ξαφνικά». Η συγκεκριμένη «αντιφασιστική ομάδα μεταναστών» έχει μια ιστορία αρκετών ετών πολιτικής δράσης στη Γερμανία. Παρόλο που δεν αυτοαποκαλείται anti-deutsch, χαρακτηρίζεται από αντιγερμανικές απόψεις (όπως θα δείξουμε και παρακάτω), αναφερόμενη «στους Γερμανούς» ως «εθνικό κορμό», στην «εθνική» ή «λαϊκή συναίνεση» κλπ. Για να αντιληφθεί κανείς το θεωρητικό πλαίσιο των πολιτικών απόψεων της ομάδας Cafe Morgenland πρέπει να διαβάσει το κείμενο τους *Ναι ρε, Αλβανοί!*, που δημοσιεύεται στην ιστοσελίδα των Terminal119. Εκεί θα διαπιστώσει ότι επαναστατικό είναι να κάνει κανείς πορείες με αλβανικές σημαίες, το μόνο επαναστατικό αίτημα όσον αφορά το εκπαιδευτικό ζήτημα είναι να διδάσκονται στα αλβανικά και από Αλβανούς δασκάλους οι Αλβανοί μετανάστες και ότι τα αιτήματα του πρόσφατου φοιτητικού κινήματος των καταλήψεων και της απεργίας των δασκάλων ήταν **ηλίθια** (η έμφραση δική τους).

3. «Το Ολοκαύτωμα δεν αφορά μόνο τους Εβραίους, είναι ένα παγκόσμιο σύμβολο ενάντια σε κάθε μορφής ολοκληρωτισμό και φασισμό», υπογράμμισαν ο υπουργός Μεταφορών του Ισραήλ, Μέρν Σιτρίτ, και ο πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, Ντέιβιντ Σαλιέλ, στη διάρκεια της τελετής που πραγματοποιήθηκε στις 27/1/2005 στο Μνημείο του Ολοκαυτώματος των 50.000 Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

[...] Ο υφυπουργός Εξωτερικών Γιάννης Βαληνάκης, που εκπροσώπησε τον υπουργό Πέτρο Μολυβιάτη, δήλωσε μεταξύ άλλων: «Η Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος είναι μια μέρα σημαντική για όλους μας. Οι λαοί που δεν έχουν μνήμη δεν έχουν μέλλον. Πρέπει, λοιπόν, να θυμόμαστε έτσι ώστε αυτές οι απάνθρωπες πράξεις της βαρβαρότητας του παρελθόντος να μην επαναληφθούν ποτέ στο μέλλον».

[...] Ο πρόεδρος της Γερμανίας Άλμπερτ Σπίγκελ είπε ότι εκπροσωπεί τη χώρα που ευθύνεται για το Ολοκαύτωμα. «Να μην λησμονήσουμε τα εγκλήματα και τα θύματα» σημείωσε και χαρακτήρισε τρομακτικούς και ασύλληπτους τους αριθμούς των ανθρώπων που εξοντώθηκαν (πηγή: in.gr, 27/1/2005).

αντικρατιστές να αποδέχονται απόψεις που εξυμνούν το δικαίωμα του στρατού του Ισραήλ να υπερασπίζεται το «περιτριγυρισμένο από Άραβες ισραηλινό κράτος»⁴;

*Είμαστε αλληλέγγυοι με την διαμαρτυρία/καταγγελία της **Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης** για τη βεβήλωση του Μνημείου, στην οποία τονίζει: «Το μνημείο αυτό, που εγκαινιάστηκε το 1997 από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο, αφιερώθηκε από την **Ελληνική Πολιτεία** στη μνήμη των 50.000 Ελλήνων Εβραίων της Θεσσαλονίκης που εξοντώθηκαν από τους Ναζί. Οποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσής του με άλλα γεγονότα είναι άστοχη και προσβάλλει τη μνήμη των αθύων αυτών θυμάτων».⁵*

Η αντι-ιμπεριαλιστική αριστερά, προσεγγίζοντας την κοινωνική δυναμική με όρους έθνους και λαού, ενσωματώνει -συγκυριακά- αντισημιτικά στοιχεία. Επιπλέον, υπάρχουν κόμματα της αριστεράς που δικαιολογούν μεγάλο κομμάτι της πολιτικής τους ύπαρξης στις σφαγές του στρατού του ισραηλινού κράτους. Προσπαθώντας να αποτελέσουν το αντίβαρο στον αντι-ιμπεριαλισμό της αριστεράς, οι Terminal119 αναγκάστηκαν -συγκυριακά και πάλι- να εισάγουν τον αντιγερμανισμό, δηλαδή μια άλλη μορφή αντι-ιμπεριαλισμού, στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό τους οδήγησε να δηλώσουν αλληλέγγυοι στην Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, δηλαδή μια οργάνωση που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα μιας κοινότητας ανθρώπων, ορισμένης με βάση **εθνικά** χαρακτηριστικά. Εδώ ο «νέος αντι-αντι-ιμπεριαλισμός», τον οποίο προτείνουν, παίρνει κι αυτός μια «καινοφανή» διάσταση ταυτίζεται με τον κυρίαρχο κρατικό-δημοκρατικό λόγο. Ας δούμε τί δήλωσε ο Γερμανός υπουργός εξωτερικών Γιόσκα Φίσερ όταν ήρθε στην Ελλάδα ειδικά για να εκφωνήσει λόγο στο μέγαρο μουσικής προς τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, την επόμενη της επίσημης τελετής «μνήμης», το Γενάρη του 2005:

*«Η Γερμανία νοιώθει μεγάλη ντροπή για τα ναζιστικά εγκλήματα στην Ελλάδα: στο Δίστομο, τον Χορτιάτη, τα Καλάβρυτα». Ο κ. Φίσερ εξέφρασε τη φρίκη που -όπως είπενοιώθει στη θύμηση των τρένων του θανάτου που οδηγούσαν στο Άουσβιτς και δήλωσε πως **«ποτέ δεν θα ξεχάσουμε αυτά τα βιομηχανοποιημένα εγκλήματα, που έγιναν με γερμανική διαταγή και από γερμανικό χέρι»**. Αναφερόμενος στην Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης και στα θύματά της, είπε ότι στο Άουσβιτς «ξεκληρίστηκε ένα κομμάτι της ιστορίας και του πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, μιας πόλης που μέχρι τότε ήταν γνωστή ως η Ιερουσαλήμ των Βαλκανίων». Καταλήγοντας ο κ. Φίσερ είπε ότι «αυτά τα εγκλήματα θα είναι πάντα κομμάτι της ιστορίας μας», για να διακηρύξει πως **«έχουμε μια ειδική ευθύνη να μην ξαναγίνουν ποτέ»** (in.gr, 28/1/2005).*

Ένας υπουργός που προέρχεται από το κίνημα της αντικουλτούρας είναι φυσικό να είναι άσσος στην ενσωμάτωση των ιδεών της. **Όταν το γερμανικό κράτος θέλει, γίνεται πιο αντιγερμανικό από τους ίδιους τους αντιγερμανούς.** Αλλά ποια είναι, αλήθεια, η άποψη των αντιγερμανών για το ολοκαύτωμα, το γερμανικό και το ισραηλινό κράτος; Βασικό άξονα της επιχειρηματολογίας τους υπέρ του κράτους και του στρατού του Ισραήλ αποτελεί η παραδοχή πως αυτό ιδρύθηκε για να προστατεύσει τους -επιζήσαντες του Ολοκαυτώματος- Εβραίους από την επανάληψη του «Μοναδικού» αυτού ιστορικού εγκλήματος. Επιπλέον, οι πολιτικές των κυβερνήσεων του Ισραήλ δεν έχουν καμία σημασία:

4. Ενδεικτικά δείτε την προκήρυξη του Cafe Morgenland με τίτλο *Wir kennen Euch alle!*. Απευθυνόμενη προς αντισημίτες Γερμανούς σχετικά με τον κίνδυνο επανάληψης ενός Ολοκαυτώματος: «Ως εκ τούτου, **πρέπει εμείς να εμποδίσουμε όσο το δυνατόν κάτι τέτοιο**. Και καλύτερα να σας πούμε [...] για τις έντονα αυξανόμενες σήμερα εβραϊκές κοινότητες στη Γερμανία και στο Ισραήλ, που στο μεταξύ **διαθέτει έναν καλά εξοπλισμένο στρατό (με ή χωρίς τανκς)**. Για να προστατεύσει τις **Εβραίες και τους Εβραίους** στην περίπτωση της περίπτωσης. Για να μην επαναληφθεί ποτέ ό,τι προκάλεσαν **οι παππούδες και γιαγιάδες σας, οι θείοι και θείες σας**». Η έμφαση σε όλα τα αποσπάσματα είναι δική μας.

5. Από το κείμενο *Όταν πέφτουν οι μάσκες*.

Ως αποτέλεσμα του Ολοκαυτώματος υπήρξαν τρία γεγονότα: Το αποφασιστικό και προ-έχον όλων ήταν η εξολόθρευση έξι εκατομμυρίων Εβραίων. Υπήρχαν επίσης άλλα δύο αποτελέσματα. Η ανοικοδόμηση του κράτους των αυτοργών, της ΟΔΓ και η ίδρυση του κράτους των θυμάτων, του Ισραήλ, του καταφύγιου των θυμάτων. Αυτό το τελευταίο αποτέλεσμα είναι και παραμένει για τους Γερμανούς κάθε χρώματος η μοναδική, η σταθερή και αποφασιστική βάση (για όσους χρειάζονται κάτι τέτοιο), για να δείξουν **πρακτική αλληλεγγύη με το καταφύγιο των θυμάτων και των απογόνων τους χωρίς ιδιαίτερη επιχειρηματολογία**. Επιπλέον είναι εντελώς αδιάφορο, τι πολιτική ακολουθεί η εκάστοτε ισραηλινή κυβέρνηση.

Είναι απαράδεκτο και απορριπτικό, ως αιτιολόγηση της αλληλεγγύης προς το Ισραήλ να τονίζονται τα πλεονεκτήματα της ισραηλινής κοινωνίας ως δημοκρατικής, φιλελεύθερης και ανεκτικής απέναντι στις μειονότητες. **Αν οι Ισραηλινοί έχουν διαλέξει τη σωστή ή τη λάθος κρατική μορφή⁶, αν έχουν την καλύτερη ή τη χειρότερη στάση απέναντι στις μειονότητες, δεν παίζει απολύτως κανένα ρόλο σε σχέση με τη στάση απέναντι σ' αυτό το κράτος, δεν επιτρέπεται να παίζει.⁷**

Μπορεί κανείς να βρει δεκάδες παραλλαγές της ίδιας θέσης στο πρώτο τεύχος των Terminal119:

το κράτος δηλαδή που αποτελεί τη μοναδική οντότητα στον πλανήτη που εγγυάται την ασφάλεια από τέτοιες επιθέσεις [...] Το κράτος του Ισραήλ φτιάχτηκε ιστορικά, πέρα από όλους τους άλλους λόγους που φτιάχτηκαν και τα υπόλοιπα κράτη, και για έναν ακόμη λόγο: για να λειτουργήσει ως χώρος προστασίας από το αντισημιτικό μένος. [...] Από το 1948, με το που ιδρύεται στη Μέση Ανατολή, ξεκινά την άμυνα του απέναντι στα αραβικά καθεστώτα [...] Είναι γελοίο να το συγκρίνουμε με οποιοδήποτε άλλο κράτος [...] Ο Σιωνισμός αποτέλεσε **μια αμυντική ιδεολογία των Εβραίων στο κύμα του αντισημιτισμού που αντιμετώπιζαν είκοσι, τριάντα και εκατό χρόνια πριν το Ολοκαύτωμα⁸**.

Εμείς, από την άλλη, για να απαντήσουμε στο ερώτημα «**Ήθελαν όντως όλοι οι Εβραίοι ένα κράτος να τους προστατεύει;**» ή «**Αποτελούσε ο σιωνισμός ιδεολογία όλων των Εβραίων;**» θα ανατρέξουμε στην ιστορική μαρτυρία του Άγι Στίνα, του γνωστού διεθνιστή κομμουνιστή και δάσκαλου του Κορνήλιου Καστοριάδη, στο βιβλίο του Αναμνήσεις, 70 χρόνια κάτω από τη σημαία της σοσιαλιστικής επανάστασης (εκδόσεις ύψιλον):

Γνωρίζαμε σχετικά με την «**Διακήρυξη της Μπαλφούρ**», την επίσημη υπόσχεση που δόθηκε στους Εβραίους από την Βρετανική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου ότι θα τους εγκαθιστούσε στο έδαφος «των πατέρων τους». Η Εβραϊκή Κοινότητα

6. Ακριβώς όπως για τη φιλο-αραβική αντι-ιμπεριαλιστική φράξια του χώρου αποδίδεται στο παλαιστινιακό προλεταριάτο το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής του κράτους τους έτσι και για τη φιλο-ισραηλινή: Οι Ισραηλινοί προλετάριοι φτιάχνουν ό,τι κράτος θέλουν και δε θα τους πούμε εμείς τι να κάνουν.

7. Μετάφραση από το κείμενο των Cafe Morgenlad, *Gott schutze Israel vor seinen Feinden und bewahre es vor seinen „Freunden“*, δηλαδή «Ο Θεός να σώσει το Ισραήλ από τους εχθρούς του και να το φυλάει από τους «φίλους» του». Το κείμενο κλείνει με τα συνθήματα: «Αλληλεγγύη στο κράτος του Ισραήλ-Γερμανία βούλωστο».

8. Σύμφωνα με τη δική μας αντίληψη, ο σιωνισμός είναι μια μορφή οργανικού εθνικισμού, ο οποίος, όπως και ο αντισημιτισμός, έχει ως εχθρό την αφηρημένη και απροσδιόριστη φύση της καπιταλιστικής σχέσης. Ειδικότερα οι θεομοί του εργατικού σιωνισμού (συμπεριλαμβανομένων των κιμπούτς) αποτέλεσαν την υλική και ιδεολογική βάση του ισραηλινού κράτους. Για μια διεξοδική ανάλυση αυτής της άποψης: Ο Σιωνισμός ως εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, παράρτημα του βιβλίου Πίσω από την Ιντιφάντα του 21^{ου} αιώνα, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2005, www.kokkinonima.gr.

και η Συναγωγή της Θεσσαλονίκης είχε καλέσει όλους τους Εβραίους μαζί να γιορτάσουν το γεγονός. Η συγκέντρωση έλαβε χώρα το πρωί, κεκλισμένων των θυρών. Το απόγευμα της ίδιας μέρας πλήθος Εβραίων εργατών και διανοούμενων ξεχύθηκε στους δρόμους, ανεμίζοντας κόκκινες σημαίες, και φωνάζοντας τα παρακάτω συνθήματα: «Όχι στο κράτος του Ισραήλ, αλλά στην παγκόσμια σοσιαλιστική κοινωνία, αδελφωμένοι με όλους τους λαούς του κόσμου, θα εξασφαλίσουμε οι Εβραίοι τη ζωή μας, την ασφάλειά μας και την ευτυχία μας», « Ζήτω η παγκόσμια σοσιαλιστική επανάσταση», « Κάτω ο σιωνισμός».

Κάθε εθνικισμός, όπως αυτός ο ισραηλιτικός αντιφασιστικός εθνικισμός των Cafe Morgenland, είναι υποχρεωμένος να καταδικάζει συλλήβδην τον εχθρό. Τον ομογενοποιεί και τον στοχοθετεί. Ο τρόπος που οι Terminal 119 επέλεξαν να αναφερθούν στο μνημείο και γενικά στην ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης δεν προέρχεται προφανώς από μια ελλιπή ιστορική έρευνα. Αποτελεί πολιτική επιλογή και στηρίζεται στην ιστορική παραποίηση, χαρακτηριστικό δείγμα της οποίας συναντάται στο κείμενο των Cafe Morgenland που φιλοξενούν στην ιστοσελίδα τους. Η εσκεμμένη γενικότητα της ρητορείας που παρατηρούμε εκεί προσπαθεί, ξεκινώντας από τη μονόπλευρη παρουσίαση και φτάνοντας μέχρι το ξεκάθαρο ψέμα, να τονίσει το χριστιανικό αντιεβραϊκό μίσος και την ευθύνη του ελληνικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης και κυρίως των αριστερών για την τύχη των Εβραίων. Παρατηρούν, επιπλέον, ότι η σύγχρονη ελληνική αριστερά «γεννήθηκε» ουσιαστικά από «ελληνοχριστιανούς» αντισημίτες όταν μοιραία έκοψε τον ομφάλιο λώρο με τους πρώτους Εβραίους σοσιαλιστές αγωνιστές. Ο κομμουνισμός (και γενικά κάθε άποψη που αυτο-αποκαλείται κομμουνιστική) παρουσιάζεται στο κείμενο αδύναμος να διαχωριστεί από τα ενδογενή αντισημιτικά του στοιχεία. Ο συναισθηματικός εκβιασμός του ολοκαυτώματος πλαισιώνει τις διαστρεβλώσεις. Κάποια χαρακτηριστικά κομμάτια που προδίδουν το γενικό ύφος είναι και τα παρακάτω:

Από ότι φαίνεται, η ελληνική Αριστερά στην συντριπτική της πλειοψηφία δε συγχώρησε ακόμη στους Εβραίους το ότι μερικοί από αυτούς επιζήσανε.

[...] Ουκ ολίγες ήταν οι περιπτώσεις που οι ελληνοχριστιανοί περίμεναν σαν τους γύπες από τα άγρια χαράματα να μαζώξουν οι Γερμανοί τους Εβραίους συμπατριώτες τους για να το ρίξουν στο πλιάτσικο των περιουσιών τους.

[...] Ταυτόχρονα με τη γέννηση αυτής της Οργάνωσης [Φεντερασιόν] [...] άρχισε η διείσδυση του ήδη υπάρχοντα αντισημιτισμού των λαϊκών στρωμάτων στην Αριστερά, μέσω «ελληνοχριστιανών» κομμουνιστών.

[...] Παρόλο που από την αρχή του πολέμου ο εξοντωτικός αντισημιτισμός των ναζιδών εκφραζόταν ανοιχτά (από το 1942 τούς είχαν ήδη αναγκάσει στην Ελλάδα να φορούν το κίτρινο άστρο του Δαβίδ) και τουλάχιστον οι κατατρεγμοί ενάντια στον εβραϊκό πληθυσμό στην κατεχόμενη Ευρώπη ήταν πλατιά γνωστοί, δεν κουνήθηκε φύλλο. Ειδικά στην Ελλάδα είχαμε τις απελάσεις αργότερα από άλλες χώρες. Όταν δηλαδή το αντάρτικο ήταν στο φόρτε του. Σε μια χώρα με ένα αξιόμαχο αντάρτικο σαν τον ΕΛΑΣ, με ένα μαζικό απελευθερωτικό μέτωπο σαν το ΕΑΜ δεν συνέβη τίποτε.

Βλέπουμε, λοιπόν, παραπάνω στο κείμενο των Cafe Morgenland μια προσπάθεια να αποδοθεί συνολικά στο ελληνικό προλεταριάτο η κατηγορία του πλιάτσικου των περιουσιών των Εβραίων της Θεσσαλονίκης (σαν τους γύπες...). Οι συνδυασμένες ενέργειες των δυνάμεων κατοχής και του ελληνικού κράτους αποδίδονται εσκεμμένα στους πεινασμένους και τις πεινασμένες της εποχής. Πράγματι έγινε πλιάτσικο της περιουσίας των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τον Gotz Aly (*Hitler's Beneficiaries*, Metropolitan Books, 2005), ο εκτοπισμός των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και η αρπαγή του χρυσού που διέθεταν ήταν ο μόνος τρόπος να διασωθεί η καταρρέουσα, υπό την πίεση των εξόδων των στρατευμάτων κατοχής, ελληνική

μια μεγάλη ποσότητα χρυσού για να χρηματοδοτήσουν τα στρατεύματα κατοχής αλλά και να αντιμετωπίσουν τη μεγάλη κοινωνική κρίση που ξέσπασε στην Ελλάδα από το λιμό που είχε επιβληθεί στο ντόπιο προλεταριάτο (είναι γνωστές οι απεργίες του 1943). Από τα επίσημα αρχεία δεν προκύπτει από πού προέρχεται ο χρυσός αυτής της περιόδου και από ένα συνδυασμό πληροφοριών και εγγράφων ο συγγραφέας αποδεικνύει ότι, με τη σύμφωνη γνώμη του κατοχικού πρωθυπουργού Λογοθετόπουλου, ο χρυσός προήλθε από το πλιάτσικο της Θεσσαλονίκης.

Επιπλέον, πρέπει να τονίσουμε ότι το ελληνικό κράτος δεν ήταν έρμαιο των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων όσον αφορά το πογκρόμ ενάντια στον εβραϊκό πληθυσμό της Θεσσαλονίκης. Από την προσάρτηση της Μακεδονίας στην ελληνική επικράτεια το 1912, στρατηγικός στόχος της ελληνικής αστικής τάξης για την περιοχή ήταν η «ελληνοποίησή» της. Αυτή η στρατηγική αφορούσε πρώτα και κύρια τη Θεσσαλονίκη. Τα πρώτα θύματά της ήταν οι μουσουλμάνοι, η εκδίωξη των οποίων αποτέλεσε επίσημη συμφωνία «ανταλλαγής πληθυσμών» ανάμεσα στο ελληνικό και το τουρκικό κράτος από το 1913 και ολοκληρώθηκε το 1922. Η εκδίωξη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης ήταν η συνέχεια αυτής της διαδικασίας «ελληνοποίησης», δηλαδή της φυλετικής ομοιογενοποίησης ως απαραίτητου συστατικού για τη δόμηση του έθνους-κράτους. Εκείνο, όμως, που είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονίσουμε, για να συλλάβουμε αυτή τη διαδικασία από μια ταξική σκοπιά, είναι το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη κατά το διάστημα του μεσοπολέμου ήταν τόπος «βίαιων ταξικών αγώνων και ενός ισχυρού εργατικού κινήματος χτισμένου στα θεμέλια της παλιάς Φεντερασιόν. [...] Η εργατική μαχητικότητα απειλούσε την εξουσία του κράτους [...] Οι αρχές φοβόντουσαν πως η Θεσσαλονίκη είχε μετατραπεί σε σημαντικό κέντρο της κομμουνιστικής δραστηριότητας στα Βαλκάνια. [...] "Ουδεμία χωριστή ενέργεια γίνεται μεταξύ κομμουνιστών Εβραίων, Αρμένιων, Τούρκων, Γάλλων, Βούλγαρων, Ελλήνων κλπ", παρατηρούσαν οι άντρες της μυστικής αστυνομίας, "από κοινού εργάζονται δια τον σκοπόν"»⁹.

Η ανάπτυξη του ελληνικού κεφαλαίου περνούσε λοιπόν μέσα από τη δημιουργία της «ελληνικής» Θεσσαλονίκης, την καταστροφή της εβραϊκής αστικής και μικροαστικής τάξης και την πειθάρχηση του προλεταριάτου της πόλης (ανεξαρτήτως φυλής). Η στρατηγική αυτή μέχρι την έναρξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου έδειξε το πιο ωμό της πρόσωπο στον εμπρησμό του Κάμπελ, όπως θα δούμε παρακάτω. Κατά τη διάρκεια της κατοχής, η ελληνική αστική τάξη είδε στην «Τελική Λύση» των Ναζί την καλύτερη ευκαιρία για να ολοκληρώσει το σχέδιό της, μέσα από την εξολόθρευση του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης.

Οι Cafe Morgenland συνεχίζουν:

9. Mark Mazower, *SALONICA city of Ghosts, Christian, Muslim and Jews 1430-1950*, εκδόσεις Harper Perennial.

Από την άλλη υπάρχει στη Ελλάδα απέναντι στην χώρα των πολιτισμένων κατοίκων που κάποτε φορούσαν τους γνωστούς περιβραχιόνες κλπ, ένας θαυμασμός και κάλυψη, και κάλυψη των παλιών και σύγχρονων εγκλημάτων τους. [...] Ο Μέρτεν συνελήφθη στην Ελλάδα σε μια «απρόσεκτη» επίσκεψή του το 1957 και το ελληνικό δικαστήριο τον καταδίκασε για τα εγκλήματά του σε 25 χρόνια φυλακή. Κατόπιν, κάτω από την πίεση της γερμανικής κυβέρνησης απελάθηκε στην Γερμανία, η οποία μετά από μια σύντομη διαδικασία (και χάριν της νομικής και πολιτικής υποστήριξης του Χάινεμαν) τον άφησε ελεύθερο.¹⁰

Είναι σαφές από το απόσπασμα ότι η ευθύνη για την απελευθέρωση του Μέρτεν αποδίδεται σε ολόκληρο τον ελληνικό «λαό». Σε άρθρο της Σοφίας-Σούζαν Σπηλιώτη¹¹, όμως, καταδεικνύεται με μια λεπτομερή έρευνα **το συμφέρον του ελληνικού κεφαλαίου** να αποδεχτεί την πίεση του γερμανικού κράτους να μην καταδικαστεί ο μεγαλύτερος φονιάς των Εβραίων, ο ναζί αξιωματικός **Μαξ Μέρτεν**. Άλλωστε, ο Μέρτεν είχε πολλά να αποκαλύψει για σημαίνονται στελέχη του ελληνικού κατεστημένου και το πως αυτά ωφελήθηκαν από την εξόντωση των Εβραίων. Σύμφωνα με τον Gotz Aly (*Hitler's Beneficiaries*), ο Μέρτεν ήταν αυτός που υλοποίησε το σχέδιο αρπαγής του χρυσού των Εβραίων της Θεσσαλονίκης από το οποίο το ελληνικό κεφάλαιο θησαύρισε. Λόγω του γεγονότος της μη-καταδίκης του, η γνωστή υπέρμαχος της δημοκρατίας, φιλόσοφος Χάνα Άρεντ, είχε δηλώσει το 1961 πως «ο **ελληνικός λαός** έδειξε τουλάχιστον αδιαφορία για τους Εβραίους». Η Σοφία-Σούζαν Σπηλιώτη αποδίδει τη γενίκευση αυτή στην άγνοια της Άρεντ για τα πραγματικά γεγονότα.

Φυσικά λοιπόν συμμετείχαν και Έλληνες στην εξόντωση των Εβραίων. Ποιοι Έλληνες όμως; Για το Cafe και τους Terminal119 δεν έχει καμία σημασία. Και είναι λογικό να μην έχει από την στιγμή που αντικρίζουν τη δυναμική της ταξικής πάλης μέσα από το παραμορφωτικό πρίσμα των «εθνικών» συγκρούσεων. Στην εθνική ιδεολογία οι τάξεις εξαφανίζονται και υπάρχουν μόνο «έθνη» και «λαοί», όπως δείχνει και η παρακάτω παράγραφος, γραμμένη από τους Terminal119:

Λόγοι για ενοχές υπάρχουν πολλοί. **Οι Γάλλοι** μέσα από την κυβέρνηση του Vichy αλλά και στην Αλγερία, έδειξαν τι μπορούν να κάνουν. **Οι Βέλγοι** στο Κονγκό. **Οι Ισπανοί, οι Ιταλοί, οι Ούγγροι, οι Πορτογάλοι** κατά τις φοβερές φασιστικές περιόδους που πέρασαν. **Οι Δανοί και οι Νορβηγοί** συνεργάστηκαν με τους Ναζί. **Οι Ελβετοί και οι Σουηδοί** συνεργάστηκαν με ένα πιο ουδέτερο πρόσωπο. Σήμερα στην Πολωνία, την Ουγγαρία και τη Γαλλία το ανοιχτό μίσος εναντίον των Εβραίων ξαναζει, ακμαίο και επιθετικό.

Μάλιστα, οι Terminal119 προεκτείνουν αυτή την εθνική ιδεολογία, χωρίζοντας τον κόσμο σε Δύση -με τις (θετικές και αρνητικές) φαντασιακές σημασίες της- και Ανατολή -με τις (αρνητικές) φαντασιακές σημασίες της. Οι μόνες (δυνητικά) θετικές φαντασιακές σημασίες της Ανατολής πηγάζουν από την υιοθέτηση των θετικών δυτικών φαντασιακών σημασιών:

Ελάχιστοι δυτικοί γνωρίζουν πως στις αραβικές χώρες σε πολλά πράγματα υπάρχει μια θέσμιση την οποία και οι ίδιοι θα ήθελαν να έχουν (;;;) ή πως στις αραβικές χώρες υπάρχουν εκατοντάδες ή χιλιάδες κόσμου, διανοούμενων και δημοσιογράφων οι οποίοι γυρεύουν μια εκκοσμίκευση της εξουσίας των χωρών τους, ένα διαχωρισμό θρησκείας και

10. Η κρυφή γοητεία του αριστερού αντισημιτισμού, Cafe Morgenland

11. Συλλογή άρθρων Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή, εκδόσεις Βάνιας.

πολιτικής, ένα καθεστώς δυτικού τύπου ή, και ακόμη περισσότερο, την αναρχία, τον κομμουνισμό, την άμεση δημοκρατία!¹²

Επιστρέφοντας στις ιστορικές αναλήθειες και τη μονόπλευρη παρουσίαση περί αντισημιτισμού των «ελληνοχριστιανών κομμουνιστών» στο κείμενο των Cafe Morgenland, εμείς επιλέγουμε να εστιάσουμε στις σχέσεις που επικρατούσαν **ανάμεσα στους αγωνιζομένους προλετάριους της εποχής**. Ας δούμε ενδεικτικά τι αναφέρει ο Άγις Στίνας περιγράφοντας τα χρόνια που προηγήθηκαν των διωγμών στη Θεσσαλονίκη:

Η Θεσσαλονίκη είχε μια μακρά σοσιαλιστική παράδοση. Πριν από την απελευθέρωση της ακόμα, την 26/10/1912, η Φεντερασιόν, το σοσιαλιστικό της κόμμα, ήταν το τουρκικό τμήμα της Β' Διεθνούς, αναγνωρισμένο απ' αυτή από τον Νοέμβριο του 1909. Ευθύς μετά την απελευθέρωση, η Φεντερασιόν ανέλαβε πρωτοβουλία για τη συνένωση όλων των σοσιαλιστικών ομάδων της χώρας και τη δημιουργία ενός ενιαίου σοσιαλιστικού κόμματος. Στο ιδρυτικό συνέδριο αυτού του κόμματος, οι εκπρόσωποι της βρέθηκαν στο κέντρο των εμφανισθεισών τάσεων, δηλαδή ανάμεσα στην αριστερά (Ληδόπουλος) και στη δεξιά (Α. Σίδηρης). Η πλειοψηφία των μελών ήταν τότε Εβραίοι εργάτες και διανοούμενοι, επηρεασμένοι από το ρεφορμισμό της σοσιαλδημοκρατίας και το δημοκρατικό πνεύμα του παλιού εργατικού κινήματος.

Στο νέο κόμμα προσχώρησαν αρκετοί Έλληνες εργάτες, κυρίως καπνεργάτες. Το Εργατικό Κέντρο ήταν η έδρα του κόμματος, καθώς και αρκετών εργατικών συνδικάτων, με γραφεία, γραμματείες, βιβλιοθήκη, αναγνωστήρια, αναψυκτήριο, αίθουσα συνελεύσεων κλπ. Πριν απ' όλα, όμως, ήταν μια κυψέλη συγκεντρώσεων, συζητήσεων, ενημερώσεων, ζυμώσεων και αντιπαραθέσεων. Το «ΑΝΑΝΤΙ», καθημερινή εφημερίδα της κομματικής οργάνωσης σε εβραϊκή γλώσσα, και η «Φωνή του Εργάτη», εβδομαδιαία έκδοση του Εργατικού Κέντρου και της κομματικής οργάνωσης, είχαν μεγάλη κυκλοφορία.

Σχετικά με την εποχή της κατοχής και την πλήρη καταστροφή της Ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο¹³, στη σελίδα του, γράφει μεταξύ άλλων **και** τα ακόλουθα:

*Οι έτσι κι' αλλιώς ελάχιστες δυνατότητες απόδρασης [των Εβραίων από τα γκέτο] δεν ήταν ελκυστικές για τους περισσότερους, κυρίως λόγω της απροθυμίας τους να εγκαταλείψουν τις οικογένειές τους ή έστω κάποιους από τους συγγενείς τους. **Δε βοηθούσε βέβαια και το γεγονός, ότι η Αντίσταση δεν είχε κάνει ακόμη την πλήρως οργανωμένη εμφάνισή της, όπως θα γινόταν λίγο αργότερα σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπου αρκετές φορές Εβραίοι σωθήκαν με την αρωγή των αντιστασιακών οργανώσεων [...]***

*Οι Γερμανοί είχαν ζητήσει από τον Αρχιραββίνο της Κοινότητας, **Ζβι Κόρετς**, να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα όλων των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας και εκείνος, πιθανώς ελπίζοντας ότι αυτό θα τους κατευνάσει, [;;;]¹⁴ τον παρέδωσε [...]*

12. Τα δύο παραπάνω αποσπάσματα από το 1^ο τεύχος των Terminal119, (η έμφαση και τα ερωτηματικά δικά μας).

13. Την αγανάκτησή τους σχετικά με τη συνωμοσιολογία που εκφράζεται από την αριστερά για το ρόλο του ΚΙΣ δηλώνουν οι δυο ομάδες στο *Όταν πέφτουν οι μάσκες* τονίζοντας την ανησυχία τους για ένα πιθανό πογκρόμ απέναντι στους Εβραίους. Παρ' όλα αυτά, δε φαίνεται να τους απασχολεί ότι θυματοποιούν έναν εθνικιστικό οργανισμό, ενταγμένο στο ελληνικό κράτος ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου που *«Το έργο του επικεντρώνεται στο συντονισμό των δραστηριοτήτων των Εβραϊκών Οργανισμών, και σε ενέργειες για την διατήρηση της εβραϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς και ιστορίας. Παράλληλα, το ΚΙΣ είναι και το επίσημο όργανο αντιπροσώπευσης των Εβραϊκών Οργανισμών στην Ελλάδα και το εξωτερικό»*. (www.kis.gr) Ούτε φυσικά το ότι τα αρχεία του ΚΙΣ τους διαφεύδουν σε πολλά σημεία όπως φαίνεται παρακάτω.

14. Ο ρόλος του Ζβι Κόρετς (θα φανεί παρακάτω ότι) ήταν τουλάχιστον αμφιλεγόμενος.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής πολλοί Εβραίοι έλαβαν μέρος στην Εθνική Αντίσταση και η προσφορά τους αυτή αναγνωρίστηκε από την Πολιτεία και τις Αντιστασιακές Οργανώσεις με την απονομή τιμητικών τίτλων.

Στη συλλογή άρθρων *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*, που επιμελήθηκε η Ρίκα Μπενβενίστε για λογαριασμό της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, μπορούμε να βρούμε τα ακόλουθα στοιχεία:

Στο άρθρο της Μπάρμπαρα Σπένγκλερ αναφέρεται το σύνθημα «Έλληνες κρύψτε τους Εβραίους», που ήταν γραμμένο σε τοίχους κατά τη διάρκεια της κατοχής, και υποστηρίζεται ότι τον κυριότερο ρόλο στη διάσωση των Εβραίων έπαιξε το ΕΑΜ. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι το ΕΑΜ φυγάδευσε τουλάχιστον 3000 Εβραίους και χρησιμοποίησε αρκετούς Εβραίους αντιστασιακούς ως διερμηνείς. Η πηγή της για το στοιχείο αυτό είναι τα CZA (Central Zionist Archives). Σύμφωνα με αυτό το άρθρο η συντηρητική θρησκευτική εβραϊκή ηγεσία (**Ζβι Κορετς**) δεν έβλεπε με καθόλου καλό μάτι τις αριστερές αποκλίσεις των νέων Εβραίων και προσπαθούσε να τους αποτρέψει από το να διαφύγουν με τους αντάρτες. Στο συνολικό ερώτημα αν τελικά βοήθησαν οι Έλληνες τους Εβραίους στην κατοχή απαντά (με σύνεση) πως εξαρτάται για ποιους Έλληνες μιλάμε. Προφανώς υπήρχαν αντισημιτικά λαϊκά στοιχεία (κυρίως ανάμεσα στους πρόσφυγες που ήρθαν στη Θεσσαλονίκη το 1923, τους οποίους το ελληνικό κράτος δεν αποζημίωσε για τις χαμένες περιουσίες τους) και αντιιουδαϊκά κληρικά στοιχεία, αλλά σύμφωνα με τη συγγραφέα «δεν μπορεί να επισκιαστεί το κατόρθωμα εκείνων που με τόλμη στάθηκαν στους Εβραίους τις ώρες της απελπισίας τους».

Κάποια ακόμα στοιχεία για το πόσο «φασίστες» ήταν όλοι οι Έλληνες-Χριστιανοί (σύμφωνα με τους αντιγερμανούς) μπορούμε να βρούμε στο βιβλίο του Mark Mazower, *SALONICA city of Ghosts, Christian, Muslim and Jews 1430-1950*.

[...] ένας μετανάστης από την Σμύρνη, επισκέφτηκε ένα γέρο Εβραίο στο γκέτο -οι χριστιανοί μπορούσαν να μπεινοβγαίνουν στα γκέτο χωρίς εμπόδια- και προσφέρθηκε να τον κρύψει. Αρκετοί ήταν αυτοί που έπαιρναν παιδιά Εβραίων για να τα κρύψουν εκτός Θεσσαλονίκης, όπου είχαν συγγενείς. Αρκετά παιδιά υιοθετήθηκαν από άλλες οικογένειες για να σωθούν. Εργάτες του σιδηρόδρομου, άλλες φορές για χρήματα και άλλες από γνήσια συμπάρασταση, έκρυβαν Εβραίους σε βαγόνια με εμπορεύματα που έφευγαν από την Θεσσαλονίκη. Αρκετοί Εβραίοι γλίτωσαν επειδή είχαν παντρευτεί με χριστιανούς. Κάποιοι μάλιστα φυλακίστηκαν ή βασανίστηκαν για απόκρυψη Εβραίων.

Ήταν, λοιπόν, όλοι οι Εβραίοι συμπαγές εθνικό κομμάτι, θύματα των Ναζί όπως μας παρουσιάζουν οι Cafe Morgenland; Το άρθρο της Ε. Χαϊδιά¹⁵ απαντάει στο ερώτημα αυτό, καθώς αναφέρεται στις δίκες Εβραίων συνεργατών των Γερμανών που έλαβαν χώρα μετά το τέλος του πολέμου. Ο πιο γνωστός ήταν ο Παπαναούμ, τον οποίο έσυρε στο δικαστήριο η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης σε συνεργασία με μεγάλο κομμάτι του ντόπιου εβραϊκού κεφαλαίου. Αυτός ο τύπος εκβίασε τους πιο εύπορους Εβραίους εμπόρους και βιομήχανους για να μεσολαβήσει στους Γερμανούς και να σωθούν. Κατέδιδε συστηματικά όποιον Έλληνα έκρυβε Εβραίους και με τη λήξη του πολέμου την έκανε για τη Γερμανία μαζί με μεγάλη κινητή περιουσία που είχε αποκομίσει. Ένας άλλος ήταν ο Βιτάλ Χασών, ο οποίος κατηγορήθηκε για κλοπές, βασανιστήρια και βιασμούς μικρών κοριτσιών.

15. Συλλογή άρθρων *Οι Εβραίοι της Ελλάδας στην Κατοχή*.

Επίσης, χαρακτηριστικό παράδειγμα σχετικά με την «ενότητα» των Εβραίων, αποτελεί το παρακάτω κομμάτι από το βιβλίο του Mark Mazower, *SALONICA city of Ghosts*:

[Τον Φεβρουάριο του 1943 και ενώ ήδη είχε ξεκινήσει η γκετοποίηση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, ένα βήμα πριν σταλούν στο Άουσβιτς]

[...] είχε δημιουργηθεί μια αστυνομική δύναμη που αποτελούνταν από νεαρούς Εβραίους που προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες. Αυτή η δύναμη βρισκόταν υπό τον έλεγχο του συνεργάτη των SS Λάσκαρη Παπαναούμ. Με αρχηγούς τους Εβραίους Χασών και Αλμπάλα περιπολούσαν μαζί με τις γερμανικές φρουρές κλείνοντας μαγαζιά, κάνοντας πλιάτσικο και τρομοκρατώντας κόσμο [...] Δεν ήταν μόνο οι αξιωματικοί των SS που προκαλούσαν φόβο με την βίβλαση συμπεριφορά τους. Στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Χιρς, οι αρχηγοί της εβραϊκής αστυνομικής δύναμης βασάνιζαν άλλους Εβραίους, ώστε να αποκαλύψουν που έκρυβαν πολύτιμα υπάρχοντα.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κυνήγησαν με πάθος τους ομόθρησκους τους βασιανιστές μετά τον πόλεμο. Σε άρθρο του Mark Mazower¹⁶ εξηγείται πώς αρκετοί Έλληνες, **ανώτερα στελέχη του κρατικού μηχανισμού της κατοχής**, επωφελήθηκαν από το καθήκον που τους ανέθεσαν οι Γερμανοί αξιωματικοί να εκτιμήσουν τα υπάρχοντα των διωχθέντων Εβραίων και κατέκλεψαν αρκετά από αυτά. Με τη λήξη του πολέμου, σύμφωνα με το άρθρο, μερικοί από αυτούς, που είχαν καταγραφεί σε ειδικούς καταλόγους που είχε καταρτίσει το ΚΚΕ, εκτελέστηκαν από το ΕΑΜ και άλλοι διέφυγαν.

Στο άρθρο του Γιώργου Μαργαρίτη¹⁷ εξετάζεται το πολύ σημαντικό γεγονός του πογκρόμ του Κάμπελ¹⁸. Αναφέρει ρητά ότι στα γεγονότα πρωτοστάτησαν οι φασίστες της (σχεδόν κρατικής) οργάνωσης ΕΕΕ (Εθνική Ένωση η Ελλάς)¹⁹ και ότι σημαντικοί βοηθοί τους ήταν διάφοροι μόνιμοι στρατιωτικοί, ενώ μεταφέρει ολόκληρο το κείμενο της εμπρηστικής αντισημιτικής προκήρυξης της ΕΠΕ (Εθνικής Παμφοιτητικής Ένωσης) που καλούσε τους Θεσσαλονικείς Έλληνες να επιτεθούν στους Εβραίους. Χαρακτηριστικό απόσπασμα της προκήρυξης είναι το:

[...] οι οποίοι [Εβραίοι] ως κομμουνιστάι συνεργάζονται μετά των κομιτατζήδων και σκάπτουν τον τάφον της Ελλάδος... Αυτοί **προτρέπουν μέσω της εφημερίδας AVANTI τους στρατιώτας να στρέψουν τα όπλα κατά των αξιωματικών των.**

---

16. ό.π.

17. ό.π.

18. Ο εμπρησμός της εβραϊκής συνοικίας Κάμπελ είναι το πιο σημαντικό από τα γεγονότα της έκρηξης του αντισημιτισμού του Ιουνίου 1931.

19. Σπονδυλική στήλη του εγχώριου φασισμού στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ήταν μια οργάνωση που γεννήθηκε και «ανδρώθηκε» στη Θεσσαλονίκη: η «Εθνική Ένωση Ελλάς» (ΕΕΕ), γνωστότερη σαν «τα Τρία Έψιλον» ή «οι Χαλυβδόκρανοι». Ιδρύθηκε το 1927 με στόχο της την «άμυνα του έθνους» απέναντι σε όλα εκείνα τα νεωτερικά ρεύματα που χαλούσαν την «προαιώνια τάξη» του τυπικού μικροαστού νοικοκύρη -όπως «η από του παγκοσμίου και εντεύθεν παρατηρουμένη έκλυσις των ηθών, η εν μέρει τάσις αρνήσεως της θρησκείας, η συνεχής υπονόμεισις της οικογενείας και πλήρης σχεδόν αδιαφορία περί την Εθνικήν υπόστασιν της Πατρίδος μας, ως επίσης και η εν Θεσ/νίκη και εν Μακεδονία εν γένει παρατηρηθείσα τάσις πάντων των οπωσδήποτε εγκατεστημένων ξένων στοιχείων, προς υπονόμεισιν παντός του Ελληνικού και εξυπηρετήσιν πάσης φύσεως ξένων συμφερόντων». Στους βασικούς εχθρούς συγκαταλεγόταν, φυσικά, και ο ταξικός συνδικαλισμός: οι «τριεπιλίτες» εργάτες αναλάμβαναν, διαβάζουμε, την υποχρέωση «απολύτου πειθαρχίας προς τας διαταγάς της διευθύνσεώς τους» και, γι' αυτό το λόγο, απολάμβαναν την εμπιστοσύνη των εργοδοτών της πόλης (*Έκθεσις συνοπτική επί των σκοπών και της δράσεως της Εθνικής Ενώσεως Ελλάς*, Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Γενάδειος Βιβλιοθήκη, φ.7.3, εγγρ.132γ). Το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο του πολιτικού λόγου της ΕΕΕ ήταν όμως ο αντισημιτισμός -έκφραση σε μεγάλο βαθμό της διάθεσης των Ελλήνων εμπόρων της πόλης να εκτοπίσουν από την πιάτσα τους Εβραίους ανταγωνιστές τους. Πρόεδρος της οργάνωσης ήταν ο έμπορος Γ. Κοσμίδης, γραμματέας ο τραπεζίτης Δ. Χαριτόπουλος και βασικός προπαγανδιστής της ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας «Μακεδονία», Νίκος Φαρδής. Απόσπασμα του άρθρου: *Οι γαμπροί του Θερμαϊκού*, Ιος της Κυριακής, 17/5/1998.

Ο Μαργαρίτης θεωρεί ότι η εθνική ανασφάλεια που ένοιωθε ένα κομμάτι του πληθυσμού και οδηγήθηκε σ' αυτές τις αντισημιτικές θηριωδίες είναι ουσιαστικά «η εξωτερική έκφραση μιας βαθιάς κοινωνικής ανασφάλειας». Υπενθυμίζει την οικονομική κρίση που μάστιζε τα μεσαία στρώματα και το προσφυγικό κομμάτι του πληθυσμού και αφήνει να εννοηθεί ότι βόλευε ουσιαστικά το ελληνικό κράτος να στρέψει το θυμό των προσφύγων (για την αθέτηση της υπόσχεσης που τους είχε δώσει ότι θα αποζημιωθούν) κάπου αλλού...

Στο βιβλίο του Γιάννη Ταμτάκου, *Αναμνήσεις μιας ζωής στο επαναστατικό κίνημα* (κύκλοι αντιεξουσίας, Θεσσαλονίκη, 2003), αναφέρεται η αυθόρμητη προλεταριακή αντίδραση στον εμπρησμό του Κάμπελ και τονίζεται ο διεθνισμός των μαχητικών προλεταρίων της εποχής. Επίσης, αναφέρεται ότι το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης ήταν ο φορέας που έσπευσε να συνδράμει τους πληγέντες Εβραίους κατοίκους της φτωχικής συνοικίας οι οποίοι εξάλλου ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία εργάτες που ζούσαν σε παράγκες. Σύμφωνα με τον Δημοσθένη Δώδο²⁰, κύριο στοιχείο της προπαγάνδας της ΕΕΕ ενάντια στους Εβραίους ήταν ότι «είναι κατά τα 3/4 κομμουνιστάι». Η προλεταριακή-διεθνιστική διαδήλωση αλληλεγγύης στους πληγέντες την επόμενη μέρα είχε ως αποτέλεσμα δεκάδες συλλήψεις. Τέλος, σύμφωνα με τον Τσιρώνη²¹, δύο από τους συλληφθέντες ήταν μέλη του ΚΚΕ που είχαν πάει με κομματική εντολή στον οικισμό για να βοηθήσουν και να προστατέψουν τους άλλους εργάτες. Σε άρθρο του Ιού της Κυριακής (*Οι γαμπροί του Θερμαϊκού*, 17/5/1998) αναφέρεται:

*Η δράση αυτών των [φασιστικών, παρακρατικών] οργανώσεων θα κορυφωθεί στο πογκρόμ του εβραϊκού συνοικισμού του Κάμπελ. Και το Μάη του 1936, η μεγάλη απεργία και η εξέγερση των εργατών της πόλης πνίγεται στο αίμα με τη μεταφορά ειδικών δυνάμεων της χωροφυλακής και τη συνδρομή των εγχώριων τραμπούκων. «**Μας κατηγορούσαν τότε ότι είχαμε συμμαχήσει με τους Εβραίους για να παραδώσουμε την πόλη στους Βουλγάρους**», θυμάται σήμερα ένας καπνεργάτης συνδικαλιστής.*

Συνοψίζοντας λοιπόν όλα τα παραπάνω στοιχεία, βλέπουμε ότι **μπορεί** κανείς να ερμηνεύσει τα ιστορικά γεγονότα και να βγάλει συμπεράσματα χρησιμοποιώντας γενικές κατηγορίες όπως Έλληνες, Εβραίοι, Γερμανοί, χριστιανοί, σιωνιστές ή αριστεροί. Αυτή είναι η μέθοδος των Terminal119 και των Cafe Morgenland και θα δείξουμε στη συνέχεια του κειμένου ότι τους οδηγεί ουσιαστικά στην επιλεκτική υπεράσπιση κάποιων από τις παραπάνω ταυτότητες με ιδεολογικά κριτήρια. Βλέπουμε, επίσης, ότι μπορεί κανείς να ερμηνεύσει την ιστορία και να βγάλει άλλα συμπεράσματα εστιάζοντας στους λόγους για τους οποίους αυτές οι ταυτότητες ενισχύθηκαν, από ποιους και κάτω από ποιες συνθήκες. Και κυρίως, εστιάζοντας στις περιπτώσεις που αυτές οι ταυτότητες καταργήθηκαν κάτω από το βάρος των ταξικών συμφερόντων και της προλεταριακής αλληλεγγύης. Αυτή είναι η μέθοδος που επιλέγουμε εμείς. Η ιστορική παραποίηση την οποία αποδίδουμε στις δύο πολιτικές ομάδες δεν βρίσκει απέναντί της μια αντικειμενική ανάλυση της ιστορίας. Βρίσκει την ανάγκη μας να σπάσουμε το περίβλημα του φετιχισμού που αγκαλιάζει την κυρίαρχη ιστορική εκδοχή, στην προοπτική της ανάδειξης του πραγματικού κινητήρα της ιστορίας: της ταξικής πάλης.

20. Δημοσθένης Δώδος, *Οι Εβραίοι στις εκλογές του 1915-1936* εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2005.

21. Πολιτική ιδεολογία στη Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου. Η οργάνωση ΕΕΕ και τα συνεργαζόμενα σωματεία, Διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.

Ο πυρήνας της θεωρίας: Η μεταφυσική του ολοκαυτώματος στην υπηρεσία του συναισθηματικού εκβιασμού

Είναι σαφές ότι παρά το συναισθηματικό εκβιασμό που προσπαθούν να επιβάλουν τα κείμενα των Terminal119 και των Cafe Morgenland για να θολώσουν το μυαλό του αναγνώστη δεν μπορούν να πλασαριστούν χωρίς μια θεωρητική βάση. Όσο αδύναμη κι αν είναι μια «θεωρία» πάντα προσθέτει ένα κάποιο κύρος και εδώ έγκειται η συνεισφορά των Cafe Morgenland.

Για να στηρίξουν το συναισθηματικό εκβιασμό τους, οι αντιγερμανοί πουλάνε ως ξεχωριστή και «άλογη» μια συγκεκριμένη ιστορική γενοκτονία και δεν αναφέρονται καθόλου στις υπόλοιπες γενικά αποδεκτές γενοκτονίες (για παράδειγμα,

των ιθαγενών της Αμερικής ή των Αρμενίων), ούτε στο γεγονός ότι μαζί με τους 6.000.000 Εβραίους δολοφονήθηκαν μεθοδικά από το γερμανικό κράτος άλλοι τόσοι μη-Εβραίοι. Ιστορικοί περιλαμβάνουν στο ολοκαύτωμα τους Ρομά, τους ανθρώπους με σωματικές ή διανοητικές αναπηρίες, τους ομοφυλοφίλους, τους πολιτικούς κρατούμενους, Πολωνούς μη-Εβραίους... ο συνολικός αριθμός των θυμάτων φτάνει έτσι στα 11 εκατομμύρια. Και φυσικά, οι νεκροί του ολοκαυτώματος αποτελούν μέρος μόνο του συνόλου των θυμάτων του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, αλλά προφανώς οι νεκροί στα πεδία των μαχών ή από βομβαρδισμούς, πείνα και κακουχίες στις πόλεις, εμπίπτουν στην κατηγορία του «λογικού» για τους αντιγερμανούς. Όπως κάθε εθνικιστική ιδεολογία, έτσι και αυτή των αντιγερμανών, έχει έναν σκληρό πυρήνα που δε σηκώνει κριτική:

Είναι πολύ σημαντικό να καταλάβουμε ότι το Ολοκαύτωμα δεν είχε καμία λογική. Δεν είχε εξωγενή σκοπό, δεν ήταν μέσο για κάποιο σκοπό αλλά αυτο-σκοπός. Δεν είχε ορθολογισμό. Είχε, όμως, ορθολογικότητα στις κινήσεις.

Εφόσον, λοιπόν, έχουμε να κάνουμε με ένα (μεταφυσικό) ιστορικό γεγονός το οποίο «δεν μπορούμε να εξηγήσουμε», στο οποίο συμπυκνώνεται το Απόλυτο Κακό της ιστορίας της ανθρωπότητας, κάθε απόπειρα να αγγίξουμε τις αιτίες αυτής της συστηματικής εξόντωσης, υποπίπτει στην κατηγορία της «σχετικοποίησης του Ολοκαυτώματος» και άρα είναι αντισημιτική. Όπως κάθε ιδεολογικό δόγμα στέλνει στην «πυρά» τους φορείς των «αιρετικών απόψεων», έτσι και η ιδεολογία των (Ελλήνων και Γερμανών) αντιγερμανών επιφυλάσσει ένα «στιγματισμό» για όλους εκτός των ιδίων:

Η κριτική στο Ισραήλ, από κει και πέρα, σχεδόν πάντοτε συνοδεύεται από κάποια αντισημιτικά στοιχεία [...] δεν υπάρχει ένας σταθερός κατάλογος αντισημιτικών επιχειρημάτων. Υπάρχουν κάποιες εκφράσεις και επιχειρήματα αλλά είναι δυνατόν να ειπωθούν τα πάντα.²²

Με την τοποθέτηση του ολοκαυτώματος στην κορυφή των γενοκτονιών, η στρατηγική αυτή σχετικοποιεί το θάνατο, τον πόλεμο, τον τρόπο και τη φρίκη υπέρ του Ισραήλ. Το γεγονός ότι το Ολοκαύτωμα αποδίδεται στην «κτηνωδία των Γερμανών», πέρα από το ότι είναι ξεκάθαρα ρατσιστικό, στην ουσία **αποκρύπτει...**

22. Και τα δύο αποσπάσματα που παραθέτουμε εδώ είναι από το 1^ο τεύχος του Terminal119.

...το καπιταλιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβε χώρα η γενοκτονία του εβραϊκού πληθυσμού.

Η μεγάλη κρίση που μάστιζε την Ευρώπη την περίοδο του μεσοπολέμου είχε λάβει στη Γερμανία έντονα χαρακτηριστικά. Η κατάσταση αυτή έπληξε μεγάλο ποσοστό των μικροαστικών στρωμάτων της Γερμανίας -αυτών δηλαδή που κατείχαν μικρές επιχειρήσεις- κομμάτι των οποίων αποτελούσαν παραδοσιακά πολλοί Εβραίοι. Η προλεταριοποίηση των στρωμάτων αυτών ήρθε να τους προσθέσει σε μια τεράστια δεξαμενή εξαθλιωμένων προλετάρων που είχαν χτυπηθεί από την κρίση. Στη χειρότερή της περίοδο, η Γερμανία είχε 7 εκατομμύρια ανέργους. Ήταν ακριβώς σε αυτήν τη συνθήκη που άρχισε να αναδύεται και να βρίσκει έδαφος ο εθνικοσοσιαλισμός στα μικροαστικά αλλά και σε προλεταριακά στρώματα της Γερμανίας που βρέθηκαν αντιμέτωπα με την εξαθλίωση. Η επίθεση στους Εβραίους και η εκτόνωση της κρίσης προς αυτούς ήταν μια προσπάθεια να σωθεί το ένα κομμάτι εις βάρος του άλλου. Η πολιτική των Ναζί απέναντι στους Εβραίους (*Judenpolitik*) δεν ξεκίνησε με τη φυσική τους εξόντωση αλλά με το σύνθημα: *Juden Raus!* Έξω οι Εβραίοι!

Ωστόσο, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τη *Judenpolitik* ξεχωριστά από τη συνολική εργατική πολιτική των Ναζί, η οποία είχε ως βασικό στόχο την πειθάρχηση του προλεταριάτου, τη στρατιωτικοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας και την αντιμετώπιση της τεράστιας ανεργίας. Με την κατάκτηση της εξουσίας, οι Ναζί άρχισαν να χτίζουν ένα μηχανισμό κοινωνικής διαλογής. Χρησιμοποίησαν τις μεγάλες βάσεις προσωπικών δεδομένων που είχαν δημιουργηθεί μέσω του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Ο μηχανισμός διαλογής στηρίχτηκε στην κατασκευή της έννοιας των «αντικοινωνικών» στοιχείων του πληθυσμού και στόχευε στην επιλογή, απομόνωση και φυσική εξόντωση των ανθρώπων που θεωρείτο ότι ανήκαν σ' αυτά τα στοιχεία (μέσω του εγκλεισμού τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ή σε λεγόμενες ψυχιατρικές κλινικές, όπου υποβάλλονταν σε πειράματα και επεμβάσεις ευγονικής).

Οι λόγοι για να συμπεριληφθεί κάποιος στα «αντικοινωνικά» στοιχεία ήταν αρκετοί: πολλά χρόνια στην ανεργία, διάπραξη μικροεγκλημάτων ενάντια στο «κοινό καλό», πορνεία, κληρονομικές ασθένειες, αναπηρία, ομοφυλοφιλία, μοιχεία, συμμετοχή σε αγωνιστικές ενέργειες στο χώρο εργασίας ή σε διαδηλώσεις, ακόμα και σύλληψη χωρίς εισιτήριο στα μέσα μαζικής μεταφοράς. Αυτοί που διαχωρίζονταν ως «αντικοινωνικοί» θεωρούνταν ξένοι προς την κοινότητα ή εχθροί της κοινότητας. Έτσι, ο μηχανισμός διαλογής, πέρα από το να απαλλάσσει τους χώρους εργασίας και τις γειτονιές από τα πιο επικίνδυνα για το καθεστώς στοιχεία, επεδίωκε να ορίσει τα όρια της κοινότητας εκείνων που όσο ήταν πειθαρχημένοι και υπάκουοι θα βρίσκονταν μέσα στη ζεστή αγκαλιά του κράτους. **Η περιθωριοποίηση και η εξόντωση των «αντικοινωνικών» στοιχείων δεν ήταν λοιπόν μόνο μια διαδικασία φυλετικής διαλογής αλλά επίσης κοινωνικής διαλογής, μια προσπάθεια διαχείρισης του κοινωνικού ζητήματος.**

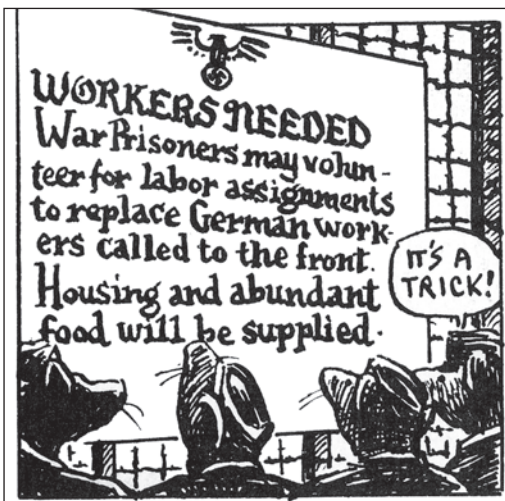

Από το 1936 και μετά η κούρσα του επανεξοπλισμού οδήγησε σε μια μεγάλη έλλειψη εργατικής δύναμης σε όλους τους τομείς της παραγωγής. Στο τέλος του 1938 υπήρχαν 1 εκατομμύριο κενές θέσεις εργασίας. Αυτό προκαλούσε σοβαρό πρόβλημα στο καθεστώς που προετοιμαζόταν για επεκτατικό πόλεμο. Η έλλειψη κυρίως σε ειδικευμένους εργάτες ήταν τέτοια που οι επιχειρήσεις άρχισαν να προσλαμβάνουν ακόμα και γνωστούς μιλιτάντηδες. Οι εργάτες άρχισαν να εκμεταλλεύονται την έλλειψη εργατικής δύναμης ζητώντας περισσότερα ή πηγαίνοντας σε θέσεις με μεγαλύτερο μισθό, ενώ οι εργοδότες άρχισαν να ανταγωνίζονται

μεταξύ τους. Συνέπεια ήταν να αυξηθούν οι μισθοί ενώ η εργασιακή πειθαρχία διαταράχθηκε. Απεργίες, συστηματικές κοπάνες και πτώση της παραγωγικότητας δείχνουν πως οι εργάτες και οι εργάτριες δεν ήταν και τόσο πειθαρχημένοι στο ναζιστικό καθεστώς. Η βελτίωση των συνθηκών τους (αύξηση των μισθών, πλήρης απασχόληση) «ήταν συνθήκη ανάπτυξης της εργατικής αντίστασης»²³.

Σε ένα σημαντικό ντοκουμέντο²⁴ του Οκτωβρίου του 1936 σημειώνεται πως οι απόπειρες απεργίας από ειδικευμένους εργάτες με σκοπό την αύξηση των μισθών δεν ήταν κάτι σπάνιο. Την περίοδο ανάμεσα στον Φεβρουάριο του 1936 και τον Ιούλιο του 1937 οι αξιωματούχοι του Γραφείου Πληροφοριών του Εργατικού Μετώπου καταμέτρησαν 192 απεργίες. Η απάντηση του καθεστώτος σ' αυτή τη «στιγμή ανυπακοής» είχε σαν αποτέλεσμα: 11.687 συλλήψεις, 609 δίκες, 3.238 καταδίκες και 8.294 χρόνια φυλάκισης.

Από το 1938 και έπειτα φαίνεται πως ο αριθμός των απεργιών μειώθηκε αλλά οι άτυπες μορφές συλλογικής διεκδίκησης παρέμειναν. Για παράδειγμα, οι προσπάθειες για εντατικοποίηση της εργασίας συχνά έβρισκαν αντίσταση. Το ίδιο δείχνουν και οι μαζικές απουσίες από τη δουλειά σε συγκεκριμένες εταιρίες ή η άρνηση πραγματοποίησης υπερωριών. Ας σημειώσουμε πως οι Ναζί επεδίωκαν να εμποδίσουν με κάθε τρόπο την κυκλοφορία των αγώνων. «Αυτά τα φαινόμενα ήταν κάτι περισσότερο από "έλλειψη εργασιακής πειθαρχίας"- ήταν νέες μορφές ταξικής αντίστασης που εμφανίζονταν στο περιβάλλον τρομοκρατίας που επικρατούσε. Η δύναμή τους εξαρτιόταν από το βαθμό ανάπτυξης της αλληλεγγύης ανάμεσα σε ομάδες εργατών. Αναφερόμενος στην κατάσταση των λιγνιτωρυχείων, ο Επιθεωρητής της Στρατιωτικής Οικονομίας της Δρέσδης αναφέρει λακωνικά: *Επιδημία απουσιών. Επιμονή για αύξηση των ημερών άδειας. Απειλές για παραίτηση χωρίς προειδοποίηση. Όλα αυτά δεν προκαλούν καθόλου καλή εντύπωση*»²⁵. Αυτά λέγονταν τον Μάρτιο του 1939. Μετά την εισβολή στην Πολωνία όσοι άντρες παραβίαζαν τους κανόνες πειθαρχίας στη βιομηχανία παραδίδονταν από τους εργοδότες στη Γκεστάπο και αυτή τους φυλάκιζε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης για να εργαστούν καταναγκαστικά²⁶.

Η πρώτη μορφή των στρατοπέδων συγκέντρωσης ήταν τα «σπίτια εργασίας» (Arbeitshauser), όπου συγκεντρώνονταν αυτοί που έκαναν υποχρεωτική εργασία για ένα μικρό επίδομα. Τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης άρχισαν να δημιουργούνται ήδη από το 1933, αρκετά χρόνια πριν ξεκινήσει η εξολόθρευση των Εβραίων. Μάλιστα, το σύστημα των στρατοπέδων συγκέντρωσης δεν ήταν πρωτοτυπία των Ναζί ή των Γερμανών. Λίγο νωρίτερα εμφανίστηκε στη Βρετανία (σε αυτό το «αντιφασιστικό» κράτος, του οποίου τα βομβαρδιστικά πολεμούσαν τους «εγκληματίες» Γερμανούς, σύμφωνα με τους αντιγερμανούς). Στη Βρετανία το 1927, μετά τη γενική απεργία του 1926, θεσπίστηκε ο «νόμος περί συνδικαλισμού» που, ανάμεσα στις διάφορες διατάξεις του, απαγόρευε τις απεργίες συμπαράστασης.

Κατά την περίοδο 1929-1939, υπό την σοσιαλιστική κυβέρνηση του MacDonald, 25 στρατόπεδα συγκέντρωσης χτίστηκαν στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της χώρας και πάνω από 200.000 άνεργοι άντρες στάλθηκαν εκεί. Δούλευαν εξαντλητικά, σπάζοντας πέτρες, φτιάχνοντας δρό-

23. Tim Mason, *The Workers' Opposition in Nazi Germany*, History Workshop Journal, no.11, 1981.

24. Detailed memorandum of Ministries of Labour and Economics on labour policy and legislation for the new Four Year Plan, Mason, Arbeiterklasse, doc-no. 3.

25. Tim Mason, *The Workers' Opposition in Nazi Germany*.

26. Τόση εθνική ομοιογένεια υπήρχε λοιπόν που στέλνανε τους ίδιους τους Γερμανούς προλετάριους σε στρατόπεδα εργασίας....

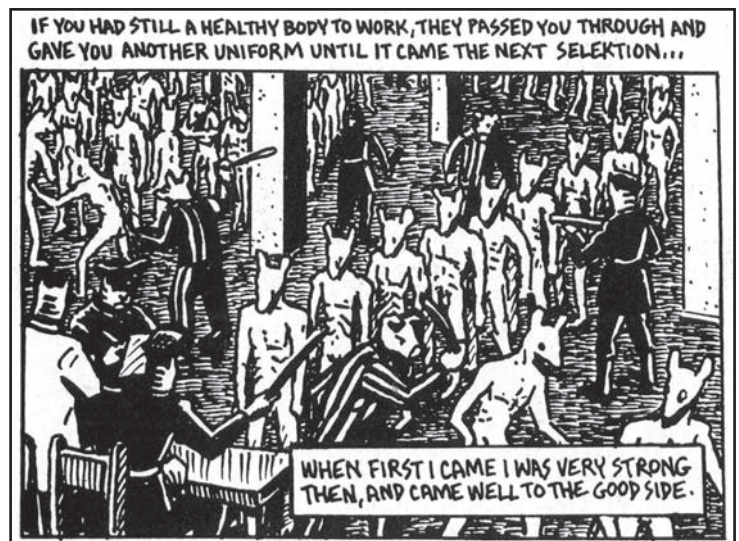

μους, κόβοντας δέντρα, υπό την επίβλεψη αξιωματικών του στρατού. Τα «προγράμματα εργασίας», ιδέα του σοσιαλιστή ηγέτη, ήταν τρίμηνα και όσοι αρνούσαν να συμμετέχουν τους απειλούσαν με κόψιμο του επιδόματος ανεργίας.

Αργότερα, στη Γερμανία, κατά τη διάρκεια του πολέμου που οι ανάγκες για εργατικό δυναμικό αυξήθηκαν, συνολικά 700.000 κρατούμενοι σε στρατόπεδα εργασίας εργάστηκαν στην πολεμική βιομηχανία με όρους δουλείας. Την οργάνωση του τεράστιου αυτού δικτύου δουλικής εργασίας και θανάτου είχε αναλάβει ένα ειδικό τμήμα των SS με την ονομασία SS Business Administration Main Office (Wirtschaftsverwaltungshauptamt, ή WVHA). Από τη δεξαμενή κρατουμένων που είχαν δημιουργήσει προήλθε ο πυρήνας του εργατικού δυναμικού για την παραγωγή των πυραύλων V2 και όλων των άλλων «θαυματουργών όπλων». Παράλληλα, η ορθολογική οργάνωση και ο εκμοντερνισμός της παραγωγής που εισάχθηκε από τους Ναζί, ακολουθούσε πιστά τα πρότυπα του φορντισμού. Τα σύγχρονα εργοστάσια χαρακτηρίζονταν από τη λειτουργία της αλυσίδας παραγωγής. Εκεί, οι πρώτες ύλες κατέληγαν σε έτοιμο προϊόν μέσω μιας συνεχούς ροής, αντικαθιστώντας έτσι την παραδοσιακή μικρής κλίμακας παραγωγή σε παρτίδες. Οι νέες τεχνολογίες επέτρεψαν την αντικατάσταση εργασίας με μηχανές, όπως και τη ρύθμιση της κυκλοφορίας της ανθρώπινης εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της εταιρείας IBM που προμήθευε τους Ναζί με τεχνογνωσία και μηχανές, ώστε να γίνει η ρύθμιση αυτή με τον πιο ορθολογικό τρόπο.

Πολλές είναι οι εταιρείες που προμηθεύονταν φθηνό ή και χωρίς κανένα κόστος εργατικό δυναμικό από τα στρατόπεδα εργασίας. Η BMW που κατασκεύαζε τους κινητήρες για τα αεροπλάνα της Luftwaffe χρησιμοποίησε 25.000-30.000 εργάτες. Η αμοιβή τους (όταν αυτή πληρωνόταν με 20 σεντς την ώρα) πήγαινε κατευθείαν στα SS. Ο κατάλογος όμως των εν λόγω εργοστασίων είναι τεράστιος. Η Krupp έφτιαχνε οπλισμό για τους Ναζί και τους θαλάμους αερίων. Χρησιμοποίησε πάνω από 70.000 εργάτες, πολλούς από αυτούς σε εργοστάσιο ηλεκτρικών ειδών μέσα στο Άουσβιτς. Η Bayer (με την ονομασία IG Farben), που κατασκεύαζε συνθετικό λάστιχο και έλαια μέσα στο Άουσβιτς, χρησιμοποίησε 35.000 εργάτες. Άλλες γνωστές εταιρείες είναι η Daimler-Benz, η OPEL, η FORD, η Volkswagen... Κατά τη διάρκεια του 1944, οπότε και κορυφώθηκε όλη αυτή η κυκλοφορία της δουλικής εργασίας, δεν υπήρχε ούτε ένα «αξιοπρεπές» εργοστάσιο που να μην απασχολούσε αιχμαλώτους με αυτή τη μορφή. Ιδίως μέσα στα στρατόπεδα εργασίας, οι εργάτες δούλευαν μέχρι θανάτου. Ο μέσος όρος ζωής στα εργοστάσια του Άουσβιτς ήταν τρεισήμισι μήνες.

Έτσι, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, εκτός από το να αποτελούν μια μορφή της βιομηχανικής οργάνωσης του θανάτου (και πριν ακόμα λάβουν αυτή τη μορφή) ήταν ένα κομμάτι της ορθολογικής οργάνωσης της κοινωνικής παραγωγής από το ναζιστικό καθεστώς. Αποτελέσαν αρχικά ένα σημαντικό παράγοντα στην αντιμετώπιση της ανεργίας. Ταυτόχρονα, απομόνωναν τα λιγότερο παραγωγικά στοιχεία της εργατικής τάξης και συνέβαλαν στο να διατηρείται η πειθαρχία σ' αυτούς που δούλευαν στη γερμανική βιομηχανία. Αργότερα, σ' αυτούς τους παράγοντες προστέθηκε η κάλυψη των αναγκών σε εργατικό δυναμικό με τον πιο φθηνό (δηλαδή επικερδή) για το κεφάλαιο τρόπο.

Με την προσάρτηση της Πολωνίας το 1939, οι Ναζί και το γερμανικό κεφάλαιο βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια νέα πρόκληση τις λεγόμενες «Πολωνικές Συνθήκες». Ήδη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, οι οικονομικοί σχεδιαστές του καθεστώτος εξέφραζαν την ανησυχία τους σχετικά με τη φτώχεια, τον υπερπληθυσμό και την υπανάπτυξη της ανατολικής και βορειοανατολικής Ευρώπης. Ειδικά για την Πολωνία, θεωρούσαν ότι η οικονομία της έπασχε από χαμηλή παραγωγικότητα. Δήλωνε ο καθηγητής Theodor Oberlander το 1935:

Η ασυνήθιστα υψηλή αγροτική πυκνότητα, σε συνδυασμό με την απουσία κεφαλαίου, δημιουργεί, ιδίως για τη ζώνη που άπτεται της Ρωσίας, τον κίνδυνο να οδηγηθούμε, όπως ακριβώς και στη Ρωσία, προς μια κοινωνική αναταραχή προερχόμενη από εσωτερικές τάσεις και πιέσεις λόγω του υπερπληθυσμού.²⁷

Το μεγάλο μέγεθος του πληθυσμού μιας χώρας δεν αποτελεί από μόνο του πρόβλημα για την οικονομία της. Ο υπερπληθυσμός ορίστηκε -όπως ορίζεται πάντα- σε σχέση με την υπο-παραγωγικότητα, την ανεργία και ουσιαστικά με την ανεπαρκή εκμετάλλευση της υπάρχουσας εργατικής δύναμης από το κεφάλαιο. Η οικονομία σε μεγάλο μέρος της υπαίθρου της Πολωνίας (αλλά και της ανατολικής Ευρώπης) βασιζόταν ακόμη στη μικρής κλίμακας αγροτική παραγωγή και τις ανεξάρτητες οικογενειακές βιοτεχνίες. Οι λιτές και αυτάρκεις συνθήκες ζωής στα Πολωνικά χωριά, όπου πολλές φορές το χρήμα δεν φαινόταν να παίζει και μεγάλο ρόλο, οδηγούσαν τους Γερμανούς οικονομικούς αναλυτές να δηλώνουν ότι «δεν υπήρχε πραγματικά οικονομία με την ουσιαστική έννοια του όρου»²⁸.

Η κατάσταση αυτή χειροτέρεψε με την προσάρτηση στο Ράιχ του δυτικού τμήματος της χώρας, στο οποίο βρίσκονταν οι βιομηχανίες και η μαζική αγροτική παραγωγή που κάλυπτε τις ανάγκες ολόκληρου του πολωνικού πληθυσμού. Αρχικά, οι Ναζί σκόπευαν να αφήσουν το υπόλοιπο της Πολωνίας (*Restpolen*) χωρίς στήριξη. Αρχισαν να διαλύουν τα όποια εργοστάσια και να χρησιμοποιούν την περιοχή σαν τον ανθρώπινο σκουπιδότοπο για τους ανεπιθύμητους. Ο εξορισμένος υπερπληθυσμός (κυρίως Εβραίοι από τη Γερμανία και τη Δυτική Πολωνία, αλλά και πολλοί Πολωνοί «υπάνθρωποι»),

27. Gotz Aly και Susanne Heim, *The Economics of the Final Solution*, Περιοδικό Common Sense, τεύχος 11, χειμώνας 1991.

28. Η εκτίμηση ανήκει στον Helmut Meinhold που δούλευε στο «Ινστιτούτο για το Γερμανικό Σχεδιασμό στην Ανατολή» στην Κρακοβία. Ο Meinhold, μετά το πέρας του πολέμου, κλήθηκε από τη Βρετανική στρατιωτική κυβέρνηση ως ειδικός να συντάξει μια αναφορά σχετικά με την ανοικοδόμηση του Αμβούργου. Εκεί, επέστρεψε με μια ανάλυση που «έβλεπε» τις πολωνικές συνθήκες, τώρα πλέον στην «κοινωνία των δολοφόνων» (*die Gesellschaft der Endloser*). Υψηλός υπερπληθυσμός λόγω προσφύγων, κατεστραμμένες παραγωγικές υποδομές και έλλειψη κεφαλαίου. Η καταστροφή πληθυσμού δεν ήταν αντίστοιχη με την καταστροφή κεφαλαίου κατά τη διάρκεια του πολέμου. Μεταξύ άλλων, παρουσίασε δυο λύσεις. Η πρώτη ήταν να δοθεί εργασία μόνο στο 50% του πληθυσμού το οποίο θα αναλάβει με μεγαλύτερους μισθούς την αναπαραγωγή των άλλων μισών. Η δεύτερη: [...] Είναι επίσης δυνατόν να ακολουθήσουμε μια διαφορετική αφετηρία, ειδικά αν η πιθανότητα να βελτιωθούν τα πράγματα σύντομα είναι αμφισβητήσιμη. Έτσι θα μπορούσα να πω: στον αγώνα για επιβίωση, είναι προτιμότερο, αν το 75% του πληθυσμού που έχει αποδείξει την ικανότητά του, μείνει ζωντανό και οι υπόλοιποι πεθάνουν μεμιάς, από το να πεθάνουν από πείνα όλοι. Αν πραγματικά τίθετο θέμα επιλογής ανάμεσα στις δύο λύσεις, θα μπορούσαμε να δικαιολογήσουμε αυτή την σπικτική. Προφανώς, στην Πολωνία παλαιότερα ακολούθησαν αυτήν την άλλη αφετηρία... (αναφέρεται στο *The Economics of the Final Solution*)

όταν γλίστωνε το θάνατο κατά τη μεταφορά του ή τις μαζικές εκτελέσεις, αφηνόταν στη μοίρα του να επιβιώσει κάτω από τις χειρότερες συνθήκες στα γκέτο και τα στρατόπεδα εργασίας ή να πεθάνει από την αστία και τις διάφορες αρρώστιες. Αλλά, όταν το Μάρτιο του 1940 η γερμανική κυβέρνηση ανέπτυξε τη φιλοδοξία για ένα «γερμανικό πρόγραμμα ανάπτυξης», κάθε βήμα στο σχεδιασμό στόχευε πλέον σε μια πιο εντατική προσπάθεια να μειωθεί η πληθυσμιακή πυκνότητα.

Η μεγάλη φτώχεια των Πολωνών Εβραίων δεν επέτρεπε να ακολουθηθεί η ίδια τακτική που είχε ακολουθηθεί στην Γερμανία (*Judenpolitik*), δηλαδή των απειλών και των απαλλοτριώσεων που ωθούσε τους Εβραίους να πληρώσουν ακριβώς τη μετανάστευσή τους. Για τα νεαρά και φιλόδοξα think tanks του Ναζιστικού καθεστώτος, η ανατολική Πολωνία:

αποτελούσε μια αποικιακή ζώνη που προσφερόταν για πειραματισμούς. [...] Ο βασικός άξονας για την επιβολή των σχεδιασμών τους ήταν το ξεκαθάρισμα οποιουδήποτε μπορούσε να θεωρηθεί σαν ενόχληση, συμπεριλαμβανομένης κάθε μειονότητας και των Εβραίων σε κάθε περίπτωση. Σ' αυτό το σημείο, τα σχέδιά τους διασταυρώθηκαν με τη ρατσιστική ιδεολογία. Και από το αμάλγαμα αυτό προήλθαν τα σχέδια και η εφαρμογή της καταστροφής εκατομμυρίων ανθρώπων υπάρξεων.²⁹

Η λύση που προτάθηκε και υιοθετήθηκε ήταν η συστηματική εξολόθρευση των Εβραίων που αποτελούσαν το 10% του πληθυσμού. Πρόκειται για την απαρχή της «Τελικής Λύσης». Από τα τέλη ακόμη του 1941 άρχισε η κατασκευή νέων (ή η αναπροσαρμογή ήδη υπάρχοντων) στρατοπέδων συγκέντρωσης, κυρίως στην Πολωνία, αποκλειστικά για τη θανάτωση των Εβραίων και λοιπών ανεπιθύμητων. Εκεί οδηγούνταν οι Εβραίοι από όλες τις περιοχές που βρίσκονταν κάτω από την επιρροή ή τον πλήρη έλεγχο του γερμανικού στρατού, γενικεύοντας το σχεδιασμό κάτω από το όραμα της μεγάλης γερμανικής Ευρώπης.

Ο πόλεμος είναι ούτως ή άλλως καταστροφή μεταβλητού κεφαλαίου το οποίο δεν μπορεί να ενσωματωθεί αποδοτικά στη συσσώρευση του κεφαλαίου. Έτσι, είναι μέσο επίλυσης της κρίσης. Και γνωρίζουμε ότι ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ήταν ένα τέτοιο μέσο, και μάλιστα κατάφερε αυτό που δεν είχε καταφέρει ο πρώτος παγκόσμιος, καθώς ο τελευταίος όξυνε τους ταξικούς αγώνες αντί να τους διαλύσει. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, τα στρατόπεδα θανάτου ήταν ένας τρόπος αυτή η καταστροφή μεταβλητού κεφαλαίου να γίνει με τον πιο επικερδή τρόπο. Το ναζιστικό καθεστώς, όπως είδαμε και παραπάνω, γενικά επιχείρησε τον εξορθολογισμό της κοινωνικής παραγωγής στη Γερμανία. Η βιομηχανοποίηση του θανάτου ήταν το ακραίο όριο αυτού του εξορθολογισμού. **Η σύλληψη λοιπόν της «Τελικής Λύσης» δεν αποτελεί σε καμιά περίπτωση κάποιο παράλογο ή μεταφυσικό ιστορικό επεισόδιο. Η λογική της πηγάζει από την ανάγκη επέκτασης του κεφαλαίου που στηρίχθηκε στην εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία.**

Όλα τα σκίτσα της ενότητας είναι παρμένα από το κόμικ του Art Spiegelman, *MAUS, a survivor's tale, I, II*, Pantheon Books, New York

29. Gotz Aly και Susanne Heim, ό.π.

Η ιδεολογία του δημοκρατισμού και η πολιτική της ταυτότητας (που συγκυριακά εκφράζεται με τη μορφή του αντιγερμανισμού)

Για να κατανοήσουμε το φανατικό αντί(εις το τετράγωνο)-σημιτισμό των Terminal119 πρέπει πρώτα να εστιάσουμε στο πώς αντιλαμβάνονται την κοινωνική δυναμική. Η αντίληψη τους είναι αντι-ιστορική. Πρόκειται για μια αντίληψη που αφενός μιλά για «εξουσία» χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές αλλαγές που επιφέρει η ταξική πάλη και αφετέρου χωρίζει αυθαίρετα την «εξουσία» σε ειδικές σφαίρες. Έτσι, για παράδειγμα, για τους Terminal119 υπάρχει η **πατριαρχική δομή**, δηλαδή μια στατική σχέση καταπίεσης των γυναικών από τους άνδρες. Παρά το γεγονός ότι δηλώνουν φεμινιστές/στρίες, δε λαμβάνουν υπόψη τους την επίδραση των κοινωνικών αγώνων στην εξέλιξη της δυναμικής της σχέσης των δύο φύλων. Αναγνωρίζουν ακόμη και σήμερα στη σχέση αυτή την πατριαρχία, μένοντας τυφλοί στην κοσμογονική αλλαγή που έχει υποστεί η κοινωνία από την εποχή που πραγματικά ήταν πατριαρχική (με την έννοια της πατριαρχικής οργάνωσης της κοινωνικής παραγωγής που υπήρχε επί φεουδαρχίας). Ο δομισμός και ιδεαλισμός της συγκεκριμένης θέσης εφαρμόζεται σε όλες τις υπόλοιπες ξεχωριστές σφαίρες της ζωής.

Λογικά, λοιπόν, η θέση των Εβραίων γενικά και αβασάνιστα στην κοινωνία είναι υποτιμημένη λόγω του Αντισημιτισμού (με το Α κεφαλαίο). Δεν πάει να γίνεται χαμός ιστορικά με αγώνες, πογκρόμ, συναδελφώσεις προλεταριακών κομματιών των Εβραίων με άλλα κομμάτια, οπουδήποτε αυτοί ζουν; Για τους Terminal119 υπάρχει κάπου ψηλά μια ENNOIA (φανταστική σημασία) που λέγεται Αντισημιτισμός. Τώρα βέβαια, αυτή η καθολική αφαίρεση τους δημιουργεί κάποια προβλήματα. Όπως, ας πούμε, ότι είναι δύσκολο να υποστηρίξει κανείς πώς ο στρατηγός του Ισραήλ που διατάζει να βομβαρδιστεί η Βηρυτός είναι θύμα του αντισημιτισμού³⁰ ή πώς η πρόεδρος του συνδέσμου βιομηχάνων της Γαλλίας είναι θύμα του ανδρικού σωβινισμού. Το γεγονός ότι στην **πραγματική** ζωή τα συλλογικά υποκείμενα «γυναίκα» ή «Εβραίος» είναι αδύνατον να απαρτίζονται από άτομα που έχουν συνολικά κοινά συμφέροντα, αντιμετωπίζεται με τον πιο απλό και αποτελεσματικό τρόπο, τον τρόπο του χασάπη: Αφαιρείται από τα συλλογικά αυτά υποκείμενα η πραγματική (δηλαδή ιστορική) τους υπόσταση και αντιμετωπίζονται ως **εννοιολογικές κατηγορίες**. Έτσι, μια γυναίκα αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως έννοια «Γυναίκα» και όλες οι υλικές σχέσεις της με τους άλλους ανθρώπους και οι κοινωνικές της δραστηριότητες που δεν ανήκουν στο ιδεολογικό κατασκεύασμα «Γυναίκα» παραμερίζονται «προσωρινά». Για παράδειγμα η Λ. Παριζό (η βιομήχανος) μπορεί πράγματι να τύχει να περπατήσει κάπου και να ακούσει ένα προσβλητικό σεξουαλικά σχόλιο. Το συγκεκριμένο γεγονός απομονώνεται, παγώνει στο χρόνο και θεωρείται ότι κάνει όλες τις γυναίκες που έχουν υποστεί το ίδιο κάποια στιγμή στη ζωή τους να ταυτίζονται με τη συγκεκριμένη τύπισσα. Κατασκευάζεται λοιπόν μια θεαματική κοινότητα. Τώρα, αν στην υπόλοιπη ζωή τα πράγματα είναι διαφορετικά (δηλαδή, αν η ίδια τύπισσα περνάει τη ζωή της εκμεταλλευόμενη την εργατική δύναμη εκατοντάδων γυναικών και ανδρών και προσβάλλοντας τους καθημερινά) δε γίνεται καμία προσπάθεια να συνδεθούν οι διάφορες σχέσεις μεταξύ τους ή τέλος πάντων να εξεταστεί πώς συνδέονται ή πώς έρχονται αντιμέτωπες. Κάθε τι που συμβαίνει εντάσσεται σε μια **διαφορετική σφαίρα εξουσίας** και η κάθε σφαίρα ακολουθεί μια παράλληλη διαδρομή με τις υπόλοιπες. Έτσι σώζεται, για παράδειγμα, η ανάλυση με βάση την ταυτότητα «Γυναίκα». Τι πιο λογικό αυτό που συμβαίνει με την αντιμετώπιση του ζητήματος του φύλου να επεκταθεί και στο ζήτημα του αντισημιτισμού;

Παρά την προσωρινή επίλυση της αντίφασης, όμως, με τη μέθοδο που περιγράψαμε, δημιουργείται μια αντίφαση δεύτερου επιπέδου, η λύση της οποίας μας οδηγεί στον πυρήνα της

30. Δυστυχώς στο πρώτο τεύχος του περιοδικού τους αποδεικνύεται πώς δεν είναι και τόσο δύσκολο. Ο καημένος ο στρατός έρχνε προκηρύξεις στις κατοικημένες περιοχές πριν τις βομβαρδίσει... χάνοντας το στοιχείο του αιφνιδιασμού. Γι' αυτό και «η ομοβροντία που έδωσε το Ισραήλ, μεθοδευμένη αλλά κυρίως θεαματική, φαινόταν να προδίδει την αμηχανία του» (!!!), όπως μας πληροφορούν στο περιοδικό τους. Τώρα πόσο «αμήχανη» μπορεί να είναι η πολεμική μηχανή ενός κράτους παραμένει ένα ανεξήγητο γεγονός.

πολιτικής σκέψης ατόμων και ομάδων σαν τους Terminal119. Η νέα αντίφαση είναι προφανώς ότι ακόμη και με αυτή την κατάτμηση του ιστορικού χρόνου και τις ευκαιριακές φωτογραφίες υπό συγκεκριμένες οπτικές γωνίες διαφόρων γεγονότων, **κάθε υποκείμενο τελικά μπορεί να φέρει διάφορες πολιτισμικές ταυτότητες και αρκετές φορές αντικρουόμενες μεταξύ τους.** Έτσι, για παράδειγμα, ένας Ισραηλινός (μια ταυτότητα) άντρας (δεύτερη) τι στάση θα τηρήσει απέναντι σε μια Παλαιστίνη (τρίτη) γυναίκα (τέταρτη) παρότι δεν ξέρει ότι είναι χριστιανή (πέμπτη) την ώρα που μαίνεται η τρομοκρατική επίθεση του ισραηλινού στρατού στο Λίβανο; Ή τι στάση θα τηρήσει μια Ισραηλινή απέναντι σε έναν Άραβα μετανάστη όταν μαθαίνει ότι ανατινάχθηκε ένα ακόμη λεωφορείο με Ισραηλινούς πολίτες από καμικάζι; Το πιο ωραίο παράδειγμα: Τι στάση θα τηρήσει ένα μέλος του Terminal119 απέναντι σε μια φεμινίστρια που συμμετέχει σε πορείες ενάντια στον πόλεμο του Λιβάνου και αθυροστομεί έξω από την ισραηλινή πρεσβεία;

Προφανώς, εναλλάσσοντας τις ταυτότητες και παγώνοντας το χρόνο σε διαφορετικές συγκυρίες δημιουργείται ένα χάος. Ο κάθε άνθρωπος καταλήγει, σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, να έχει **ατομικά συμφέροντα** που προσδιορίζονται από τη συγκυρία και από το πώς επηρεάζεται η συγκεκριμένη ταυτότητα από όλες εκείνες που φέρει κάθε φορά. Αυτή είναι εξάλλου και η έννοια του πολίτη του δημοκρατικού συστήματος, δηλαδή του αποκομμένου από την κοινωνία ατόμου που ζει σε μια κατακερματισμένη πραγματικότητα. Δημιουργείται, δηλαδή, η συνθήκη για τον πόλεμο όλων εναντίον όλων που τρέφει την καπιταλιστική κοινωνία. Τότε όμως πώς θα φτάσει η ιστορία στο σημείο της σύγκρουσης εκείνο που θα οδηγήσει στον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας;

Δε θα φτάσει ποτέ. Γιατί οι Terminal119 και οι φίλοι τους δεν πιστεύουν στην κοινωνική σύγκρουση, θεωρούν την ταξική πάλη μεταφυσική. Αυτό που θα γίνει (όπως και σε κάθε **φιλελεύθερο όραμα**) είναι ότι η ζύμωση μεταξύ των ατόμων θα οδηγήσει την κοινωνία να αυτοθεσμιστεί. Δηλαδή θα γίνει το εξής ωραίο: Ένα σύνολο αλληλοσπαρασσόμενων ατόμων θα κατορθώσει να ορίσει τους θεσμούς ισότητας, δηλαδή **εξισορρόπησης των διαφορετικών συμφερόντων του κάθε ατόμου.** Πως θα φτάσει η ζύμωση σε αυτό το ανώτερο σημείο;

Μα, με την πολιτική! Ανεξάρτητα από το αν κάποιος ή κάποια συγκεντρώνει **καλές** (αδύναμες, δηλαδή, γυναίκα, Εβραίος, μετανάστης,) και **κακές** (εξουσιαστικές) ταυτότητες (άντρας, ισλαμιστής, Έλληνας, Γερμανός) θα **σκεφτεί** και θα λειτουργεί ως φορέας μόνο των «καλών» ταυτοτήτων. Βέβαια, ένας φορέας μόνο κακών ταυτοτήτων (π.χ. ένας Έλληνας ή Γερμανός άνδρας) πρέπει να προσπαθήσει πολύ για να αποτινάξει τον κακό εαυτό του και να απελευθερωθεί από τις «αμαρτίες» της ταυτότητας του.

Θα απαντήσει κανείς ότι αυτά τα πράγματα δε γίνονται. Ο μόνος τρόπος λοιπόν να δικαιολογήσει κανείς τις **φαινομενικά** πιο φευγάτες πολιτικές θέσεις είναι να κατανοήσει ότι πρόκειται για **ιδεολογία**. Οι ιδέες που φέρουν στο κεφάλι τους οι προλετάριοι και οι προλετάριας, όπως δείχνει το παράδειγμα των Terminal119 και των φίλων τους, είναι πολύ σημαντικές. Μπορούν να οδηγήσουν στις παραπάνω **φетиχιστικές** διαστροφές, οι οποίες φυσικά εξυπηρετούν το ένα από τα δύο στρατόπεδα του πραγματικού (υλικού) κοινωνικού πολέμου. Ας δούμε πως:

α) Με τον προκλητικό δημοκρατισμό τους (που κρύβεται πίσω από την πιο σικ ταμπέλα του αντιφασισμού), οι Terminal119 και οι συν αυτώ, στηρίζουν μια ιστορικά συγκεκριμένη πολιτική μορφή της εκμετάλλευσης του προλεταριάτου: αυτή της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας. Υποβαθμίζοντας τον αντισημιτισμό σε κάτι απόλυτα παράλογο που οφείλεται μόνο στην ψευδή συνείδηση και ταυτίζοντας τον με τις «δυνάμεις του Κακού», αποκρύπτουν το γεγονός ότι η ιδεολογία αυτή που χρησιμοποιήθηκε για να πειθαρχήσει το γερμανικό προλεταριάτο (και να εξοντώσει το εβραϊκό) τη δεκαετία του 1930, χρησιμοποιήθηκε ξανά εκατέρωθεν για να διαιρέσει το προλεταριάτο στην περιοχή της μέσης ανατολής στα χρόνια μετά την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και να το ωθήσει στην αλληλοεξόντωση³¹. Έτσι, ενοχοποιείται μόνο το μέ-

31. Δες το Ο Σιωνισμός ως εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα.

ρος του κεφαλαίου που τάσσεται ενάντια στο κράτος του Ισραήλ και συνεπώς οι Terminal119 παρουσιάζουν το ισραηλινό κεφάλαιο ως το Καλό, ως κάτι που χρήζει αλληλεγγύης, γιατί βάλ- λεται από τις δυνάμεις του Κακού. Η απεικόνιση του Άλλου ως μια αφηρημένη ενσάρκωση των δυνάμεων του Κακού προϋποθέτει μια επίσης αφηρημένη δύναμη, το εθνικό κράτος, ως φύλα- κα της εθνικής κοινότητας που βάλλεται. Ο αντιγερμανισμός, ειδική μορφή του αντιφασισμού, αναπαράγει την ίδια λογική στην οποία υποτίθεται ότι εναντιώνεται. Αντιλαμβάνεται το κράτος του Ισραήλ όχι σαν ένα καπιταλιστικό κράτος που καθορίζεται από τις ταξικές σχέσεις αλλά σαν κράτος που συμπυκνώνει την εθνική υπόσταση Εβραίος.

β) Κατακεραυνώνοντας τις πολιτικές δυνάμεις του Ισλάμ ως **φασιστικές**, στην πραγμα- τικότητα δικαιώνουν τις πολιτικές δυνάμεις του Ισραήλ (γιατί αυτές είναι δημοκρατικές). Εν τέ- λει, αναγκαστικά φτάνουν στο σημείο να δικαιώσουν το κράτος του Ισραήλ, το οποίο αποτελεί τη συλλογική πολιτική έκφραση του ισραηλινού κεφαλαίου. Επεκτείνοντας την αντιφασιστική ιδεολογία στα αναμενόμενα άκρα της, οι Cafe Morgenland φτάνουν στο σημείο να υπερασπι- στούν **και άλλα κράτη και στρατούς πέρα από το κράτος του Ισραήλ**. Αναδημοσιεύουν οι Terminal119:

Με την ευκαιρία φέτος της επετείου του βομβαρδισμού της Δρέσδης, έσχιζε τα ιμάτιά του ο Ριζοσπάστης αλλά και άλλες αριστερές φυλλάδες για το «έγκλημα των Άγγλων ενάντια στον άμαχο πληθυσμό», παραποιώντας την ιστορική αλήθεια (η Δρέσδη ήταν ο κεντρικός κόμβος μεταφοράς και τροφοδότησης με πολεμικό υλικό των γερμανικών στρατευμάτων, πράγμα που είχε γίνει πονοκέφαλος για τον κόκκινο στρατό), αναμασώντας έτσι την προ- παγάνδα των Γερμανών νεοναζιτών (που έκαναν μάλιστα φέτος και μεγάλες διαδηλώ- σεις με ακριβώς το ίδιο περιεχόμενο).

*Αλλά και ανεξάρτητα από την στρατηγική ή όχι θέση της Δρέσδης: «Όταν πέταξα πάνω από την Δρέσδη και έριξα τις Βόμβες, δεν είχα γνώση του Άουσβιτς. Αν τότε το γνώριζα **θα πετούσα από πάνω της άλλες τρεις φορές**», έλεγε ένας **Βετεράνος Άγγλος πιλότος αντιφασίστας**.³²*

Στην τελευταία αυτή φράση, πέρα από το φρικιαστικό σημείο που φτάνει ο αντιγερμα- νισμός των Cafe Morgenland, εμφανίζεται σε όλο της το μεγαλείο η θέση για τον ιστορικό δια- χωρισμό του κεφαλαίου σε φασιστικό (κακό) και αντιφασιστικό (καλό) στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο³³. Συμμερίζονται λοιπόν πλήρως την επιχειρηματολογία που χρησιμοποίησαν οι σύμμα- χοι στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για να δικαιολογήσουν τα δικά τους εγκλήματα, όπως το βομβαρδισμό των αμάχων της Δρέσδης ή την πυρηνική βόμβα στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, όπως και το ίδιο το έγκλημα-πόλεμος.

γ) Συντασσόμενοι πλήρως με την προπαγάνδα της κυβέρνησης του Ισραήλ ότι ο πόλε- μος στο Λίβανο είναι ένας «δίκαιος πόλεμος αυτοάμυνας», δικαιολογούν την παρούσα στρατηγι- κή του ισραηλινού κεφαλαίου απέναντι στον εσωτερικό του εχθρό: το ισραηλινό προλεταριάτο. Το ισραηλινό κράτος, με τη συμφωνία του Όσλο, προσπάθησε να εξαναγκάσει τους Ισραηλι- νούς Εβραίους προλετάρους να υποταχθούν στην αναδιάρθρωση του χωρίς να κάνει επεκτα- τικό πόλεμο. Ταυτόχρονα, διατηρούσε τους Ισραηλινούς Άραβες σε κατώτερη θέση και συνε- πώς τη διαίρεση του ισραηλινού προλεταριάτου σε θρησκευτική-φυλετική βάση. Όσο όμως οι τελευταίοι αποτελούν σημαντικό κομμάτι του ισραηλινού πληθυσμού τόσο πιο δύσκολο θα είναι να αποτελούν ένα συμπιεσμένο εργατικό στρώμα κάτω από το εβραϊκό. Η αναδιάρθρωση συνάντησε την εργατική αντίσταση και το ισραηλινό κράτος προσπάθησε να απαντήσει στην

32. Cafe Morgenland, *Η κρυφή γοητεία του αριστερού αντισημιτισμού*.

33. Για μια αναλυτική προσέγγιση του αντιφασισμού, γειωμένη στο ιστορικό παράδειγμα της Ισπανικής Επανάστασης, παραπέμπουμε στον πρόλογο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του Μάικλ Σάιντμαν, *Η αντίσταση των εργατών στην εργασία*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, με τίτλο: *Αυτοδιαχείριση + Αντιφασισμός = Επανάσταση*;

κοινωνική αναταραχή με την επέκταση των εποικισμών. Αυτή του η κίνηση συμπαρέσυρε κάθε προηγούμενη προσπάθεια βελτίωσης των εμπορικών σχέσεων με το αραβικό κεφάλαιο και κάθε διεθνή συμφωνία. Έκτοτε το ισραηλινό κράτος είναι αναγκασμένο να ακολουθεί το στρατηγικό σχέδιο των ΗΠΑ και να αρπάζει ότι μπορεί. Στρατηγικά μετέφερε το βάρος της πολιτικής του στην «εβραιοποίηση» της ισραηλινής επικράτειας. Πρώτα προσπάθησε να «εβραιοποιήσει» αραβικές περιοχές εντός της πράσινης γραμμής. Αυτό το έκανε με νόμους που απέτρεπαν τους Ισραηλινούς άραβες άντρες και γυναίκες να παντρευτούν παλαιστίνιες/ους. Η νομοθεσία αυτή οδήγησε αρκετούς Ισραηλινούς άραβες να εμπλακούν στη δεύτερη Ιντιφάντα. Η δεύτερη κίνηση του ήταν η «αναγκαστική» αποχώρηση από τη Γάζα. Χωρίς τη Γάζα ο αραβικός πληθυσμός του ισραηλινού κράτους μειωνόταν κατά 1,3 εκατομμύρια. Φαίνεται ότι τα προβλήματα του με το εβραϊκό ισραηλινό προλεταριάτο είναι τέτοια που η μόνη λύση είναι η μέγιστη δυνατή «εβραιοποίηση» του πληθυσμού του και οι ΗΠΑ του έδωσαν το πράσινο φως. Το Ισραήλ παράλληλα με τη στρατιωτική επιχείρηση στον Λίβανο έκανε μια άλλη πολύ σημαντική από τακτική άποψη επιχείρηση: συμπίεσε ακόμη περισσότερο με φονικές επιθέσεις τις δυνατότητες επιβίωσης στη Γάζα, κάτι που ήταν πιο εύκολο να γίνει χωρίς τους (8000) Εβραίους κατοίκους. Οι φωνές από την πλευρά του ισραηλινού προλεταριάτου ενάντια στον πόλεμο μας παρουσιάστηκε αρχικά ότι ήταν λίγες και αδύναμες. Αλλά η κυβερνητική κρίση και κυρίως οι πολύ δυναμικές απεργίες³⁴ που ξέσπασαν μετά το προσωρινό του τέλος άλλο δείχνουν.

Ο αντιγερμανισμός μπροστά στον καθρέφτη

Τίποτα, λοιπόν, από την επιχειρηματολογία των αντιγερμανών δεν έρχεται σε αντίθεση με το σχήμα Εβραίος -> θύμα του αντισημιτισμού -> πρέπει να τον προστατέψουμε³⁵. Το πιο ωραίο από όλα όμως σ' αυτήν την ιστορία είναι ότι σχεδόν όλα τα παραπάνω μπορούν να αλλάξουν πρόσημο και να εφαρμοστούν στους αντι-ιμπεριαλιστές πολιτικούς αντιπάλους των Terminal119. Μόνο η ελληνική ιστορική συγκυρία κάνει τη θέση των Terminal119 να φαίνεται παράδοξη και την αντι-ιμπεριαλιστική θέση πιο λογική (στη Γερμανία ο αντιγερμανισμός, αυτός ο μεταμοντέρνος αντι-ιμπεριαλισμός, δε φαίνεται και τόσο παράδοξος. Αποτελεί κομμάτι της σύγχρονης αριστεράς).

Τα αντισημιτικά στοιχεία της αριστεράς που δικαιολογούν τον εαυτό τους στις θηριωδίες του ισραηλινού κράτους από τον πόλεμο του 1967 και μετά είναι η άλλη όψη του νομίσματος του φιλελεύθερου αντιγερμανισμού. Και οι αριστεροί αντι-ιμπεριαλιστές, προσπαθώντας

---

34. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μεγάλη απεργία στην κρατική επιχείρηση ηλεκτρισμού του Ισραήλ που κατάφερε να ανακόψει τα σχέδια του κράτους για αναδιάρθρωσή της. Οι απεργοί προέβησαν σε πράξεις σαμποτάζ που απείλησαν με κατάρρευση το ενεργειακό σύστημα της χώρας και ταυτόχρονα σταμάτησαν την έκδοση λογαριασμών επιφέροντας μεγάλο οικονομικό πλήγμα στον οργανισμό αλλά και πρόσκαιρη ανακούφιση των χαμηλού εισοδήματος καταναλωτών. Στα τέλη του περασμένου Νοέμβρη επίσης, μεγάλη γενική απεργία του δημόσιου τομέα στο Ισραήλ παρέλυσε τη χώρα, με αφορμή την μη πληρωμή μισθών και συντάξεων σε περίπου 40.000 εργαζομένους και συνταξιούχους. Είχε προηγηθεί μεγάλη απεργία των δασκάλων (Οκτώβρης του 2006) τόσο στην Παλαιστίνη όσο και στο Ισραήλ, τραπεζικών υπαλλήλων, πανεπιστημιακών εργατών και υπαλλήλων που διαχειρίζονται τις αποσκευές στα αεροδρόμια. Απευθυνόμενος στους τελευταίους ο υπουργός τουρισμού του Ισραήλ δήλωσε: «Δεν είναι τρόπος αυτός να επανακάμψει ο τουρισμός μας από τον πρόσφατο πόλεμο στον Λίβανο!»

35. Το Ισραήλ έθεσε σε συναγερμό τον κόσμο για ένα ακόμη κύμα αντισημιτισμού στις αρχές της δεκαετίας του 1980, αμέσως μόλις δέχθηκε χωρίς προηγούμενο επικρίσεις για την εισβολή του και την κατοχή του Λιβάνου. Αυτό που διέκρινε το νέο αντισημιτισμό από τον παραδοσιακό αντιεβραϊκό ρατσισμό του είδους που οδήγησε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας, έλεγαν οι κήρυκές του, ήταν ότι **αυτή τη φορά περιλάμβανε την προοδευτική αριστερά μάλλον αντί για την άκρα δεξιά.**

Οι καινούριοι ισχυρισμοί σχετικά με το νέο αντισημιτισμό πήραν ζωή την άνοιξη του 2002, με την αγγλόφωνη ιστοσελίδα της σοβαρής φιλελεύθερης καθημερινής εφημερίδας, της Haaretz, η οποία για πολλούς μήνες εμφάνιζε ένα ηλεκτρονικό αφιέρωμα με άρθρα πάνω στο «Νέο Αντισημιτισμό», προειδοποιώντας ότι το «παμπάλαιο μίσος» αναβίωσε στην Ευρώπη και στην Αμερική. Το μότο σύντομα άρπαξε η Jerusalem Post, μια δεξιά Αγγλόφωνη εφημερίδα που χρησιμοποιείται τακτικά από το Ισραηλινό καθεστώς ώστε να επιτύχει αυτό υποστηρίξει για τις πολιτικές του ανάμεσα στους Εβραίους της Διασποράς (Απόσπασμα από το άρθρο του Jonathan Cook, Από το Νέο «Αντι-Σημιτισμό» στο Πυρηνικό Ολοκαύτωμα, μετάφραση από Aldion στο indymedia).

να περάσουν τις εθνικιστικές (που συγκυριακά εμφανίζονται ως φιλο-ισλαμικές θέσεις τους³⁶), αναγκάζονται να τσουβαλιάσουν όλους τους Ισραηλινούς σε «δολοφόνους». Τι διαφορά έχει από το τσουβάλιασμα των Αράβων από το κεφάλαιο σε «τρομοκράτες»; Καμιά.

Στην πραγματικότητα τα δύο (υποτίθεται αντίπαλα) στρατόπεδα συναντιούνται στη βασική αρχή που λέει ότι: **η ιδεολογία του ρατσισμού (των αντιπάλων) είναι αποκλειστικά υπεύθυνη** για τις σφαγές. Τώρα γιατί εμφανίζεται και επικρατεί τελικά ρατσισμός είναι φιλά γραμματα. Επίσης, το τι θεωρείται ρατσισμός, δηλαδή η αντισημιτική ή η αντιαραβική ή η αντιγερμανική μορφή του, εξαρτάται από το ποιο στρατό υποστηρίζει κανείς. Εκείνο που δε μπορούν να δουν είναι ότι ο ρατσισμός δεν είναι μια περίεργη αρρώστια του ανθρώπινου πνεύματος, μια «εκ του μηδενός ανθρώπινη δημιουργία», αλλά μια **ιδεολογία** που γεννιέται μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και έχει συγκεκριμένες κοινωνικές αιτίες. Εκείνο που είναι βέβαιο είναι πως σε όλες τις ιστορικές περιπτώσεις στις οποίες η μια ή η άλλη μορφή της ρατσιστικής ιδεολογίας επικράτησε κοινωνικά -και συνεπώς είχε σημαντική ισχύ και μέσα στην εργατική τάξη- υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό: **το κράτος ήταν αυτό που προώθησε πολιτικά το ρατσισμό**, αποσκοπώντας φυσικά στη διαίρεση του προλεταριάτου και στην κάμψη της μαχητικότητας του. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και η περίπτωση της Γερμανίας του μεσοπολέμου. Επίσης ένα κοινό χαρακτηριστικό στην πολιτική ατζέντα των φασιστικών κομμάτων καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα είναι η προστασία του μικροαστικού κεφαλαίου από την επίθεση που δέχεται στις ιστορικές φάσεις της αναδιάρθρωσης και ολοκλήρωσης του κεφαλαίου. Το ποια φυλή θα τεθεί στο στόχαστρο του ρατσισμού είναι αποτέλεσμα της ιστορικής συγκυρίας, των κληρονομημένων παραδόσεων (και ο αντισημιτισμός ήταν παραδοσιακό φαινόμενο στην κεντρική Ευρώπη³⁷) και φυσικά του συσχετισμού δυνάμεων του κεφαλαίου με το προλεταριάτο. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι πρώτα έπρεπε το κεφάλαιο να νικήσει κατά κράτος το γερμανικό προλεταριάτο για να δημιουργηθούν οι συνθήκες της μαζικής δολοφονίας των Εβραίων.

***

Ο αριστερός αντισημιτισμός και ο φιλελεύθερος αντιγερμανισμός είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: Πρόκειται για πολιτικές θέσεις που στηρίζουν το κεφάλαιο στις διάφορες μορφές του. Όταν η κοινωνική σύγκρουση των τάξεων διαμεσολαβείται από το πολιτικό στοιχείο (τη σύγκρουση φραξιών του κεφαλαίου), τότε το κεφάλαιο ως δυναμική κοινωνική σχέση ενδυναμώνεται. Εκείνο που αποδυναμώνεται είναι το προλεταριάτο. Οι δημοκράτες βοηθούν αυτή την αποδυνάμωση είτε είναι αντι-ιμπεριαλιστές και συνεπώς τάσσονται με τον Δαβίδ του κεφαλαίου (το παλαιστινιακό κράτος) είτε είναι μεταλλαγμένοι φιλελεύθεροι και τάσσονται με τον Γολιάθ, του κεφαλαίου πάντα.

Όλες οι μορφές των εθνικισμών βρίσκουν έδαφος να βλαστήσουν σε μια εποχή που η τάξη έχει αποσυντεθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό. Οι απελπισμένες προσπάθειες των Terminal119, των Cafe Morgenland και των αντι-ιμπεριαλιστών αντιπάλων τους να βρουν μια κοινότητα κάτω από κάποια **σημαία** δείχνει αφενός πόσο πρέπει να προσπαθήσουμε όλοι να ξεπεράσουμε τα ιδεολογικά όρια της σκέψης μας και αφετέρου πως **μόνο αν συμμετέχουμε στους κοινωνικούς αγώνες εδώ, στην καθημερινότητά μας, και δε μένουμε θεατές της ενδο-καπιταλιστικής διαμάχης θα μπορέσουμε να θέσουμε σε πραγματική κριτική τον κόσμο που ζούμε.**

Woland, Bequemot

36. Σκεφτείτε να τα είχε φέρει έτσι η εξέλιξη του κεφαλαίου που η σύγκρουση να γινόταν μεταξύ Σουηδών και Φιλανδών. Ε, πάλι τα ίδια θα είχαμε...

37. Ο αντισημιτισμός ήταν ένα σημαντικό κοινωνικό ζήτημα στην Ευρώπη από την προκαπιταλιστική περίοδο, όταν η χριστιανική εκκλησία (ανεξαρτήτως δόγματος) είχε μεγάλο μερίδιο της πολιτικής εξουσίας.

Μπορντίγκα

VS

Πάνεκουκ

Προλογικό σημείωμα για την ελληνική έκδοση

Η μπροσούρα *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ* κυκλοφόρησε στη Μεγάλη Βρετανία τον Οκτώβριο του 2001 από το Antagonism Press. Αποτελείται από την ομώνυμη εισαγωγή και δύο άρθρα, γραμμένα το ένα από τον Αμαντέο Μπορντίγκα το 1921 και το άλλο από τον Άντον Πάνεκουκ το 1936, με τον κοινό τίτλο *Κόμμα και Τάξη*. Στην ελληνική έκδοση, που δημοσιεύουμε σ' αυτή την ενότητα, συμπεριλαμβάνουμε σαν επίμετρο και το κείμενο του περιοδικού riff-raff *Η Δημοκρατία ως η Κοινότητα του Κεφαλαίου: Μια Ανολοκλήρωτη Κριτική της Δημοκρατίας*, που γράφτηκε με σκοπό να αποτελέσει συμπλήρωμα στη σουηδική έκδοση της μπροσούρας του Antagonism και δημοσιεύτηκε αρχικά το καλοκαίρι του 2005 στο 7^ο τεύχος του περιοδικού. Το κείμενο του riff-raff μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί συνέχεια της κριτικής στο δημοκρατισμό που παρουσιάσαμε στο 1^ο τεύχος του Blaumachen με τη μετάφραση του κειμένου του Le Brise-Glace *Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας*.

Τί είναι όμως το Antagonism Press και το riff-raff; Η προϊστορία του Antagonism εντοπίζεται στους ταξικούς αγώνες στη Μεγάλη Βρετανία από τις αρχές της δεκαετίας του '80. Κάποιοι άνθρωποι, ριζοσπαστικοποιημένοι κυρίως μέσα από το αναρχο-πανκ, πέρασαν από το αντιπυρηνικό κίνημα των αρχών της δεκαετίας του '80, τον αγώνα των ανθρακωρύχων το 1984-85 και τα γεγονότα στο Wapping του Λονδίνου κατά τη διάρκεια της απεργίας των εργατών στη News International το 1986, για να φτάσουν στα τέλη της δεκαετίας του '80 να μετακινηθούν προς έναν «πιο σοβαρό, ταξικό, αντι-κρατικό, κομμουνισμό»¹. Στη συνέχεια βρέθηκαν στον αγώνα ενάντια στο Poll Tax, στο Reclaim the Streets και στις πρώτες εμφανίσεις του κινήματος ενάντια στην παγκοσμιοποίηση. Όσον αφορά την κατεύθυνση που έχει η δραστηριότητα του Antagonism στα δέκα περίπου χρόνια της ύπαρξής του, μεταφράζουμε την εισαγωγή από την ιστοσελίδα του:

«Ο κοινωνικός κόσμος στον οποίο ζούμε, χτισμένος από την ανθρώπινη δημιουργικότητα, διαφεύγει όλο και περισσότερο από τον ανθρώπινο έλεγχο. Δουλεύουμε σε επιχειρήσεις, σε εργασίες που δεν είναι δική μας επιλογή, ή βρίσκουμε τον εαυτό μας αποκλεισμένο από την παραγωγική διαδικασία. Η οικονομία, λειτουργώντας αυτόνομα από τις ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες, διαλύει την κοινότητα, καταστρέφει το φυσικό κόσμο, μας αφήνει απομονωμένους, αλλοτριωμένους και μόνους. Το δίκτυο των σύγχρονων επικοινωνιών μας συνδέει παγκόσμια, αλλά μας απομακρύνει όλο και περισσότερο από τους γείτονές μας, τους φίλους μας, τους συναδέλφους μας ή τους εραστές μας. Η αντίφαση ανάμεσα στις δυνατότητες που η ανθρώπινη ευφυΐα έχει δημιουργήσει (με όρους παραγωγικότητας και επικοινωνίας) και την εξαθλίωση που το κοινωνικό σύστημα του παγκόσμιου κεφαλαίου μας επιβάλλει, δεν ήταν ποτέ τόσο έντονη.

Η διαδικασία της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, που εκτυλίσσεται εδώ και πάνω από δύο δεκαετίες, σκοπίμα έχει στοχεύσει στην καταστροφή των παλιών κέντρων της προλεταριακής δύναμης. Μέρος αυτής της αναδιάρθρωσης αποτελεί η παγκοσμιοποίηση, η οποία περιλαμβάνει την εκτεταμένη μετακίνηση της παραγωγής από περιοχές έντονης ταξικής πάλης σε άλλες όπου το κεφάλαιο μπορεί ευκολότερα να επεκταθεί.

Ωστόσο, πολύ πιο θεμελιώδεις αλλαγές έχουν συμβεί. Στο παρελθόν, η αυξανόμενη συγκέντρωση του κεφαλαίου έτεινε να πραγματοποιείται με τη δημιουργία όλο και μεγαλύτερων εργοστασίων που απασχολούσαν όλο και μεγαλύτερο αριθμό εργατών. Οι ριζοσπάστες αντιμετώπισαν αυτή την τάση ως πιθανή αδυναμία του καπιταλισμού, καθώς η επιχείρηση συνένωνε και οργάνωνε τους νεκροθάφτες του, τους προλετάρους. Η αναδιάρθρωση έχει την τάση να αντιμετωπίσει αυτή την «Αχίλλειο πτέρνα», δημιουργώντας ένα νέο αποκεντρωμένο παγκόσμιο

1. Δες το *Our Activity in the Late 1980s and the 1990s*, από όπου αντλούμε και τις πληροφορίες για την προϊστορία του Antagonism. Υπάρχει στην ιστοσελίδα του Antagonism <http://www.geocities.com/CapitolHill/Lobby/3909/index.html>.

σύστημα μικρότερων επιχειρήσεων, τις οποίες συνδέουν οι σύγχρονες υποδομές μεταφοράς και επικοινωνίας (μέθοδος μεταφοράς με κοντέινερ, πληροφοριακή τεχνολογία κλπ).

Βρίσκουμε έτσι τον εαυτό μας σε ένα νέο έδαφος, όπου το προλεταριάτο είναι ακόμα το επαναστατικό υποκείμενο, αλλά η παλιά εμμονή με τους εργοστασιακούς εργάτες² και τα συνδικάτα είναι όλο και περισσότερο αναχρονιστική. Ο αγώνας μας ενάντια στην εξαθλίωση αυτής της κοινωνίας και των ζώων μας οφείλει να περιλαμβάνει όλο και πιο πολύ την προσπάθεια για κατανόηση των αλλαγών που συμβαίνουν στην τάξη μας και τον κόσμο μας».

Όσον αφορά το περιοδικό riff-raff, το 1^ο τεύχος του οποίου εκδόθηκε τον Γενάρη του 2002, να πως περιγράφουν οι ίδιοι τον εαυτό τους:

«Το riff-raff είναι σουηδικό περιοδικό με στόχο τη θεωρητική συζήτηση πάνω στον κομμουνισμό ως πραγματικό κίνημα. Μας ενδιαφέρουν όλες οι όψεις του αυτόνομου αγώνα και της αυτόνομης οργάνωσης της εργατικής τάξης, η άρνηση και η δυνατότητα “ξεπεράσματος” (Aufhebung) του κεφαλαίου.

Είμαστε επηρεασμένοι από τον αριστερό κομμουνισμό και τον εργατισμό, προσπαθούμε ωστόσο να προχωρήσουμε πέρα από αυτά τα ρεύματα επιστρέφοντας στον Μαρξ για να αναζητήσουμε μια νέα σύνθεση.

Οι περισσότεροι από εμάς προερχόμαστε από την εξωκοινοβουλευτική αριστερά που εμφανίστηκε στη δεκαετία του '90, αλλά προσπαθήσαμε να προσανατολιστούμε πέρα από τον ακτιβισμό. Το riff-raff ξεκίνησε το 2001 ως το θεωρητικό όργανο της συμβουλευτικής σοσιαλιστικής οργάνωσης Folkmakt (Λαϊκή Εξουσία), αλλά από το τεύχος 3-4 δεν έχει πια οργανωτικούς δεσμούς. Τότε προσχώρησαν στη συντακτική ομάδα, μεταξύ άλλων, άνθρωποι από την κομμουνιστική ομάδα Kämpa tillsammans! (Κοινός Αγώνας!), η οποία ήταν περισσότερο επηρεασμένη από την αυτονομία. Ο στόχος του riff-raff σήμερα δεν είναι να διατηρήσει ή να δημιουργήσει οποιαδήποτε πολιτική ιδεολογία, αλλά να συζητήσει και να συνεισφέρει σε μια ανοιχτή, κριτική και συνεκτική θεωρία του καπιταλισμού και του πιθανού “ξεπεράσματος” (Aufhebung) του.

Για εμάς, η θεωρία και η πράξη είναι δύο στιγμές της ίδιας κοινωνικής διαδικασίας, της ίδιας διαλεκτικής συνέχειας. Είμαστε μέσα και ενάντια στο κεφάλαιο και γι' αυτό το λόγο είμαστε αναγκασμένοι να αγωνιστούμε, να στοχαστούμε και να κάνουμε θεωρία. Το κάνουμε αυτό για τους εαυτούς μας, ως μέρη της μαχόμενης ύπαρξης του προλεταριάτου, δηλαδή του “πραγματικού κινήματος”, του “ιστορικού κινήματος που διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας”. Αλλά έτσι έχει ισχύ και για άλλους που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Θέλουμε να εμπνεύσουμε, όπως ακριβώς και εμείς εμπνεόμαστε».

***

Ποιος είναι ο στόχος μας λοιπόν με αυτή την έκδοση; Ως προσπάθεια διατήρησης και επεξεργασίας της μνήμης των παλιότερων προλεταριακών αγώνων, επιδιώκουμε να μεταφέρουμε στο ριζοσπαστικό χώρο στην Ελλάδα κάποια στοιχεία της ιστορικής παράδοσης δύο εκ των σημαντικότερων επαναστατικών τάσεων του 20^{ου} αιώνα και να αναδείξουμε τις ουσιαστικότερες συνεισφορές της καθημιάς στην εξέλιξη του προλεταριακού κινήματος. Επειδή δεν

---

2. Σ' αυτό το σημείο, κατανοούμε μεν την πρόθεση των συγγραφέων να ασκήσουν κριτική σ' εκείνους που ψάχνουν το προλεταριάτο μόνο στη φιγούρα των εργοστασιακών εργατών, μη βλέποντας την προλεταριακή κατάσταση πολλών άλλων κομματιών του πληθυσμού, εργαζόμενων ή άνεργων, ή κομματιών των οποίων η εργασία παραμένει κρυμμένη πίσω από τον άμισθο χαρακτήρα της (όπως οι νοικοκυρές ή οι φοιτητές). Ωστόσο, πρέπει να τονίσουμε ότι η σχετική μείωση του εργοστασιακού προλεταριάτου (δηλαδή, των εργατών που απασχολούνται στη δευτερογενή βιομηχανική παραγωγή) ως μέρους του πληθυσμού αφορά κατεξοχήν την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη, τη Λατινική Αμερική και την Ασία το κομμάτι του προλεταριοποιημένου πληθυσμού που απασχολείται στα εργοστάσια έχει αυξηθεί πάρα πολύ κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα χρόνων. Έτσι, η «εμμονή με τους εργοστασιακούς εργάτες» δε θα φάνταζε αναχρονιστική, μιλώντας γι' αυτά τα μέρη του πλανήτη.

είμαστε ιστορικοί, η επαναδιαπραγμάτευση των πρακτικών και των ιδεών της ιστορικής κομμουνιστικής αριστεράς έχει νόημα μόνο σε σχέση με την πρακτική εμπλοκή μας στους ταξικούς αγώνες του σήμερα.

Γιατί όμως να επιλέξουμε αυτή η επαναδιαπραγμάτευση να γίνει μέσω του σχολιασμού δύο κειμένων που τοποθετούν στο κέντρο το ζήτημα του κόμματος; Καταρχήν γιατί, όπως και οι συγγραφείς της εισαγωγής στην έκδοση του Antagonism, ξεκινάμε από τη διαπίστωση ότι «*σήμερα, όπως και στις περισσότερες ιστορικές περιόδους, μόνο μια μικρή μειοψηφία αντιπαρατίθεται ενεργά στον καπιταλισμό σε μια επαναστατική βάση*». Έτσι, άσχετα με το πώς αντιμετωπίζει ο καθένας την έννοια του κόμματος, το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα σ' αυτές τις μειοψηφίες ριζοσπαστών και στο υπόλοιπο προλεταριάτο τίθεται αναγκαστικά και επηρεάζει τη στάση των διάφορων πολιτικών τάσεων απέναντι στους κοινωνικούς αγώνες. Ωστόσο, δεν είναι ο στόχος μας να παρέχουμε μια απάντηση σχετικά με την οργάνωση των ριζοσπαστών, καθώς οι «απαντήσεις» διαμορφώνονται δυναμικά μέσα στους ίδιους τους αγώνες του προλεταριάτου. Αντίθετα, μάλιστα, αυτό που θέλουμε να αναδείξουμε (κυρίως μέσω της έκδοσης της εισαγωγής του Antagonism) είναι ότι ιστορικά «*καμιά οργανωτική μορφή από μόνη της δεν αποδείχτηκε επαρκής*», ότι καμιά οργανωτική μορφή δεν μπορεί να εγγυηθεί την επιτυχία της επανάστασης. Οι μορφές με τις οποίες επέλεξαν στις διάφορες ιστορικές στιγμές να οργανώσουν τον αγώνα τους τα διάφορα κομμάτια του προλεταριάτου, οι μορφές με τις οποίες επέλεξαν να οργανωθούν οι ριζοσπάστες προλετάριοι, σχετίζονται με τη συγκεκριμένη τεχνική σύνθεση της τάξης σε κάθε εποχή, με τις ιδιαίτερες ιστορικές-κοινωνικές συνθήκες της κάθε χώρας και του κάθε τόπου, με τις ιδιαίτερες μορφές κοινωνικότητας που είχαν αναπτύξει οι διάφορες προλεταριακές κοινότητες και βέβαια με την εξέλιξη του ποιοτικού περιεχομένου του ταξικού αγώνα και την παράλληλη πρακτική κριτική σε προηγούμενες οργανωτικές μορφές που πια είχαν γίνει μηχανισμοί αφομοίωσης των προλεταριακών αρνήσεων.

Έτσι, η συζήτηση γύρω από τις ριζοσπαστικές μειοψηφίες, την οργάνωση των επαναστατών και τη συνείδηση, αναγκαστικά οδηγεί στη συζήτηση γύρω από το προλεταριάτο και τον κομμουνισμό. Δε θεωρούμε ότι υπήρξε ποτέ κομμουνιστική κοινωνία ούτε ότι ο κομμουνισμός είναι ένα ιδεολογικό πρόγραμμα. «*Για μας δεν υπήρξε στις προλεταριακές επαναστάσεις του παρελθόντος παρά μόνο μια κομμουνιστική τάση που, για ποικίλους λόγους, δεν κατάφερε ποτέ να κυριαρχήσει*»³. Η ιστορική κομμουνιστική αριστερά στις διάφορες εκφάνσεις της εξέφρασε αυτή την τάση των προλεταριακών αγώνων του πρώτου τέταρτου του 20^{ου} αιώνα. Η κριτική προσέγγιση των ιδεών της γερμανο-ολλανδικής και της ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς αποτελεί ουσιαστικά μια προσπάθεια να εντοπιστούν τα όρια και οι αδυναμίες των καλύτερων στιγμών αυτού του κύκλου ταξικών αγώνων. Κουβαλώντας την ιστορική πείρα σχεδόν ενός αιώνα εξέλιξης της ταξικής πάλης και μιλώντας μέσα στη σημερινή συγκεκριμένη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και σύνθεση της τάξης, θέλουμε να τονίσουμε τη διαλεκτική αντίληψη του προλεταριάτου ως τάξης που αποτελεί κομμάτι αυτού του τρόπου παραγωγής και που ταυτόχρονα εμπεριέχει στην ύπαρξή της τη δυνατότητα του ξεπεράσμάτος του. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο, κατανοούμε τον κομμουνισμό ως τάση κομμουνιστικοποίησης της ζωής, ως κατάργηση του προλεταριάτου και του συστήματος της μισθωτής εργασίας.

***

Δε θα επεκταθούμε εδώ σχετικά με την καταγωγή της κομμουνιστικής αριστεράς, καθώς αυτή η θεματική αναπτύσσεται ικανοποιητικά στην εισαγωγή για τη βρετανική έκδοση του Antagonism. Με δυο λόγια, αυτή αναδύθηκε μέσα από την κρίση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δεύτερης Διεθνούς, η οποία έφτασε στο αποκορύφωμά της κατά τη διάρκεια του

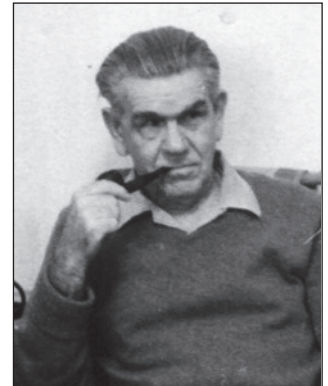
---

3. Από τον πρόλογο της εκδοτικής ομάδας στο Ζιλ Ντωβέ, *Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2002.

πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες (Ρωσία, Γερμανία, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία, Βουλγαρία) εμφανίστηκαν αριστερές κομμουνιστικές τάσεις και μάλιστα στη Γερμανία και την Ιταλία (δηλαδή στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης όπου το προλεταριάτο έφτασε πιο κοντά στην επανάσταση) οι αριστεροί κομμουνιστές αποτελούσαν την πλειοψηφία αυτών που σχημάτισαν τα αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα. Ωστόσο, σύντομα διαφώνησαν με την πολιτική της Μόσχας και βρέθηκαν αποκλεισμένοι από την Κομμουνιστική Διεθνή⁴. Η αριστερή κομμουνιστική τάση που εμφανίστηκε στη Ρωσία (Μπουχάριν - ο οποίος αρχικά ήταν ηγετικό μέλος της αριστερής φράξιας του μπολσεβίκικου κόμματος, αλλά στη συνέχεια άλλαξε στάση και ήρθε σε σύμπλευση με τον Λένιν, Pyatakov, Ossinsky κ.α.) πολύ γρήγορα ήρθε αντιμέτωπη με την επίθεση του Λένιν («*αρκετή αντιπολίτευση είχαμε μέχρι τώρα*») και κυρίως μετά το 1921 με μια βίαιη καταστολή.

Η ήττα του επαναστατικού κύματος που τερμάτισε και ακολούθησε τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και η ύφεση των ταξικών αγώνων μετά το 1923, σε συνδυασμό με τη σταλινική τρομοκρατία που ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα, οδήγησε στην περιθωριοποίηση των αριστερών κομμουνιστικών τάσεων και στην απομόνωση των αγωνιστών. Η Κομμουνιστική Διεθνης, «*με την τεράστια αίγλη μιας πετυχημένης πολιτικής επανάστασης, και μετά την αποτυχία της γερμανικής επανάστασης, κέρδισε εύκολα μια μεγάλη πλειοψηφία του κομμουνιστικού κινήματος για τις αρχές του Λενινισμού*»⁵. Ταυτόχρονα, οι τροτσκιστές ανακηρύχτηκαν πλέον ως η αυθεντική αριστερή αντιπολίτευση στη σταλινική γραμμή (γεγονός που είχε να κάνει και με τα διαπιστευτήρια και το γόητρο του Τρότσκι). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, η υπεράσπιση των θέσεων της γερμανο-ολλανδικής αριστεράς έγινε από μικρές ομάδες, όπως η Ομάδα Διεθνιστών Κομμουνιστών στην Ολλανδία και μια μικρή ομάδα που ίδρυσε ο Μάτικ το 1934 στις ΗΠΑ (όπου είχε μεταναστεύσει το 1926). «*Οι ιδέες και το κίνημα του συμβουλευτικού κομμουνισμού συνεχώς εξασθενίζαν και εξαφανίστηκαν ολότελα κατά τη φασιστική κυριαρχία του τρόμου και κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*»⁶. Όσον αφορά τα ίχνη της ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς μετά τα τέλη της δεκαετίας του '20, αυτά μπορούν να βρεθούν επίσης σε μικρές ομάδες ανθρώπων, όπως αυτή γύρω από την επιθεώρηση Bilan κατά τη δεκαετία του '30, την Gauche Communiste de France που εμφανίστηκε στη Γαλλία στα μέσα του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και το Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας που σχηματίστηκε μετά το τέλος του πολέμου από τον Μπορντίγκα μαζί με άλλους που επέστρεψαν από τη Γαλλία στην Ιταλία. Η Gauche Communiste de France διαλύθηκε το 1952, ενώ την ίδια χρονιά διασπάστηκε και το Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα.

Είναι αδύνατο να παρουσιάσουμε εδώ συνολικά μια γενεαλογία της εξέλιξης των ιδεών των διάφορων τάσεων που θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανήκουν στην κομμουνιστική αριστερά και ίσως κάτι τέτοιο να μην έχει κανένα νόημα. Αυτό που είναι για εμάς αρκετά ενδιαφέρον είναι η επαναδιαπραγμάτευση των ιδεών της ιστορικής κομμουνιστικής αριστεράς που έλαβε χώρα κυρίως στη Γαλλία μετά τα μέσα της δεκαετίας του '50 και η οποία κατέληξε σε μια πλούσια θεωρητική παραγωγή. Η τελευταία, μαζί με το ρεύμα της εργατικής αυτονομίας που αναπτύχθηκε στην Ιταλία, αποτελούν ίσως την πιο διαυγή αντανάκλαση των πρακτικών προλεταριακών αρνήσεων ενός άλλου κύκλου ταξικών αγώνων που κορυφώθηκε το 1968-69.

4. Κομιντέρν ή Τρίτη Διεθνης. Ιδρύθηκε από τους μπολσεβίκους το 1919.

5. Από το κείμενο του Πωλ Μάτικ, Άντον Πάνεκουκ, που περιλαμβάνεται σαν πρόλογος στο βιβλίο του Πάνεκουκ, *Ο Λένιν σαν φιλόσοφος*, εκδόσεις ύψιλον, 1981.

6. Πωλ Μάτικ, ό.π.

Το σημαντικότερο στοιχείο στην προσπάθεια των ριζοσπαστών στη Γαλλία να ξανα-συζητήσουν τις ιδέες που κληρονόμησαν από τα αριστερά κομμουνιστικά ρεύματα είναι ότι δεν τις αναμάσησαν ως ιδεολογία, αλλά επιχειρήσαν να τις εξελίξουν με έναν αυθεντικό, μη ιδεολογικό τρόπο, που να είναι επαρκής για τις νέες ιστορικές συνθήκες. Αρχικά, οι ιδέες που προσέλκυσαν τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία στη Γαλλία ήταν οι ιδέες της γερμανικής αριστεράς: «*Η γερμανική κομμουνιστική αριστερά, η οποία αυτοπροσδιοριζόταν ως αντι-λενινιστική, προσέλκυε πιο άμεσα το ενδιαφέρον αυτών που απέρριπταν το σταλινισμό και την κριτική υποστήριξη του τροτσκισμού στον τελευταίο απ' ό τι η ιταλική αριστερά, η οποία λόγω της έμφασης που έδινε στο κόμμα έμοιαζε ως μια ακόμα εκδοχή του λενινισμού*»⁷. Οι ιδέες της γερμανικής αριστεράς εξελίχτηκαν μέσα από την ανάλυση της Καταστασιακής Διεθνούς, του Socialisme ou Barbarie και της ομάδας Informations et Correspondance Ouvrieres που δημιουργήθηκε λίγα χρόνια μετά τη διάσπαση του τελευταίου από αγωνιστές που συμμετείχαν σ' αυτό - και η οποία αργότερα εξελίχθηκε στην Echanges et Mouvement, ομάδα που υπάρχει μέχρι σήμερα. Οι απόψεις που επεξεργάστηκαν αυτές οι ομάδες ριζοσπαστών είχαν σημαντική επιρροή στο κίνημα του Μάη του '68. Ωστόσο, μετά το 1968 άρχισε να αμφισβητείται η επάρκεια της προοπτικής της διεύθυνσης της παραγωγής από τα συμβούλια των εργατών και ανανεώθηκε το ενδιαφέρον για τις ιδέες της ιταλικής αριστεράς και κυρίως για την κριτική της στη δημοκρατία (συμπεριλαμβανομένης της αυτοδιαχείρισης της παραγωγής). Αυτή η επαναδιαπραγμάτευση των κριτικών στοιχείων της θεωρητικής προσέγγισης του Μπορντίγκα και της ιταλικής αριστεράς έγινε από ριζοσπάστες όπως ο Καμάτ (Jacques Camatte) και άλλοι γύρω από το περιοδικό Invariance ή ο Ντωβέ⁸ και η ομάδα Mouvement Communiste⁹.

***

Ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της πρακτικής και της θεωρητικής παραγωγής των αριστερών κομμουνιστικών τάσεων ήταν η κριτική στους μπολσεβίκους και στη συνέχεια συνολικά στο καθεστώς της Σοβιετικής Ρωσίας. Θα επιχειρήσουμε παρακάτω να αναδείξουμε κάποια από τα βασικότερα στοιχεία αυτής της πολεμικής, ώστε να σκιαγραφήσουμε μια σημαντική παράμετρο στη διαμόρφωση του πλαισίου μέσα στο οποίο εξελίχθηκαν οι ιδέες της κομμουνιστικής αριστεράς μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και κάποιες από τις βασικές πτυχές αυτών των ιδεών. Επιπλέον, η ανάδειξη αυτής της σύγκρουσης εντός του επαναστατικού κινήματος εκείνης της εποχής ενισχύει την κριτική στον Καστοριάδη που ασκείται στο πρώτο κείμενο αυτού του τεύχους, δηλαδή την κριτική στην ταύτιση κάθε ταξικής, κομμουνιστικής άποψης και κάθε μαρξισμού με το σταλινικό ολοκληρωτισμό.

Τόσο η γερμανο-ολλανδική όσο και η ιταλική αριστερά άσκησαν δριμεία κριτική στην πρακτική του Ρώσικου Κομμουνιστικού Κόμματος και ήταν από τις πρώτες φωνές που ανέδειξαν την καπιταλιστική φύση της Σοβιετικής Ένωσης, σε αντίθεση τόσο με τους υποστηρικτές της εντός της Κομμουνιστικής Διεθνούς όσο και με τη στάση του Τρότσκι και των οπαδών του που θεωρούσαν την ΕΣΣΔ «εκφυλισμένο εργατικό κράτος». Εναντιώθηκαν όχι μόνο στη σταλινική τακτική του «σοσιαλισμού σε μια χώρα», αλλά σε κάθε μορφή έθνους (ενάντια στη λενινιστική υποστήριξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων στις αδύναμες χώρες), και παρέμειναν διεθνιστές από την αρχή μέχρι το τέλος. Αρνήθηκαν να υποστηρίξουν οποιοδήποτε πόλεμο, είτε εθνικό είτε αντιφασιστικό (επιτέθηκαν στην τακτική των λαϊκών μετώπων, αντί-

---

7. Aufheben, τεύχος 8, *What was the USSR? Towards a Theory of the Deformation of Value under State Capitalism Part III: Left Communism and the Russian Revolution*, 1999.

8. Βλέπε για παράδειγμα τα κείμενα *Λενινισμός και υπεραριστερά* και *Σημείωση για τον Πάνεκουκ και τον Μπορντίγκα* που περιλαμβάνονται στο Ζιλ Ντωβέ, *Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*.

9. Όσον αφορά την Ελλάδα, υπήρξαν ριζοσπάστες, όπως για παράδειγμα ο κύκλος ανθρώπων γύρω από τη Διεθνή Βιβλιοθήκη και το περιοδικό Πεζοδρόμιο, που μετά το 1973 (το Πεζοδρόμιο εκδιδόταν μέχρι το 1983) επιχειρήσαν να εισάγουν αριστερές κομμουνιστικές, όπως και καταστασιακές, ιδέες.

θετα από τους τροτσκιστές και πολλούς αναρχικούς)¹⁰. Αρνήθηκαν κάθε συμμετοχή στους δύο παγκόσμιους πολέμους: Οι Γερμανοί εναντιώθηκαν στην επιλογή του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD - *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) να υποστηρίξει τη συμμετοχή της χώρας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ενώ και τα δύο ρεύματα αρνήθηκαν να υποστηρίξουν τη Σοβιετική Ένωση στο δεύτερο παγκόσμιο, σε αντίθεση ξανά με την τροτσκιστική αντιπολίτευση.

Η Ρώσικη Επανάσταση αποτέλεσε μεγάλη έμπνευση για όλους τους αριστερούς κομμουνιστές στην Ευρώπη, καθώς είδαν σ' αυτήν την πρώτη νικηφόρα προλεταριακή επανάσταση. Είδαν επίσης στην πρακτική των μπολσεβίκων (παρά τις όποιες διαφωνίες μπορεί να είχαν) μια επαναστατική στάση. Ωστόσο, όπως έγινε φανερό και στη συνέχεια, ο Λένιν ποτέ δεν ήρθε σε ρήξη με τη σοσιαλδημοκρατία και την παράδοση της Δεύτερης Διεθνούς. «*Η μεγάλη απόκλιση του μπολσεβικισμού στο οργανωτικό πεδίο δεν ήταν αποτέλεσμα διαφορετικών βασικών αντιλήψεων, αλλά μάλλον αποκλειστικά της εφαρμογής των ίδιων αρχών σε διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες*»¹¹. Τόσο για την ηγετική στη Δεύτερη Διεθνή γερμανική σοσιαλδημοκρατία όσο και για τον Λένιν, ο σοσιαλισμός σήμαινε σχεδιασμό της οικονομίας, εξάλειψη της αναρχίας της αγοράς και κατάργηση του ιδιωτικού ελέγχου των μέσων παραγωγής. Η διαφορά ήταν ότι αυτή η μετάβαση φάνταζε αδύνατη στην τσαρική Ρωσία μέσω της νόμιμης κοινοβουλευτικής οδού. Έτσι, οι μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να κρατήσουν μια πιο ριζοσπαστική στάση. Ο Λένιν, ενώ πριν την επανάσταση υποστήριζε ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία ήταν αναγκαία για το σοσιαλισμό και μάλιστα θα ήταν σημαντική πρόοδος, μπροστά στο επαναστατικό κύμα του Φλεβάρη του 1917 είδε τη δυνατότητα μιας πραγματικής σοσιαλιστικής επανάστασης. Μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους μπολσεβίκους, και αφού το ρώσικο προλεταριάτο δεν είχε καταφέρει να καταργήσει το σύστημα της μισθωτής εργασίας, επέστρεψε στην ιδέα της οπισθοδρομικότητας της Ρωσίας και στην παραδοξότητα ότι η ανάπτυξη των (καπιταλιστικών) παραγωγικών δυνάμεων κάτω από τον κατάλληλο πολιτικό έλεγχο του κόμματος ήταν ο καλύτερος δρόμος για το σοσιαλισμό.

Μέσα σ' αυτή τη συνθήκη αναπτύχθηκε η αντιπολίτευση των Ρώσων αριστερών κομμουνιστών, οι οποίοι αρχικά αντιτέθηκαν στην ειρηνευτική συμφωνία με τη Γερμανία στο Brest-Litovsk το 1918, υποστηρίζοντας ότι οι προσπάθειες θα έπρεπε να στραφούν στη μετατροπή του ιμπεριαλιστικού πολέμου σε επαναστατικό πόλεμο όλου του ευρωπαϊκού προλεταριάτου, σε αντίθεση με τον Λένιν που ήθελε να διασφαλίσει τις συνθήκες για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη χώρα του¹². Γι' αυτούς ήταν λάθος η επιλογή του Λένιν να δώσει προτεραιότητα στη Ρωσική επανάσταση εις βάρος της εξάπλωσης της παγκόσμιας επανάστασης. Στη συνέχεια, η αριστερή αντιπολίτευση εναντιώθηκε στην οικονομική πολιτική που χάραξε η ηγεσία των μπολσεβίκων, βλέποντας ταυτόχρονα το γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό ως επίθεση

10. Ειδικά για τους Ιταλούς κομμουνιστές, καμία υποστήριξη δεν έπρεπε να δοθεί σε ένα αστικό κράτος ακόμα και στον αγώνα ενάντια στο φασισμό. Θεωρούσαν τον αντιφασιστικό αγώνα μέσω της υποστήριξης της δημοκρατίας, υλική και ιδεολογική προετοιμασία για τον επόμενο ιμπεριαλιστικό πόλεμο (ο οποίος δεν άργησε να έρθει, καθώς τέσσερα χρόνια αργότερα ξέσπασε ο δεύτερος παγκόσμιο πόλεμος).

11. Ζιλ Ντωβέ, *Ο «αποστάτης» Κάουτσκι και ο μαθητής του, Λένιν*, περιλαμβάνεται στο *Έκλειψη κι επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*.

12. «*Το ζήτημα είναι ότι, όσο επιβαρυντική κι αν είναι αυτή η ειρηνευτική συμφωνία, κερδίσαμε την ελευθερία να συνεχίσουμε την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην πατρίδα μας*» - Από ομιλία του Λένιν στις 29 Ιουλίου του 1918.

στην αυτόνομη δύναμη των σοβιέτ και την αυτενέργεια των εργατών και προειδοποιώντας ότι με αυτά τα μέσα το καθεστώς που θα εγκαθιδρυόταν θα ήταν κάτι πολύ διαφορετικό από το σοσιαλισμό. Ουσιαστικά, οι απόψεις των Ρώσων αριστερών κομμουνιστών αντανάκλασαν την πρακτική άρνηση των εργατών στην πολιτική των μπολσεβίκων, «παρόλο που μέχρι το 1921 η πίστη τους στο κόμμα γενικά τους εμπόδιζε να υποστηρίξουν την

πρακτική έκφραση της αντίστασης από τους εργατές»¹³. Με την υιοθέτηση της Νέας Οικονομικής Πολιτικής από το Ρώσικο Κομμουνιστικό Κόμμα (νομιμοποίηση του ελεύθερου εμπορίου, απο-εθνικοποίηση της παραγωγής μικρής κλίμακας, μισθοί σε μετρητά και χρέωση υπηρεσιών που ήταν προηγουμένως δωρεάν, και όλα αυτά κάτω από τον κεντρικό σχεδιασμό του κράτους) μια νέα αντιπολίτευση αναπτύχθηκε, με σημαντικότερη ίσως έκφραση την «Ομάδα Εργατών του Ρώσικου Κομμουνιστικού Κόμματος» γύρω από τον Μίαςνικον. Η ομάδα διατήρησε μια διεθνιστική γραμμή, υποστηρίζοντας ότι η μόνη ελπίδα του ρώσικου προλεταριάτου ήταν η επανάσταση στις άλλες χώρες, αμφισβήτησε την προλεταριακή φύση του Κόμματος, απέρριψε τα οικονομικά όργανα του κράτους και τα συνδικάτα και κάλεσε για την επιστροφή όλης της εξουσίας στα σοβιέτ. Τέλος, άσκησε κριτική στους μπολσεβίκους σχετικά με την καταστολή της εξέγερσης στην Κροστάνδη. Η επιρροή της ομάδας μεγεθύνθηκε κατά τη διάρκεια ενός κύματος απεργιών το 1923 και στη συνέχεια τα μέλη της φυλακίστηκαν και εξορίστηκαν.

Η γερμανική κομμουνιστική αριστερά ήταν μαζί με τους Σπαρτακιστές (γύρω από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Καρλ Λίμπκνεχτ, μέχρι τη δολοφονία τους το 1919) οι δύο κύριες αντιπολιτευτικές τάσεις εντός του SPD και μαζί δημιούργησαν το Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (KPD - *Kommunistische Partei Deutschlands*). Ωστόσο, ενώ οι αριστεροί κομμουνιστές διατήρησαν σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξής τους μια επαναστατική στάση, η Σπαρτακιστική ηγεσία δεν κατάφερε ποτέ να έρθει σε συνολική ρήξη με τη σοσιαλδημοκρατία. Οι Γερμανοί και Ολλανδοί αριστεροί κομμουνιστές ήδη από το 1919 έρχονται σε σύγκρουση με τον Λένιν, οπότε στη Χαϊδελβέργη το KPD διασπάται σε μια λενινιστική μειοψηφία και στην πλειοψηφία που αντιτίθεται ξεκάθαρα στον κοινοβουλευτισμό και τη συμμετοχή στα συνδικάτα που προωθούσαν οι μπολσεβίκοι και στη συνέχεια σχημάτισε το Κομμουνιστικό Εργατικό Κόμμα της Γερμανίας (KAPD - *Kommunistische Arbeiter-Partei Deutschlands*). Ένα χρόνο αργότερα (και αφού ο Λένιν έχει ήδη επιτεθεί στους αριστερούς κομμουνιστές με το *Αριστερισμός: Η παιδική ασθένεια του κομμουνισμού*), ο Otto Ruhle ταξιδεύει στη Ρωσία για να συμμετέχει ως εκπρόσωπος του KAPD στο δεύτερο συνέδριο της νεοϊδρυθείσας Τρίτης Διεθνούς, απ' όπου αποχώρησε δηλώνοντας: «Ευχαριστούμε, αλλά αρνούμαστε να συμμετέχουμε στο συνέδριο. Αποφασίσαμε να γυρίσουμε πίσω, για να προτείνουμε στο KAPD μια στάση αναμονής, έως ότου να δημιουργηθεί μια πραγματικά επαναστατική Διεθνής, στην οποία να μπορεί να συμμετέχει. Αντίο!». Όταν επέστρεψε στη Γερμανία έγραφε στην αναφορά προς τους συντρόφους του: «Ο συγκεντρωτισμός είναι η οργανωτική αρχή της αστικής-καπιταλιστικής εποχής. Με αυτόν μπορούν να χτιστούν το αστικό κράτος και η καπιταλιστική οικονομία. Όχι όμως το προλεταριακό κράτος και η σοσιαλιστική οικονομία. Γι' αυτά απαιτείται το συμβουλευτικό σύστημα. Για το KAPD -σε αντίθεση με τη Μόσχα- η επανάσταση δεν είναι ζήτημα κόμματος, το κόμμα δεν είναι αυταρχική κάθετη οργάνωση, ο ηγέτης δεν είναι στρατιωτικός αρχηγός, οι μάζες δεν είναι στρατός

13. Aufheben, τεύχος 8, ό.π.

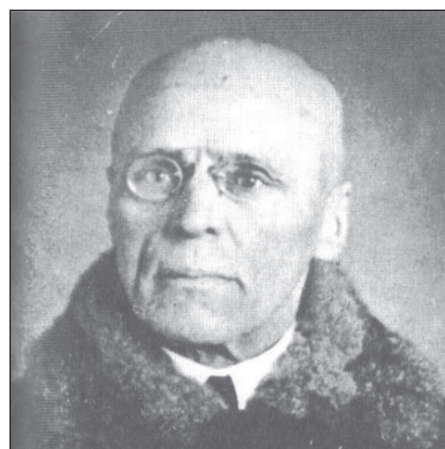

καταδικασμένος σε τυφλή υπακοή, η δικτατορία δεν είναι ο δεσποτισμός μιας άρχουσας κλίκας, ο κομμουνισμός δεν είναι το σημείο εκκίνησης για τη δημιουργία μια νέας σοβιετικής αστικής τάξης [...] Η Μόσχα πραγματοποιεί την εξής τρομοκρατική προσπάθεια: Επιθυμεί να ανυψώσει τις αρχές της σε αρχές της παγκόσμιας επανάστασης»¹⁴. Παρόλο που εκείνη τη στιγμή η πλειοψηφία του KAPD διαφώνησε με την πολεμική του Ruhle στη Σοβιετική Ρωσία, όταν το 1921 η Μόσχα αποφάσισε να επιβάλει τη γραμμή του ενιαίου μετώπου

(δηλαδή τη συμμαχία των κομμουνιστικών με τα σοσιαλιστικά κόμματα) ήρθε η ρήξη. Το καλοκαίρι του 1921 (μετά την εκδίωξή του από τη Κομιντέρν) το KAPD καταγγέλλει την καταστολή της εξέγερσης στην Κροστάνδη από τους μπολσεβίκους, στα τέλη του 1921 το AAUD (Γενική Ένωση Εργατών της Γερμανίας) που σχετιζόταν με το KAPD διασπάται καθώς ο Ruhle και άλλοι γύρω από αυτόν με βάση τη ρώσικη εμπειρία θεωρούν ότι αναγκαστικά το κόμμα υποκαθιστά τη δράση της ίδιας της τάξης, και τελικά ο Πάνεκουκ και οι υπόλοιποι αριστεροί κομμουνιστές σε Γερμανία και Ολλανδία θεωρούν πλέον το καθεστώς της Σοβιετικής Ένωσης ως κρατικο-καπιταλιστικό. Γράφει ο Gorter το 1923: «Θα συμβουλευάμε τους Ρώσους συντρόφους μας να πούνε στο [Ρώσικο] Κομμουνιστικό Κόμμα και στη Σοβιετική κυβέρνηση: Έχετε κάνει μια τεράστια δουλειά σαν προλεταριακό κίνημα και σαν κόμμα στην κυβέρνηση... Πολύ πιθανό να έγιναν συγκεκριμένα λάθη στο ξεκίνημα της Επανάστασης, μόνο οι Ρώσοι σύντροφοί μας μπορούν να το ξέρουν αυτό, δεν μπορούμε να αποφασίσουμε ξεκάθαρα για αυτό το σημείο. Έτσι θα είναι πάντα. Δεν είναι δικό σας λάθος που δεν μπορούσατε να κάνετε τα πάντα με έναν προλεταριακό και κομμουνιστικό τρόπο και έπρεπε να υποχωρήσετε όταν η Ευρωπαϊκή επανάσταση δεν υλοποιήθηκε. Ως προλετάριοι θα σας πολεμήσουμε με περισσότερο ζήλο όσο επιστρέφετε στον καπιταλισμό. Αλλά το πραγματικό σας λάθος, το οποίο δεν μπορούμε να συγχωρέσουμε ούτε εμείς ούτε η ιστορία, είναι το ότι φορτώσατε ένα αντεπαναστατικό πρόγραμμα και τακτική στην παγκόσμια εργατική τάξη και το ότι αρνηθήκατε το πραγματικά επαναστατικό το οποίο θα μπορούσε να μας έχει σώσει»¹⁵.

Η σημασία της γερμανο-ολλανδικής αριστεράς, όσον αφορά τη στάση της απέναντι στη Σοβιετική Ρωσία, είναι ότι τα μέλη της ήταν από τους πρώτους επαναστάτες (μαζί με πολλούς αναρχικούς) που αναγνώρισαν της καπιταλιστική φύση του ρωσικού καθεστώτος και κατάλαβαν ότι μια στάση που ήθελε να υπερασπιστεί την προλεταριακή επανάσταση έπρεπε αναγκαστικά να έρθει σε ρήξη με το πρόγραμμα και τις πρακτικές των μπολσεβίκων και της Τρίτης Διεθνούς. Ωστόσο, ο τρόπος που κατανόησαν στη συνέχεια το σοβιετικό καθεστώς ήταν ανεπαρκής¹⁶. Θεωρώντας (εκ των υστέρων) τη Ρώσικη Επανάσταση ως αστική επανάσταση, υποτίμησαν την ουσιαστική σημασία που είχαν οι αγώνες του ρώσικου προλεταριάτου καθ' όλη τη διάρκεια του 1917. Θεωρώντας (όπως ο Ruhle) ότι οι μπολσεβίκοι ήταν αναγκασμένοι να πραγματοποιήσουν μια αστική επανάσταση, λόγω της οπισθοδρομικότητας της Ρωσίας, υποτίμησαν την υποκειμενική διάσταση, δηλαδή τη

Herman Gorter

14. Otto Ruhle, *Report from Moscow*, 1920. Βρίσκεται στο <http://libcom.org/library/third-international-congress-report-ruhle>.

15. Herman Gorter, *World Revolution*, 1923. Το απόσπασμα παρατίθεται στο Dave Grahame, *An introduction to "Left Communism" in Germany from 1914 to 1923*. Μπορεί να βρεθεί στην ιστοσελίδα του Antagonism.

16. Βέβαια, η ανάλυση που ανέπτυξαν οι διάφοροι επαναστάτες της τάξης δεν ήταν ακριβώς η ίδια. Εδώ τονίζουμε απλά τα στοιχεία που ήταν λίγο-πολύ κοινά και χαρακτηριστικά στις διάφορες προσεγγίσεις.

σημασία του γεγονότος ότι οι μπολσεβίκοι δεν ξέκοψαν ποτέ από την αντίληψη της Δεύτερης Διεθνούς για το σοσιαλισμό. Εστιάζοντας την κριτική τους στη γραφειοκρατία, επικέντρωσαν στο ζήτημα της οργάνωσης (ότι δηλαδή η εξουσία βρισκόταν στα χέρια του γραφειοκρατικοποιημένου κομματικού μηχανισμού και όχι στα εργατικά συμβούλια) και όχι στο ουσιαστικότερο, ότι δηλαδή εξακολουθούσαν να υπάρχουν οι καπιταλιστικές σχέσεις, ότι διατηρήθηκε το σύστημα της μισθωτής εργασίας. Τέλος, κάποιοι συμβουλευτικοί κομμουνιστές (όπως ο Μάτικ) θεώρησαν τη σοβιετική Ρωσία ως μια περισσότερο ανεπτυγμένη μορφή καπιταλισμού που έχει ξεπεράσει το Δυτικό, με την έννοια ότι είχε καταφέρει να ξεπεράσει κάποια από τα βασικά προβλήματα του καπιταλισμού της αγοράς, δηλαδή τον ανταγωνισμό, τις κρίσεις και ως ένα βαθμό τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Πολλές από αυτές τις ανεπάρκειες της προσέγγισης της γερμανο-ολλανδικής αριστεράς καλύπτονται από την κριτική του Μπορντίγκα.

Ο Αμαντέο Μπορντίγκα, που μαζί με τον Γκράμσι ήταν ο σημαντικότερος από τους ιδρυτές του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (PCI - *Partito Comunista Italiano*) και διετέλεσε πρώτος γενικός γραμματέας του, «*ήταν ο τελευταίος Δυτικός επαναστάτης που αποκάλυψε τον Στάλιν μες στα μούτρα του (το 1926) νεκροθάφτη της επανάστασης και έζησε για να το διηγηθεί*»¹⁷. Όπως αναφέρουν και οι συγγραφείς της εισαγωγής στην έκδοση του *Antagonism*, τη στιγμή που γράφει το κείμενο που δημοσιεύουμε εδώ (*Κόμμα και Τάξη*) θεωρούσε ακόμα τους μπολσεβίκους κομμουνιστικό, δηλαδή επαναστατικό, κόμμα. Την ίδια χρονιά όμως εκφράζει τη διαφωνία του με τη γραμμή της Μόσχας, καθώς ο Μπορντίγκα αντιτίθεται στην τακτική του ενιαίου μετώπου (καθώς θεωρούσε τα σοσιαλιστικά κόμματα ρεφορμιστικά-αντεπαναστατικά). Εκεί που θα έρθει ανοιχτά σε σύγκρουση με το Ρώσικο Κομμουνιστικό Κόμμα είναι στην 6^η διευρυμένη εκτελεστική επιτροπή της Κομιντέρν το 1926. Στη συνδιάσκεψη της επιτροπής θα τονίσει ότι αυτό που χρειάζεται η στρατηγική της Κομμουνιστικής Διεθνούς δεν είναι επιμέρους διορθώσεις, αλλά συνολική αναθεώρηση. Έτσι, θα επιτεθεί στη στρατηγική της Μπολσεβικοποίησης λέγοντας ότι «*το Ρώσικο Κόμμα -είναι γεγονός- αγωνίστηκε σε συγκεκριμένες συνθήκες, σε μια χώρα όπου η φεουδαρχική απολυταρχία δεν είχε ακόμα ανατραπεί από την καπιταλιστική αστική τάξη. Ανάμεσα στην πτώση της φεουδαρχικής απολυταρχίας και την κατάκτηση της εξουσίας από το προλεταριάτο μεσολάβησε μια πολύ σύντομη περίοδος ώστε να μπορούμε να συγκρίνουμε αυτή την εξέλιξη με εκείνη που η προλεταριακή επανάσταση θα πρέπει να κατορθώσει σε άλλες χώρες*»¹⁸. Επίσης, παρόλο που ο Μπορντίγκα ήταν υποστηρικτής του κόμματος (αν και αποσαφηνίζεται σ' αυτή την ενότητα ποιες ήταν οι διαφορές του από τη λενινιστική αντίληψη για το κόμμα) θα ασκήσει κριτική στο εσωτερικό καθεστώς του Κόμματος στη Σοβιετική Ένωση. «*Αν υπάρχουν διαφορές στην άποψη, αυτό αποδεικνύει ότι το κόμμα έχει κάνει λάθη: ότι το κόμμα δεν έχει τη δυνατότητα να αγωνιστεί ριζικά ενάντια στις τάσεις εκφυλισμού του κινήματος της εργατικής τάξης, οι οποίες φυσιολογικά εμφανίζονται σε ορισμένες αποφασιστικές στιγμές μέσα στη γενική κατάσταση. [...] Η πειθαρχία, στην πραγματικότητα, είναι το αποτέλεσμα και όχι η αφετηρία, όχι ένα είδος ακλόνητης ιδεολογικής πλατφόρμας. [...] Έτσι εξηγείται το γεγονός ότι ένας κομματικός ποινικός κώδικας δεν μπορεί να αποτελέσει αντίδοτο για συχνά επεισόδια έλλειψης πειθαρχίας. [...] Πρόσφατα, ένα καθεστώς τρόμου έχει εγκαθιδρυθεί στα κόμματά μας, ένα είδος σπορ, που συνίσταται σε παρεμβάσεις, τιμωρίες, εξολοθρεύσεις - και όλα αυτά γίνονται με μια ιδιαίτερη ευχαρίστηση, σαν να ήταν αυτό το ιδανικό της ζωής του κόμματος. [...] Η ενότητα του κόμματος αναγνωρίζεται από τα αποτελέσματα που πετυχαίνονται και δεν εξασφαλίζεται με ένα καθεστώς απειλών και τρόμου*»¹⁹. Τέλος, ο Μπορντίγκα έθεσε το ζήτημα της σχέσης της Σοβιετικής Ρωσίας με το παγκόσμιο προλεταριάτο από μια διεθνιστική σκοπιά, υποστηρίζοντας ότι οι επαναστάτες από όλες

17. Loren Goldner, *Communism is the material human community: Amadeo Bordiga today*, 1991. Βρίσκεται στο <http://home.earthlink.net/~lrgoldner/>.

18. *The Communist Left in the Third International: Bordiga at the 6th Enlarged Executive Meeting of the Communist International, 1926*. Στο <http://www.marxists.org/archive/bordiga/works/1926/comintern.htm>.

19. ό.π.

τις χώρες θα έπρεπε να έχουν λόγο για τις εσωτερικές υποθέσεις της Ρωσίας και ότι η πολιτική της τελευταίας θα έπρεπε να συντονιστεί όσο γίνεται καλύτερα με τη συνολική επαναστατική πολιτική του προλεταριάτου.

Η καπιταλιστική φύση της Σοβιετικής Ένωσης θα γινόταν ρητή σε ένα κομμάτι της ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς κατά τη δεκαετία του '30. Ωστόσο, ο Μπορντίγκα θα αναγνώριζε τη Ρωσία ως καπιταλιστική την επόμενη δεκαετία, καθώς για ένα μεγάλο διάστημα μετά την απομάκρυνσή του από το PCI το 1926 θα παρέμενε μακριά από την ενεργό δράση²⁰. Για τον Μπορντίγκα, θεμελιακή δεν ήταν η ύπαρξη της γραφειοκρατίας, αλλά η διατήρηση και λειτουργία των οικονομικών νόμων του καπιταλισμού. Έτσι, το σημαντικό δεν ήταν ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν κρατικο-καπιταλιστική, αλλά απλά ότι ήταν καπιταλιστική. Η καλύτερα «για τον Μπορντίγκα, η Σοβιετική Ένωση ήταν μια κοινωνία μεταβατική προς τον καπιταλισμό»²¹. Μια διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης εξελισσόταν εκεί, καθώς «η οικονομική διαδικασία που εκτυλίσσεται στις περιοχές της Ρωσικής ένωσης μπορεί να οριστεί ουσιαστικά ως η εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, στην πιο σύγχρονη μορφή του και με τα πιο σύγχρονα τεχνικά μέσα»²². Έτσι εξήγησε τις ιδιομορφίες του καθεστώτος, σε αντίθεση με την αντίληψη του «περισσότερο ανεπτυγμένου καπιταλισμού» των Γερμανών. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως διαχωρισμένων από τη ζωντανή εργασία αποδείκνυε τον καπιταλιστικό χαρακτήρα του σοβιετικού καθεστώτος. Ο Μπορντίγκα κατανόησε καλύτερα από τους Γερμανούς και Ολλανδούς κομμουνιστές (και τους αναρχικούς) τη φύση του καπιταλισμού, ότι δηλαδή σημασία έχει το κεφάλαιο σαν σχέση παραγωγής και όχι ο καπιταλιστής ως τέτοιος: το κεφάλαιο δεν έχει ανάγκη τον καπιταλιστή σαν άτομο, όπως αποδείκνυε η εμπειρία της Σοβιετικής Ρωσίας. Επίσης, για τον Μπορντίγκα δεν ήταν το κεφάλαιο που ήταν υποταγμένο στο κράτος, αλλά το κράτος ήταν υποταγμένο στο κεφάλαιο²³. Γι' αυτόν, σαφώς δεν καταργήθηκε η ατομική ιδιοκτησία στη Ρωσία, αφού «ο σοσιαλισμός περιλαμβάνει την άρνηση κάθε ιδιοκτησίας, ή κάθε υποκειμένου της ιδιοκτησίας (το μεμονωμένο άτομο, το συνεταιρισμό ατόμων, το κράτος, το έθνος, ακόμα και την κοινωνία) καθώς και κάθε αντικειμένου της ιδιοκτησίας (τη γη, τα μέσα εργασίας γενικά και τα προϊόντα της εργασίας). [...] Η ατομική ιδιοκτησία [της γης] σημαίνει ότι ο μη-κάτοχος αποστερείται της δυνατότητας να εισέλθει σ' αυτή. Οποιοσδήποτε κι αν εξασκεί το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, είτε ένα μεμονωμένο άτομο είτε μια ομάδα, ο χαρακτήρας της "αποστέρησης" παραμένει για όλους τους υπόλοιπους»²⁴. Τέλος, καθώς θεωρούσε την επιχείρηση ως το θεμελιακό οικονομικό θεσμό του καπιταλισμού, ήταν κριτικός απέναντι σε κάθε μορφή «σοσιαλισμού της αγοράς», είτε αυτός εμφανιζόταν με τη μορφή της Σοβιετικής Ένωσης, με το κράτος να αντικαθιστά τους ατομικούς καπιταλιστές διατηρώντας τη μορφή-επιχείρηση, είτε με τη μορφή της εργατικής διεύθυνσης της παραγωγής.

***

---

20. Η αντίληψη που είχε ο Μπορντίγκα για το πειθαρχημένο κόμμα τον οδήγησε πολλές φορές να επαναλάβει το ίδιο σφάλμα, να μην τραβάει μέχρι τα άκρα την κριτική του σε απόψεις και πρακτικές με τις οποίες διαφωνούσε, ώστε να διατηρείται η συνοχή του κόμματος. Έτσι, πριν να εκδιωχτεί από το PCI είχε ο ίδιος παραιτηθεί, αφού είδε ότι η δική του θέση είχε ηττηθεί και έτσι άφησε το PCI να ακολουθήσει τη γραμμή του Ρώσικου Κομμουνιστικού Κόμματος. Ίσως έτσι θα μπορούσαμε εν μέρει να ερμηνεύσουμε και το γεγονός ότι καθυστέρησε να αναγνωρίσει την καπιταλιστική φύση της Σοβιετικής Ένωσης.

21. Loren Goldner, ό.π. Η έμφαση δική μας.

22. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Eight Supplementary Theses on Russia*, 1953.

23. Παρόλο που για εμάς καμία από τις δύο αυτές θέσεις δεν είναι σωστή, καθώς το κράτος πρέπει να γίνει κατανοητό ως μια ιδιαίτερη πολιτική μορφή της καπιταλιστικής σχέσης, δηλαδή μιας ιστορικά συγκεκριμένης μορφής ταξικής κυριαρχίας, καταλαβαίνουμε ότι ο Μπορντίγκα ήθελε να τονίσει όχι ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν μια ιδιαίτερη μορφή ύπαρξης του κεφαλαίου το οποίο κυριαρχούταν από το κράτος, αλλά ότι ήταν μια κεφαλαιοκρατική κοινωνία όπως οι άλλες.

24. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Le Programme revolutionnaire de la societe communiste elimine toute forme de propriete de la terre, des installations productives et des produits du travail*, περιέχεται στο Camatte, *Bordiga et la passion du communisme: Textes essentiels de Bordiga et reperes biographiques* (Paris: Spartacus, 1974).

Η επαναδιαπραγμάτευση της κριτικής της ιστορικής κομμουνιστικής αριστεράς στη σοσιαλδημοκρατία -είτε στη ρεφορμιστική είτε στη μπολσεβίκικη εκδοχή της- και γενικότερα των απόψεων που επεξεργάστηκαν οι διάφορες τάξεις της (και συγκεκριμένα τα δύο ρεύματα που διαπραγματεύεται αυτή η ενότητα), των πρακτικών που ανέπτυξαν και της ιστορικής παρακαταθήκης που άφησαν έχει νόημα μόνο αν γίνει μέσα από μια **ιστορική ματιά**. Αυτό είναι και ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της εισαγωγής στη βρετανική έκδοση του *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ*. Από τη μια, όπως μας δείχνει η ιστορία της ταξικής πάλης, οι παραδοχές των πολιτικών οργανώσεων ούτε ταυτίζονται ούτε συμπίπτουν πάντα με τις προλεταριακές πρακτικές (και μάλιστα πολλές φορές έρχονται σε ευθεία σύγκρουση). Από την άλλη, όμως, αυτές οι παραδοχές, οι ίδιες οι πολιτικές οργανώσεις και οι απόψεις των ριζοσπαστών είναι δημιουργήματα των προλεταριακών αγώνων. Το προλεταριάτο δεν

υπάρχει μέσα σε μια επαναστατική μονιμότητα. Ρεφορμιστικά προγράμματα και ρεφορμιστικές οργανώσεις γεννήθηκαν γιατί οι ταξικοί αγώνες από τους οποίους προήλθαν ήταν ρεφορμιστικοί - ή τουλάχιστον (μέσα στην αντίφασή τους) κυριάρχησε η ρεφορμιστική τάση. Άλλες οργανώσεις και ιδέες ήρθαν σε ρήξη με τα προηγούμενα γιατί οι ίδιες οι πρακτικές του προλεταριάτου ήρθαν σε ρήξη με αυτά - ή τουλάχιστον (μέσα στην αντίφασή του) εν μέρει. Από τη στιγμή που το κεφάλαιο έχει τη δυνατότητα να ενσωματώνει καθετί που δεν το καταστρέφει ολοκληρωτικά, το προλεταριάτο αναγκαστικά βρίσκει απέναντί του και είναι αναγκασμένο να ξεπεράσει τα προϊόντα των δικών του αγώνων του παρελθόντος.

Έτσι, όπως το *Κεφάλαιο* του Μαρξ δε γράφτηκε ουσιαστικά στο Βρετανικό Μουσείο αλλά στα εργοστάσια και στα αστικά κέντρα των καπιταλιστικών χωρών της Ευρώπης, όπως «*το κόμμα του Λένιν δεν πήρε την εξουσία και δεν παρέμεινε σ' αυτή μέσω γραφειοκρατικών μηχανορραφιών*»²⁵, οι ιδέες της ιταλικής και της γερμανο-ολλανδικής αριστεράς ήταν προϊόν όχι της θεωρητικής αντιπαράθεσης με τη σοσιαλδημοκρατία και αργότερα με τον μπολσεβικισμό συγκεκριμένα, αλλά της πρακτικής εμπειρίας της ταξικής πάλης σε κάθε χώρα. Αποτελούν τη θεωρητικοποίηση των καλύτερων στιγμών των προλεταριακών αγώνων στην Ευρώπη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αντανakλούν και τα όριά τους (αντικειμενικά και υποκειμενικά) που τους εμπόδισαν να ξεμπερδέψουν με τον κόσμο του κεφαλαίου. Όπως γράφει ο Ντωβέ, αναφερόμενος στη γερμανική αριστερά, «*ο λενινισμός εξέφρασε το ανέφικτο της επανάστασης στην εποχή του. Ο συμβουλευτικός κομμουνισμός εξέφρασε την αναγκαιότητά της, χωρίς όμως να εντοπίζει που ακριβώς έγκειται αυτή η δυνατότητά της*»²⁶. Έτσι, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ούτε να απορρίψουμε τις ιδέες των δύο αυτών κομμουνιστικών ρευμάτων, αφού αποτελούν κομμάτι της μνήμης των αγώνων της τάξης μας, μνήμη που συμπεριλαμβάνει και την ήττα τους. Ούτε, βέβαια, μπορούμε να αναπαράγουμε αυτούσιες αυτές τις ιδέες σήμερα, παραβλέποντας την εντελώς διαφορετική κατάσταση στο καθεστώς συσσώρευσης του κεφαλαίου και στις αντικει-

25. Ζιλ Ντωβέ - Καρλ Νεζίκ, *Προλεταριάτο και εργασία. Μια ιστορία αγάπης*; στο 11^ο τεύχος του περιοδικού Τα Παιδιά της Γαλαρίας, 2005.

26. Ζιλ Ντωβέ, *Λενινισμός και υπεραριστερά*, περιλαμβάνεται στο *Έκλειψη κι επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*.

μενικές συνθήκες ζωής και υποκειμενικές δυνατότητες των προλετάρων. Αυτό που μπορούμε να επιχειρήσουμε είναι η σύνθεση των δυνατότερων σημείων της ιστορικής παράδοσης της ιταλικής και γερμανο-ολλανδικής κομμουνιστικής αριστεράς. Βέβαια, όπως τα δύο αυτά ρεύματα ήταν δημιούργημα των προλεταριακών αγώνων, έτσι και το πρακτικό ξεπέραςμα των αδυναμιών της θεωρίας μπορεί να γίνει μόνο μέσα στον ταξικό αγώνα που θα ξεπεράσει τα όρια και τις αδυναμίες των προηγούμενων κινήσεων. Αυτό που μένει για εμάς ως κομμουνιστές προλετάρους, είναι να επεξεργαστούμε εκείνα τα εργαλεία που θα μας βοηθήσουν να συνεισφέρουμε όσο μπορούμε καλύτερα στην εξέλιξη της ταξικής πάλης εδώ, σήμερα.

Προς αυτή την κατεύθυνση έχει νόημα η κριτική αντιπαράθεση με τις ιδέες και τις πρακτικές της ιταλικής και γερμανο-ολλανδικής αριστεράς που επιχειρείται τόσο στην εισαγωγή στην έκδοση του Antagonism όσο και στο επίμετρο του riff-raff. Αυτό που θέλουμε εμείς να τονίσουμε εδώ είναι ότι καθεμιά από τις δύο τάσεις προσπάθησε να απαντήσει στο πρόβλημα της διχοτομίας οικονομικού και πολιτικού, το οποίο ήταν κληρονομημένο στο επαναστατικό κίνημα της εποχής τους από την ιστορική παράδοση της Δεύτερης Διεθνούς. Ουσιαστικά, πρόκειται για το ζήτημα του πώς οι άνθρωποι που κάθε μέρα πουλάνε την εργατική τους δύναμη, που δεν αποτελούν παρά το μεταβλητό κομμάτι του κεφαλαίου, που είναι διασπασμένοι σε άτομα-ιδιοκτήτες ή (κάτι που είναι το ίδιο πράγμα με διαφορετική μορφή) άτομα-πολίτες, που είναι κατακερματισμένοι σε επαγγέλματα, φυλές, φύλα, καταναλωτικές ταυτότητες θα γίνουν η τάξη που δημιουργεί τον κομμουνισμό; Η κυρίαρχη στη Δεύτερη Διεθνή σοσιαλδημοκρατία (συμπεριλαμβανομένου του Λένιν) διαχώριζε τις δύο αυτές στιγμές της διαλεκτικής συγκρότησης της τάξης, διαχωρίζοντας το εργατικό κίνημα από το σοσιαλισμό, τη συνδικαλιστική από την πολιτική συνείδηση, και απάντησε ότι η εργατική τάξη από μόνη της είναι καταδικασμένη σε οικονομικούς αγώνες που αναπαράγουν και διαιωνίζουν την κυριαρχία του κεφαλαίου. Ήταν οι αστοί επαναστάτες που θα εισήγαγαν τη σοσιαλιστική συνείδηση στους εργάτες. Οι σοσιαλδημοκράτες της Δεύτερης Διεθνούς αντιλαμβάνονταν το περιεχόμενο του κομμουνισμού ως εξωτερικό προς το προλεταριάτο. Αφού δεν έβλεπαν την εγγενή σχέση ανάμεσα στο προλεταριάτο και την επανάσταση -παρά μόνο στο ότι το προλεταριάτο θα την πραγματοποιήσει- ήταν αναγκασμένοι να εισάγουν ένα πολιτικό πρόγραμμα.

Η απάντηση που έδωσε η καθεμιά από τις δύο τάσεις του αριστερού κομμουνισμού προέκυψε από την αντιπαράθεση με τη σοσιαλδημοκρατία μέσα σε επαναστατικές συνθήκες. Το ξεπέραςμα, ωστόσο, που επιχειρήσε η κάθε τάση παρέμεινε ανεπαρκές. Έτσι, ενώ η γερμανική και ολλανδική κομμουνιστική αριστερά επιβεβαίωσε τον επαναστατικό αυθορμητισμό του προλεταριάτου ενάντια στον αφομοιωτικό ρόλο της σοσιαλδημοκρατίας στη Γερμανία, εγκλωβίστηκε στον εργατισμό και το δημοκρατισμό. Ο Μπορντίγκα ενώ είδε τον κομμουνισμό ως τη συνειδητή επίθεση του ίδιου του προλεταριάτου (και όχι ως τη συνείδηση που εισάγεται σ' αυτό απ' έξω), τον διαχώρισε σε ένα πρόγραμμα αρχών, αναπαράγοντας τελικά τη διαίρεση πολιτικού και οικονομικού. Η αντίληψη του Μπορντίγκα για το κόμμα είναι σαφώς διαφορετική από αυτή του Λένιν, όπως εξηγούν οι συγγραφείς της εισαγωγής του Antagonism. Σαφώς διαφορετική τόσο από το Λένιν όσο και από τη γερμανο-ολλανδική αριστερά είναι και η άποψή του ότι ο κομμουνισμός δεν είναι ζήτημα διεύθυνσης. Ωστόσο, ποτέ δεν μπόρεσε να απαλλαχτεί τελείως από το λενινισμό, συγχέοντας την πραγματικότητα της ύπαρξης ριζοσπαστικών μειοψηφιών (και την αναγκαιότητα της οργάνωσής τους) με το επίσημο κόμμα.

Ροκαμαδούρ

Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ

Κόμμα, Τάξη και Κομμουνισμός

2001: πάνω από μια δεκαετία έχει περάσει από την πτώση του τείχους του Βερολίνου και η διακήρυξη του «Τέλους της Ιστορίας» φαίνεται όχι μόνο να είναι ιδεολογική, αλλά ούτε καν άξια περιφρόνησης. Η ανοιχτή πολεμική σύγκρουση επιστρέφει στην Ευρώπη, όχι ως ένα μεμονωμένο γεγονός αλλά με έναν ενδημικό τρόπο, σαν μια παλιά νόσος που ανέπτυξε αντίσταση στα σύγχρονα αντιβιοτικά. Η παγκόσμια οικονομία βυθίζεται στην ύφεση. Πολλοί από τους πολιτικούς θεσμούς του διεθνούς καπιταλισμού (G8, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα) αμφισβητούνται και βρίσκουν απέναντί τους διαδηλώσεις, περισσότερο από ποτέ. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη του κεφαλαίου δεν οδήγησε, όπως αναμενόταν, στην κατασκευή όλο και περισσότερων και όλο και μεγαλύτερων εργοστασίων στις παλιές καπιταλιστικές χώρες. Αντίθετα, οδήγησε στο κλείσιμο όχι μόνο εργοστασίων αλλά ολόκληρων βιομηχανιών. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθεί το ποσοστό του πληθυσμού που εμφανιζόταν ως οι αρχέτυποι εργάτες στη μαρξιστική ή στη συνδικαλιστική παράδοση. Έτσι, πολλοί ήταν αυτοί που οδηγήθηκαν στο να θεωρούν την τάξη μια παλιομοδίτικη ιδέα. Η συζήτηση σχετικά με το «κόμμα» συχνά θεωρείται ακόμα περισσότερο άνευ νοήματος, εξαιτίας της σύνδεσής του με τον κοινοβουλευτισμό (όλο και περισσότεροι άνθρωποι απέχουν από τις εκλογές και καλά κάνουν) ή το λενινισμό (καθώς διαλύθηκε η μπολσεβίκικη κληρονομιά της ΕΣΣΔ και της Ανατολικής Ευρώπης).

Παρόλα αυτά, η θεμελιώδης διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις παραμένει. Η εξουσία και ο πλούτος συγκεντρώνονται όλο και περισσότερο ως *κεφάλαιο* υπό τον έλεγχο μιας μικρής μειοψηφίας. Και παρά τις αλλαγές στην εργασία, στην κουλτούρα και στις ταυτότητες, όλο και περισσότεροι άνθρωποι μπορούν να επιβιώσουν μόνο ανταλλάσσοντας τη ζωή τους με ένα μισθό. Άρα, όλο και περισσότεροι άνθρωποι υπόκεινται στα καπρίτσια της οικονομίας. Παρόλο που άτομα που προέρχονται από άλλες τάξεις μπορεί να είναι μέρος ενός επαναστατικού κινήματος, η καταστροφή του καπιταλισμού είναι αδιανόητη χωρίς ένα κίνημα της μεγάλης πλειοψηφίας της τάξης αυτών που δεν έχουν αποθέματα, του *προλεταριάτου*, το οποίο βρίσκεται υλικό συμφέρον στην κοινωνική αλλαγή. Σήμερα, όπως και στις περισσότερες ιστορικές περιόδους, μόνο μια μικρή μειοψηφία αντιπαρατίθεται ενεργά στον καπιταλισμό σε μια επαναστατική βάση. Είτε αυτή αυτοπροσδιορίζεται ως «κίνημα», «οργάνωση», «κόμμα» είτε απορρίπτει όλες τις επίσημες μορφές οργάνωσης, το ζήτημα της σχέσης μιας ριζοσπαστικής μειοψηφίας με το υπόλοιπο προλεταριάτο παραμένει κρίσιμο. Αυτό ακριβώς το ζήτημα πραγματεύονται ο Μπορντίγκα και ο Πάνεκουκ στα κείμενα που συζητιούνται παρακάτω.

Τα δυο άρθρα που παρουσιάζονται εδώ, τα οποία φέρουν τον κοινό τίτλο *Κόμμα και Τάξη*, έχουν γραφτεί σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και σε διαφορετικούς τόπους και αντιπροσωπεύουν δυο διαφορετικές και σε κάποια σημεία συγκρουόμενες οπτικές της σχέσης ανάμεσα στην κομμουνιστική οργάνωση, τη συνείδηση και την τάξη. Στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύουν επίσης δυο διαφορετικές οπτικές σχετικά με το τι είναι η τάξη. Αυτά τα ζητήματα ήταν πάντα σημαντικά και έχουν προκαλέσει αρκετές αντιπαραθέσεις. Αναγκαστικά, έχουν απασχολήσει όλες τις ριζοσπαστικές τάσεις με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Αυτό ισχύει ακόμα και για τάσεις που απορρίπτουν την έννοια του επαναστατικού κόμματος. Για παράδειγμα, πολλοί αναρχικοί προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα ονομάζοντας το κόμμα τους «επαναστατική οργάνωση», νομίζοντας πως αλλάζοντας το όνομα εξορκίζουν το διάβολο. Από εκεί και πέρα μπορούν να συγχέουν τη δική τους οργάνωση με την οργάνωση της τάξης¹.

1. (σ.τ.μ.) Η αντι-κομματική πρακτική έχει οδηγήσει αρκετούς αναρχικούς/αντιεξουσιαστές (τουλάχιστον στην Ελλάδα) να απορρίψουν εντελώς τη συζήτηση για το ζήτημα της σχέσης τους με το υπόλοιπο προλεταριάτο και να εγκλωβιστούν σε μια αυτο-αναφορική εμμονή με την καθαρότητα των δικών τους οργανωτικών δομών. Ταυτόχρονα, εκκινώντας από τη σωστή βάση να αποφύγουν να υποκαταστήσουν με τη δράση τους τη δράση του προλεταριάτου, κατέληξαν να απορρίψουν την ίδια την έννοια του προλεταριάτου και την απελευθερωτική δυνατότητα που περιέχεται στην αντιφατική ύπαρξή του. Έτσι,

Η ιταλική και η γερμανική κομμουνιστική αριστερά αντιμετώπισαν ευθέως αυτά τα ζητήματα, αλλά η καθεμία με το δικό της τρόπο.

Το 1921, όταν ο Μπορντίγκα έγραψε το *Κόμμα και Τάξη* ως κείμενο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, οι επαναστάτες της εποχής έβλεπαν τη Ρωσία ως το πρώτο παράδειγμα προλεταριακής επανάστασης. Παρόλο που τόσο η ιταλική όσο και η ολλανδο-γερμανική αριστερά είχαν ήδη διαφωνήσει με τους μπολσεβίκους πάνω στο ζήτημα της «τακτικής» και είχαν αποκηρυχθεί από τον Λένιν², και οι δυο τάσεις συνέχιζαν να θεωρούν τον εαυτό τους κομμάτι του ίδιου κινήματος. Την εποχή που ο Πάνεκουκ έγραψε το δικό του κείμενο, τόσο η γερμανική όσο και η ιταλική αριστερά είχαν αναγνωρίσει την καπιταλιστική φύση της «σοβιετικής» Ρωσίας. Οι ανομοιότητες αυτών των δυο τάσεων αναδεικνύονται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι ο Μπορντίγκα έγραψε το *Κόμμα και Τάξη* το 1921, στην πιο «μπολσεβίκικη» περίοδο του, ενώ ο Πάνεκουκ 20 χρόνια αργότερα, όταν ήταν πλέον ξεκάθαρα «συμβουλευτικός». Αυτό κάνει ευκολότερη την αντιπαραβολή των διαφορών τους, αλλά πιθανόν συσκοτίζει την υποκείμενη σύγκλιση τους.

Το έργο του Μπορντίγκα και της ιταλικής αριστεράς μπορεί, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει τον ένα πόλο μιας διαρκούς διαλεκτικής εντός του κομμουνιστικού κινήματος. Ο θεωρητικός και οργανωμένος κομμουνισμός βασίζεται στο πραγματικό κίνημα του προλεταριάτου στην ανταγωνιστική πάλη του ενάντια στο κεφάλαιο. Ο θεωρητικός κομμουνισμός αποτελεί μια προσπάθεια επεξεργασίας της εμπειρίας των αγώνων του προλεταριάτου. Ωστόσο, υπάρχει μια διαρκής αντίφαση σε αυτή την προσπάθεια. Η επεξεργασία της εμπειρίας των προηγούμενων αγώνων τείνει σε μια όλο και πιο συνεκτική θεωρία που εκδηλώνεται ως ένα πρόγραμμα αρχών. Αλλά η προσκόλληση σε ένα τέτοιο πρόγραμμα οδηγεί αναγκαστικά σε μια κριτική στάση απέναντι στους προλεταριακούς αγώνες. Το αποτέλεσμα είναι αυτοί οι κομμουνιστές να απομακρύνονται συνεχώς από τον πραγματικό αγώνα των προλεταρίων. Ο «μπορντιγκισμός», σε κάποιες από τις εκφάνσεις του, ως κίνημα με συγκεκριμένες αρχές που βασίζεται σε ένα «πάγιο» πρόγραμμα είναι ένα από τα καθαρότερα παραδείγματα αυτού του πόλου.

Ο Πάνεκουκ και η ολλανδο-γερμανική αριστερά εμφανίζονται στον αντίθετο πόλο αυτής της διαλεκτικής, καθώς επίσης και κινήματα όπως αυτό της «Αυτονομίας». Αυτές οι τάσεις προσπαθούν να διατηρήσουν τη σύνδεση της θεωρίας τους με τους σύγχρονους αγώνες του προλεταριάτου και τις αλλαγές στην οργάνωση του κεφαλαίου. Αυτό δυστυχώς μπορεί να οδηγήσει σε μια αέναη αναθεώρηση των πολιτικών θέσεων (ή ακόμα και στην άρνηση να διατηρηθεί οποιαδήποτε θέση) ή σε έναν εργατισμό του «άμεσου» και του «αυθόρμητου».

Είναι αναγκαίο να ξεπεράσουμε την ψευδή αντίθεση ανάμεσα στο πρόγραμμα και τον αυθορμητισμό. Ο κομμουνισμός είναι τόσο η αυτενέργεια του προλεταριάτου όσο και η δριμεία θεωρητική κριτική που την εκφράζει και την προ-οικονομεί.

Η καταγωγή της κομμουνιστικής αριστεράς

Αν η γερμανική και η ιταλική αριστερά, στις τελικές τους μορφές, αποτελούν δυο διαφορετικές στιγμές του ταξικού αγώνα της εποχής τους, τότε το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί υπήρξε αυτή η διαφοροποίηση. Σε τελική ανάλυση και τα δυο κινήματα αναδύθηκαν την ίδια εποχή, σε ευρωπαϊκά κράτη που είχαν κλονιστεί από επαναστατικά κύματα μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Ποιες είναι οι υλικές διαφορές που οδήγησαν στην υιοθέτηση διαφορετικών θέσεων; Η ιταλική και η γερμανική αριστερά μπορούν να ιδωθούν ως προϊόντα της

με την «εξαφάνιση» του προλεταριάτου εξαφανίστηκε ο φόβος της υποκατάστασης μόνο επειδή αυτή η υποκατάσταση είχε γίνει πραγματικότητα.

2. (σ.τ.μ.) Βλέπε το κείμενο του Λένιν *Αριστερισμός: η παιδική ασθένεια του κομμουνισμού* (1920). Στα ελληνικά από τις εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή.

ιστορίας του προλεταριακού κινήματος εντός των ιδιαίτερων συνθηκών των χωρών στις οποίες αναπτύχθηκαν και των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από τα οποία προέκυψαν.

Ήδη πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ο Μπορντίγκα και ο Πάνεκουκ είχαν αγωνιστεί ενάντια στο «ρεβιζιονισμό» (ρεφορμισμό) και οι ολλανδοί ριζοσπάστες είχαν ήδη συγκροτήσει το δικό τους κόμμα. Η βασική διαφορά ανάμεσα στο Ιταλικό και στο Γερμανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα έγκειται στη στάση τους απέναντι στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτή η διαφορά αντανάκλασε το βαθμό συνοχής των αντίστοιχων κοινωνιών. Τόσο η Γερμανία όσο και η Ιταλία είχαν σχετικά πρόσφατα συγκροτηθεί ως έθνη-κράτη. Η Ιταλία ήταν ένα σχετικά αδύναμο κράτος, κάτι που είχε σα συνέπεια μια διστακτική και αμφιταλαντευόμενη εξωτερική πολιτική. Αυτό σημαίνει ότι υπήρχε μια σημαντική αμφισβήτηση του πολέμου στην ιταλική κοινωνία γενικά. Αντίθετα, η Γερμανία ήταν ένα πολύ πιο ισχυρό κράτος, με μοντέρνα βιομηχανική οικονομία, με συγκεντρωτικό κρατικό μηχανισμό και ισχυρή στρατιωτική δύναμη. Υπήρχε έτσι πολύ μεγαλύτερη υποστήριξη για τις πολεμικές επιδιώξεις του κράτους. Η ηγεσία του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος υποστήριξε τον πόλεμο και αρχικά μόνο μια μικρή ριζοσπαστική αριστερά ήταν αντίθετη, το μέγεθος της οποίας αυξήθηκε με την εξέλιξη του πολέμου. Αφού δεν κατάφερε να υπερισχύσει εντός του κόμματος, η αριστερή τάση αναγκάστηκε να αποσχιστεί και να δημιουργήσει τις δικές της οργανώσεις. Εδώ μπορούμε να εντοπίσουμε τις ρίζες της έμφασης που έδινε ο Πάνεκουκ στο «πνεύμα» της τάξης, το οποίο υπάρχει πέρα από συγκεκριμένες οργανωτικές μορφές, καθώς και της σημασίας που αποδίδουν οι συμβουλιακοί στις διασπάσεις. Από την άλλη πλευρά, το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα αντιτέθηκε στον πόλεμο, ακόμα κι αν το έκανε διστακτικά και με μισή καρδιά. Μόνο μια μειοψηφία γύρω από τον Μουσολίνι τον υποστήριξε και έφυγε από το Σοσιαλιστικό Κόμμα, θεμελιώνοντας στη συνέχεια το φασισμό. Η αριστερή τάση διαχωρίστηκε οργανωτικά μόνο όταν πραγματοποίησε μια ρήξη αρχών με τους Μαξιμαλιστές³ και δημιούργησε το δικό της Κομμουνιστικό Κόμμα το 1921. Εδώ πιθανώς βρίσκεται η καταγωγή της έμφασης της ιταλικής αριστεράς στην οργανωτική συνέχεια και στο πρόγραμμα. Με παρόμοιο τρόπο, είναι δυνατόν να διακρίνουμε τους υλικούς λόγους στην ιδιαίτερη ιστορία της κάθε τάσης, που τις οδήγησαν σε διαφορετικές στάσεις απέναντι στη δημοκρατία. Η μάχη του Μπορντίγκα ενάντια στους Ελευθεροτέκτονες (Freemasons)⁴ εντός του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, οι οποίοι συνιστούσαν ένα *δημοκρατικό* στοιχείο εντός του κόμματος αλλά σε καμιά περίπτωση δεν ήταν μαρξιστές, αποτέλεσε την απαρχή της επίθεσης στη δημοκρατία καθαυτή. Από την άλλη μεριά, η υποστήριξη που έδειξε ο Πάνεκουκ στη μαχητική βάση ενάντια στους ρεφορμιστές ηγέτες μπορεί να θεωρηθεί ως η καταγωγή της πίστης του στον αυθορμητισμό και του δημοκρατισμού του.

Ο Πάνεκουκ

Ο Πάνεκουκ ήταν Ολλανδός κομμουνιστής που δραστηριοποιήθηκε τόσο στο Ολλανδικό όσο και στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και αργότερα στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ολλανδίας και στην Ομάδα Διεθνιστών Κομμουνιστών. Είχε επιρροή στο κίνημα του αριστερού κομμουνισμού, ιδιαίτερα στη Γερμανία, αλλά και αλλού. Το έργο του θα πρέπει να αναγνωστεί ως μια θεωρητικοποίηση του ολλανδο-γερμανικού επαναστατικού προλεταριακού κινήματος, με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που το τελευταίο είχε, και όχι ως προϊόν ενός μεμονωμένου διανοούμενου. Το έργο του αποτελεί παράδειγμα μιας συγκεκριμένης τάσης, η οποία απαντάται ξανά και ξανά στα ριζοσπαστικά κινήματα. Η τάση αυτή χαρακτηρίζεται από όρους όπως: συμβουλιακός κομμουνισμός, εργατισμός, «στο πεδίο της παραγωγής»,

3. Την εποχή αυτή στην Ιταλία, ο όρος Μαξιμαλισμός αναφερόταν σε ρεφορμιστές με επαναστατική φρασεολογία. Αντίθετα, στη Ρωσία ο Μαξιμαλισμός ήταν μια επαναστατική τάση.

4. (σ.τ.μ.) Ο Μπορντίγκα θεωρούσε τους Ελευθεροτέκτονες ένα αστικό στοιχείο εντός του κόμματος, το οποίο μάλιστα στηριζόταν και οικονομικά από την αστική τάξη. Έτσι πίστευε ότι στόχος ήταν η επίθεση στη δράση και την επιρροή τους. Από το *Theses on the Abstentionist Communist Faction of the Italian Socialist Party*, δημοσιευμένο στο *Il Soviet*, #6, 1920.

αμεσότητα και έμφαση στον αυθορμητισμό. Αυτές οι απόψεις εμφανίζονται ξανά και ξανά σε διαφορετικό πλαίσιο στα διάφορα κινήματα: στην Εργατική Αυτονομία, στις καταστασιακές ιδέες, στους Βιομηχανικούς Εργάτες του Κόσμου (IWW - *Industrial Workers of the World*)⁵, σε ορισμένα αναρχικά ρεύματα και στη γερμανική, ολλανδική και βρετανική κομμουνιστική αριστερά.

Η Πρώτη Διεθνής διακήρυξε ότι «*η χειραφέτηση των εργαζόμενων τάξεων θα πρέπει να είναι έργο των ίδιων των εργαζόμενων τάξεων...*». Αυτή η φαινομενικά ξεκάθαρη δήλωση, στην οποία εμμένουν σχεδόν όλες οι σύγχρονες τάσεις του μαρξισμού, έχει ερμηνευτεί με διαφορετικούς τρόπους. Υπάρχουν συγκεκριμένες ομάδες εργατών ή ακόμα και μεμονωμένοι εργάτες που θα αυτο-χειραφετηθούν ή είναι η τάξη ως ολότητα αυτή που θα αυτο-χειραφετηθεί; Έχει κάθε αγώνας ενός κομματιού των εργατών τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει το κομμουνιστικό πρόγραμμα ή η ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης απαιτεί ευρύτερη συζήτηση και εμπειρία; Οι συμβουλευτικοί κομμουνιστές έδειχναν εμπιστοσύνη στους «ιδίους του εργάτες» και έτειναν να θεωρούν ότι ο κομμουνισμός ενυπάρχει σε κάθε εργατικό αγώνα. Αυτή η πεποίθηση είχε μια σειρά από σημαντικές συνέπειες. Διαμόρφωσε τη βάση της κριτικής των συμβουλευτικών στις πολιτικές ομάδες - ποιος μπορεί να είναι ο θετικός ρόλος των ομάδων αν οι εργάτες μπορούν να αναδημιουργήσουν την κομμουνιστική κριτική σε οποιοδήποτε αγώνα; Διαμόρφωσε επίσης τη βάση του δημοκρατισμού τους και της πίστης τους στην αυτοδιαχείριση - από τη στιγμή που οι εργάτες ήταν εγγενώς κομμουνιστές, το να πάρουν την εξουσία ήταν ταυτόσημο με την καταστροφή του κεφαλαίου. Τέλος, αποτέλεσε το θεμέλιο του εργατισμού τους - αν οι αγώνες στο χώρο εργασίας είναι εγγενώς κομμουνιστικοί, τότε όλα τα υπόλοιπα μπορούν να υποταχθούν σ' αυτούς.

Υπάρχει μια ουσιαστική τάση ανάμεσα στην πεποίθηση ότι οι εργάτες γίνονται επαναστάτες αυθόρμητα, μόνο μέσω της δικής τους ατομικής εμπειρίας, και στο γεγονός ότι αυτή την πεποίθηση την έχει και την προπαγανδίζει μια μειοψηφία πολιτικά δραστήριων συμβουλευτικών (για παράδειγμα). Οι αντιλήψεις των συμβουλευτικών δε συγκροτήθηκαν αυθόρμητα αλλά μέσα από την αντιπαράθεση με τις ιδέες του Μαρξ, της Λούξεμπουργκ, του Κάουτσκι, του Λένιν, μέσα από μελέτη και πολιτική συζήτηση και όχι μόνο μέσω της συμμετοχής σε μια απεργία ή σε ένα εργατικό κίνημα. Η τάση ανάμεσα στον αυθορμητισμό και στις συνειδητοποιημένες μειοψηφίες υπήρξε μια διαρκής προβληματική της γερμανικής αριστεράς και έτεινε να βρει τη λύση της στη διάλυση των ομάδων. Οι συμβουλευτικοί θεωρητικοποιούν την εξαφάνισή τους.

Η συνείδηση αναπτύσσεται με ανομοιογενή τρόπο. Συχνά, αρχικά αναπτύσσεται σε μειοψηφίες και οι μειοψηφίες αυτές μπορεί να παίξουν ένα θετικό ρόλο, «*προωθούν τη σαφήνεια των στόχων*», όπως το θέτει ο Πάνεκουκ. Αυτές οι μειοψηφίες είναι «*τα όργανα της αυτο-διαφώτισης της εργατικής τάξης*». Αλλά είναι δυνατόν μια τέτοια «αυτο-διαφώτιση» να είναι απλά μια αλλαγή

5. (σ.τ.μ.) Οι IWW -και η έκκλησή τους για το «Ένα Μεγάλο Συνδικάτο» (One Big Union)- αποτελούσαν μάλιστα σημαντική επιρροή για τους Γερμανούς αριστερούς κομμουνιστές, όσον αφορά τη μορφή οργάνωσης της τάξης εντός του καπιταλισμού. Η επιρροή των IWW αυξήθηκε κατά την περίοδο μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, καθώς με τη δημιουργία νέων εργοστασιακών μονάδων (που συχνά συνοδεύονταν από την εισαγωγή αμερικάνικης προηγμένης τεχνολογίας και εργασιακών μεθόδων) οι συνθήκες στις οποίες βρέθηκε η γερμανική εργατική τάξη άρχισαν να μοιάζουν περισσότερο μ' αυτές των ΗΠΑ. Το KAPD πολλές φορές χρησιμοποιούσε την εμπειρία των IWW για να υπερασπιστεί τη στάση του σχετικά με τους εργατικούς αγώνες και το ζήτημα των συνδικάτων. Ωστόσο, το γεγονός ότι η αμερικάνικη εργατική τάξη ήταν εξαιρετικά κινητική σε σύγκριση με τη γερμανική, έθετε σοβαρούς περιορισμούς στη μεταφορά της εμπειρίας των IWW στη Γερμανία.

στη συνείδηση, όπως ισχυρίζεται; Σίγουρα πρόκειται επίσης για «διαφώτιση» γύρω από τις τακτικές και σχετικά με τη δράση. Δηλαδή, αυτές οι μειοψηφίες, οι οποίες διαμορφώνουν το *υλικό κόμμα* (δες παρακάτω), μπορούν επίσης να οδηγήσουν την τάξη, με την έννοια του καθορισμού μιας πορείας την οποία τα πιο μαχητικά στοιχεία της τάξης αντιλαμβάνονται ως καλύτερη για να ακολουθηθεί. Μ' αυτή την έννοια το κόμμα γίνεται «*το όργανο της τάξης*» (Μπορντίγκα) και οποιαδήποτε σαφής διάκριση ανάμεσα στις κομμουνιστικές μειοψηφίες και στη μάζα του προλεταριάτου εξαφανίζεται.

Το Κόμμα και Τάξη του Πάνεκουκ

Όταν ο Πάνεκουκ δηλώνει ότι «*το παλιό εργατικό κίνημα είναι οργανωμένο σε κόμματα*» είναι ξεκάθαρο ότι χρησιμοποιεί τη λέξη «κόμμα» για να αναφερθεί κυρίως σε επίσημες οργανώσεις. Διακρίνει το κόμμα από την τάξη και δεν έχει την αντίληψη της έννοιας του «ιστορικού» ή υλικού κόμματος ως προϊόντος της τάξης.

Σύμφωνα με τον Πάνεκουκ, «*οι εργάτες πρέπει... να σκέφτονται και να αποφασίζουν οι ίδιοι για τους εαυτούς τους*». Αλλά οι εργάτες, άτομα που απασχολούνται σε χιλιάδες διαφορετικές επιχειρήσεις, στις περισσότερες περιπτώσεις σκέφτονται, δρουν και αποφασίζουν ατομικά ή στην καλύτερη περίπτωση συντηχιακά. Μόνο όταν οι εργάτες αρχίζουν να ενώνονται ως τάξη για τον εαυτό της, να δρουν μαζί, πολιτικά, μπορούν να αρχίσουν να σκέφτονται και να αποφασίζουν συλλογικά με ένα συνεκτικό τρόπο που προεικονίζει τον κομμουνισμό. Υπό κανονικές συνθήκες η μόνη συμφωνία που έχουν είναι αυτή μεταξύ πολιτών του αστικού κράτους.

Για τον Πάνεκουκ, «*οι τάξεις είναι ομαδοποιήσεις στη βάση οικονομικών συμφερόντων*». Αλλά τί σημαίνει «οικονομικά συμφέροντα»; Γιατί να εστιάσουμε σε μια τάξη, τους εργάτες, αντί μιας άλλης τάξης, τους αγρότες⁶ για παράδειγμα; Γιατί να επιλέγουμε να αναδείξουμε την τάξη μας και όχι το φύλο μας, το έθνος μας, το χρώμα του δέρματος ή των ματιών μας; Το σημαντικό για μας είναι ο κομμουνισμός, η ταξική πάλη, οι ανταγωνισμοί σ' αυτή την κοινωνία που τείνουν να επιλυθούν στον κομμουνισμό. Η τάξη αυτο-προσδιορίζεται καταρχήν μέσα από τον ταξικό αγώνα, τον αγώνα των αλλοτριωμένων, των προλετάρων, ενάντια στις δυνάμεις της αλλοτρίωσης: το κεφάλαιο, το κράτος του, τη μισθωτή σχέση, την απομόνωση και πάει λέγοντας. Τα οικονομικά συμφέροντα είναι ένα *αποψασιστικό* αλλά όχι *καθοριστικό* στοιχείο. Το σημείο εκκίνησης είναι ο αγώνας, ο πρακτικός ανταγωνισμός. Ο συμβουλευτικός κομμουνισμός κάνει το λάθος να υπερτονίζει τις αντικειμενικές συνθήκες, *την τάξη καθεαυτή*. Ξεκινώντας από αυτό το σημείο καταλήγει στον εργατισμό, το δημοκρατισμό και τον αυθορμητισμό. Ο Μπορντίγκα στο *Κόμμα και Τάξη* κάνει το αντίστροφο λάθος, υπερτονίζει τις υποκειμενικές συνθήκες, την αγωνιζόμενη τάξη, *την τάξη για τον εαυτό της*⁷. Αυτή η υπερβολική έμφαση στο υποκειμενικό στοιχείο συνεπάγεται μια ιδεαλιστική τάση στην ανάλυση του Μπορντίγκα και τον υπερτονισμό της πολιτικής τακτικής. Είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε την τάξη στη διαλεκτική της ενότητα, ως τάξη καθεαυτή και τάξη για τον εαυτό της, και τις οικονομικές συνθήκες ως το θεμέλιο της ανταγωνιστικής της θέσης μέσα στην κοινωνία. Η θέση των εργατών ως στοιχείων της παραγωγής δεν είναι καθοριστική για την ταξική πάλη (και τον κομμουνισμό) αλλά διαμορφώνει ένα μέρος της υλικής της βάσης.

Ο Πάνεκουκ επισημαίνει μια λανθασμένη αντίληψη του παλιού εργατικού κινήματος: «*Κατά την άνοδο της Σοσιαλδημοκρατίας φαινόταν πως [αυτή] σταδιακά θα αγκάλιαζε ολόκληρη την εργατική τάξη [...] εξαιτίας του ότι η μαρξική θεωρία είχε διακηρύξει ότι παρόμοια συμφέροντα δημιουργούν*

6. (σ.τ.μ.) Για να αποφύγουμε τυχόν παρανοήσεις να σημειώσουμε ότι η λέξη *αγρότης* (peasant) αναφέρεται στους ανεξάρτητους παραγωγούς που έχουν την ιδιοκτησία της γης την οποία καλλιεργούν και των παραγωγικών μέσων της δουλειάς. Οι προλετάριοι που απασχολούνται στη γη ονομάζονται *εργάτες γης* (land workers).

7. Αυτό το λάθος διορθώθηκε μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην ανάλυση του προλεταριάτου ως τάξης «χωρίς αποθέματα», όπως στο *Marxismo e Miseria*. Βλέπε παρακάτω.

παρόμοιες οπτικές και παρόμοιους στόχους [...]». Η αντίληψη στην οποία επιτίθεται ο Πάνεκουκ ήταν όντως λανθασμένη. Έβλεπε την ολότητα της τάξης καθεαυτής (καθορισμένης από τα οικονομικά συμφέροντα, σύμφωνα με τον Πάνεκουκ) να εξελίσσεται σε τάξη για τον εαυτό της (καθορισμένη από την πάλη της ενάντια στο κεφάλαιο) και αυτό να γίνεται τυπικά, προτού να γίνει πραγματικά, πράγμα που σημαίνει ότι η οργανωτική ενότητα προηγούνταν της ενότητας στον επαναστατικό αγώνα. Στην πραγματικότητα, κάποιιοι, το οικονομικό συμφέρον των οποίων είναι ο κομμουνισμός, θα παραμείνουν αντεπαναστάτες ως το τέλος. Ο Πάνεκουκ έχει δίκιο όταν βλέπει πως η εργατική τάξη θα είναι βασικά αυτή που θα γεννήσει το κομμουνιστικό κίνημα. Ωστόσο, διατηρεί το μηχανιστικό ιδεώδες ότι όλοι οι εργάτες -ή όλοι οι χειρώνακτες εργάτες- θα μετατραπούν μαζικά σε σοσιαλιστές, πράγμα που είναι ανόητο. Ο Πάνεκουκ επιτίθεται σε μια αποτυχημένη στρατηγική η οποία έχει την παραπάνω αφετηρία, αλλά δεν επιτίθεται στην ίδια τη λανθασμένη αφετηρία. Η κοινωνία, όπως λέει, όντως προχωρά *«μέσα από συγκρούσεις και αντιπάσεις»* και αυτός είναι ο λόγος που ξεσπάνε επαναστατικοί αγώνες, χωρίς όλοι οι εργάτες να γίνονται κομμουνιστές. Σ' αυτό το σημείο, ο Πάνεκουκ διατηρεί μια δημοκρατική, κοινωνιολογική, εργατίστικη προσέγγιση, η οποία βρίσκεται σε ασυμφωνία με την πραγματικότητα.

Ο Πάνεκουκ ισχυρίζεται ότι τα σύγχρονα κόμματα επιδιώκουν να υποκαταστήσουν την τάξη και να κυριαρχήσουν επί των εργατών (κάτι με το οποίο ο Μπορντίγκα διαφωνεί). Ωστόσο, αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα ύπαρξης πολιτικών ομαδοποιήσεων, *«εντελώς διαφορετικών... από τις σημερινές»*. Σωστά τονίζει την αναγκαιότητα ταξικής δράσης, τόσο κατά τη διάρκεια της επανάστασης όσο και μετά απ' αυτή, για την καθυστάθιση της αστικής τάξης και την εξασφάλιση της νίκης (με ή χωρίς το επίσημο κόμμα). Υπαινίσσεται επίσης την αναγκαιότητα της μαζικής παρέμβασης ως μεθόδου ανάπτυξης της συνείδησης. Σε αυτό το σημείο απηχεί τα επιχειρήματα του Μαρξ στη *Γερμανική Ιδεολογία*:

«Τόσο για την παραγωγή σε μαζική κλίμακα της κομμουνιστικής συνείδησης, όσο και για την επιτυχία αυτής της υπόθεσης, είναι αναγκαία η αλλαγή των ανθρώπων σε μαζική κλίμακα, μια αλλαγή που μπορεί να γίνει μονάχα με ένα πρακτικό κίνημα, με μια επανάσταση. Αυτή η επανάσταση είναι επομένως αναγκαία, όχι μόνο επειδή η κυρίαρχη τάξη δε μπορεί να ανατραπεί με κανέναν άλλο τρόπο, αλλά επίσης επειδή η τάξη που την ανατρέπει μόνο σε μια επανάσταση μπορεί να πετύχει να απαλλαγεί από την προαιώνια "κόπρο του Αυγείου" και να γίνει ικανή να θεμελιώσει εξ αρχής την κοινωνία».

Αυτοδιαχείριση

Ένα στοιχείο του συμβουλιακού κομμουνισμού γενικά είναι το αίτημα για *«αυτοδιαχείριση των επιχειρήσεων»* (Πάνεκουκ). Αυτό το προϊόν του δημοκρατικού εργατισμού της γερμανικής αριστεράς αποτελεί ένα από τα πιο αδύναμα στοιχεία αυτής της τάσης. Οι συμβουλιακοί κομμουνιστές είχαν ως στόχο τους την κατάληψη και στη συνέχεια τη διεύθυνση των εργοστασίων από τους εργάτες. Αυτό καταλήγει σε μια μυωπική αντίληψη της επανάστασης, η οποία αποσκοπεί σε αλλαγές στη διεύθυνση παρά στο συνολικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Η αυτοδιαχείριση, δηλαδή η διοίκηση της επιχείρησης από τους εργάτες που δουλεύουν σ' αυτή, μεταβάλλει μόνο το καθεστώς ιδιοκτησίας και διεύθυνσης της επιχείρησης. Στην καπιταλιστική κοινωνία, στην οποία διαφορετικές επιχειρήσεις λειτουργούν μέσω των μηχανισμών της αγοράς ως μέρη του ενιαίου κοινωνικού κεφαλαίου, δεν έχει σημασία το αν η επιχείρηση αποτελεί ιδιοκτησία ενός ιδιώτη, μιας εταιρίας μετοχικού κεφαλαίου, του κράτους ή των εργαζομένων. Με την ίδια λογική, η φύση της επιχείρησης ως στοιχείου της καπιταλιστικής κοινωνίας δεν αλλάζει είτε η διεύθυνση γίνεται με ιεραρχικό είτε με δημοκρατικό τρόπο. Η αυτοδιαχείριση σημαίνει ότι οι προλετάριοι αυτο-διαχειρίζονται την ίδια τους την εκμετάλλευση. Ακόμα χειρότερα, η αυτοδιαχείριση συχνά εφαρμόζεται σε μη κερδοφόρες εταιρίες που καταρρέουν, από τους εργάτες που προσπαθούν να εμποδίσουν το κλείσιμο της επιχείρησης και την απώλεια της δουλειάς τους. Σ' αυτές τις περιπτώσεις καταλήγει σε ακόμα υψηλότερο βαθμό εκμετάλλευσης από ότι σε μια συνήθη εταιρία. Οι εργάτες «ελεύθερα αποφασίζουν» (κάτω από

την πίεση της αγοράς) να δουλέψουν σκληρότερα για λιγότερα λεφτά, ώστε να διατηρήσουν τη βιωσιμότητα της επιχείρησης. Η αυτοδιαχείριση λειτουργεί έτσι ως ένα όπλο για τη διαχείριση της κρίσης του κεφαλαίου. Η καπιταλιστική φύση των αυτο-διαχειριζόμενων επιχειρήσεων δεν έχει αποδειχτεί μόνο θεωρητικά αλλά και σε πρακτικό επίπεδο, καθώς διάφορες ομάδες καπιταλιστών την έχουν εφαρμόσει κατά καιρούς⁸.

Ο Μπορντίγκα κατανόησε το πρόβλημα της αυτοδιαχείρισης ήδη από το 1920, παρόλο που το έκανε από μια κρατικιστική σκοπιά. «Το εργοστάσιο θα κατακτηθεί από την εργατική τάξη -και όχι μόνο από το εργατικό δυναμικό που το λειτουργεί, το οποίο είναι πολύ αδύναμο και δεν έχει κομμουνιστική συνείδηση- μόνο εφόσον η εργατική τάξη ως ολόκληρη θα έχει καταλάβει την πολιτική εξουσία. Αν δε συμβεί αυτό, η Βασιλική Φρουρά, η στρατιωτική αστυνομία κλπ -με άλλα λόγια, ο μηχανισμός εξουσίας και καταπίεσης που διαθέτει η αστική τάξη, ο μηχανισμός της πολιτικής της εξουσίας- θα διαλύσουν όλες τις αυταπάτες»⁹.

Το πρακτικό αποτέλεσμα της αυτο-διαχειριστικής προοπτικής φάνηκε στη Γαλλία το 1968. Το κίνημα των καταλήψεων ξεκίνησε στα πανεπιστήμια, τα οποία μετατράπηκαν από τους επαναστάτες σε κοινωνικούς χώρους (και όχι σε συλλογικά πανεπιστήμια). Όπως περιγράφουν δυο συμμετέχοντες στο κίνημα:

«Η κλιμάκωση έφτασε μέχρι το σημείο της δημιουργίας γενικών συνελεύσεων τμημάτων του πληθυσμού μέσα στα κατειλημμένα πανεπιστήμια. Οι καταληψίες οργάνωσαν τις ίδιες τους τις δραστηριότητες».

«Ωστόσο, οι άνθρωποι που “κοινωνικοποίησαν” τα πανεπιστήμια δεν έβλεπαν τα εργοστάσια ως ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ μέσα παραγωγής. Δεν αντιλαμβάνονταν ότι τα εργοστάσια δε δημιουργήθηκαν από τους εργάτες που δούλευαν εκεί αλλά από ολόκληρες γενιές εργαζόμενων».

Αυτοί που συμερίζονταν την παραπάνω προοπτική, «υποστήριζαν» τους εργάτες αλλά ανησυχούσαν μήπως και υποκαταστήσουν με τη δραστηριότητα τους τη δραστηριότητα των εργατών. Έτσι, οι εργάτες αφέθηκαν να απελευθερώσουν τον εαυτό τους απομονωμένοι, εργοστάσιο εργοστάσιο:

«Πιστεύοντας πως “είναι στα χέρια των εργατών” να καταλάβουν τα εργοστάσια, λάμβανε όντως χώρα μια “υποκατάσταση”, αντίθετη όμως από αυτή που φοβόντουσαν οι αναρχικοί. Οι αγωνιστές υποκατέστησαν τη δική τους δράση με την απραξία (ή τη γραφειοκρατική δράση) της γραφειοκρατίας των εργατών, που ήταν η μοναδική “δράση” την οποία οι εργάτες είχαν τη διάθεση να αναλάβουν».

«Στις 21 του Μάη, τη δεύτερη μέρα της κατάληψης, η επιτροπή δράσης των αγωνιστών βρήκε όλες τις πύλες του εργοστασίου κλειστές και τους αντιπροσώπους του συνδικάτου να τις φυλάσσουν από τους “προβοκάτορες”»¹⁰.

Η απεργία των ανθρακωρύχων στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1984-85 επανέφερε το ζήτημα της επιχείρησης και του ταξικού αγώνα, τόσο πρακτικά όσο και θεωρητικά. Όπως έγραφε το Wildcat: «Κάθε αγώνας στο χώρο εργασίας κινδυνεύει να πέσει στην παγίδα του κορπορατισμού **όσο παραμένει αγώνας περιορισμένος στο χώρο εργασίας...** Στην απεργία των ανθρακωρύχων... τα σημεία κορύφωσης του αγώνα ήταν όταν αναμίχθηκε ολόκληρη η εργατική τάξη μιας συγκεκριμένης περιοχής -για παράδειγμα για να υπερασπιστεί τα χωριά γύρω από τα ορυχεία ενάντια στην αστυνομία. Η “περιοχή” περιλαμβάνει χώρους εργασίας και είναι συχνά πολύ σημαντικό να διακόπτεται η λειτουργία τους, να καταλαμβάνονται και/ή να καταστρέφονται. Οι καταλήψεις των χώρων εργασίας, για παράδειγμα, είναι πολύ σημαντικές για να υπονομευθεί ο ρόλος του εργασιακού χώρου ως “επιχείρησης” διαχωρισμένης από την υπόλοιπη κοινωνία - προσκαλώντας και άλλους προλετάριους πέρα από αυτούς που δουλεύουν στους συγκεκριμένους χώρους,

8. Βλέπε Lip and The self-Managed Counterrevolution της ομάδας Negation για μια εκτενή ανάλυση της πολιτικής οικονομίας της αυτοδιαχείρισης. Δημοσιεύτηκε στο 3^ο τεύχος του Negation το 1973.

9. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Seize Power or Seize the Factory?*, δημοσιευμένο στο II Soviet, #7, 1920.

(σ.τ.μ.) Οι αυταπάτες για τις οποίες μιλάει εδώ ο Μπορντίγκα είναι οι αυταπάτες της αυτοδιαχείρισης των εργοστασίων που προωθούσαν οι συμβουλιακοί. Αναφέρεται λίγες σειρές παραπάνω από το συγκεκριμένο απόσπασμα.

10. Οι παραθέσεις εδώ είναι από το F. Perlman και F. Gregorie, *Worker Student Action Committees*. Πρωτοκυκλοφόρησε στο Michigan την άνοιξη του 1969 και επανεκδόθηκε από το Black & Red (Detroit) το 1970.

απαλλοτριώνοντας πόρους όπως τυπογραφικά μηχανήματα ή μέσα επικοινωνίας, μοιράζοντας χρήσιμα προϊόντα που παρέμεναν στις αποθήκες...»¹¹.

Τα πραγματικά σημεία αιχμής ενός ταξικού αγώνα δημιουργούνται όταν οι εργάτες σπάνε τα όρια της επιχείρησης και αγωνίζονται στο έδαφος της κοινωνίας. Τέτοια παραδείγματα είναι η Παρισινή Κομμούνια του 1871, η Κροστάνδη το 1921. Αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την δραστηριότητα των διαφόρων τύπων αριστερών που πάντα προσπαθούν να μπουκώσουν στα εργοστάσια.

Συνδικάτα, Εργοστασιακές Οργανώσεις και Σοβιέτ

Η Τρίτη Διεθνής θεωρούσε πως το εργατικό κίνημα είχε εξελιχθεί από τη διαίρεση σε κόμμα, συνδικάτο και συνεργατική στη διαίρεση «που εμφανίζεται σχεδόν παντού» σε κόμμα, σοβιέτ και συνδικάτο. Όμως το πραγματικό κίνημα αναπτύχθηκε με ένα διαφορετικό τρόπο στις χώρες που ήταν περισσότερο εξελιγμένο, στη Ρωσία και τη Γερμανία. Η πραγματική μορφή του κινήματος ήταν η διαίρεση ανάμεσα σε κόμμα, σοβιέτ και εργοστασιακές οργανώσεις. Οι εργοστασιακές οργανώσεις πήραν τη μορφή των εργοστασιακών επιτροπών στη Ρωσία, των εργοστασιακών συμβουλίων στην Ιταλία και των *Betriebsraete* και αργότερα *Unionen* στη Γερμανία. Η διάκριση ανάμεσα σε εργοστασιακά συμβούλια και εργατικά συμβούλια είναι μερικές φορές θολή τόσο στην πράξη όσο και θεωρητικά, αλλά έχει αναδειχθεί με ιδιαίτερη σαφήνεια από τον Μπορντίγκα στην πολεμική του ενάντια στον Γκράμσι. Ο Γκράμσι υποστήριξε ενθουσιωδώς το κίνημα των εργοστασιακών συμβουλίων στο Τορίνο, πιστεύοντας ότι ήταν η αρχή ενός κινήματος των σοβιέτ. Ο Μπορντίγκα τόνισε τη διαφορά ανάμεσα στα εργοστασιακά συμβούλια, που βασιζόνταν σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις, και στα εργατικά συμβούλια τα οποία σχηματίζονταν από προλετάρους μιας περιοχής. Σωστά είδε πως τα εργοστασιακά συμβούλια δεν μπορούσαν να παίξουν το ριζοσπαστικό ρόλο των σοβιέτ και ότι δεν μπορούσαν να μετασχηματίσουν το σύνολο της κοινωνίας. Επισήμανε πως έχουν τις ίδιες αδυναμίες με τα συνδικάτα, όπως η συντεχνιακή λογική και ο εργατισμός και έτσι, λανθασμένα, τα απέρριψε ως μια νέα μορφή συνδικάτου. Αυτή η απόρριψη είναι κατανοητή για την ιταλική περίπτωση, όπου τα εργοστασιακά συμβούλια επιτρεπόταν να εκλέγουν μόνο μέλη του συνδικάτου ως αντιπροσώπους. Στη Γερμανία, όμως, όπου οι κομμουνιστές στις εργοστασιακές οργανώσεις καλούσαν τους εργάτες να εγκαταλείψουν τα συνδικάτα, κάτι τέτοιο θα ήταν πολύ πιο δύσκολο να γίνει.

Οι συμβουλευτικοί κομμουνιστές, όπως ο Γκράμσι, έτειναν να συγχέουν τα εργοστασιακά συμβούλια με τα εργατικά συμβούλια. Στις χειρότερες περιπτώσεις υιοθέτησαν μια ακραία μορφή εργατισμού που κατέληγε να αρνείται την ύπαρξη του προλεταριάτου έξω από το εργοστάσιο. «Μόνο μέσα στο εργοστάσιο είναι ο σημερινός εργάτης πραγματικός προλετάριος... Έξω από το εργοστάσιο είναι μικροαστός...»¹². Από την άλλη πλευρά, το επαναστατικό κίνημα στη Βρετανία μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο στόχευε στη δημιουργία *κοινωνικών σοβιέτ*. Αυτό ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της αυξανόμενης ανεργίας που πετούσε τους επαναστάτες έξω από τους χώρους εργασίας. Αυτό πιθανόν να επηρέασε τη στάση της Σύλβια Πάνκχαρτ (Sylvia Pankhurst), η οποία προωθούσε ένα σύστημα σοβιέτ που θα συμπεριλάμβανε όλους τους προλετάρους ακόμα και αυτούς που βρισκόταν εκτός επιχειρήσεων, όπως οι νοικοκυρές¹³. Αντίθετα προς τη διαδεδομένη σύγχυση γύρω από τα σοβιέτ, η παραπάνω στάση αντιπροσώπευε μια σημαντική αναγνώριση ότι τα σοβιέτ ήταν *κοινωνικές και προλεταριακές* και όχι απλά *εργατικές* οργανώσεις.

11. Wildcat (UK), *Outside and Against the Unions*. Δημοσιεύτηκε ως μπροσούρα το 1992 αποτελώντας «μια κομμουνιστική απάντηση στο κείμενο του Dave Douglass "Refracted Perspective"».

12. Otto Rühle, *From the Bourgeois to the Proletarian Revolution*, 1924.

13. B. Winslow, *Sylvia Pankhurst, Sexual Politics and Political Activism*, St. Martin's Press, 1996.

Ταξική σύνθεση

Τα σοβιέτ και οι εργοστασιακές οργανώσεις εμφανίστηκαν στο τέλος μιας φάσης του κύκλου της καπιταλιστικής συσσώρευσης που βασιζόταν στον ειδικευμένο εργοστασιακό εργάτη και στην αρχή μιας φάσης που βασιζόταν στον εργάτη-μάζα¹⁴. Οι εργοστασιακές οργανώσεις είχαν την τάση να αντιπροσωπεύουν αυτό το κομμάτι της τάξης, τον ειδικευμένο εργάτη. Τα σοβιέτ ή τα εργατικά συμβούλια, τα οποία κατάγονται από τη ρωσική αγροτική κοινότητα, συνένωναν τους προλετάριους μιας περιοχής¹⁵. Τέτοιοι θεσμοί συνιστούν δυνητικά την αυτοοργάνωση ολόκληρης της τάξης και όχι μόνο των εργατών, συμπεριλαμβάνοντας κοινωνικές ομάδες που μπορεί να βρίσκονται έξω από το χώρο εργασίας αλλά συμμετέχουν στον αγώνα, όπως για παράδειγμα (σε κάποιες περιπτώσεις) στρατιώτες, γυναίκες και φοιτητές.

Στις καλύτερες περιπτώσεις, οι εργοστασιακές οργανώσεις ήταν μαχόμενες οργανώσεις των εργατών. Μάχονταν ενάντια στα συνδικάτα που είχαν γίνει συντηρητικά και είχαν ενσωματωθεί στο κράτος κατά την διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Εξέφραζαν την εξέλιξη της τάξης από τάξη καθεαυτή σε τάξη για τον εαυτό της. Τα σοβιέτ, εν δυνάμει τουλάχιστον, ήταν μαχόμενες οργανώσεις ολόκληρης της τάξης και συγκροτούσαν μια εξουσία εναλλακτική σε αυτή του αστικού κράτους. Έτσι, αντιπροσώπευαν τη μετάβαση από την τάξη για τον εαυτό της στην αυτο-κατάργηση του προλεταριάτου, σε μια κομμουνιστική ανθρωπότητα.

Ο Μπορντίγκα σωστά επισήμανε τις ανεπάρκειες των εργοστασιακών οργανώσεων. Έχοντας σαν σημείο εκκίνησης το οικονομικό, δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην ολότητα ή να είναι η οργάνωση της τάξης ως ολότητα. Αλλά κάνοντας αυτή την αξιολογή κριτική, στη συνέχεια ο Μπορντίγκα απορρίπτει τις εργοστασιακές οργανώσεις και αποτυγχάνει έτσι να δει τα θετικά τους στοιχεία σε σύγκριση με τα συνδικάτα. Ανάμεσα στα θετικά τους στοιχεία ήταν και τα εξής: η άρνηση συνδιαλλαγής (από τα *Unionen*), το σπάσιμο των φραγμών ανάμεσα στα διαφορετικά επαγγέλματα, η ρήξη με τους αντιδραστικούς ηγέτες των συνδικάτων και τη γραφειοκρατία και η ενοποίηση των επαναστατών και μαχητικών εργατών σε μια οργάνωση με ριζοσπαστικό πρόγραμμα. Αν και ο κοινωνικός μετασχηματισμός δεν μπορεί να σταματήσει στις πύλες του εργοστασίου, ο αγώνας στον τόπο της εκμετάλλευσης παραμένει κεντρικός για την ανατρεπτική δύναμη του προλεταριάτου. Οι εργοστασιακές οργανώσεις συγκροτήθηκαν από ριζοσπάστες εργάτες σε μια επαναστατική κατάσταση και αντιπροσώπευαν μια ολική ρήξη με τα συνδικάτα, τα οποία είχαν ενσωματωθεί στο κεφάλαιο μέσα από χρόνια ειρηνικής δράσης που στόχευε σε σταδιακές μεταρρυθμίσεις.

Στη Γερμανία τα εργατικά συμβούλια (ή *Raete*) κυριαρχούνταν από σοσιαλδημοκράτες, το κόμμα της αντεπανάστασης, οι οποίοι εξουδετέρωσαν τα συμβούλια και προετοίμασαν τη δημιουργία της δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Σ' αυτή την κατάσταση, οι εργοστασιακές οργανώσεις παρείχαν τη βάση για μια επαναστατική αντίδραση. Εδώ υπάρχει μια ειρωνεία της ιστορίας. Η συμβουλευτική κομμουνιστική τάση εμφανίστηκε εκεί όπου τα εργατικά συμβούλια απέτυχαν να κάνουν την επανάσταση και οι συμβουλευτικοί κομμουνιστές χαρακτηριστικά οργανώθηκαν στις εργοστασιακές οργανώσεις. Αυτό το γεγονός ίσως μπορεί να ερμηνεύσει τη σύγχυση των συμβουλευτικών ανάμεσα σε εργοστασιακές οργανώσεις και εργατικά συμβούλια.

Η συγκρότηση των σοβιέτ δεν εγγυάται σε καμιά περίπτωση την επιτυχία της επανάστασης. Το γεγονός ότι τα σοβιέτ λειτουργούν στο κοινωνικό έδαφος, και όχι μόνο στο οικονομικό, μπορεί να σημαίνει ότι αποτελούν στόχο χειραγώγησης από διάφορες πολιτικές τάξεις ακόμα περισσότερο από τις εργοστασιακές οργανώσεις (παρά το γεγονός ότι οι τελευταίες δεν ήταν προστατευμένες από τη χειραγώγηση). Στη Γερμανία και τη Ρωσία, το προλεταριάτο συ-

14. Σέρτζιο Μπολόνια (Sergio Bologna), *Class Composition and the Theory of the Party at the Origins of the Workers' Council Movement*. Τεύχος 13 του περιοδικού *Telos*, φθινόπωρο 1972.

15. Ζακ Καμάτ, *Community and Communism in Russia*. Στο *Invariance*, σειρά II, #4, 1974.

γκρότησε και τους δυο τύπους οργάνωσης (όπως και κόμματα) ίσως επειδή καμιά οργανωτική μορφή από μόνη της δεν αποδείχτηκε επαρκής.

Η αντίθεση ανάμεσα σε σοβιέτ και εργοστασιακές οργανώσεις που εμφανίστηκε στη ρωσική και τη γερμανική επανάσταση, είχε την τάση να ξεπεραστεί σε ορισμένες στιγμές όξυνσης της ταξικής πάλης. Αυτό μπορούμε να το δούμε σε κάποια παραδείγματα αγώνων που οργανώθηκαν από μαζικές συνελύξεις, όπως στην Ισπανία την περίοδο 1976-1978. Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αυτής της μορφής αγώνα είναι αυτό των λιμενεργατών στη Gijon της βόρειας Ισπανίας μεταξύ 1983 και 1985. Ο αγώνας οργανώθηκε μέσω μια συνέλευσης που βρισκόταν σε ένα εγκαταλελειμμένο κινηματογράφο. Όσοι αναμίχθηκαν στον αγώνα συμμετείχαν στη συνέλευση, ασχέτως του αν ήταν λιμενεργάτες, εργάτες ορυχείων, σπουδαστές τεχνικών σχολών ή γέροι προλετάριοι. Έτσι, λοιπόν, η συνέλευση δεν είχε σα βάση πλέον το χώρο εργασίας, αλλά ένωσε όλους τους μαχητικούς προλετάριους σε ένα βίαιο αγώνα στο κοινωνικό έδαφος.

Ο Μπορντίγκα

Ο Μπορντίγκα ήταν ηγετικό μέλος της αριστεράς του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και για κάποιο διάστημα η κεφαλή του PCI. Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι το θάνατό του το 1970 συνεργάστηκε πρώτα με το Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα και στη συνέχεια με το Διεθνές Κομμουνιστικό Κόμμα¹⁶. Το έργο του αποτέλεσε κάτι παραπάνω από το προϊόν ενός μεμονωμένου ανθρώπου, αλλά εξέφρασε την ταξική συνείδηση του επαναστατικού κινήματος της Ιταλίας μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.

Τον καιρό που γράφτηκε το *Κόμμα και τάξη*, ο Μπορντίγκα θεωρούσε ότι οι μπολσεβίκοι και η Τρίτη Διεθνής ήταν πραγματικά κομμουνιστικά κόμματα. Αργότερα, θα αντιτιθόταν στην πολιτική της *μπολσεβικοποίησης*, η οποία επέβαλε μια μηχανική ενότητα, κατευθυνόμενη από τα «άνωτερα στελέχη», προτάσσοντας έναν «οργανικό συγκεντρωτισμό» στον οποίο όλα τα μέλη θα συμμετείχαν ενεργά. «Θα ήταν μοιραίο λάθος να θεωρεί κανείς ότι το κόμμα μπορεί να χωριστεί σε δύο ομάδες, από τις οποίες η μία αφιερώνεται στη θεωρία και η άλλη στη δράση μια τέτοια διαίρεση είναι καταστροφική για το σώμα του κόμματος, όπως επίσης και για το μεμονωμένο αγωνιστή»¹⁷. Αργότερα επρόκειτο να ασκήσει κριτική στο Λένιν. Ωστόσο, διατήρησε στοιχεία μιας μπολσεβίκικης θέσης καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, αφού έβλεπε στο PCI, στο υπάρχον επίσημο κόμμα, την ουσία του προλεταριάτου ως επαναστατικής τάξης.

Αλλά στην πραγματικότητα, οι μπολσεβίκοι ήταν μέρος της αριστεράς του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος. Ο λόγος που υιοθέτησαν μια επαναστατική θέση ήταν το γεγονός ότι στην τσαρική Ρωσία δεν υπήρχε η δυνατότητα επιλογής του δημοκρατικού δρόμου προς την εξουσία που προωθούσε η πλειοψηφία της Δεύτερης Διεθνούς. Οι μπολσεβίκοι ήταν επαναστάτες ενάντια στη ρωσική αριστοκρατία, αλλά διατήρησαν το οργανωτικό και οικονομικό πρόγραμμα, δηλαδή το καπιταλιστικό πρόγραμμα, της Δεύτερης Διεθνούς. Μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, σύντομα υιοθέτησαν μια αντεπαναστατική θέση, πρώτα ενάντια στις ρώσικες μάζες και μετά ενάντια στο προλεταριάτο διεθνώς, συμπεριλαμβανομένων των επαναστατικών στοιχείων των κομμουνιστικών κομμάτων. Στην πραγματικότητα, η στάση του Μπορντίγκα ήταν πολύ πιο ανατρεπτική από αυτή των μπολσεβίκων, άσχετα από το πόσο κοντά στον Λένιν θεωρούσε τον εαυτό του. Η άποψή του για το κόμμα δε θα πρέπει να συγχέεται με την άποψη που υποκαθιστά την τάξη με το κόμμα. Για τον Μπορντίγκα, το κόμμα ήταν πρώτα απ' όλα ένα μέρος της τάξης, δηλαδή μια *μειοψηφία* και όχι ολόκληρη η τάξη. Αργότερα, τόνισε ότι το κόμμα είναι όργανο της τάξης, όχι απλά μέρος της, δηλαδή δεν την αντιπροσωπεύει:

16. Δες το *The Italian Communist Left* για λεπτομέρειες όσον αφορά τις διάφορες διασπάσεις και τις αλλαγές στα ονόματα.

17. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Considerations on the party's organic activity when the general situation is historically unfavourable*, δημοσιευμένο στο *Programma Comunista* #2, 1965.

«Όσον αφορά τη φύση του κόμματος, ισχυριζόμαστε ότι είναι ένα “όργανο” της εργατικής τάξης. Το να ισχυρίζεται κανείς ότι το κόμμα είναι “κομμάτι” και όχι “όργανο” δείχνει μια προσπάθεια να ταυτιστεί το κόμμα με την τάξη με έναν τρόπο στατιστικό και είναι χαρακτηριστικό μιας οπορτουνιστικής παρέκκλισης. Η στατιστική ταύτιση του κόμματος με την τάξη ήταν πάντα ένα από τα χαρακτηριστικά του οπορτουνιστικού εργατισμού»¹⁸.

Ο Μπορντίγκα θεωρούσε την τάξη ως κίνημα και όχι ως ένα στατιστικό γεγονός. Εδώ ακολουθεί τον Μαρξ, ο οποίος ρωτώντας στο τέλος του τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου* «τι αποτελεί μια τάξη;» απορρίπτει ως κριτήριο «την ταυτότητα των εισοδημάτων και των πηγών του εισοδήματος». «Ο απειλείως καταμερισμός των συμφερόντων και των θέσεων στις οποίες ο καταμερισμός της κοινωνικής εργασίας διασπά τους εργάτες, τους κεφαλαιοκράτες και τους γαιοκτήμονες» θα σήμαινε σ’ αυτή την περίπτωση έναν απεριόριστο αριθμό τάξεων. Κάθε άλλο παρά κοινωνιολογικές κατηγορίες, οι τάξεις είναι δυναμικές, συγκρούμενες η μία με την άλλη. Σε ένα κεντρικό απόσπασμα του *Κόμμα και Τάξη* ο Μπορντίγκα γράφει:

«Αντί να λαμβάνει μια φωτογραφία της κοινωνίας σε μια δεδομένη στιγμή (όπως η παλιά μεταφυσική μέθοδος) και να τη μελετά με σκοπό να διακρίνει τις διαφορετικές κατηγορίες στις οποίες τα άτομα που απαρτίζουν την κοινωνία πρέπει να ταξινομηθούν, η διαλεκτική μέθοδος αντιμετωπίζει την ιστορία σαν ένα φιλμ το οποίο ξετυλίγει τις συνεχόμενες σκηνές του. Πρέπει να αναζητήσουμε την τάξη και να τη διακρίνουμε στα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά αυτής της κίνησης. Χρησιμοποιώντας την πρώτη μέθοδο θα ήμασταν ο στόχος χιλίων ενστάσεων από στατιστικούς και δημογράφους οι οποίοι επανεξετάζοντας τις διαιρέσεις μας θα σχολίαζαν ότι δεν υπάρχουν μόνο δύο τάξεις ούτε καν τρεις ή τέσσερις, αλλά μπορούν να υπάρξουν δέκα, εκατό ή χίλιες τάξεις χωρισμένες από συνεχείς διαβαθμίσεις και αόριστες μεταξύ τους ζώνες. Στη δεύτερη περίπτωση, όμως, χρησιμοποιούμε τελείως διαφορετικά κριτήρια για να διακρίνουμε την... τάξη, για να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά, τη δράση και τους απώτερους στόχους της, τα οποία συγκεκριμενοποιούνται σε εμφανείς συμφωνίες, εν μέσω ενός συννοθυλεύματος γεγονότων που ο φτωχός φωτογράφος της στατιστικής κατέγραφε σε μια ψυχρή σειρά άφρων δεδομένων. Έτσι λοιπόν, για να δηλώσουμε ότι μια τάξη υπάρχει και δρα σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή δεν αρκεί να γνωρίζουμε, για παράδειγμα, πόσοι ήταν οι έμποροι στο Παρίσι υπό το καθεστώς του Λουδοβίκου του 14^{ου} ή τον αριθμό των Άγγλων γαιοκτημόνων το 18^ο αιώνα ή τον αριθμό των εργατών στη βελγική βιομηχανία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αντίθετα, θα χρειαστεί να ερευνήσουμε αναλυτικά μια ολόκληρη ιστορική περίοδο· θα χρειαστεί να διακρίνουμε ένα ολόκληρο κοινωνικό, και γι’ αυτό πολιτικό, κίνημα το οποίο ψάχνει το δρόμο του ανάμεσα στα ζενίθ και στα ναδίρ του, ανάμεσα στα λάθη και στις επιτυχίες του, ενώ εμφανώς προσφύεται στο σύνολο των συμφερόντων ενός στρώματος ανθρώπων οι οποίοι έχουν τοποθετηθεί σε μια συγκεκριμένη κατάσταση λόγω του τρόπου παραγωγής και της ανάπτυξης του».

Για τον Μπορντίγκα, η συνείδηση εμφανίζεται πρώτα απ’ όλα σε μικρές ομάδες εργατών. Όταν η μάζα αναγκάζεται να δράσει, οι μικρές αυτές ομάδες οδηγούν τους υπόλοιπους. Το *υλικό κόμμα* είναι το άθροισμα μικρών ηγετικών ομάδων, οι ριζοσπαστικές μειοψηφίες. Η κίνηση που ορίζει την τάξη, κάνει επίσης αναγκαίο ένα κόμμα. Ωστόσο, αυτό το κόμμα μπορεί να υπάρχει *υλικά* αλλά όχι *επίσημα*. Αυτό σημαίνει ότι το πολιτικό κίνημα της τάξης δε συγκροτείται απαραίτητα σε μια συγκεκριμένη επίσημη οργάνωση, που ονομάζεται Κόμμα, με κάρτες μελών, στόχους, αρχές και ένα εσωτερικό δελτίο. Το κόμμα μπορεί να υπάρχει ως ένα κίνημα περισσότερο διάχυτο, που να αποτελείται ίσως από διάφορες ομάδες, από τις οποίες μπορεί όλες να αποκαλούνται κόμματα ή καμία από αυτές. Ή μπορεί να αποτελείται από κομμάτια τέτοιων ομάδων ή από ανεπίσημες διασυνδέσεις ανάμεσα σε άτομα που δεν είναι μέλη καμιάς ομάδας. Αυτή η όψη της άποψης του Μπορντίγκα για το κόμμα αναπτύχθηκε αργότερα από τον Καμάτ, σε αντίθεση προς τον οργανωτικό φετιχισμό κάποιων ομάδων της ιταλικής αριστεράς. Είναι ξεκάθαρο ότι η άποψη αυτή απέχει πολύ από αυτές του Κάουτσκι και του Λένιν, σύμφωνα με τις οποίες οι εργάτες μπορούν να αποκτήσουν σοσιαλιστική συνείδηση μόνο «από τα έξω», δηλαδή από «αστούς διανοούμενους»¹⁹.

18. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Intervento alla commissione politica per il congresso di Lione*, 1926.

19. Δες το *Τι να κάνουμε*; του Λένιν (1901). Ελληνική έκδοση από τη Σύγχρονη Εποχή.

Ο Μπορντίγκα υποστήριζε ότι «η κατάρρευση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δεύτερης Διεθνούς δε σήμαινε σε καμία περίπτωση την κατάρρευση των προλεταριακών κομμάτων γενικά, αλλά την αποτυχία οργανισμών που είχαν ξεχάσει ότι είναι κόμματα επειδή είχαν σταματήσει να είναι κόμματα, αν μπορούμε να το πούμε έτσι». Αυτό σημαίνει ότι το επίσημο κόμμα είχε πάψει να είναι το υλικό κόμμα. Αυτό το φαινόμενο θα λάμβανε χώρα ξανά με τον εκφυλισμό των κομμουνιστικών κομμάτων.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, τα μέλη των ριζοσπαστικών μειοψηφιών δεν ομαδοποιούνται όλα στις ίδιες οργανώσεις. Την περίοδο μετά τη Ρωσική επανάσταση, οι διαφορετικές μειοψηφικές ομάδες έτειναν όντως να συνενωθούν σε ένα επίσημο κόμμα. Η απόφαση της Τρίτης Διεθνούς ότι «σε κάθε χώρα πρέπει να υπάρχει μόνο ένα κομμουνιστικό κόμμα» εξέφραζε τυπικά την τάση αυτή. Ωστόσο, ακολούθησε ο εκφυλισμός της ρωσικής επανάστασης και η νίκη της αντεπανάστασης στη Δυτική Ευρώπη και η τάση αυτή ανατράπηκε. Το Ρωσικό Κόμμα ευνοούσε όλο και περισσότερο τις δεξιές πτέρυγες των διαφόρων εθνικών τμημάτων της Διεθνούς και προσπαθούσε να συμφιλιωθεί με τις καπιταλιστικές δυνάμεις, κυρίως μέσω της συμμαχίας με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Από τότε και έπειτα, η αριστερά των κομμάτων, σε μερικές περιπτώσεις η πλειοψηφία των μελών τους, έτεινε να αποσχιστεί από τα κομμουνιστικά κόμματα προκειμένου να σχηματίσει αριστερές κομμουνιστικές ομαδοποιήσεις. Τα κομμουνιστικά κόμματα έπαψαν να αποτελούν επαναστατικές ομαδοποιήσεις και μετατράπηκαν σε σταλινικά, καπιταλιστικά κόμματα. Το υλικό κόμμα έχει μια διαλεκτική σχέση με το ταξικό κίνημα και δεν μπορεί να συνεχίζει να υπάρχει ως μαζική οργάνωση έξω από το μαζικό κίνημα. Τα επίσημα κόμματα εκφυλίζονται καθώς το κίνημα φθίνει και οι ριζοσπαστικές μειοψηφίες πρέπει να ομαδοποιηθούν ξανά ως φράξιες ή σε ξεχωριστές οργανώσεις. Από μια άποψη, ο Μπορντίγκα είναι κοντά στον Πάνεκουκ στο ζήτημα αυτό:

«Η οργάνωση του προλεταριάτου -η πιο σημαντική πηγή της δύναμής του- δεν πρέπει να συγχέεται με τις σημερινές μορφές των οργανώσεων... Η φύση αυτής της οργάνωσης είναι κάτι πνευματικό- τίποτα λιγότερο από την ολική μεταμόρφωση του τρόπου σκέψης των προλετάρων»²⁰.

Και οι δυο απηχούν τις απόψεις του Μαρξ σε συγκεκριμένα σημεία: «*Η Λίγκα, όπως η Εταιρεία των Φίλων στο Παρίσι και εκατοντάδες άλλες ομάδες, ήταν μόνο ένα επεισόδιο στην ιστορία του κόμματος, το οποίο αναπτύσσεται παντού αυθόρμητα από το έδαφος της μοντέρνας κοινωνίας... Με τον όρο "κόμμα" αντιλαμβάνομαι το κόμμα με την ευρεία ιστορική έννοια*»²¹.

Ο Μπορντίγκα περιέγραψε την ανάπτυξη του κόμματος ως εξής: προκύπτει δυναμικά από τη δραστηριότητα της τάξης. Μόλις διαμορφωθεί συγκεντρώνει την επαναστατική συνείδηση και τη θέληση της τάξης. Από εδώ και μετά, το κόμμα οδηγεί την τάξη χρησιμοποιώντας άλλες οργανώσεις απλώς ως «ιμάντες μεταφοράς». Αν προεκτείνουμε αυτή την άποψη μπορούμε να δούμε το κόμμα σε σχέση με την τάξη να μετατρέπεται από δυναμικό προϊόν σε ουσία, σε κυρίαρχο, με μια λέξη βλέπουμε την ολίσθηση στον μπολσεβικισμό. Η διαλεκτική ενότητα ανάμεσα στην τάξη και το κόμμα, που υπάρχει σαφώς στην αφετηρία της άποψης, τελικά δίνει τη θέση της σε μια απλή ιεραρχία και αλυσίδα εντολών. Αναμφισβήτητα, μια συγκεντρωτική πειθαρχημένη οργάνωση είναι απαραίτητο στοιχείο σε συγκεκριμένες στιγμές,

20. Άντον Πάνεκουκ, *Massenaktion und Revolution*, 1912.

21. Γράμμα του Μαρξ στον Φράνλιγκρατ το 1860.

(σ.τ.μ.) Εδώ, ο Μαρξ αναφέρεται στην Κομμουνιστική Λίγκα (με έδρα το Λονδίνο) και την Εταιρεία των Φίλων του Λαού στο Παρίσι. Δυο λόγια για αυτές τις οργανώσεις: α) Το 1846, Άγγλοι σοσιαλιστές, επηρεασμένοι από τις ιδέες του Μαρξ και κυρίως από την πρόθεσή του να έρθουν σε επαφή σοσιαλιστές που ζουν σε διαφορετικά μέρη της Ευρώπης, πραγματοποίησαν ένα συνέδριο στο Λονδίνο κατά το οποίο δημιούργησαν την *Κομμουνιστική Λίγκα* (Communist League). Ο Μαρξ έφτιαξε ένα παρακλάδι της στις Βρυξέλλες και το Δεκέμβριο του 1847 συμμετείχε σε μια συνεδρίαση της Λίγκας στο Λονδίνο. Εκεί αποφασίστηκε ότι οι στόχοι της οργάνωσης είναι «η ανατροπή της αστικής τάξης, η κυριαρχία του προλεταριάτου, η καταστροφή της παλιάς αστικής κοινωνίας που βασίζεται στους ταξικούς ανταγωνισμούς και η εγκαθίδρυση μιας νέας κοινωνίας χωρίς τάξεις και ατομική ιδιοκτησία». β) Η *Εταιρεία των Φίλων του Λαού* (Societe des Amis du Peuple) δημιουργήθηκε το 1832 από το ποιο δραστήριο και ριζοσπαστικό κομμάτι του δημοκρατικού κόμματος (republican party) της Γαλλίας. Ενώ η ίδρυσή της ήταν δημόσια, στη συνέχεια λειτούργησε ως μυστική οργάνωση, την οποία η κυβέρνηση και ο αστικός τύπος θεωρούσε εξαιρετικά επικίνδυνη. Μέλος της οργάνωσης ήταν και ο Αύγουστος Μπλανκί.

όπως η οργάνωση μιας εξέγερσης²². Ο Μπορντίγκα, ωστόσο, το παρακάνει με το να προτείνει τη συγκεντρωτική μορφή ως τη γενική μορφή του κόμματος. Το υλικό κόμμα είναι ένα προϊόν της τάξης και μόνο έτσι μπορεί να παραμείνει. Η διακοπή της αμφίδρομης αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κόμμα και η αντικατάστασή της από το μονόλογο του κόμματος σηματοδοτεί τον εκφυλισμό του κόμματος.

Η εργατική δημοκρατία και η δικτατορία του προλεταριάτου

Ο Μπορντίγκα τονίζει ότι τα συμφέροντα της τάξης δεν είναι ίδια με αυτά ενός κομματιού της ή ενός επαγγέλματος. Γι' αυτό τα συμφέροντα της τάξης μπορούν να εκφραστούν μόνο μέσω της ομαδοποίησης όλων των ριζοσπαστικών μειοψηφιών που προέρχονται από τις διάφορες κατηγορίες. Αυτό είναι το κόμμα. Το κόμμα ενοποιεί όλες τις τάσεις της τάξης τόσο κοινωνικά, ενοποιώντας διαφορετικές κατηγορίες, όσο και γεωγραφικά, ενοποιώντας διαφορετικές περιοχές.

Ωστόσο, ο Μπορντίγκα δεν προχωράει σε λεπτομέρειες ως προς το πώς μπορεί αυτή η ενοποίηση να πραγματοποιηθεί. Στην πραγματικότητα, η συγκρότηση της τάξης, ως τάξης αλλά και ως κόμματος, μπορεί να περιλαμβάνει ασυνέχειες, αντιθέσεις και συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικά κομμάτια των προλετάρων στη βάση του μισθού, της ειδίκευσης, της αντίθεσης ανάμεσα στους εργαζόμενους και τους άνεργους, του καταμερισμού της εργασίας με βάση το φύλο, της «φυλής» και ούτω καθεξής. Σ' αυτά τα πολύπλοκα, αλλά ζωτικά προβλήματα της *πολιτικής ανασύνθεσης* της τάξης εστίασε το ρεύμα του αυτόνομου μαρξισμού. Οι διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους κομμάτια του προλεταριάτου αγωνίζονται με βάση τα δικά τους συμφέροντα, κυκλοφορούν την εμπειρία τους και μάχονται για τις ανάγκες τους μέσα στην ευρύτερη τάξη, όπως επίσης και ενάντια στο κεφάλαιο, αμφισβητούν συνεχώς τις καθιερωμένες αλήθειες της «επαναστατικής θεωρίας». Η συνεισφορά των διάφορων «αυτόνομων» ρευμάτων είναι σημαντική, αλλά και προβληματική επίσης, καθώς η επιδίωξη να αντιτεθεί κανείς σε κάθε «ορθοδοξία» διατρέχει επίσης τον κίνδυνο να εγκαταλείψει εντελώς το ταξικό έδαφος²³. Σε κάθε περίπτωση, η ταξική ενότητα μπορεί να είναι μονάχα προϊόν του αγώνα και όχι ένα πρόβλημα στατιστικής.

Εάν μόνο μια μειοψηφία της τάξης έχει συνείδηση της θέσης, των συμφερόντων και των επαναστατικών στόχων της και έχει τη θέληση να πετύχει αυτούς τους στόχους, τότε η πλειοψηφία της τάξης δεν έχει αυτά τα χαρακτηριστικά. Η δημοκρατική οπτική, που θα τοποθετούσε την εξουσία στα χέρια της πλειοψηφίας της τάξης, θα τοποθετούσε την εξουσία στα χέρια αυτών που δεν έχουν ταξική συνείδηση ή επαναστατική θέληση. Αλλά όπως ο Μαρξ υποστηρίζει στη *Γερμανική Ιδεολογία*, οι «ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες» και «οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτε άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, είναι οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις που συλλαμβάνονται σαν ιδέες, άρα είναι η έκφραση των σχέσεων που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, επομένως οι ιδέες της κυριαρχίας της».

Συνεπώς, η δημοκρατική εξουσία, ακόμη και η δημοκρατική εξουσία των εργατών, θα τοποθετούσε την εξουσία στα χέρια του κεφαλαίου. Ο κομμουνισμός απορρίπτει την εργατική δημοκρατία και την εργατική εξουσία και υποστηρίζει μόνο το κομμουνιστικό ταξικό κίνημα. Οι κομμουνιστικές μειοψηφίες, δηλαδή το υλικό κόμμα, μάχονται αδιάλλακτα για την πραγματοποίηση του κομμουνισμού.

22. Δες για παράδειγμα *The Wilhelmshaven Revolt* για μια αποτίμηση από έναν συμβουλευτικό κομμουνιστή που συμμετείχε, του πώς μια ναυτική ανταρσία οργάνωθηκε με έναν αυστηρά συγκεντρωτικό τρόπο.

23. Η τάση που σχετίζεται με την εφημερίδα *Race Traitor* έχει πραγματοποιήσει μια σημαντική δουλειά. Δες το *How the Irish became White*, του Ιγκνάτιεφ (Ignatiev). Μια άλλη ενδιαφέρουσα τάση είναι ο *Μισθός ενάντια στην Οικιακή Εργασία* και ειδικά τα γραπτά των Σέλμα Τζέιμς και Μαριαρόσα Ντάλα Κόστα. Έχουν αντίστοιχα δυνατά σημεία στο ότι εστιάζουν την προσοχή τους στις συγκρούσεις εντός του προλεταριάτου, αλλά και παρόμοιες αδυναμίες στο ότι έχουν την τάση να δίνουν υπερβολική έμφαση στα συμφέροντα της δικής τους ιδιαίτερης ομάδας.

Ο Μπορντίγκα ισχυριζόταν ότι η εσωτερική πειθαρχία στο κόμμα ήταν το αντίδοτο για τον εκφυλισμό. Η οπτική αυτή ήταν πολύ λανθασμένη, όπως αποδείχθηκε από τον εκφυλισμό τόσο του Μπολσεβίκικου Κόμματος όσο και του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Αυτό το λάθος ήταν αναπάντεχο μιας και ο Μπορντίγκα σωστά υποστήριζε ότι *«η επανάσταση δεν είναι μια μορφή οργάνωσης»*. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχουν εγγυήσεις ενάντια στον εκφυλισμό. Αν η επανάσταση αποτύχει, τότε οι μαζικές οργανώσεις (το κόμμα, τα συμβούλια, οι εργοστασιακές οργανώσεις) δεν μπορούν να συνυπάρχουν με το κεφάλαιο επ' αόριστον χωρίς να συμβιβάζονται και τελικά να ενσωματώνονται. Για ένα επίσημο κόμμα η επιλογή είναι προδοσία, υποβάθμιση σε μια ασήμαντη σέχτα ή διάλυση. Καμία εσωτερική πειθαρχία δεν μπορεί να το αποτρέψει αυτό. Η σφυρηλάτηση ενός πειθαρχημένου, συγκεντρωτικού κόμματος, μακράν του να εμποδίσει το κόμμα να ολισθήσει προς την αντεπανάσταση, στην πραγματικότητα απλώς παρείχε στην αντεπανάσταση ένα πειθαρχημένο, συγκεντρωτικό κόμμα.

Ο Μπορντίγκα κατήγγειλε ως δημοκρατική την πίστη των συνδικαλιστών (και των συμβουλιικών) στις οικονομικές οργανώσεις. Τόνισε, επίσης, ότι η αποκέντρωση της οικονομίας ήταν αστική (επειδή οι διαχωρισμένες *επιχειρήσεις* είναι μια ειδικά καπιταλιστική μορφή). Η οργάνωση των εργατών σε συνδικάτα είναι αποδεκτή τόσο από τη δημοκρατική όσο και από τη φασιστική αστική τάξη, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη.

Ενάντια στον υπερτονισμό του οικονομικού αγώνα, ο Μπορντίγκα τονίζει την πολιτική πράξη της επανάστασης, την καταστροφή του αστικού κράτους και την αντικατάστασή του από τη δικτατορία του προλεταριάτου, την οποία προσδιορίζει ως μία μορφή κράτους. Αλλά ο κομμουνισμός ασκεί κριτική στην έννοια της πολιτικής, τόσο πρακτική όσο και θεωρητική. Λέει ο Μαρξ:

«Όσο πιο ανεπτυγμένη και όσο πιο περιεκτική είναι η πολιτική αντίληψη ενός έθνους, τόσο περισσότερο το προλεταριάτο θα σπαταλά τις δυνάμεις του -τουλάχιστον στα αρχικά στάδια του κινήματος- σε μάταιες και χωρίς νόημα εξεγέρσεις που θα ντύνονται στο αίμα. Επειδή σκέφτεται με πολιτικούς όρους, θεωρεί τη βούληση ως την πηγή όλων των κακών και της εξουσίας και την ανατροπή μιας συγκεκριμένης μορφής του κράτους ως το καθολικό γιαιρικό. Η απόδειξη είναι οι πρώτες εξεγέρσεις του γαλλικού προλεταριάτου. Οι εργάτες στη Λυών θεώρησαν ότι οι στόχοι τους ήταν καθαρά πολιτικοί, θεώρησαν τους εαυτούς τους απλά ως στρατιώτες της δημοκρατίας (republic), ενώ στην πραγματικότητα ήταν στρατιώτες του σοσιαλισμού. Έτσι, η πολιτική αντίληψη απέκρυψε τις ρίζες της κοινωνικής τους αθλιότητας, νόθευε την αντίληψη των στόχων τους, η πολιτική τους αντίληψη εξαπάτησε τα κοινωνικά τους ένστικτα».

Η κομμουνιστική κριτική της ίδιας της πολιτικής προκύπτει από την πραγματική κατάσταση του προλεταριάτου: *«η κοινότητα από την οποία οι εργάτες είναι απομονωμένοι είναι μια κοινότητα εντελώς διαφορετικής πραγματικότητας και εμβέλειας από την πολιτική κοινότητα... Η κοινότητα από την οποία η ίδια η εργασία τους τους διαχωρίζει είναι η ίδια η ζωή, η φυσική και πνευματική ζωή, η ανθρώπινη ηθική, η ανθρώπινη δραστηριότητα, η ανθρώπινη απόλαυση, η ανθρώπινη φύση»²⁴.*

Η υπερβολική έμφαση που δίνει ο Μπορντίγκα στο πολιτικό καταλήγει στην έλλειψη ενδιαφέροντος για τους υπαρκτούς ταξικούς αγώνες και στην αποτυχία να ασκήσει, για παράδειγμα, μια επαρκή κριτική στα συνδικάτα. Ο Μπορντίγκα θεωρούσε την επανάσταση καταρχήν ως τη μεταφορά της κρατικής εξουσίας από την αστική τάξη στο κόμμα. Οποιαδήποτε πραγματική κοινωνική αλλαγή θα άρχιζε μόνο μετά από αυτό το σημείο. Αντίθετα, η γερμανο-ολλανδική αριστερά επιδίωξε τη μεταφορά της εξουσίας εντός των εργοστασίων από τα αφεντικά στους εργάτες, αγνοώντας το ζήτημα του κράτους. Κάθε μια από τις δύο εκφράσεις της κομμουνιστικής αριστεράς είδε μόνο τη μισή εικόνα. Ούτε η κρατική εξουσία ούτε ο εργατικός έλεγχος είναι το πραγματικό θεμέλιο της κοινωνικής αλλαγής. Η επανάσταση είναι η κομμουνιστικοποίηση της κοινωνίας, η ανάπτυξη του ταξικού αγώνα μέσω της επανοικειοποίησης του συνόλου της κοινωνίας, η απ-αλλοτρίωση κατά την οποία η κεντρική πολιτική επίθεση στο

24. Και τα δύο αποσπάσματα είναι από το Καρλ Μαρξ, *Κριτικά Σχόλια στο Άρθρο «Ο βασιλιάς της Πρωσίας και η κοινωνική μεταρρύθμιση. Από έναν Πρόσο»*, Vorwärts! No. 63, Αύγουστος 1844.

κράτος είναι μόνο μια πράξη, αν και αποφασιστική. Το προλεταριάτο δε στοχεύει ούτε να γίνει κυρίαρχος του κράτους (απορρίπτοντας μια κρατικιστική ερμηνεία της «δικτατορίας του προλεταριάτου») ούτε ο κυρίαρχος των επιχειρήσεων (απορρίπτοντας την αυτοδιαχείριση), αλλά καταστρέφει τις ίδιες τις συνθήκες της ύπαρξής του και επομένως τον εαυτό του ως τάξη.

Ο Μαρξ για την Τάξη

Η ιταλική και η γερμανική αριστερά, στα κείμενα που συζητιούνται εδώ, φαίνεται να έχουν ασχοληθεί η καθεμία μόνο με τη *μία πλευρά* της διαλεκτικής αντίληψης του προλεταριάτου που αναλύεται από τον Μαρξ: «*Η συγκέντρωση του κεφαλαίου έχει δημιουργήσει για αυτή τη μάζα μια κοινή κατάσταση, κοινά συμφέροντα. Η μάζα αυτή επομένως είναι ήδη μια τάξη απέναντι στο κεφάλαιο, αλλά όχι ακόμη τάξη για τον εαυτό της*»²⁵. Η τάξη, οριζόμενη στη βάση κοινών συμφερόντων, υπάρχει ως *αντικείμενο*, ως παράγοντας του κεφαλαίου, αλλά επίσης με ξεχωριστά συμφέροντα από το κεφάλαιο και απέναντι σ' αυτό. Δηλαδή, το προλεταριάτο αντιτίθεται (εν δυνάμει) στο *κεφάλαιο* παρά στην αστική τάξη συγκεκριμένα. Αυτή η οπτική ήταν σημαντική για την ανάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, μιας κοινωνίας με κεφάλαιο, αλλά χωρίς μια (τοπική) αστική τάξη ως τέτοια. Όπως υποστήριζε ο Μπορντίγκα, «*μιας απασχολεί η υπερβολικά ανεπτυγμένη μορφή του κεφαλαίου, όχι ο καπιταλιστής. Η κυριαρχία του κεφαλαίου δεν έχει ανάγκη από παγιωμένους ανθρώπους*»²⁶. Ο Μαρξ συνεχίζει: «*Στον αγώνα, από τον οποίο έχουμε παρακολουθήσει μόνο λίγες φάσεις, η μάζα αυτή ενοποιείται και συγκροτείται ως τάξη για τον εαυτό της*». Μόνο στον ταξικό αγώνα συγκροτεί πραγματικά το προλεταριάτο τον εαυτό του ως *υποκείμενο*, ως ιστορικό πρωταγωνιστή, μόνο τότε υπάρχει πραγματικά ως ένας ενεργός παράγοντας της κοινωνικής εξέλιξης. Η διάκριση ανάμεσα σε *τάξη καθεαυτή* και *τάξη για τον εαυτό της* είναι ανάλογη με αυτή που οι Ιταλοί αυτόνομοι έκαναν στην ανάλυσή τους ανάμεσα σε *εργατική δύναμη* (παράγοντας της παραγωγής) και *εργατική τάξη* (πολιτική σύνθεση). Η γαλλική «υπερ-αριστερά» έκανε μια αντίστοιχη διάκριση ανάμεσα σε *εργατική τάξη* (αυτή τη φορά ως παράγοντας του κεφαλαίου) και *προλεταριάτο* (ως επαναστατικό υποκείμενο). Αυτές οι διαφορετικές ορολογίες προφανώς δεν εναρμονίζονται, αλλά παρόλα αυτά αναγνωρίζεται σε κάθε περίπτωση η πραγματική τάση του προλεταριάτου.

Η τάξη ορίζεται αντικειμενικά ως εκείνοι που είναι διαχωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής των αναγκαιών για τη ζωή και οι οποίοι δεν έχουν άλλη επιλογή από το να πουλούν επανειλημμένα τη ζωντανή δραστηριότητά τους προκειμένου να τα αποκτήσουν. «*Η εργατική δύναμη βρίσκεται σε κατάσταση χωρισμού από τα μέσα της παραγωγής (σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται και τα μέσα συντήρησης ως μέσα παραγωγής της ίδιας της εργατικής δύναμης), και αυτός ο διαχωρισμός μπορεί να αρθεί μόνο αν η εργατική δύναμη πουληθεί στον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής*»²⁷.

Ο Μπορντίγκα συνόψισε αυτή τη συνθήκη με τη φράση «χωρίς αποθέματα» για να δηλώσει την αναπαραγωγή του προλεταριάτου και την κυκλική, δυναμική αναπαραγωγή της φτώχειας. Οι εργάτες λαμβάνουν ένα μισθό, ίσως έναν υψηλό μισθό, αλλά αμέσως μόλις αυτός ξοδευτεί, επιστρέφουν στην αρχική κατάσταση να μην έχουν άλλο τρόπο να ζήσουν παρά μέσω της πώλησης της ζωντανής τους δραστηριότητας:

«*Με την πρωταρχική του συσσώρευση, ο καπιταλισμός αδειάζει τα πορτοφόλια, τα σπία, τα χωράφια και τα μαγαζιά των ανθρώπων και τους μετατρέπει σε πένητες, ενδεείς, άκληρους, χωρίς αποθέματα. Τους υποβιβάζει σε "μισθωτούς σκλάβους", με την έννοια που έδινε ο Μαρξ σ' αυτή τη φράση. Η αθλιότητα [miseria] αυξάνεται και ο πλούτος συγκεντρώνεται, γιατί υπάρχει μια δυσανάλογη αύξηση στον απόλυτο και σχετικό αριθμό άκληρων προλετάρτων που πρέπει κάθε μέρα να τρώνε ό,τι κάθε μέρα κερδίζουν. Αυτό το οικονομικό φαινόμενο δεν αλλάζει αν κάποια μέρα οι μισθοί ορισμένων εξ' αυτών, σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, σε συγκεκριμένες χώρες, τους επιτρέψουν το μπουρδέλο, τον κινηματογράφο και ΤΗΝ απόλαυση, μια συνδρομή*

25. Καρλ Μαρξ, *Η αθλιότητα της φιλοσοφίας*, εκδόσεις Αναγνωστίδης.

26. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Doctrine of the Body Possessed by the Devil*. Battaglia Comunista 1951, #21.

27. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, Τόμος II*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1979.

στη *Unità*²⁸. Το προλεταριάτο δε γίνεται φτωχότερο όταν πέφτουν οι μισθοί, ούτε πλουσιότερο όταν οι μισθοί αυξάνονται και οι τιμές πέφτουν. Δεν είναι πλουσιότερο όταν δουλεύει απ' όταν είναι άνεργο. Όποιος έχει ξεπέσει στην τάξη των μισθωτών [salariata] είναι φτωχός με έναν απόλυτο τρόπο»²⁹.

Μια τέτοια κατανόηση του πλούτου και της φτώχειας, ότι είναι δηλαδή κάτι άλλο από το επίπεδο της κατανάλωσης απλά, προεικονίζει την ανάλυση των καταστασιακών σχετικά με τη «νέα φτώχεια» που υπάρχει στους προλετάριους στις μοντέρνες κοινωνίες παράλληλα με τα ψυγεία, τις έγχρωμες τηλεοράσεις και τα πακέτα διακοπών.

Ο Μαρξ υποστηρίζει στην Εισαγωγή στην *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Δικαίου* ότι «το προλεταριάτο... συγκροτείται... από την ανθρώπινη μάζα που προέρχεται από τη βίαιη διάλυση της κοινωνίας αυτής και κατ' αρχήν, από τη διάλυση των μεσαιών τάξεων». Αυτή η αναγνώριση της προέλευσης του προλεταριάτου από τη μεσαία τάξη συνδέεται με τα σχόλια που περιέχονται στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* (1844) για την αλλοτρίωση των εργατών από το προϊόν της εργασίας τους: «...ο άνθρωπος αναπαράγει τον εαυτό του όχι μόνο πνευματικά, στη συνείδησή του, αλλά δραστήρια και ουσιαστικά, και γι' αυτό μπορεί έτσι να κοιτάξει τον εαυτό του σε έναν κόσμο που ο ίδιος δημιούργησε. Απομακρύνοντας το αντικείμενο της παραγωγής του από τον άνθρωπο, η αποξενωμένη εργασία τον απομακρύνει έτσι από την ειδολογική του ζωή...».

Η ιδέα ότι οι εργάτες δημιουργούν τον εαυτό τους μέσα από τη δημιουργία του προϊόντος τους είναι σχεδόν ακατανόητη στην πραγματικά μοντέρνα βιομηχανία. Οι περισσότεροι εργάτες σχεδόν δε βλέπουν το προϊόν που συλλογικά παράγουν. Όπου εμπλέκονται πραγματικά άμεσα στην παραγωγή του, εκεί ο καταμερισμός της εργασίας είναι τόσο έντονος ώστε δεν έχουν περιθώριο να επιβεβαιώσουν την προσωπικότητά τους εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό δε συνέβαινε την εποχή του Μαρξ. Τότε, οι μικροαστοί παραγωγοί συγκεντρώνονταν για να παράγουν ως προλετάριοι για έναν καπιταλιστή στη μανιφακτούρα. Ειδιάλλως, μικροαστοί ή εργάτες στη μανιφακτούρα συγκεντρώνονταν στο νέο κοινωνικό θεσμό του εργοστασίου. Αυτοί οι νέοι προλετάριοι, που προέρχονταν από την αποσύνθεση των μεσαιών τάξεων, ένιωθαν άμεσα την αλλοτρίωση του προϊόντος της εργασίας τους, το οποίο προηγουμένως τους άνηκε, αλλά τώρα βρισκόταν στα χέρια του καπιταλιστή. Από αυτό μπορεί κανείς να καταλάβει τη σημασία της αλλοτρίωσης, ως κάτι παραπάνω από απλή φτώχεια, στη θεωρία του Μαρξ. Η αλλοτρίωση παραμένει η θεμελιώδης προϋπόθεση της ύπαρξης του προλεταριάτου, αλλά σήμερα λαμβάνει ακόμη πιο έντονες μορφές. Σήμερα, ο εργάτης είναι αποξενωμένος από το προϊόν του σε βαθμό τέτοιο που ελάχιστα το αναγνωρίζει ως δικό του. Η διαδικασία του να παράγει κανείς τον εαυτό του μέσω του προϊόντος του είναι από μόνη της μια σχεδόν ξένη έννοια. Ανήκει σε έναν άλλο κόσμο.

Στον 21^ο αιώνα

Συζητώντας άρθρα, τα οποία γράφηκαν στις δεκαετίες του '20 ή του '40, όσο σημαντικά και όσο αντιπροσωπευτικά των αληθινών ταξικών κινημάτων της εποχής κι αν είναι αυτά, τίθενται συγκεκριμένα όρια. Σίγουρα μπορούμε να εξετάσουμε διάφορες τάσεις και να προσπαθήσουμε να τις υπερβούμε με κάποιο τρόπο, αλλά δεν μπορούμε να αγνοήσουμε ότι εκφράζουν μια εποχή που τώρα ανήκει στο παρελθόν. Η καπιταλιστική κοινωνία έχει αναπτυχθεί σημαντικά στις δεκαετίες που μεσολάβησαν από τότε που η γερμανική και ιταλική αριστερά την ανέλυσαν, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Πολλές διαφορές θα μπορούσαν να επισημανθούν, όσον αφορά τον πόλεμο, την τηλεόραση, τα μέσα μεταφοράς, την ανάπτυξη της σοσιαλδημοκρατίας, την ιστορία της «Σοβιετικής» Ένωσης, το τέλος της αποικιοκρατίας. Ένα σημαντικό στοιχείο των τελευταίων δεκαετιών, ιδιαίτερα σημαντικό γι' αυτό που συζητάμε, είναι η ανάπτυξη της «νέας οικονομίας» της ευέλικτης παραγωγής, της ελαστικότητας, με τη συνεπακόλουθη

28. Καθημερινή εφημερίδα του PCI.

29. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Marxismo e Miseria*. Battaglia Comunista 1949, #37.

αύξηση της προσωρινής εργασίας και της εργασίας με σύμβαση, και γενικά η μείωση της επαγγελματικής ασφάλειας. Οι αλλαγές αυτές έχουν εισαχθεί από το κεφάλαιο ως ένας τρόπος μεγιστοποίησης της βραχυπρόθεσμης εκμετάλλευσης της εργασίας.

Οι αλλαγές αυτές στην οργάνωση της εργασίας, συνδυαζόμενες με άλλες κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές αλλαγές, έχουν ως επακόλουθο οι εργάτες να ταυτίζονται όλο και λιγότερο με τη δουλειά τους, την εξασθένηση δηλαδή της

συνείδησης του παραγωγού. Σήμερα, τουλάχιστον σε χώρες όπως οι ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο, είναι σπάνιο ο κόσμος να αναγνωρίζει τον εαυτό του ως «εργοστασιακό εργάτη» ή «τυπογράφο» ή ακόμα και ως «εργάτη». Οι εργάτες τείνουν όλο και λιγότερο να βρίσκουν νόημα στο συγκεκριμένο επάγγελμά τους ή στη συγκεκριμένη βιομηχανία στην οποία απασχολούνται. Αντίθετα, περισσότερο από ποτέ, οι εργάτες βλέπουν την εργασία ως ένα απλό μέσο. Η προσωρινότητα προωθήθηκε από το κεφάλαιο ως ένας τρόπος ελάττωσης των «ευθυνών» του απέναντι στους εργάτες, αλλά είχε ταυτόχρονα ως αποτέλεσμα να είναι λιγότερο πιθανό για τους εργάτες να ταυτίζονται (όσο κριτικά κι αν γινόταν αυτό) με το αφεντικό «τους» ή τη δουλειά «τους». Με αυτό τον τρόπο, το κεφάλαιο έχει αρχίσει ήδη να αποσυνθέτει ένα μέρος αυτού που σήμαινε ο όρος «εργατική τάξη» ή ακόμη και το «προλεταριάτο» (αν αυτό νοείται ως κοινωνιολογική έννοια). Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε τί σημασία έχει το *Κόμμα και Τάξη* ή η «Δικτατορία του Προλεταριάτου»;

Ο κομμουνισμός στόχευε πάντα στην κατάργηση όλων των τάξεων, μέσω της αυτοκατάργησης του προλεταριάτου. Ο καπιταλισμός, στην κίνησή του προς την οικουμενικότητα, έτεινε πάντα να διαλύει τάξεις (τους μικροαστούς, τους αγρότες, την αριστοκρατία κλπ). Αυτή η αποσύνθεση των τάξεων, με την κοινωνιολογική έννοια, συνεχίστηκε, αφήνοντάς όχι την εργατική και την αστική τάξη, αλλά ένα συνεχώς μεγεθυνόμενο προλεταριάτο και μια όλο και περισσότερο προλεταριοποιημένη ανθρωπότητα απέναντι στο κεφάλαιο και τους λειτουργούς του (διευθύνοντες συμβούλους, διευθυντικά στελέχη, ανώτερα κρατικά στελέχη και πάει λέγοντας), οι οποίοι ως άτομα είναι όλο και πιο αναλώσιμοι. Κάθε προσπάθεια να αναστηθεί μια ταυτότητα της εργατικής τάξης, η περηφάνια για τις αξίες της δουλειάς, για τη θετική πλευρά της εργασίας, είναι συντηρητική και αντι-κομμουνιστική. Ο κομμουνισμός ήταν πάντα το κίνημα αυτών που δεν είναι τίποτα και πρέπει να γίνουν τα πάντα, των αλλοτριωμένων που μπορούν να απελευθερωθούν μόνο μέσω της απελευθέρωσης ολόκληρης της κοινωνίας.

Συμπερασματικά σχόλια

Ο Μπορντίγκα και ο Πάνεκουκ θεωρητικοποίησαν τις ανώτερες στιγμές των προλεταριακών κινημάτων της Ιταλίας και της Γερμανίας αντίστοιχα. Τα τακτικά λάθη του Μπορντίγκα (για παράδειγμα στο ζήτημα των συνδικάτων), όπως και τα δυνατά του σημεία (όπως η κριτική της δημοκρατίας) είναι προϊόν του προλεταριακού κινήματος. Η ανεπάρκεια της κριτικής της ιταλικής αριστεράς, και η ανάγκη να τροποποιηθεί από τις θέσεις της ολλανδο-γερμανικής αριστεράς, είναι συνέπεια της εθνικής βάσης της εμπειρίας της και της συγκεκριμένης μορφής που ο ταξικός αγώνας πήρε στην Ιταλία. Αντίστοιχα, τα κείμενα του Πάνεκουκ, ο οποίος ανέλυσε το κίνημα στη Γερμανία και ήταν βασικός θεωρητικός του KAPD, δε θα πρέπει να

αντιμετωπίζονται ως οι ιδέες ενός μεμονωμένου ανθρώπου αλλά ως έκφραση του κινήματος της γερμανικής και ολλανδικής εργατικής τάξης. Γιατί, παρόλο το διεθνισμό του PCI, αυτό δεν βρέθηκε στους ίδιους ταξικούς αγώνες με αυτούς του γερμανικού κινήματος και έτσι δεν παρήγαγε την ίδια θεωρία, ειδικά όσον αφορά τα συνδικάτα. Αυτές οι τακτικές ανεπάρκειες στην πραγματικότητα επαληθεύουν στοιχεία της θεωρίας του Μπορντίγκα για το κόμμα. Το κόμμα πρέπει να ενώνει προλετάρους από όλα τα τμήματα της τάξης και να συνθέτει όλες τις ριζοσπαστικές τάσεις μέσα στην τάξη. Η *εθνική* βάση του PCI και του KAPD είναι η αιτία των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της θεωρίας τους, κάτι που συμπεριλαμβάνει και τα όριά τους.

Μια εξέταση των δύο αυτών τάσεων, που βρίσκονται ανάμεσα στις πιο ριζοσπαστικές του 20^{ου} αιώνα, αποσκοπεί στο ξεπέρασμα των αντίστοιχων ορίων τους. Ο κομμουνισμός δεν είναι ούτε «η εξουσία των εργατικών συμβουλίων» ούτε η δικτατορία του κόμματος-πρωτοπορία, ούτε βασιζέται σε οποιαδήποτε άλλη προκαθορισμένη οργανωτική μορφή. Ο κομμουνισμός δεν είναι ούτε η «αυτενέργεια των εργατών» ούτε το «πρόγραμμα», αλλά συγκεκριμένα η προλεταριακή αυτενέργεια που επανοικειοποιείται ή αναδημιουργεί το κομμουνιστικό πρόγραμμα. Αυτό που έχει σημασία δεν είναι η μορφή της οργάνωσης, αλλά τί ακριβώς οργανώνεται το σημαντικό είναι η *κομμουνιστικοποίηση*, η συλλογική επανοικειοποίηση και μεταμόρφωση της ζωής στην ολότητά της, η οποία τώρα είναι αλλοτριωμένη υπό το κεφάλαιο. Αλλά τα ζητήματα που τίθενται εδώ, η οργάνωση (κόμμα, συνδικάτο, σοβιέτ), η συνείδηση, η τάξη, δεν μπορούν να λυθούν σε θεωρητικό επίπεδο. Είναι δυνατό να μάθει κανείς από τη θεωρία που έχει αναπτυχθεί από προηγούμενα ταξικά κινήματα, αλλά μονάχα ένα μελλοντικό κίνημα μπορεί να λύσει ή να ξεπεράσει τα διλήμματα που θέτουν οι Μπορντίγκα και Πάνεκουκ. «Ο κομμουνισμός δεν είναι για μας μια κατάσταση πραγμάτων που πρέπει να εγκαθιδρυθεί, ένα ιδεώδες που σ' αυτό θα πρέπει να προσαρμοστεί η πραγματικότητα. Ονομάζουμε κομμουνισμό το πραγματικό κίνημα που καταργεί τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων. Οι όροι αυτού του κινήματος προκύπτουν από τις προϋποθέσεις που υπάρχουν τώρα»³⁰. Η απόρριψη των υπάρχοντων αγώνων για χάρη της καθαρότητας των αρχών είναι η απόρριψη του κομμουνισμού, της επανάστασης. «Κάθε βήμα του πραγματικού κινήματος είναι πιο σημαντικό από μια ντουζίνα προγράμματα»³¹. Η επανάσταση δεν είναι η εμφάνιση στον πραγματικό κόσμο των ουτοπιών που τώρα υπάρχουν μόνο στη λογοτεχνία ή στα κεφάλια των ανθρώπων. Δεν είναι η εκδήλωση κάποιας απόλυτης αρχής ή αρχών. Ο κομμουνισμός είναι η δημιουργία της ανθρωπότητας, μια δημιουργία η οποία βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη και ξεδιπλώνεται μπροστά στα μάτια μας. Το προλεταριάτο δε «μαθαίνει» απλά από τους αγώνες που διεξάγει. Οι αγώνες αυτοί, που ριζώνουν στις ανάγκες, είναι από μόνοι τους ένα ουσιώδες στοιχείο του κομμουνιστικού κινήματος, η μεταμόρφωση τόσο της κοινωνίας όσο και της συνείδησης. Οι Μπορντίγκα και Πάνεκουκ, παρά τις αδυναμίες τους, παρά τη μεταβολή των συνθηκών στα χρόνια που μεσολάβησαν από τότε που γράφτηκαν τα κείμενα, παραμένουν σημαντικοί ακριβώς γιατί ήταν ικανοί να εκφράσουν τα πραγματικά κινήματα της εποχής τους.

30. Καρλ Μαρξ και Φρήντριχ Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, εκδόσεις Gutenberg, 1997.

31. Γράμμα του Μαρξ στον Μπράκε το 1875.

Κόμμα και Τάξη

Αμαντέο Μπορντίγκα, 1921

Οι θέσεις για το ρόλο του κομμουνιστικού κόμματος στην προλεταριακή επανάσταση που υιοθετήθηκαν από το Δεύτερο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς¹ είναι γνήσια και βαθιά ριζωμένες στο Μαρξιστικό δόγμα. Οι θέσεις αυτές εκκινούν από τον ορισμό της σχέσης μεταξύ κόμματος και τάξης για να αποδείξουν ότι το κόμμα δε μπορεί ποτέ να περιλαμβάνει στις γραμμές του ολόκληρη την τάξη, παρά μόνο ένα μέρος της, και μάλιστα ίσως ούτε καν την πλειοψηφία της. Αυτή η προφανής αλήθεια θα είχε καταστεί ακόμη πιο σαφής αν είχε τονιστεί πως είναι αδύνατο να μιλά κανείς για τάξη, εκτός αν έχει ήδη εμφανιστεί μια μειοψηφία (από την τάξη αυτή) με την τάση να οργανώσει τον εαυτό της σε πολιτικό κόμμα. Τι είναι στην πραγματικότητα μια κοινωνική τάξη σύμφωνα με τη δική μας κριτική μέθοδο; Μπορούμε μήπως να την αναγνωρίσουμε μέσω μιας καθαρά αντικειμενικής, εξωτερικής παρατήρησης των κοινών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών ενός μεγάλου αριθμού ατόμων και από τις αντίστοιχες θέσεις τους στην παραγωγική διαδικασία; Αυτό δε θα ήταν αρκετό. Η μέθοδός μας δεν ισοδυναμεί με μια απλή περιγραφή της κοινωνικής δομής όπως αυτή υπάρχει μια δεδομένη στιγμή, ούτε απλά χαράσσει μια νοητή γραμμή διαιρώντας όλα τα άτομα που συνθέτουν την κοινωνία σε δύο ομάδες, όπως γίνεται σε μια σχολαστική κατηγοριοποίηση ενός φυσιοδίφη. Η μαρξιστική κριτική βλέπει την ανθρώπινη κοινωνία στην κίνηση της, στην ανάπτυξη της στο χρόνο· χρησιμοποιεί ένα ιστορικό και διαλεκτικό κριτήριο, δηλαδή μελετά τη σύνδεση των γεγονότων μέσα στην αμοιβαία αλληλεπίδραση τους. Αντί να λαμβάνει μια φωτογραφία της κοινωνίας σε μια δεδομένη στιγμή (όπως η παλιά μεταφυσική μέθοδος) και να τη μελετά με σκοπό να διακρίνει τις διαφορετικές κατηγορίες στις οποίες τα άτομα που απαρτίζουν την κοινωνία πρέπει να ταξινομηθούν, η διαλεκτική μέθοδος αντιμετωπίζει την ιστορία σαν ένα φιλμ το οποίο ξετυλίγει τις συνεχόμενες σκηνές του. Πρέπει να αναζητήσουμε την τάξη και να τη διακρίνουμε στα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά αυτής της κίνησης. Χρησιμοποιώντας την πρώτη μέθοδο θα ήμασταν ο στόχος χιλίων ενστάσεων από στατιστικούς και δημογράφους οι οποίοι επανε-

1. (σ.τ.μ.) Πρόκειται για το ίδιο συνέδριο σχετικά με το οποίο έγραφε ο Otto Rühle στο *Report from Moscow* το Σεπτέμβριο του 1920, για το οποίο αναφερόμαστε στον πρόλογο αυτής της ενότητας. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1920. Αφού ο Λένιν έχει προετοιμάσει το έδαφος με το *Αριστερισμός: Η παιδική ασθένεια του κομμουνισμού*, οι αποφάσεις του συνεδρίου στρέφονται ενάντια τόσο στους σοσιαλδημοκράτες «κεντρώους», «*που παραμένουν... όσον αφορά συνολικά την πρακτική της κομματικής και πολιτικής τους δουλειάς στο επίπεδο της Δεύτερης Διεθνούς*» όσο και στην τάση που βρίσκεται «στην άκρα αριστερά», η οποία οδηγείται σε «*μια λανθασμένη αξιολόγηση του ρόλου και των καθηκόντων του κόμματος απέναντι στην τάξη και τη μάζα, και στην άρνηση της υποχρέωσης των επαναστατών Κομμουνιστών να δραστηριοποιούνται μέσα στα αστικά κοινοβούλια και τα αντιδραστικά συνδικάτα*». Το συνέδριο υιοθέτησε 21 όρους που θα καθόριζαν την αποδοχή κομμάτων στην Κομμουνιστική Διεθνή. Έτσι, κάθε κόμμα ήταν υποχρεωμένο να διενεργεί συστηματική προπαγάνδα (επίσης στις αγροτικές περιοχές και μέσα στο στρατό) υπέρ της προλεταριακής επανάστασης, να επιδιώξει να αντικαταστήσει τους ρεφορμιστές και «κεντρώους» ηγέτες του εργατικού κινήματος με κομμουνιστές, να συνδυάζει νόμιμες και παράνομες μορφές δράσεις, να ελέγχει αυστηρά τη δραστηριότητα της κοινοβουλευτικής του πτέρυγας, να αποκρούει τον πασιφισμό, να υποστηρίξει τα αντι-αποικιοκρατικά, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, να οργανώνεται στη βάση του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, να αποδεχτεί όλες τις αποφάσεις της Κομιντέρν ως δεσμευτικές και να διαγράψει τα μέλη του που δεν αποδέχονται τους 21 όρους. Τέλος, προωθήθηκε η ιδέα ότι είναι επιτακτική η ένωση όλων των κομμουνιστικών δυνάμεων σε ένα Κομμουνιστικό Κόμμα σε κάθε χώρα. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου έλαβε χώρα μια σημαντική διαμάχη ανάμεσα στον Μπορντίγκα, το Λένιν, τον Μπουχάριν και άλλους γύρω από τον κοινοβουλευτισμό, στην οποία ο Λένιν επιτέθηκε στην κριτική του Μπορντίγκα στην κοινοβουλευτική δράση. Ωστόσο, ο Μπορντίγκα συμφωνεί με τις θέσεις που υιοθετεί η Κομμουνιστική Διεθνή το 1920 για το ρόλο του κόμματος, καθώς αυτό αναλαμβάνει το ρόλο «*να θεραπεύσει [τις μάζες και τους εργάτες] από τον εγωισμό τους, από την έλλειψη αλληλεγγύης, από τα ελαττώματα και τις αδυναμίες τους που δημιουργεί η ατομική ιδιοκτησία, και να τους μετατρέψει σε μια ελεύθερη ένωση ελεύθερων εργατών*». (Όλα τα αποσπάσματα που παραθέτουμε εδώ είναι από το *Theses on the Fundamental Tasks of the Communist International*, που υιοθετήθηκαν στο δεύτερο συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς). Η διαφορετική στάση της γερμανικής και ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς απέναντι στο 2^ο συνέδριο ερμηνεύεται μεταξύ άλλων και από το γεγονός ότι ενώ για τους Γερμανούς οι όροι σήμαναν τη διάλυση του KAPD πίσω στο KPD, για τους Ιταλούς δινόταν η ευκαιρία να ξεμπερδέψουν στη μάχη τους με τους ρεφορμιστές και να σχηματίσουν ένα αμιγώς επαναστατικό κομμουνιστικό κόμμα. Το ότι είχαν την υποστήριξη του Λένιν σ' αυτή την προσπάθεια τους δυνάμωσε ακόμα περισσότερο στη μάχη τους με το PSI.

ξετάζοντας τις διαιρέσεις μας θα σχολίαζαν ότι δεν υπάρχουν μόνο δύο τάξεις ούτε καν τρεις ή τέσσερις, αλλά μπορούν να υπάρξουν δέκα, εκατό ή χίλιες τάξεις, χωρισμένες από συνεχείς διαβαθμίσεις και αόριστες μεταξύ τους ζώνες. Στη δεύτερη περίπτωση, όμως, χρησιμοποιούμε τελείως διαφορετικά κριτήρια για να διακρίνουμε αυτόν τον πρωταγωνιστή της ιστορικής τραγωδίας που είναι η τάξη, για να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά, τη δράση και τους απώτερους στόχους του, τα οποία συγκεκριμενοποιούνται σε εμφανείς συμφωνίες, εν μέσω ενός συνονθυλεύματος γεγονότων που ο φτωχός φωτογράφος της στατιστικής κατέγραφε σε μια ψυχρή σειρά άψυχων δεδομένων. Έτσι λοιπόν, για να δηλώσουμε ότι μια τάξη υπάρχει και δρα σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή δεν αρκεί να γνωρίζουμε, για παράδειγμα, πόσοι ήταν οι έμποροι στο Παρίσι υπό το καθεστώς του Λουδοβίκου του 14^{ου} ή τον αριθμό των Άγγλων γαιοκτημόνων τον 18^ο αιώνα ή τον αριθμό των εργατών στη βελγική βιομηχανία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Αντίθετα, θα χρειαστεί να ερευνήσουμε αναλυτικά μια ολόκληρη ιστορική περίοδο-θα χρειαστεί να διακρίνουμε ένα ολόκληρο κοινωνικό, και γι' αυτό πολιτικό, κίνημα το οποίο ψάχνει το δρόμο του ανάμεσα στα ζενίθ και στα ναδίρ του, ανάμεσα στα λάθη και στις επιτυχίες του, ενώ εμφανώς προσφύεται στο σύνολο των συμφερόντων ενός στρώματος ανθρώπων οι οποίοι έχουν τοποθετηθεί σε μια συγκεκριμένη κατάσταση λόγω του τρόπου παραγωγής και της ανάπτυξης του. Αυτή είναι η μέθοδος ανάλυσης που χρησιμοποίησε ο Φρήντριχ Ένγκελς σε ένα από τα πρώτα κλασσικά του κείμενα, όπου χρησιμοποίησε την ιστορία της Αγγλικής εργατικής τάξης σαν πηγή για να αντλήσει από εκεί την εξήγηση για μια σειρά από πολιτικά κινήματα, και έτσι απέδειξε την ύπαρξη μιας πάλης των τάξεων. Αυτή η διαλεκτική σύλληψη της τάξης μας επιτρέπει να ξεπεράσουμε τις αδύναμες ενστάσεις του στατιστικολόγου. Δεν έχει πια αυτός το δικαίωμα να βλέπει τις αντιτιθέμενες τάξεις σαν καθαρά διαιρεμένες στην ιστορική σκηνή, όπως συμβαίνει με τα διαφορετικά τμήματα του χορού (της αρχαίας τραγωδίας) στη θεατρική σκηνή. Δε μπορεί να ανασκευάσει τα συμπεράσματα μας επιχειρηματολογώντας ότι στην περιοχή επαφής μεταξύ των τάξεων υπάρχουν αόριστα στρώματα μέσα στα οποία συμβαίνει μια ώσμωση μεταξύ ατόμων, γιατί αυτό το πραγματικό γεγονός δεν αλλάζει την ιστορική φυσιογνωμία της αντιπαράθεσης των τάξεων.

***

Έτσι, στην έννοια της τάξης δεν πρέπει να βλέπουμε μια στατική απεικόνιση (της κοινωνίας) αλλά μια δυναμική. Όταν διακρίνουμε μια κοινωνική τάση ή ένα κίνημα προσανατολισμένο προς ένα δεδομένο στόχο, εκεί μπορούμε να αναγνωρίσουμε την τάξη με το πραγματικό νόημα της λέξης. Αλλά εκεί το κόμμα της τάξης υπάρχει ήδη, με έναν υλικό αν όχι με έναν επίσημο τρόπο. Το κόμμα έχει ζωή όταν υπάρχει δόγμα και μέθοδος δράσης. Το κόμμα είναι σχολείο πολιτικής σκέψης και συνεπώς οργάνωση αγώνα. Η πολιτική σκέψη αποτελεί έκφραση της συνείδησης και η οργάνωση αγώνα της βούλησης ή ακριβέστερα της προσπάθειας προς ένα τελικό σκοπό. Χωρίς αυτά τα δύο χαρακτηριστικά δε διαθέτουμε ακόμα τον ορισμό της τάξης. Όπως έχουμε ήδη πει, ο ψυχρός καταγραφέας δεδομένων μπορεί να διαπιστώσει ομοιότητες στις συνθήκες ζωής περισσότερο ή λιγότερο ευρέων ομάδων του πληθυσμού, αλλά δε βλέπει κανένα ίχνος να χαράσσεται στο ιστορικό γίγνεσθαι. Μόνο μέσα στο κόμμα της τάξης μπορούμε να βρούμε αυτά τα δύο χαρακτηριστικά συμπαγή και συμπυκνωμένα. Καθώς ιδιαίτερες συνθήκες και σχέσεις αναπτύσσονται υπό την επίδραση της σταθεροποίησης νέων συστημάτων παραγωγής -για παράδειγμα από τη δημιουργία μεγάλων εργοστασίων στα οποία προσλαμβάνεται και εκπαιδεύεται ένας μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού- η τάξη αρχίζει να διαμορφώνεται. Με τον ίδιο τρόπο τα συμφέροντα μιας τέτοιας συλλογικότητας ανθρώπων βαθμιαία αποκτούν υλικότητα στην ύπαρξη μιας πιο συγκεκριμένης συνείδησης, η οποία αρχίζει να σχηματοποιείται σε μικρές ομάδες αυτής της συλλογικότητας. Όταν η μάζα αναγκάζεται να δράσει, μόνο αυτές οι πρώτες ομάδες μπορούν να δουν από τα πριν έναν τελικό στόχο και είναι αυτές που στηρίζουν και οδηγούν τους υπόλοιπους. Όταν αναφερόμαστε στη σύγχρονη προλεταριακή τάξη πρέπει να έχουμε στο νου μας αυτή τη διαδικασία όχι σε σχέση με μια

επαγγελματική κατηγορία αλλά σε σχέση με την τάξη ως σύνολο. Μόνο τότε μπορεί να γίνει αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται βαθμιαία μια πιο συγκεκριμένη συνείδηση της ταυτότητας των συμφερόντων· αυτή η συνείδηση, όμως, είναι αποτέλεσμα τόσο πολύπλοκων εμπειριών και ιδεών που μπορεί να βρεθεί μόνο σε περιορισμένες ομάδες που αποτελούνται από στοιχεία επιλεγμένα από κάθε (επαγγελματική) κατηγορία. Πράγματι, μόνο μια προωθημένη μειοψηφία μπορεί να έχει ένα καθαρό όραμα συλλογικής δράσης κατευθυνόμενης προς συνολικούς σκοπούς που αφορούν όλη την τάξη. Όραμα το οποίο έχει στον πυρήνα του το σχέδιο της αλλαγής ολόκληρου του κοινωνικού καθεστώτος. Αυτές οι ομάδες, αυτές οι μειοψηφίες, δεν είναι τίποτε άλλο από το κόμμα. Όταν ο σχηματισμός του (ο οποίος φυσικά ποτέ δεν προχωρά χωρίς εσωτερικές συγκρούσεις, κρίσεις και διώξεις) φτάσει σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, τότε μπορούμε να πούμε πως έχουμε μια τάξη εν δράση. Παρότι περιλαμβάνει μόνο ένα τμήμα της τάξης, μόνο το κόμμα μπορεί να της παράσχει ενότητα δράσης και κίνησης, επειδή συγκεντρώνει εκείνα τα στοιχεία που, υπερβαίνοντας τα επαγγελματικά και τοπικά όρια, αφουγκράζονται τον παλμό της τάξης και την αντιπροσωπεύουν. Τα παραπάνω δείχνουν τι σημαίνει το βασικό δεδομένο, ότι το κόμμα είναι μόνο ένα μέρος της τάξης. Εκείνος που έχει μια στατική και αφηρημένη θεώρηση της κοινωνίας και βλέπει την τάξη σα μια ζώνη που περιβάλλει ένα μικρό πυρήνα, το κόμμα, μπορεί εύκολα να οδηγηθεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: αφού το κομμάτι της τάξης που παραμένει έξω από το κόμμα είναι σχεδόν πάντα η πλειοψηφία, θα μπορούσε να έχει μεγαλύτερο βάρος και περισσότερο δίκιο. Αν όμως θυμηθεί κανείς πως τα άτομα αυτής της μεγάλης μάζας δεν έχουν ακόμα ούτε ταξική συνείδηση ούτε ταξική βούληση και ζουν για τους εγωιστικούς τους στόχους ή για το επάγγελμα τους ή για τον τόπο τους, το έθνος τους, τότε θα κατανοήσει ότι για να διασφαλιστεί η δράση της τάξης ως σύνολο στην ιστορική κίνηση, είναι αναγκαίο να υπάρχει ένα όργανο που εμπνέει, ενώνει και ηγείται, με λίγα λόγια διοικεί. Τότε θα γίνει αντιληπτό ότι το κόμμα είναι στην πραγματικότητα ο πυρήνας χωρίς τον οποίο δε θα είχε νόημα να θεωρείται η υπόλοιπη μάζα ως δύναμη προς κινητοποίηση. Η τάξη προϋποθέτει το κόμμα, γιατί η ιστορική ύπαρξη και δράση πρέπει να κατέχει ένα κριτικό ιστορικό δόγμα και έναν στόχο να επιτύχει.

***

Στη μόνη πραγματικά επαναστατική αντίληψη, η ευθύνη για τη διεύθυνση της ταξικής δράσης ανατίθεται στο κόμμα. Η ορθόδοξη ανάλυση, σε συνδυασμό με έναν αριθμό ιστορικών εμπειριών, μας επιτρέπει να υποβαθμίσουμε εύκολα σε μικροαστική και αντεπαναστατική ιδεολογία κάθε τάση που αρνείται την αναγκαιότητα και την υπεροχή της λειτουργίας του κόμματος. Αν αυτή η άρνηση βασίζεται σε μια δημοκρατική άποψη, τότε πρέπει να υποστεί την κριτική που χρησιμοποιεί ο Μαρξισμός για να αναιρέσει τα δημοφιλή ιδεολογήματα του αστικού φιλελευθερισμού. Αρκεί να θυμάται κανείς ότι αν η συνείδηση των ανθρώπινων όντων είναι το αποτέλεσμα και όχι η αιτία των ιδιοτήτων του περιβάλλοντος στο οποίο είναι εξαναγκασμένα να ζουν και να δρουν, τότε κατά κανόνα, ποτέ οι εκμεταλλεόμενοι, οι πεινασμένοι, δε θα μπορέσουν να πείσουν τους εαυτούς τους για την αναγκαιότητα της ανατροπής του καλοταϊσμένου, χορτασμένου και οπλισμένου με κάθε μέσο και ισχύ εκμεταλλευτή. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο σαν εξαίρεση. Η αστική εκλογική δημοκρατία αποζητά τις συμβουλές των μαζών, γιατί γνωρίζει πως η απάντηση της πλειοψηφίας θα είναι πάντα ευνοϊκή για την προνομιά της τάξης και θα δώσει σ' αυτή το δικαίωμα να κυβερνά και να διαιωνίζει την εκμετάλλευση. Δεν είναι η πρόσθεση ή η αφαίρεση των ψήφων της μικρής μειοψηφίας των αστών ψηφοφόρων που θα αλλάξει τη σχέση. Δεν είναι μόνο η πλειοψηφία όλων των πολιτών που ψηφίζει τις κυβερνήσεις της αστικής τάξης, αλλά και η πλειοψηφία των ίδιων των εργατών. Για το λόγο αυτό, αν το κόμμα καλούσε ολόκληρη την προλεταριακή μάζα να κρίνει τις δράσεις και τις πρωτοβουλίες για τις οποίες μόνο το κόμμα έχει την ευθύνη, θα βρισκόταν δέσμιος μιας ετυμηγορίας που σχεδόν σίγουρα θα ήταν ευνοϊκή για την αστική τάξη. Η ετυμηγορία αυτή θα ήταν πάντα λιγότερο διαφωτισμένη, λιγότερο προωθημένη, λιγότερο επαναστατική και πάνω από όλα λι-

γότερο υπαγορευμένη από τη συνείδηση του πραγματικά συλλογικού συμφέροντος των εργατών και του τελικού αποτελέσματος του επαναστατικού αγώνα, από ότι η πολιτική γραμμή του οργανωμένου κόμματος. Η αντίληψη που υποστηρίζει το δικαίωμα του προλεταριάτου να ελέγχει την ταξική του δράση είναι μόνο μια αφαίρεση αποστερημένη από κάθε Μαρξιστική λογική. Κρύβει την επιθυμία να μεγεθυνθεί το κόμμα περιλαμβάνοντας λιγότερο ώριμα στρώματα. Όσο μεγθύνεται, οι αποφάσεις του τείνουν όλο και περισσότερο να ενσωματώνουν αστικές και συντηρητικές ιδέες. Αν ψάχναμε για αποδείξεις, πέρα από τη θεωρητική έρευνα, στις ιστορικές εμπειρίες, η συγκομιδή μας θα ήταν πλούσια. Ας θυμηθούμε ότι αποτελεί πλέον τυπικό αστικό κλισέ να αντιτάσσεται η καλή «κοινή λογική» των μαζών στο «κακό» μιας μικρής «μειοψηφίας από αγκιτάτορες» και να παριστάνουν οι

Φωτογραφία από το πρώτο συνέδριο της Κομμουνιστικής (Τρίτης) Διεθνούς

αστοί ότι διατίθενται ευνοϊκά απέναντι στα συμφέροντα των εκμεταλλευόμενων. Η δεξιά πτέρυγα του εργατικού κινήματος, η σοσιαλδημοκρατική σχολή, που την αντιδραστική φύση των αρχών της έχει αποδείξει η ιστορία, αντιτάσσει συνεχώς τις μάζες στο κόμμα και παριστάνει πως είναι ικανή να βρει τη βούληση της τάξης μέσω της αλληλεπίδρασης με κοινωνικές δυνάμεις έξω από τα στενά όρια του κόμματος. Καθώς δε μπορούν να διευρύνουν το κόμμα τόσο ώστε να καταργήσουν κάθε όριο θεωρητικής συνοχής και πειθαρχίας στη δράση, προσπαθούν να θεοπίσουν τα κύρια όργανά του να είναι εκείνα που έχουν εκλεγεί στο κοινοβούλιο από ένα ευρύτερο σώμα ψηφοφόρων, αντί να είναι εκείνα που έχουν οριστεί από έναν περιορισμένο αριθμό στρατευμένων μελών. Στην πράξη οι κοινοβουλευτικές ομάδες πάντα ανήκουν στην άκρα δεξιά πτέρυγα των κομμάτων από τα οποία προέρχονται. Ο εκφυλισμός των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δεύτερης Διεθνούς και το γεγονός ότι έγιναν εμφανώς λιγότερο επαναστατικά από τις ανοργάνωτες μάζες, οφείλεται στο γεγονός ότι έχασαν τον κομματικό τους χαρακτήρα ακριβώς μέσω της υιοθέτησης «εργατίστικων» πρακτικών. Δηλαδή, δε δρούσαν πλέον ως η πρωτοπορία της τάξης αλλά ως η μηχανιστική της έκφραση σε ένα εκλογικό και κορπορατιστικό σύστημα, όπου προσδίδεται το ίδιο βάρος και επιρροή στα λιγότερο συνειδητοποιημένα και περισσότερο εξαρτημένα από εγωιστικές αξιώσεις στρώματα της τάξης. Ως αντίδραση σ' αυτή την επιδημία, ήδη πριν τον πόλεμο, αναπτύχθηκε μία τάση, ειδικά στην Ιταλία, που συνηγορούσε στην εσωτερική κομματική πειθαρχία και διαφωνούσε με στρατολογήσεις νέων μελών τα οποία δεν ήταν ακόμη στενά συνδεδεμένα με το επαναστατικό μας δόγμα. Ήταν αντίθετη με την αυτονομία των κοινοβουλευτικών ομάδων και των τοπικών οργάνων και πρότεινε την εκκαθάριση του κόμματος από τα αποπροσανατολιστικά του στοιχεία. Η μέθοδος αυτή αποδείχτηκε πως είναι το πραγματικό αντίδοτο στο ρεφορμισμό και διαμόρφωσε τη βάση του δόγματος και της πρακτικής της Τρίτης Διεθνούς, η οποία δίνει πρωταρχική σημασία στο ρόλο του κόμματος - ως συγκεντρωτικού και πειθαρχημένου, με σαφή προσανατολισμό στα ζητήματα των αρχών και της τακτικής. Η ίδια η Τρίτη Διεθνής έκρινε ότι «η κατάρρευση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Δεύτερης Διεθνούς δεν ήταν σε καμία περίπτωση η κατάρρευση των προλεταριακών κομμάτων γενικώς», αλλά η αποτυχία οργανισμών που είχαν ξεχάσει πως είναι κόμματα επειδή είχαν πάψει να είναι κόμματα.

***

Υπάρχει επίσης μια διαφορετική κατηγορία ενστάσεων στην κομμουνιστική αντίληψη σχετικά με το ρόλο του κόμματος. Οι ενστάσεις αυτές συνδέονται με μια άλλη μορφή κριτικής και μια τακτική αντίδρασης στο ρεφορμιστικό εκφυλισμό: ανήκουν στη συνδικαλιστική σχολή, η οποία βλέπει την τάξη στα συνδικάτα και ισχυρίζεται ότι αυτά είναι τα όργανα που είναι ικα-

νά να οδηγήσουν την τάξη στην επανάσταση. Μετά την κλασική περίοδο του γαλλικού, ιταλικού και αμερικανικού συνδικαλισμού, αυτές οι φαινομενικά αριστερές ενστάσεις μορφοποιήθηκαν εκ νέου σε τάσεις που βρίσκονται στο περιθώριο της Τρίτης Διεθνούς. Και αυτές οι ενστάσεις μπορούν εύκολα να αποδειχθούν ημι-αστικές ιδεολογίες με μια κριτική στις αρχές τους και με την παρατήρηση των ιστορικών αποτελεσμάτων στα οποία οδήγησαν. Οι τάσεις αυτές θα ήθελαν να αναγνωρίσουν

την τάξη μέσα σε ένα δικό της οργανισμό -σίγουρα χαρακτηριστικό και ιδιαίτερα σημαντικό- δηλαδή στα συνδικάτα (των τεχνιτών ή των εργατών), τα οποία δημιουργούνται πριν το πολιτικό κόμμα, συναθροίζουν πολύ μεγαλύτερες μάζες και γι' αυτό αντικατοπτρίζουν ορθότερα το σύνολο της εργατικής τάξης. Από μια αφηρημένη σκοπιά, όμως, η επιλογή ενός τέτοιου κριτηρίου αποκαλύπτει τον ασυνείδητο σεβασμό για το ίδιο και απaráλλαχτο δημοκρατικό ψέμα, στο οποίο βασιζέται η αστική τάξη για να διασφαλίσει την εξουσία της καλώντας την πλειοψηφία του λαού να επιλέξει την κυβέρνηση της. Από μια άλλη θεωρητική σκοπιά, αυτή η μέθοδος συγκλίνει με τις αστικές αντιλήψεις όταν εμπιστεύεται την οργάνωση της νέας κοινωνίας στα συνδικάτα και απαιτεί την αυτονομία και την αποκέντρωση των παραγωγικών λειτουργιών, όπως ακριβώς και οι αντιδραστικοί οικονομολόγοι. Αλλά ο σκοπός μας εδώ δεν είναι να κάνουμε μια πλήρη κριτική ανάλυση των συνδικαλιστικών δογμάτων. Αρκεί να παρατηρήσουμε, έχοντας στο μυαλό μας την ιστορική εμπειρία, ότι η άκρα δεξιά πτέρυγα του προλεταριακού κινήματος πάντα συνηγορούσε στην ίδια άποψη, δηλαδή στην εκπροσώπηση της εργατικής τάξης από τα συνδικάτα. Πράγματι, γνωρίζουν ότι κάνοντας κάτι τέτοιο αποδυναμώνουν το χαρακτήρα του κινήματος, για τους απλούς λόγους που έχουμε ήδη αναφέρει. Σήμερα, η ίδια η αστική τάξη δείχνει συμπάθεια και διάθεση προς την οργάνωση της εργατικής τάξης σε συνδικάτα, κάτι καθόλου παράλογο. Πράγματι, τα πιο έξυπνα κομμάτια της αστικής τάξης θα δέχονταν πρόθυμα μια μεταρρύθμιση του κράτους και του αντιπροσωπευτικού συστήματος, τέτοια ώστε να δοθεί περισσότερος χώρος στα «απολιτικά» συνδικάτα, ακόμη και στις διεκδικήσεις τους για έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας. Η αστική τάξη πιστεύει ότι όσο η προλεταριακή δράση μπορεί να περιορίζεται στις άμεσες οικονομικές διεκδικήσεις που εγείρονται από κλάδο σε κλάδο, τόσο διασφαλίζεται το status quo και αποφεύγεται η διαμόρφωση της επικίνδυνης «πολιτικής» συνείδησης - δηλαδή της μόνης συνείδησης που είναι επαναστατική γιατί στοχεύει στο πιο αδύναμο σημείο του εχθρού, στην κατάκτηση της εξουσίας. Οι συνδικαλιστές του παρελθόντος και του παρόντος, όμως, πάντοτε είχαν συνείδηση του γεγονότος ότι τα περισσότερα συνδικάτα ελέγχονται από δεξιά στοιχεία και ότι η δικτατορία των μικροαστών αρχηγών πάνω στις μάζες βασιζέται περισσότερο στη συνδικαλιστική γραφειοκρατία παρά στον εκλογικό μηχανισμό των σοσιαλδημοκρατικών ψευδό-κομμάτων. Για το λόγο αυτό οι συνδικαλιστές, μαζί με διάφορους που απλώς δρούσαν ενάντια στις ρεφορμιστικές πρακτικές, αφιερώθηκαν στη μελέτη νέων μορφών συνδικαλιστικής οργάνωσης και στη δημιουργία νέων συνδικάτων, ανεξάρτητων από τα παραδοσιακά. Αυτή η προσπάθεια ήταν θεωρητικά λανθασμένη γιατί δεν ξεπερνούσε το θεμελιώδες κριτήριο της οικονομικής οργάνωσης: δηλαδή την αυτόματη είσοδο όλων εκείνων που η κοινωνική τους θέση καθορίζεται από το ρόλο τους στην παραγωγή, χωρίς να απαιτούνται συγκεκριμένες πολιτικές πεποιθήσεις ή δεσμεύσεις ή πράξεις που μπορεί να απαιτούν ακόμη και τη θυσία της ζωής. Εκτός αυτού, αναζητώντας τον «παραγωγό» δεν μπορούσε να

ξεπεράσει τα όρια του «επαγγέλματος», ενώ το κόμμα της τάξης εξετάζοντας τον «προλετάριο» σε όλη την έκταση των συνθηκών της ζωής του και των δραστηριοτήτων του, είναι το μόνο που μπορεί να αφυπνίσει το επαναστατικό πνεύμα της τάξης. Συνεπώς, η προσπάθεια αυτή, η οποία θεωρητικά ήταν λάθος, αποδείχθηκε ανεπαρκής και στην πράξη. Παρόλα αυτά, τέτοιες συνταγές αναζητούνται ακόμη και σήμερα. Ο συνδυασμός μιας τελείως λανθασμένης ερμηνείας του Μαρξιστικού ντετερμινισμού και μιας περιορισμένης αντίληψης του ρόλου που παίζει η συνείδηση και η βούληση στη διαμόρφωση -κάτω από την επίδραση οικονομικών παραγόντων- των επαναστατικών δυνάμεων, οδηγεί ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων να αναζητά ένα μοντέλο το οποίο, σχεδόν αυτόματα, θα οργάνωνε τις μάζες σύμφωνα με τη θέση του κάθε ατόμου στην παραγωγή. Σύμφωνα με αυτές τις ψευδαισθήσεις, ένα τέτοιο σύστημα θα μπορούσε από μόνο του να ετοιμάσει τις μάζες να κινηθούν προς την επανάσταση με τη μέγιστη επαναστατική αποτελεσματικότητα. Έτσι, επανεμφανίζεται η απατηλή λύση που συνίσταται στη θεώρηση ότι η ικανοποίηση των καθημερινών οικονομικών αναγκών μπορεί να συμφιλιωθεί με τον τελικό στόχο της ανατροπής του κοινωνικού συστήματος. Αυτό μπορεί να γίνει μέσω μιας οργανωτικής μορφή που θα εξαλείψει την παλιά αντίθεση ανάμεσα στις περιορισμένες και βαθμιαίες κατακτήσεις και το μάξιμουμ επαναστατικό πρόγραμμα. Αλλά -όπως σωστά αναφέρθηκε σε ένα από τα ψηφίσματα της πλειοψηφίας του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, σε μια εποχή που αυτά τα ζητήματα (τα οποία αργότερα προκάλεσαν την απόσχιση του ΚΑΡD) ήταν ιδιαίτερος αιχμηρά στη Γερμανία- η επανάσταση δεν είναι ζήτημα μορφής οργάνωσης. Η επανάσταση απαιτεί την οργάνωση ενεργών και ακλόνητων δυνάμεων που τις ενώνει ένα δόγμα και ένας τελικός σκοπός. Αμέτρητα άτομα και σημαντικό μέρος διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων θα παραμείνουν έξω από αυτή την οργάνωση, παρότι υλικά ανήκουν στην τάξη της οποίας το όνομα θα θριαμβεύσει η επανάσταση. Αλλά η τάξη ζει, μάχεται, προοδεύει και νικά χάρη στη δράση δυνάμεων τις οποίες έχει γεννήσει μέσα στις οδύνες ενός ιστορικού τοκετού. Η τάξη εκκινεί από μια άμεση ομοιογένεια οικονομικών συνθηκών, που εμφανίζεται σε μας ως η πρωτεύουσα κινητήρια δύναμη της τάξης προς την καταστροφή και το ξεπέραςμα του σύγχρονου τρόπου παραγωγής. Αλλά για να αναλάβει αυτή τη γιγάντια αποστολή, η τάξη πρέπει να έχει τη σκέψη της, την κριτική της μέθοδο, τη βούληση της, ταγμένες στον τελικό σκοπό ο οποίος ορίζεται από την έρευνα και την κριτική, και τη δική της οργάνωση αγώνα που καθοδηγεί και χρησιμοποιεί με τη μέγιστη αποδοτικότητα τις συλλογικές προσπάθειες και θυσίες. Όλα αυτά συνθέτουν το κόμμα.

Κόμμα και Τάξη

Αντον Πάνεκουκ, 1936

Το παλιό εργατικό κίνημα είναι οργανωμένο σε κόμματα. Η πίστη σε αυτά είναι η βασική αιτία της αδυναμίας της εργατικής τάξης: αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αποφεύγουμε να σχηματίσουμε ένα νέο κόμμα - όχι γιατί είμαστε πολύ λίγοι, αλλά γιατί το κόμμα είναι μια οργάνωση που αποσκοπεί στην καθοδήγηση και στον έλεγχο της εργατικής τάξης. Αντίθετα, υποστηρίζουμε ότι η εργατική τάξη μπορεί να νικήσει μόνο όταν αντιμετωπίζει τα προβλήματά της με ανεξάρτητο τρόπο και μόνο όταν η ίδια αποφασίζει για τη μοίρα της. Οι εργάτες δεν πρέπει να αποδέχονται τυφλά τα συνθήματα άλλων, ακόμα και των δικών μας ομάδων, αλλά πρέπει να σκέφτονται, να δρουν και να αποφασίζουν οι ίδιοι για τους εαυτούς τους. Αυτή η αντίληψη βρίσκεται σε βαθιά αντίθεση με την παράδοση του κόμματος ως του σημαντικότερου μέσου διαπαιδαγώγησης του προλεταριάτου. Γι' αυτό υπάρχουν πολλοί που, ενώ αποκηρύσσουν τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα, είναι εναντίον μας. Αυτό συμβαίνει εν μέρει λόγω της παραδοσιακής τους αντίληψης: αφού η ταξική πάλη έχει θεωρηθεί ως πάλη των κομμάτων, είναι δύσκολο να συλληφθεί ως καθαρή πάλη της εργατικής τάξης, ως ταξική πάλη. Αλλά συγχρόνως, η αντίληψη αυτή βασίζεται στην ιδέα ότι το κόμμα, παρόλη την κριτική που του ασκείται, έχει ουσιαστικό ρόλο στον αγώνα του προλεταριάτου. Ας εξετάσουμε αυτή την ιδέα πιο διεξοδικά.

Ουσιαστικά, το κόμμα είναι ομαδοποίηση στη βάση απόψεων, αντιλήψεων: οι τάξεις είναι ομαδοποιήσεις στη βάση οικονομικών συμφερόντων. Το να αποτελεί κάποιος μέλος μιας τάξης καθορίζεται από το ρόλο του στη διαδικασία παραγωγής: η στελέχωση του κόμματος είναι αποτέλεσμα της ένωσης ατόμων με κοινές αντιλήψεις σχετικά με τα κοινωνικά προβλήματα. Παλιότερα υπήρχε η πεποίθηση ότι η αντίθεση μεταξύ κόμματος και τάξης θα εξαφανιζόταν στο κόμμα της τάξης, στο κόμμα «των εργατών». Κατά την άνοδο της Σοσιαλδημοκρατίας φαινόταν πως [αυτή] σταδιακά θα αγκάλιαζε ολόκληρη την εργατική τάξη, είτε ως μέλη είτε ως οπαδούς. Η αντίθεση μεταξύ τάξης και κόμματος αναμενόταν να εξαφανιστεί σταδιακά, εξαιτίας του ότι η μαρξική θεωρία είχε διακηρύξει ότι παρόμοια συμφέροντα δημιουργούν παρόμοιες οπτικές και παρόμοιους στόχους. Η ιστορία έδειξε ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι. Η Σοσιαλδημοκρατία παρέμεινε μια μειοψηφία, άλλες ομάδες της εργατικής τάξης οργανώθηκαν εναντίον της, τμήματα της αποσχίστηκαν και ο ίδιος ο χαρακτήρας της μεταβλήθηκε. Το ίδιο το πρόγραμμά της αναθεωρήθηκε ή επανερμηνεύθηκε. Η κοινωνία δεν εξελίσσεται με ομαλό και γραμμικό τρόπο αλλά μέσω συγκρούσεων και αντιφάσεων.

Με την ένταση των εργατικών αγώνων ενισχύεται και η δύναμη του εχθρού, γεμίζοντας τους εργάτες με αμφιβολίες και φόβους ως προς το ποιος είναι ο δρόμος που πρέπει να ακολουθήσουν. Κάθε αμφιβολία προκαλεί διασπάσεις, αντιθέσεις και μάχες ανάμεσα σε κομμάτια του εργατικού κινήματος. Είναι μάταιο να κλαψουρίζουμε ότι αυτές οι συγκρούσεις διαχωρίζουν και αποδυναμώνουν την εργατική τάξη. Η εργατική τάξη δεν είναι αδύναμη επειδή διασπάται - διασπάται επειδή είναι αδύναμη. Οφείλει να αναζητήσει νέες μεθόδους σύγκρουσης μιας και οι παλιές αποδείχθηκαν ανεπαρκείς μπροστά στην ισχύ του εχθρού. Το καθήκον της δε θα φανερωθεί μέσω του διαφωτισμού από τα πάνω. Πρέπει να ανακαλύψει τα καθήκοντά της μέσα από σκληρή δουλειά, σκέψη και σύγκρουση απόψεων. Θα πρέπει η ίδια να βρει το δρόμο της μέσα από την πάλη στο εσωτερικό της. Παλιές ιδέες και αυταπάτες πρέπει να εγκαταλειφθούν ώστε να υιοθετηθούν νέες αντιλήψεις. Κάτι τέτοιο είναι δύσκολο. Έτσι εξηγείται το μέγεθος και η δριμύτητα των διασπάσεων.

Δεν μπορούμε να κοροϊδεύουμε τους εαυτούς μας πιστεύοντας ότι αυτή η περίοδος της κομματικής και ιδεολογικής σύγκρουσης είναι προσωρινή και θα δώσει την θέση της σε μια κατάσταση αρμονίας. Είναι αλήθεια πως στην πορεία της ταξικής πάλης υπάρχουν στιγμές που όλες οι δυνάμεις ενώνονται για την επίτευξη ενός μεγαλειώδους στόχου και η επανάσταση διεξάγεται με τη δύναμη μιας ενωμένης εργατικής τάξης. Αλλά μετά από αυτό, όπως μετά από κάθε νίκη, εμφανίζονται διαφορές σχετικά με το ερώτημα: τι ακολουθεί; Ακόμα και αν η εργατική τάξη είναι νικηφόρα έρχεται πάντα αντιμέτωπη με το εξαιρετικά δύσκολο έργο της περαιτέρω καθυστάσεως του εχθρού, της αναδιοργάνωσης της παραγωγής και της δημιουργίας μιας νέας τάξης πραγμάτων. Είναι αδύνατον, σ' αυτό το στάδιο, όλοι οι εργάτες, όλα τα στρώματα και οι ομάδες της εργατικής τάξης, με τα συχνά ακόμα αποκλίνοντα συμφέροντα τους, να συμφωνήσουν σε όλα τα ζητήματα και να είναι έτοιμοι για ενωμένη και αποφασιστική δράση. Ο πραγματικός δρόμος θα βρεθεί μόνο μέσα από οξείες αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις και μόνο έτσι θα αποσαφηνιστεί η πορεία.

Αν σ' αυτή την κατάσταση άνθρωποι με κοινές θεμελιώδεις αντιλήψεις ενωθούν για να συζητήσουν πρακτικά βήματα, να επιδιώξουν την αποσαφήνιση των στόχων μέσω συζητήσεων και να διαδώσουν τα συμπεράσματά τους, τέτοιες ομάδες μπορεί να χαρακτηριστούν ως κόμματα. Θα είναι όμως κόμματα με μια έννοια εντελώς διαφορετική από τη σημερινή. Η ιστορία και η οικονομία έχουν τοποθετήσει τις εργαζόμενες μάζες στη θέση από την οποία οφείλουν και μπορούν να διεξάγουν τον αγώνα της εργατικής τάξης. Η δράση, ο πραγματικός ταξικός αγώνας, είναι έργο των ίδιων των εργατικών μαζών, στο σύνολό τους, στις πραγματικές ομαδοποιήσεις τους ως εργοστασιακών εργατών ή ως άλλων παραγωγικών ομάδων. Θα ήταν παρανοϊκό αν οι οπαδοί ενός κόμματος έκαναν απεργία ενώ οι οπαδοί ενός άλλου συνέχιζαν να δουλεύουν. Και οι δυο τάσεις όμως θα υπερασπιζόνταν τις θέσεις τους στις εργοστασιακές συνελεύσεις, είτε κατά τη διάρκεια μιας απεργίας είτε όχι, ώστε να προσφέρουν την ευκαιρία για να παρθεί μια καλά θεμελιωμένη απόφαση. Ο αγώνας είναι τόσο έντονος και ο εχθρός τόσο ισχυρός που μόνο οι μάζες ως όλον μπορούν να πετύχουν τη νίκη - ως αποτέλεσμα των υλικών και ηθικών δυνάμεών τους, ως αποτέλεσμα της ενότητας και του ενθουσιασμού τους, αλλά επίσης ως συνέπεια των διανοητικών δυνάμεων του στοχασμού και της κατανόησης. Εδώ έγκειται η σημασία τέτοιων κομμάτων ή ομάδων: μπορούν να προωθήσουν την αποσαφήνιση των στόχων μέσω των συγκρούσεων, των συζητήσεων και της προπαγάνδας. Είναι τα όργανα της αυτο-διαφώτισης της εργατικής τάξης, μέσω των οποίων οι εργάτες βρίσκουν το δρόμο προς την ελευθερία.

Σίγουρα, τέτοια κόμματα δεν είναι στατικά και αμετάβλητα. Σε κάθε νέα κατάσταση, σε κάθε νέο πρόβλημα θα βρεθούν άνθρωποι που οι απόψεις τους αποκλίνουν ή συγκλίνουν και δημιουργούν νέους σχηματισμούς και προγράμματα. Τέτοιοι σχηματισμοί έχουν ρευστό χαρακτήρα και συνεχώς αναπροσαρμόζονται σε σχέση με τις καινούριες καταστάσεις.

Τα σημερινά κόμματα των εργατών έχουν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα, συγκρινόμενα με αυτές τις ομάδες. Στοχεύουν σε κάτι διαφορετικό: θέλουν να κατακτήσουν την εξουσία για τον εαυτό τους. Δεν επιδιώκουν να βοηθήσουν την εργατική τάξη στον αγώνα της για τη χειραφέτηση, αλλά να κυριαρχήσουν σ' αυτή διατείνονται πως αυτό αποτελεί τη χειραφέτηση του προλεταριάτου. Η σοσιαλδημοκρατία, η οποία αναδύθηκε στην εποχή του κοινοβουλευτισμού, αντιλαμβάνονταν αυτή την κυριαρχία ως κοινοβουλευτική διακυβέρνηση. Το κομμουνιστικό κόμμα προέκτεινε την ιδέα της κυριαρχίας του κόμματος μέχρι την πιο ακραία μορφή της: τη δικτατορία του κόμματος.

Αυτά τα κόμματα, σε αντίθεση με τις ομάδες που περιγράφηκαν παραπάνω, οφείλουν να είναι συμπαγείς δομές. Οροθετούν ξεκάθαρα το χώρο τους μέσα από κάρτες μέλους, εμβλήματα, κομματική πειθαρχία και διαδικασίες εισόδου νέων μελών και διαγραφής. Πρόκειται για όργανα εξουσίας - μάχονται για την εξουσία, χαλιναγωγούν βίαια τα μέλη τους και επιδιώκουν συνεχώς την επέκταση της εμβέλειάς της εξουσίας τους. Δε στοχεύουν στην ανάπτυξη της πρωτοβουλίας των εργατών αλλά επιδιώκουν την εκπαίδευση πιστών και άβουλων μελών. Ενώ

κατά τη διάρκεια του αγώνα της η εργατική τάξη χρειάζεται απεριόριστη διανοητική ελευθερία, η κομματική κυριαρχία οφείλει να καταστέλλει όλες τις φωνές εκτός από τη δική της. Στα «δημοκρατικά» κόμματα η καταστολή είναι συγκαλυμμένη. Στα δικτατορικά είναι εμφανής και κτηνώδης.

Πολλοί εργάτες καταλαβαίνουν ήδη ότι η κυριαρχία του σοσιαλιστικού ή κομμουνιστικού κόμματος θα είναι μόνο η συγκαλυμμένη μορφή της κυριαρχίας της αστικής τάξης και η διατήρηση της εκμετάλλευσης και της καταστολής της εργατικής τάξης. Σε αντίθεση με αυτά τα κόμματα, κινούνται προς τη δημιουργία του «επαναστατικού κόμματος» που θα έχει ως πραγματικό στόχο την κυριαρχία των ίδιων των εργατών και την πραγματοποίηση του κομμουνισμού. Όχι ένα κόμμα με τη νέα έννοια που περιγράφηκε παραπάνω, αλλά ένα κόμμα σαν τα σημερινά, το οποίο μάχεται για την εξουσία ως «πρωτοπορία» της τάξης, ως η οργάνωση των συνειδητοποιημένων, επαναστατικών μειοψηφιών, το οποίο θα καταλάβει την εξουσία με σκοπό να τη χρησιμοποιήσει για τη χειραφέτηση της τάξης.

Ισχυριζόμαστε ότι υπάρχει μια εγγενής αντίφαση στον όρο «επαναστατικό κόμμα». Ένα τέτοιο κόμμα δεν μπορεί να είναι επαναστατικό. Δεν είναι περισσότερο επαναστατικό από τους δημιουργούς του Τρίτου Ράιχ. Όταν μιλάμε για επανάσταση, μιλάμε για την προλεταριακή επανάσταση, για την κατάληψη της εξουσίας από την ίδια την εργατική τάξη.

Το «επαναστατικό κόμμα» βασίζεται στην ιδέα ότι η εργατική τάξη χρειάζεται μια νέα ομάδα ηγετών που θα υποτάξουν την αστική τάξη για λογαριασμό των εργατών και θα σχηματίσουν μια νέα κυβέρνηση (η εργατική τάξη δε θεωρείται ακόμα ικανή να αναδιοργανώσει και να ρυθμίσει την παραγωγή). Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Όσο η εργατική τάξη είναι ανίκανη να πραγματοποιήσει την επανάσταση, είναι αναγκαία μια επαναστατική πρωτοπορία, το κόμμα, που θα το κάνει αντί αυτής; Είναι αλήθεια κάτι τέτοιο από την στιγμή που οι μάζες πρόθυμα υπομένουν τον καπιταλισμό;

Εναντία σ' αυτό, θέτουμε το ερώτημα: ποια δύναμη είναι αυτή που θα επιτρέψει σε ένα τέτοιο κόμμα να κάνει την επανάσταση; Πως είναι ικανό να νικήσει την καπιταλιστική τάξη; Αυτό θα συμβεί μόνο αν οι μάζες βρίσκονται πίσω από το κόμμα. Μόνο αν οι μάζες εξεγερθούν και μέσα από μαζικές επιθέσεις, μαζικούς αγώνες, μαζικές απεργίες ανατρέψουν το παλιό καθεστώς. Χωρίς τη δράση των μαζών δεν μπορεί να επιτευχθεί η επανάσταση.

Δυο πράγματα μπορούν να ακολουθήσουν. Η πρώτη περίπτωση είναι οι μάζες να παραμείνουν δραστήριες: να μην πάνε οπίτι τους αφήνοντας τη διακυβέρνηση στο νέο κόμμα. Να οργανωθούν στα εργοστάσια και στους χώρους εργασίας και να προετοιμαστούν για την περαιτέρω σύγκρουση ώστε να νικήσουν το κεφάλαιο. Μέσω των εργατικών συμβουλίων, να εγκαταστήσουν μια πρότυπη ένωση (union) που θα αναλάβει τη συνολική διεύθυνση της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, να αποδείξουν ότι δεν είναι ανίκανες για την επανάσταση όπως φαινόταν. Αυτό θα οδηγήσει αναγκαστικά σε σύγκρουση με το κόμμα, το οποίο επιδιώκει να πάρει τον έλεγχο στα χέρια του και το μόνο που βλέπει στην αυτόνομη δράση της εργατικής τάξης είναι αταξία και αναρχία. Πιθανόν οι εργάτες να αναπτύξουν το δικό τους κίνημα και να ξεμπερδέψουν με το κόμμα. Ή το κόμμα με τη βοήθεια των αστών να νικήσει τους εργάτες. Και στις δυο περιπτώσεις το κόμμα είναι εμπόδιο στην επανάσταση γιατί θέλει να είναι κάτι περισσότερο από μέσο προπαγάνδας και διαφωτισμού: γιατί πιστεύει ότι είναι υποχρεωμένο να καθοδηγήσει και να κυριαρχήσει.

Η δεύτερη περίπτωση είναι οι μάζες να ακολουθήσουν πιστά το κόμμα και να του αφήσουν τον πλήρη έλεγχο της υπόθεσης. Να ακολουθήσουν τις εντολές από τα πάνω, να εμπιστευτούν στη νέα κυβέρνηση (όπως στη Γερμανία και τη Ρωσία) την πραγματοποίηση του κομμουνισμού και να ξαναγυρίσουν στο σπίτι και στη δουλειά τους. Άμεσα, η αστική τάξη θα χρησιμοποιήσει όλη την ταξική της δύναμη, οι ρίζες της οποίας δεν τσακίστηκαν. Θα χρησιμοποιήσει τις οικονομικές (*financial*) της δυνάμεις, το μεγάλο διανοητικό της πλούτο και την οικονομική (*economic*) της δύναμη στα εργοστάσια και τις μεγάλες επιχειρήσεις. Απέναντι σ' αυτά το κυβερνών κόμμα είναι ανίσχυρο. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι, μέσω της μετριοπάθειας,

των παραχωρήσεων και της υποχώρησης, να ισχυριστεί ότι είναι παράλογο οι εργάτες να προσπαθούν να επιβάλλουν αδύνατα αιτήματα. Έτσι το κόμμα, αποστερημένο από την ταξική του δύναμη, μετατρέπεται σε όργανο διατήρησης της αστικής εξουσίας.

Αναφέραμε προηγουμένως ότι ο όρος «επαναστατικό κόμμα» είναι αντιφατικός από προλεταριακή σκοπιά. Ας το θέσουμε διαφορετικά: στον όρο «επαναστατικό κόμμα» το «επαναστατικό» σημαίνει πάντα αστική επανάσταση. Όταν οι μάζες καταλύουν μια κυβέρνηση και στη συνέχεια επιτρέπουν σε ένα νέο κόμμα να αναλάβει την εξουσία έχουμε πάντα μια αστική επανάσταση, την αντικατάσταση μιας κυρίαρχης κλάσης από μια νέα. Αυτό συνέβη στο Παρίσι το 1830 όταν η εμπορική αστική τάξη αντικατέστησε τους γαιοκτήμονες ή το 1848 όταν η βιομηχανική αστική τάξη πήρε τα ηνία.

Στη Ρώσικη επανάσταση η κομματική γραφειοκρατία ανήρθε στην εξουσία ως κυρίαρχη κλάση. Ωστόσο, στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική η αστική τάξη είναι πολύ καλύτερα οχυρωμένη σε εργοστάσια και τράπεζες, ώστε ένα γραφειοκρατικό κόμμα να μην μπορεί εύκολα να την εκτοπίσει από τη θέση της. Η αστική τάξη σε αυτές τις χώρες μπορεί να κατατροπωθεί μόνο με τη συνεχή και ενοποιημένη δράση των μαζών που θα καταλάβουν τα εργοστάσια και θα συγκροτήσουν συμβουλευτικές οργανώσεις.

Αυτοί που μιλάνε για «επαναστατικό κόμμα» αντλούν ανολοκλήρωτα και περιορισμένα συμπεράσματα από την ιστορία. Όταν τα σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα έγιναν όργανα της αστικής κυριαρχίας, διαιώνιζοντας την εκμετάλλευση, αυτοί οι άνθρωποι συμπέραναν ότι απλά έγιναν κάποια λάθη που θα έπρεπε να αποφευχθούν. Δεν μπορούν να κατανοήσουν ότι η αποτυχία των κομμάτων αυτών οφείλεται στη θεμελιώδη σύγκρουση ανάμεσα στην αυτο-χειραφέτηση της εργατικής τάξης και την κοινωνική ειρήνευση μέσω μιας νέας κυρίαρχης κλάσης. Νομίζουν ότι είναι η επαναστατική πρωτοπορία γιατί αντιμετωπίζουν τις μάζες ως αδιάφορες και αδρανείς. Αλλά οι μάζες είναι αδρανείς μόνο εξαιτίας της προσωρινής αδυναμίας τους να αντιληφθούν την πορεία του αγώνα και την ενότητα των ταξικών τους συμφερόντων, παρόλο που από ένστικτο αισθάνονται τη δύναμη του εχθρού και το μέγεθος του καθήκοντός τους. Τη στιγμή που οι συνθήκες θα τους αναγκάσουν να δράσουν, θα αναλάβουν το έργο της αυτο-οργάνωσης και της κατάκτησης της οικονομικής εξουσίας του κεφαλαίου.

Βερολίνο, 1918. Οι αντιπρόσωποι ενός συμβουλίου εργατών και στρατιωτών μπροστά σε ένα στρατόπεδο. Στο πάνω αναγράφεται: "Αδέρφια, μην πυροβολείτε!".

Η δημοκρατία ως η κοινότητα του κεφαλαίου

Μια ανολοκλήρωτη κριτική της δημοκρατίας

Leo Bjork

Το άρθρο που ακολουθεί είναι μια σύντομη κριτική στη δημοκρατία ως ιδεολογία και ως υλική πραγματικότητα. Αφετηρία του είναι η μπροσούρα *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ* που εκδόθηκε από το Antagonism Press, την οποία το *riff-raff* σχεδιάζει να εκδόσει στα σουηδικά κατά τη διάρκεια αυτής της χρονιάς. Η μπροσούρα αυτή περιέχει μια παρουσίαση των διαφορετικών και των συγκλίνουσων απόψεων της ολλανδο-γερμανικής και της ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς (ο Πάνεκουκ και ο Μπορντίγκα αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα την κάθε μια από αυτές τις όψεις του αριστερού κομμουνισμού) πάνω σε θέματα όπως το κόμμα, η τάξη, η αυτοδιαχείριση, τα εργατικά συμβούλια και (αυτά με τα οποία καταπιανόμαστε εδώ) η εργατική δημοκρατία και η δικτατορία του προλεταριάτου. Το άρθρο δεν αποτελεί συνολική κριτική της δημοκρατίας αλλά, στις λίγες σελίδες του, προσφέρει ένα ερέθισμα για μια πιο εκτεταμένη ανάλυση. Παρά το γεγονός ότι έχει γραφεί με αναφορά στο *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ*, μπορεί να διαβαστεί μόνο του χωρίς δυσκολία. Αργότερα θα λειτουργήσει ως συμπλήρωμα στη μπροσούρα.

Η Δημοκρατία είναι μια αντίφαση από μόνη της, μια αναλήθεια, τίποτα άλλο παρά υποκρισία, όπως ακριβώς κάθε μορφή διακυβέρνησης... Η πολιτική ελευθερία είναι ψευδής ελευθερία, η χειρότερη δυνατή σκλαβιά· είναι η φαινομενική ελευθερία και γι' αυτό η πραγματικότητα της δουλείας.

Φρήντριχ Ένγκελς¹

Όπως οι Μαρξ και Ένγκελς έπρεπε, εξαιτίας της εμπειρίας της Παρισινής Κομμούννας, να αναθεωρήσουν την αντίληψη του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* «να κερδίσουμε τη μάχη της δημοκρατίας» αντικαθιστώντας τη με το «η εργατική τάξη δεν μπορεί απλά να πάρει στα χέρια της την έτοιμη κρατική μηχανή και να τη βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς»², οι επαναστατικές εμπειρίες του 20^{ου} αιώνα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η εδραίωση ενός προλεταριακού (πολιτικού) σώματος εξουσίας δεν είναι αρκετή, αν και μπορεί να είναι απαραίτητη -παρόλο που η θεωρία του Μαρξ καθαυτή θα έπρεπε να μας είχε οδηγήσει σ' αυτό το συμπέρασμα και παρόλο που το παραπάνω έχει ήδη γίνει αντιληπτό ανά περιόδους, από διάφορους θεωρητικούς και σε διάφορες εξεγέρσεις. Οι συγγραφείς της μπροσούρας *Μπορντίγκα εναντίον Πάνεκουκ* παρουσιάζουν την κριτική του Αμαντέο Μπορντίγκα στη δημοκρατία και παράλληλα επισημαίνουν την ανεπαρκή κοινωνική του άποψη. Αντιτιθέμενοι στην πολιτική άποψη του Μπορντίγκα βρίσκονται ο δημοκρατισμός και ο οικονομισμός της ολλανδο-γερμανικής κομμουνιστικής αριστεράς³. Τα σημεία από όπου εκκινούν και οι δυο αυτές αντιλήψεις αποδεικνύονται ανεπαρκή και σε κάποιο βαθμό συμπληρωματικά μεταξύ τους. Ένα συμπέρασμα που προκύπτει [από την κριτική αντιπαράθεση με αυτές τις απόψεις] είναι ότι το προλεταριάτο «*δε σκοπεύει να γίνει ούτε κυρίαρχος του κράτους (απορρίπτοντας μια κρατικιστική ερμηνεία της δικτατορίας του προλεταριάτου) ούτε κυρίαρχος της επιχείρησης (απορρίπτοντας την αυτοδιαχείριση), αλλά καταργεί τις συνθήκες ύπαρξής του και έτσι τον ίδιο του τον εαυτό ως τάξη*». Υπό το πρίσμα της απόρριψης τόσο της κρατικιστικής ερμηνείας της δικτατορίας του προλεταριάτου όσο και της αυτοδιαχείρισης, θα προσπαθήσουμε να προσεγ-

1. Φρήντριχ Ένγκελς, *Progress of social reform on the continent*, The New Moral World #19, 1843.

2. Καρλ Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2000.

3. Εδώ όπως και σε άλλα σημεία σύγκρισης, χρησιμοποιούμε δυο χοντροκομμένες περιγραφές των δυο αντίθετων πόλων του αριστερού κομμουνισμού. Οι Ολλανδο-Γερμανοί δεν ήταν ξεκάθαρα δημοκράτες και οικονομιστές, αλλά είχαν μια τέτοια τάση. Ο Μπορντίγκα δεν ήταν επίσης ο διαπιστευμένος λενινιστής, κάτι που μερικές φορές φαίνεται να είναι, αλλά είχε μια τέτοια τάση.

γίσουμε το ίδιο θέμα, αλλά επικεντρώνοντας σε συγκεκριμένα ζητήματα, και να τονίσουμε περισσότερο ποιος είναι αυτός ο στόχος του προλεταριάτου.

Τα προ-καπιταλιστικά πολιτικά δόγματα βασιζόνταν σε πνευματικά δημιουργήματα και θρησκευτικές αποκαλύψεις και ισχυρίζονταν ότι υπερφυσικές δυνάμεις ανέθεταν στα άτομα διαφορετικές θέσεις και καθήκοντα μέσα στην κοινωνία. Η εκκλησία έλεγε στους δουλοπάροικους χωρικούς ότι η ιδιαίτερη θέση του φεουδάρχη άρχοντα είχε δοθεί από το θεό. Καμιά αρχή δε βρισκόταν πάνω από το θεό και έτσι η κοινωνική τάξη (order) γινόταν κατανοητή ως η φυσική κατάσταση των πραγμάτων. Η πολιτική και οικονομική εξουσία του φεουδάρχη άρχοντα είχε το δίκαιο με το μέρος της. Αυτή η μεταφυσική εγκαταλείφθηκε φαινομενικά την εποχή των αστικών επαναστάσεων με την εμφάνιση της δημοκρατικής φιλοσοφίας. Στη φεουδαρχική κοινωνία, η οικονομική και πολιτική εξουσία ήταν στενά συνδεδεμένες σε ατομικό επίπεδο: ο κρατικός μηχανισμός σχηματιζόταν στη βάση των πλούσιων ιδιοκτητών γης. Η ιδιοκτησία του πρωτογενούς μέσου παραγωγής, της γης, προσέφερε με φυσικό τρόπο γεωγραφικά διαχωρισμένες περιοχές για την άσκηση της εξουσίας του κράτους. Αλλά η εξάπλωση των εμπορευματικών σχέσεων διέλυσε τις φεουδαρχικές γεωγραφικές μονάδες. Με την ανάπτυξη του καπιταλισμού τα μέσα παραγωγής συγκεντρώθηκαν στο εργοστάσιο και η κοινωνία αστικοποιήθηκε (urbanized). Η ροή των εμπορευμάτων ανάμεσα στους καπιταλιστές και από τους καπιταλιστές στην άμεση κατανάλωση και αντίστροφα από τους άμεσους παραγωγούς στους καπιταλιστές έγινε η ουσιώδης στιγμή για την πραγματοποίηση της αξίας. Η αστική τάξη χρειαζόταν ένα νέο πολιτικό μηχανισμό για να μπορεί να ασκήσει τη δικτατορία της. Η δημοκρατία αποδείχθηκε ότι είναι αυτός ακριβώς ο μηχανισμός. Ενώ η παλιά μεταφυσική εγκαταλείπονταν, μια νέα έπαιρνε την θέση της: το άτομο ως κυρίαρχη μονάδα⁴. Ο Μπορντίγκα εξηγεί:

[Σε αυτή τη μεταφυσική] η αξία της γνώμης του ατόμου δεν αποτιμάται υπό το φως των πολιποϊκων συνθηκών της ύπαρξής του, δηλαδή στη σχέση του με τους άλλους, αλλά τίθεται a priori με την υπόθεση της «κυριαρχίας» του ατόμου. Αυτό ισοδυναμεί με την άρνηση του γεγονότος ότι η συνείδηση των ανθρώπων είναι μια συγκεκριμένη αντανάκλαση των γεγονότων και των υλικών συνθηκών της ύπαρξής τους.

[...]

Χωρίς αμφιβολία, το άτομο από βιολογική άποψη είναι μια μονάδα. Κανείς όμως δεν μπορεί να κάνει το άτομο τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης χωρίς να οδηγηθεί σε μεταφυσικές ανοησίες. Από κοινωνικής άποψης δεν έχουν όλες οι ατομικές μονάδες την ίδια αξία. Η συλλογικότητα γεννιέται από τις σχέσεις και τις ομαδοποιήσεις στις οποίες η κοινωνική θέση και η δραστηριότητα του κάθε ατόμου δεν προκύπτουν από μια ατομική αλλά από μια συλλογική λειτουργία που καθορίζεται από τις πολλαπλές επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος.

[...]

Ο θεός δημιουργός -ή μια μοναδική εξουσία που κυβερνά τη μοίρα του σύμπαντος- έχει δώσει σε κάθε άτομο αυτή τη στοιχειώδη ιδιότητα του να είναι ένα αυτόνομο καλώς ορισμένο μόριο μέσα στο κοινωνικό όλον, προικισμένο με συνείδηση, θέληση και υπευθυνότητα, ανεξάρτητο από παράγοντες που προκύπτουν από τη φυσική επίδραση του περιβάλλοντος⁵.

Αυτό το επιχείρημα είναι ανάλογο με τη θέση του Μαρξ ότι «δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλά η κοινωνική τους ύπαρξη που καθορίζει τη συνείδησή τους»⁶. Η αντίληψη του Μπορντίγκα για το κόμμα, το οποίο περιλαμβάνει μόνο μια μειοψηφία της εργατικής τάξης, ανταποκρίνεται στη φράση «οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες

4. Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (ο πραγματικός συγγραφέας είναι ο Αμαντέο Μπορντίγκα), *The Democratic Principle*, Rassegna Comunista, 1922.

5. Αμαντέο Μπορντίγκα, ό.π.

6. Καρλ Μαρξ, Πρόλογος στο *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* του 1859.

ιδέες»⁷. Ο Μπορντίγκα καταπιάνεται μ' αυτό το θέμα στο κείμενο *Κόμμα και Τάξη* και βρίσκει τη λύση στο κόμμα ως φορέα της συνείδησης του προλεταριάτου. Σε αυτό το σημείο, η κριτική του Μπορντίγκα στη δημοκρατία, συνδυαζόμενη με τον «αυθορμητισμό» του Άντον Πάνεκουκ, μπορεί να δώσει μια κάπως διαφορετική λύση η οποία δείχνει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ίδια τη συνείδηση των προλετάρων. Ο Martin Glaberman, ακολουθώντας τον Μαρξ και τον Αντόνιο Γκράμισι, δίνει μια απάντηση καθώς αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα σε αυτό που οι εργάτες φαίνεται να σκέφτονται και σε αυτό που πραγματικά σκέφτονται⁸. Στο έκτο τεύχος του *riff-raff* εισάγαμε επίσης την έννοια του πρακτικού αναστοχασμού (practical reflexivity), ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως ξεπέραςμα αυτών των δύο αντίθετων πόλων, του λενινισμού (και του Μπορντίγκα) και του συμβουλιακού κομμουνισμού. Ο λενινιστής δεν αντιλαμβάνεται την κατάσταση του ως αυτή του προλετάρου. Τοποθετεί τον εαυτό του εξωτερικά ως προς την πραγματικότητα την οποία επιδιώκει να αλλάξει. Αντίστροφα, ο συμβουλιακός κομμουνιστής αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως προλετάριο, αλλά δεν παρεμβαίνει στον ταξικό αγώνα καθώς φοβάται ότι έτσι θα υποκαταστήσει τον αγώνα της τάξης. Με τον πρακτικό αναστοχασμό αντιλαμβανόμαστε την κατανόηση και την αλλαγή ως στιγμές της ίδιας κοινωνικής διαδικασίας, όχι ως το ίδιο πράγμα, αλλά ωστόσο αδιαχώριστα το ένα από το άλλο. «*Δε βρισκόμαστε έξω από κάποιο αντικείμενο στο οποίο αναφερόμαστε, αλλά είμαστε μέρος αυτού του "αντικειμένου". Το θεωρητικό μας εγχείρημα, το riff-raff, είναι ο δικός μας "πρακτικός αναστοχασμός"...*»⁹.

Η αστική μεταφυσική αντιλαμβάνεται τη δημοκρατία ως παγκόσμια αρχή -ως ιδεολογία- και γι' αυτό είναι αναμενόμενο αυτή να συνιστά μια έννοια που περιέχει όλες τις πτυχές της κοινωνίας. Παρουσιάζεται ως συνώνυμη της οικονομίας της αγοράς, της ανοχής, της δεκτικότητας κλπ. Η δημοκρατική ιδεολογία βασίζεται στην ψευδαίσθηση ότι οι σωστές διαμεσολαβητικές διαδικασίες δίνουν στα άτομα το μεγαλύτερο δυνατό έλεγχο πάνω στις ζωές τους¹⁰. Έτσι, η δημοκρατία μυστικοποιεί την αντίληψή μας για τον κόσμο. Σύμφωνα με την κριτική του

---

7. Καρλ Μαρξ και Φρήντριχ Ένγκελς, *Η γερμανική Ιδεολογία*, εκδόσεις Gutenberg, 1997.

8. «Κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου μια πλειοψηφία του UAW (Ένωση Αμερικάνων Εργατών) ψήφισε υπέρ της δέσμευσης να μη γίνει απεργία και κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας η απόλυτη πλειοψηφία των εργατών στην αυτοκινητοβιομηχανία έκανε απεργία. Τι διάολο πιστεύουν τελικά; Μια δέσμευση να μην απεργήσουν ή το δικαίωμα τους να απεργήσουν; Είναι αντιφατικό. Πίστευαν ότι θα έπρεπε να δεσμευτούν να μην απεργήσουν, αλλά μόλις ο εργοδηγός τους κοίταξε με τον τρόπο του έφυγαν από τη δουλειά. Αυτό είναι που εννοούσε ο Μαρξ. Έλεγε ότι δεν έχει σημασία τί σκέφτονται οι εργάτες ή ακόμα ολόκληρη η εργατική τάξη, αλλά τί είναι αναγκασμένοι να κάνουν. Είναι αναγκασμένοι να αντισταθούν στην εργασία». - *Revolutionary Optimism - Συνέντευξη με τον Martin Glaberman*, Red & Black Notes, 2000.

9. (σ.τ.μ.) Παραθέτουμε ένα κομμάτι από το κείμενο του *riff-raff* #6, που θα κάνει περισσότερο κατανοητό πώς χρησιμοποιείται η έννοια αυτή από το σουηδικό περιοδικό:

Μέχρι τώρα, το κύριο ελάττωμα κάθε υλισμού...είναι πώς συλλαμβάνει το αντικείμενο, την πραγματικότητα, τον αισθητό κόσμο, μόνο με τη μορφή του *Γνωστικού* ή του *Εποπτικού αντικειμένου*, όχι σαν *ανθρώπινη αισθητηριακή δραστηριότητα*, σαν *πράξη*, όχι υποκειμενικά.

-Καρλ Μαρξ, *Θέσεις για τον Φόερμπαχ*

Η θεωρία μας, όπως και η θεωρία του Μαρξ, δεν έχει αντικείμενο. Δεν τοποθετούμαστε εξωτερικά ως προς κάποιο αντικείμενο στο οποίο αναφερόμαστε, αλλά είμαστε μέρος αυτού του «αντικειμένου». Το θεωρητικό μας εγχείρημα, το *riff-raff*, είναι ο δικός μας «*πρακτικός αναστοχασμός*», για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση του Gunn (βλέπε *Open Marxism*, Τόμος II), μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντασσόμαστε και δρούμε, όπως για παράδειγμα στην ταξική πάλη της καπιταλιστικής κοινωνίας του 21^{ου} αιώνα. Για μας, θεωρία και πράξη είναι δυο στιγμές της ίδιας κοινωνικής, ανθρώπινης διαδικασίας, του ίδιου διαλεκτικού συνεχούς. Με άλλα λόγια, δεν κατοικούμε σε έναν ψηλό, χρυσελεφάντινο πύργο από όπου εποπτεύουμε τον αγώνα που διεξάγεται στο έδαφος κάτω από τον πύργο μας. Είμαστε μέσα σε αυτό τον αγώνα και γι' αυτό είμαστε αναγκασμένοι να στοχαστούμε για αυτόν. Αυτό δεν το κάνουμε *για* την καθυστερημένη εργατική τάξη η οποία -όπως μας λένε- δεν μπορεί να αναπτύξει τίποτα περισσότερο από μια συνδικαλιστική συνείδηση (βλέπε Λένιν και Κάουτοκ) και ως εκ τούτου είναι έργο της μορφωμένης αστικής τάξης να της εμφυτεύσει την επαναστατική συνείδηση. Το κάνουμε *για* εμάς τους ίδιους, ως μέρους της αγωνιστικής ύπαρξης του προλεταριάτου, του «*πραγματικού κινήματος*», του «*ιστορικού κινήματος που διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας*». Αλλά με αυτό τον τρόπο το εγχείρημα μας έχει αξία και για όσους βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Θέλουμε να εμπνεύμε όπως ακριβώς εμπνεόμαστε από άλλους».

-*Past Decline and beyond: an introduction*, στο 6^ο τεύχος του *riff-raff* (2004). Επίσης βλέπε Marcel, *Communism of Attack and Communism of Withdrawal*, στο 7^ο τεύχος (2005).

10. Βλέπε παρόμοια επιχειρηματολογία στο *The Implosion Point of Democratist Ideology*, Le brise-glace no.2-3, 1989. Στα ελληνικά στο 1^ο τεύχος του Blaumachen.

Μπορντίγκα στο «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό»¹¹ της Τρίτης Διεθνούς, θα λέγαμε ότι αποκρύπτεται το γεγονός ότι η δημοκρατία είναι ένας οργανωτικός μηχανισμός, ο οποίος καθορίζεται πλήρως από το περιεχόμενο με το οποίο λειτουργεί. Ο δημοκρατισμός τοποθετείται ως πρόπετασμα καπνού: μας αναγκάζει να κοιτάμε τις αποφάσεις που παίρνονται για τις συνθήκες ύπαρξης μας, αντί να κοιτάμε το πώς οι κοινωνικές συνθήκες καθορίζουν τις αποφάσεις που παίρνονται. Σε κάθε θεσμό, στο κυβερνητικό γραφείο καθώς και στην αριστερή οργάνωση, οι αποφάσεις παίρνονται έξω από αυτόν, πριν ο πρόεδρος βροντήξει το σφυρί του στο τραπέζι και δηλώσει ότι η συνεδρίαση άρχισε: ο θεσμός διαμεσολαβεί μια εισροή διαπροσωπικών σχέσεων¹². Εκκινώντας από αυτό το σημείο δεν μπορούμε ούτε να απορρίψουμε ούτε να επαινέσουμε τη δημοκρατία, αλλά απλώς να τη δούμε ως ένα εργαλείο σε συγκεκριμένες καταστάσεις. *Αλλά το να αντιμετωπίζεται η δημοκρατία ως μία μορφή η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ένα ουσιαστικά διαφορετικό περιεχόμενο, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια μερική κριτική της αλλοτρίωσης.* Το περιεχόμενο της δημοκρατίας είναι αδιαχώριστο από τη μορφή της - κάτι που δεν εκπλήσσει ιδιαίτερα αφού η μοντέρνα δημοκρατία αναδύθηκε συγχρόνως με την ανάπτυξη της μοντέρνας κοινωνίας. Αυτή τη μορφή ελπίζουμε να προσεγγίσουμε λίγο περισσότερο εδώ. Όταν η αστική τάξη ενσωμάτωσε τη δημοκρατία στην πολιτική ζωή, αυτό ήταν κάτι που αφορούσε αυτή την ίδια. Η δημοκρατία δεν ήταν «δημοκρατική» (ή καλύτερα δεν ήταν ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο δημοκρατική από τη σημερινή δημοκρατία) - η πολιτική ήταν διαχωρισμένη από την εργατική τάξη. Έγινε «δημοκρατική» αργότερα, με το ξεκίνημα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, μέσω του αγώνα της εργατικής τάξης για να κερδίσει επιρροή. Ο εκδημοκρατισμός της κοινωνίας μέσω του εργατικού κινήματος ήταν μέρος της ενσωμάτωσης της τάξης στο κράτος. Μια τάξη που υποτάσσει η ίδια τον εαυτό της είναι περισσότερο ελέγξιμη από μια τάξη στην οποία πρέπει να ασκείται καταπίεση από τα πάνω. Όταν η κοινωνική ύπαρξη των εργατών καθορίζεται από το κεφάλαιο όλο και περισσότερο, η πολιτική-δημοκρατική δραστηριότητα γίνεται αβλαβής. Η δημοκρατία προσφέρει στους εργάτες τόση δυνατότητα επιρροής στο πολιτικό πεδίο όση επιρροή έχουν και στους χώρους εργασίας. Ο εκδημοκρατισμός μπορεί με αυτό τον τρόπο να ιδωθεί ως η πολιτική όψη της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο.

Η κριτική στον καπιταλισμό για έλλειψη δημοκρατίας είναι κριτική της παρούσας συγκεκριμένης μορφής του και όχι κριτική του καπιταλισμού ως τέτοιου. Είναι *πολιτική* και όχι *κοινωνική* κριτική. Σκοπός μας δεν είναι η οικονομική δημοκρατία -η αυτοδιαχείριση- δηλαδή η επέκταση της δημοκρατίας στην οικονομία. Μια τέτοια οπτική συνεπάγεται ότι η δημοκρατία θα λειτουργεί με το ίδιο περιεχόμενο: το κεφάλαιο θα είναι ένα αντικείμενο δημοκρατικής διεύθυνσης αντί για αντικείμενο διεύθυνσης από τους ανεξάρτητους καπιταλιστές. Αλλά ο τρόπος διεύθυνσης δεν αλλάζει τους γενικούς νόμους κίνησης του κεφαλαίου. Για παράδειγμα, μια εταιρία που διευθύνεται από εργάτες θα βρίσκεται κάτω από την ίδια πίεση των μηχανισμών της αγοράς όπως και μια τυπική ιδιωτική εταιρία ενός καπιταλιστή. Η παραγωγή είναι περιορισμένη στη γενικά κυρίαρχη οργάνωση της εργασίας και την τεχνική: η τεχνολογία που έχουν οι εργάτες στη διάθεσή τους είναι καπιταλιστική τεχνολογία, η ανταγωνιστική οργάνωση της εργασίας είναι καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας. Δεν είναι ο καπιταλιστής που εξουσιάζει το κεφάλαιο, το κεφάλαιο είναι αυτό που εξουσιάζει τον καπιταλιστή. Με τον ίδιο τρόπο, δεν μπορεί να είναι ποτέ οι εργάτες αυτοί που θα εξουσιάζουν το κεφάλαιο, αυτό θα τους εξουσιάζει πάντα. Οι εργάτες μπορούν να καταστρέψουν το κεφάλαιο με το να καταργήσουν τον εαυτούς τους ως προλεταριάτο, αλλά ποτέ δεν μπορούν να το ελέγξουν και να το εξουσιάσουν πέρα από τη λογική του κεφαλαίου. Κάθε προσπάθεια να ελέγξουν το κεφάλαιο, να το στρέ-

---

11. Αντί αυτού ο Μπορντίγκα πρότεινε έναν «οργανικό συγκεντρωτισμό», όπου ο όρος «οργανικός» εκφράζει τη συνέχεια στο χρόνο και ο όρος «συγκεντρωτισμός» τη συνέχεια στο χώρο. Πίστευε ότι οι δημοκρατικοί μηχανισμοί μπορούσαν όντως να λειτουργήσουν (και λειτούργησαν) στο κόμμα, αλλά η ίδια η δημοκρατία δε θα μπορούσε να προκύψει ως ζήτημα του κομμουνιστικού προγράμματος. Βλέπε *The Democratic Principle*.

12. Αυτό ισχύει σε αδρές γραμμές. Οι αποφάσεις δεν καθορίζονται πλήρως εκ των προτέρων. Αλλά το ενδιαφέρον σημείο είναι ότι ο θεσμός δεν είναι αυτονομημένος από το πλαίσιο μέσα στο οποίο υπάρχει. Οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν είναι ανεξάρτητοι, αλλά είναι μέρος της ολότητας του καπιταλισμού και ως εκ τούτου ο τελευταίος είναι προϋπόθεσή τους.

ψουν προς μια κατεύθυνση που θα υπηρετεί όλη την ανθρωπότητα, είναι στην πράξη αντεπαναστατική καθώς εμποδίζει κάθε προσπάθεια δημιουργίας του κομμουνισμού. Η οπτική της αυτοδιαχείρισης, η οποία αποτελεί μια τάση που επανέρχεται συνέχεια στο συμβουλευτικό κομμουνισμό (όπως επίσης και στην αναρχική παράδοση), μπορεί να ανιχνευθεί στην ανάλυση των συμβουλευτικών κομμουνιστών για τη «Σοβιετική» ένωση. Επικέντρωσαν την κριτική τους στη γραφειοκρατία και έτειναν να αποδώσουν την αποτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης να ξεφύγει από τον καπιταλισμό στην κομματική πειθαρχία και στους ηγέτες. Ενάντια στην ιεραρχία ενθρόνισαν το αντίθετό της: αγώνας από τα κάτω, περιφρόνηση των ηγετών κλπ. Μια τέτοια κριτική στο λενινισμό είναι φυσικά απαραίτητη (κάτι που λείπει από τον Μπορντίγκα), αλλά χωρίς μια συνολική κριτική του καπιταλισμού η επανάσταση γίνεται εύκολα ένα ζήτημα ηγεσίας και οπαδών. Αντί της γραφειοκρατίας προτείνεται η αυτοδιαχείριση. Από την άλλη, ο Μπορντίγκα δεν ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τη γραφειοκρατία ή για οποιοσδήποτε άλλες συγκεκριμένες πολιτικές μορφές της «εκφυλισμένης» Ρωσίας· απλώς προσπάθησε να επισημάνει ότι ο τρόπος παραγωγής ήταν στην ουσία του καπιταλιστικός. Σύμφωνα με την άποψή του, δεν ήταν κρατικός καπιταλισμός, απλά καπιταλισμός. Θεωρούσε ότι η γραφειοκρατία ήταν απλώς ένα προνομιακό πολιτικό στρώμα και αντιδρούσε στην εμμονή με την αναζήτηση απόμων που να μπορούν να οριστούν ως καπιταλιστές ή ως κάποιο είδος υποκατάστατού τους. Σύμφωνα με τον Μπορντίγκα, αυτό που έλειπε από μια τέτοια οπτική ήταν ο τρόπος με τον οποίο ο Μαρξ κατανόησε το κεφάλαιο ως πριν απ' όλα μια απρόσωπη δύναμη. Η πρώτη οπτική (της επικέντρωσης στη γραφειοκρατία) διατρέχει τον κίνδυνο να χάσει η θεωρία από τα μάτια της τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ενώ η τελευταία επικεντρώνει άμεσα στην καπιταλιστική σχέση. Αυτό που λέμε δεν είναι ότι η θεωρία του Μπορντίγκα για τη Ρωσία είναι σωστή στο σύνολό της, αλλά ότι το σημείο εκκίνησης της είναι πιο ενδιαφέρον¹³.

Σύμφωνα με τον Μπορντίγκα, το περιεχόμενο του κομμουνισμού εμφανίζεται στην ορθόδοξη ανάλυση και κριτική. Είναι κάτι που γίνεται εύκολα κατανοητό αν η μαρξική μέθοδος χρησιμοποιηθεί σωστά. Αν απλώς χρησιμοποιούμε τα θεωρητικά μας εργαλεία σωστά, μπορούμε να χαράξουμε μια νικηφόρα τακτική, να σχηματίσουμε ένα πειθαρχημένο και ομοιογενές κόμμα και να εξαπολύσουμε την επίθεση στην καρδιά του κεφαλαίου. Σύμφωνα με το Μπορντίγκα¹⁴, δε δημιουργεί κανείς, βέβαια, ούτε επαναστάσεις ούτε κόμματα. Αυτά αναδύονται δυναμικά με την εξέλιξη της τάξης και του κεφαλαίου. Αλλά κατανοώντας ότι ο κομμουνισμός περιγράφεται στο *Κεφάλαιο* άδηλα και με έμμεσο τρόπο, έχει σίγουρα κανείς την πιθανότητα να τον προβλέψει. Σύμφωνα μ' αυτή την οπτική γωνία, το πραγματικό κίνημα που μορφοποιεί το πρόγραμμα, το οποίο πρέπει να είναι αντικείμενο συνεχούς έρευνας, επεκτείνεται σε μια ομοιογενή αντιπροσώπευση. Έτσι, η επανάσταση γίνεται αντιληπτή ως λίγο πολύ σχεδιασμένη διαδικασία. Οι κοινωνικές δυνάμεις, τα αναρίθμητα υποκείμενα, τα όργανα αντιπροσώπευσης, η σχιζοφρένεια των προλεταρίων ως εργατών και ως ανθρώπων, για να αναφέρουμε μόνο μερικά από τα στοιχεία που μορφοποιούν τη συγκεχυμένη σύνθεση του κινήματος, μας δίνουν περισσότερο μια εικόνα της επανάστασης ως θολής πολυπλοκότητας. Αν ο Μπορντίγκα κατανοεί την επανάσταση ως ομοιογενή και σχεδιασμένη διαδικασία, με περιστασιακές ετερογενείς και χαοτικές παρεκκλίσεις, εμείς την κατανοούμε ως ετερογενή και χαοτική διαδικασία με ομοιογενή πυρήνα, ο οποίος προκύπτει από τις κομμουνιστικές τάσεις της τάξης, και με κάποιες μερικά σχεδιασμένες στιγμές. Όπως το θέτει ο Μαρξ: *το κόμμα της αναρχίας* ενάντια στο κόμμα της τάξης (order). Από τη γέννηση της η τάξη κινείται με τον αγώνα της προς το ξεπέρασμα του κεφαλαίου, αλλά κανείς δεν ξέρει -ούτε ο Μαρξ ήξερε- ποιος θα είναι ο τελικός μας προορισμός μέχρι να τον δημιουργήσει η τάξη. Δεν έχει χαραχθεί εκ των προτέρων ο δρόμος προς την κομμουνιστική ουτοπία, η τάξη πρέπει να χαράξει το δικό της δρόμο μέσα από τον αγώνα.

13. Για περαιτέρω μελέτη πάνω στις αντιλήψεις της ολλανδο-γερμανικής και ιταλικής κομμουνιστικής αριστεράς για τη Ρωσία, δες *What was USSR?: Towards a theory of the deformation of value under state capitalism*, part III, Left communism and the Russian revolution, στο 8^ο τεύχος του περιοδικού *Aufheben*.

14. *Partito e azione classe*, στο *Rassegna comunista* #4 (31 Μαΐου 1921).

Αν δεχτούμε τη στάση του Μπορντίγκα είναι εύκολο να υιοθετήσουμε μια μονόπλευρη πολιτική οπτική. Η δική μας αντίληψη είναι αναπόφευκτα κριτική σε αυτή την οπτική. Ο Μπορντίγκα αδιαμφισβήτητα αντιλαμβάνεται τον κομμουνισμό ως το κίνημα της τάξης και βλέπει το επαναστατικό εγχείρημα ως τον *ολικό* μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ωστόσο, καναλιζάρει το πραγματικό κίνημα μέσω του κόμματος, με τον προφανή κίνδυνο να αφήσει ανέπαφα τα πεδία που βρίσκονται εκτός της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Η κοινωνική δύναμη που έχει την ικανότητα να ανατινάξει τον καπιταλισμό δεν είναι η εγκαθίδρυση της δημοκρατικής εκλογικής διαδικασίας και των μηχανισμών λήψης αποφάσεων στην παραγωγή, άσχετα αν αυτό τρέφει ή στραγγαλίζει το κεφάλαιο. Είναι η *άρνηση του προλεταριάτου* στις θεμελιώδεις και στις πιο ανεπτυγμένες μορφές της. Έτσι, το φλέγον ζήτημα δεν είναι *ποιος* διευθύνει, αλλά *τί* είναι αυτό που διευθύνεται¹⁵. Ο Μπορντίγκα ασκεί αυτή την κριτική στο συμβουλιακό κομμουνισμό -τον οποίο απορρίπτει ως μορφή του αναρχοσυνδικαλισμού¹⁶- αλλά η κριτική του αφορά μόνο στο αυστηρά πολιτικό φάσμα. Ενάντια στον αστικό διαχωρισμό ανάμεσα στο μηχανισμό λήψης αποφάσεων και τον εκτελεστικό μηχανισμό, αντιπαραθέτει τη ρωσική εμπειρία, όπου «*η συμμετοχή στις λειτουργίες της πολιτικής ζωής, αν όχι ολόκληρης της μάζας των εκλογέων, τουλάχιστον ενός ευρύτερου στρώματος αντιπροσώπων της, δεν είναι περιοδική αλλά συνεχής*»¹⁷. Στην εμπειρία αυτή βρίσκει ένα ουσιώδες περιεχόμενο: το χαρακτηριστικό του αγώνα της τάξης είναι το κίνημα. Αφήνουμε εδώ ασχολίαστο το κατά πόσο η ανάλυση του Μπορντίγκα για την εξέλιξη της Ρωσίας σε αστική δημοκρατία είναι σύμφωνη με την πραγματικότητα. Το ενδιαφέρον μέρος είναι η κριτική του αξιώματος της δημοκρατίας: ο κατακερματισμός της ζωής σε διαχωρισμένες σφαίρες οι οποίες είναι αποξενωμένες μεταξύ τους. Ενώ η ίδια η καπιταλιστική σχέση εισάγει έναν τέτοιο διαχωρισμό, η δημοκρατία είναι μια εμβάθυνση αυτού του διαχωρισμού, η οποία κληρονομείται από τον τρόπο παραγωγής που έχει σαν προϋπόθεση. Το κεφάλαιο βρίσκεται στα θεμέλια των σχέσεων: παραγωγή-αναπαραγωγή, εργασία-ελεύθερος χρόνος (κάτι το οποίο συγκεκριμενοποιήθηκε για πρώτη φορά τον 19^ο αιώνα), οικονομία-πολιτική κλπ. Η δημοκρατία με τη σειρά της δημιουργεί έναν ακόμα διαχωρισμό σε ένα ήδη αφορισμένο πεδίο: διαχωρίζει περαιτέρω την αλλοτριωμένη πολιτική ζωή. Η δραστηριότητα διαμόρφωσης του εαυτού μας και του κόσμου περιορίζεται από επίσημες διαδικασίες. Αν θέλεις να αλλάξεις το περιβάλλον σου πρέπει να απευθυνθείς στον πολιτικό, είναι δική του δουλειά. Και αν επιλέξεις να λειτουργήσεις με δημοκρατικό τρόπο, ο πολιτικός είναι διαθέσιμος μόνο μία μέρα στα τέσσερα χρόνια. Τα δικά σου καθήκοντα καθορίζονται από το αν είσαι μισθωτός εργάτης, νοικοκυρά, άνεργος, μαθητής κλπ. Οι δυνατότητες για δημιουργική δραστηριότητα είναι στενά περιορισμένες. Η κομμουνιστική κριτική της δημοκρατίας ξεκινά από το ότι απόφαση και δράση πρέπει να ενοποιηθούν στη συνολική διαδικασία της ανθρώπινης ζωής. Ο κομμουνισμός προϋποθέτει την κατάργηση των διαμεσολαβήσεων.

Ο ταξικός αγώνας αντιμετωπίζεται από πολλούς σοσιαλιστές ως αγώνας για εξουσία. Αλλά τί είδους εξουσία; Αντιλαμβάνονται την εξουσία κυρίως ως πολιτική εξουσία ή ως κυριαρχία πάνω στα μέσα παραγωγής. Γίνεται λόγος για μια επίσημη εξουσία η οποία μυστικοποιεί τις πραγματικές συνθήκες ύπαρξης των προλεταρίων. Ο αγώνας υποβαθμίζεται σε έναν αγώνα αρχών. Αυτό ισχύει στην περίπτωση της μονόπλευρης οικονομικής οπτικής της αυτοδιαχείρισης, όπως επίσης και σε αυτή της πολιτικής όπου η μεγαλύτερη σημασία αποδίδεται στην κατάληψη της εξουσίας. Ο αγώνας της τάξης αναδύεται από τις άμεσες ανάγκες μας, από την αναγκαιότητα. Αναδύεται από τη διαρκή αντίφαση στις ζωές μας, η οποία είναι ιδιαίτερα ορα-

15. Αμαντέο Μπορντίγκα, *Seize Power or Seize the Factory?*, Αντόνιο Γκράμοσι, *Selections from Political Writings 1910-1920*, Lawrence & Wishart, 1975.

16. Ο Μπορντίγκα μπορούσε να απορρίψει τα εργατικά συμβούλια με αυτό τον τρόπο, καθώς τα συσχετίζει με τα συνδικάτα και τον οικονομισμό (σε σύγκριση με τη Γερμανία τα εργατικά συμβούλια στην Ιταλία είχαν συνδεθεί σε μεγαλύτερη έκταση με τα συνδικάτα). Δεν αντιτιθέταν στα συνδικάτα, αλλά απαιτούσε το κόμμα να ηγείται σ' αυτά. Έτσι, όταν οι συμβουλιακοί κομμουνιστές απαίτησαν την εξουσία των εργατικών συμβουλίων, ο Μπορντίγκα αντιμετώπισε το γεγονός ως οικονομισμό παρόμοιο με τον αναρχοσυνδικαλισμό.

17. Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, *The Democratic Principle*

τή όταν εκδηλώνεται στους χώρους εργασίας. Προκύπτει από τη διαρκή αντίθεση ανάμεσα στις ζωές και τη δημιουργικότητά μας και στη δίψα του κεφαλαίου για συνεχή και επιταχυνόμενη συσσώρευση. Γεννιέται από τη σύγκρουση ανάμεσα σε εμάς, ως ανθρώπους που ανάλογα με την οργάνωση της εργασίας και της τεχνολογίας μας έχει ανατεθεί κάποια θέση, και τον αγώνα για καταστροφή της αλλοτρίωσης και το ξεπέρασμα των εμποδίων που τοποθετούνται στο δρόμο μας για τον έλεγχο της δημιουργικής μας δραστηριότητας. Μας επιτρέπεται να υπάρχουμε, αλλά αποκλειόμαστε από τη ζωή την ίδια. Η πραγματική κατάσταση των προλετάρειων μας δείχνει ότι ο αγώνας γίνεται για την εξουσία πάνω στην ίδια μας τη *ζωντανή δραστηριότητα*. Η ελευθερία που διεκδικείται σε τέτοιους αγώνες δεν είναι μια νομική, ηθική ή μεταφυσική ελευθερία. Είναι η πραγματική ελευθερία στην καθημερινή μας ζωή. Η ελευθερία του να αποφασίζει κανείς τί και πόσο να παράγει και πάνω από όλα *πώς* να παράγει. Δηλαδή, με ποιον τρόπο και σε ποια κοινωνικά πλαίσια πραγματώνουμε τη δημιουργική μας δραστηριότητα¹⁸. Μια τέτοια ελευθερία στις καθημερινές μας δραστηριότητες σημαίνει την κατάκτηση της *ανθρώπινης* ζωής. Το κομμουνιστικό εγχείρημα συνεπάγεται την κατάργηση όλων των αποκλεισμών και διαχωρισμών της ζωής μας, του θρυμματισμού σε διαχωρισμένες δραστηριότητες των διαφορετικών πτυχών της ύπαρξής μας, εντός των οποίων η παραγωγή των μέσων της ύπαρξής μας είναι σε τελευταία ανάλυση η καθοριστική δραστηριότητα. Αυτό είναι το νόημα του *κομμουνισμού ως υλικής ανθρώπινης κοινότητας*. Η δημοκρατική οπτική απλά αντιλαμβάνεται την ανάγκη κατάκτησης της *πολιτικής και οικονομικής* ζωής¹⁹. Η δημοκρατία αποδεικνύεται ανεπαρκής απέναντι στην αλλοτρίωση. Η δημοκρατία, ως διαμεσολάβηση ανάμεσα στους ανθρώπους σε μια κοινωνία όπου είμαστε απομονωμένοι ο ένας από τον άλλον -με άλλα λόγια σε μια διαμεσολαβημένη κοινωνία, στον κόσμο του κεφαλαίου- βρίσκεται σε σύγκρουση με τον κομμουνισμό. Ενώπιον του δημοκρατισμού και στην ιδεολογία της αυτοδιαχείρισης, πρέπει να κατανοήσουμε τον κομμουνισμό όχι ως την *επέκταση της δημοκρατίας στην οικονομία*, αλλά ως την *καταστροφή και των δυο* όπως τις γνωρίζουμε σήμερα.

---

18. Πωλ Καρντάν (Κορνήλιος Καστοριάδης), *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, εκδόσεις ύψιλον, 1986.

19. Καρλ Μαρξ, *Κριτικά Σχόλια στο Άρθρο «Ο βασιλιάς της Πρωσίας και η κοινωνική μεταρρύθμιση. Από έναν Πρόσο»*, Vorwärts! No. 63, Αύγουστος 1844